T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

KÜRESELLEŞME VE YENİ-SAĞ POLİTİKALAR EKSENİNDE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ

Yüksek Lisans Tezi

ÖZGÜR KANBİR

İstanbul, 2010

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TEORİSİ BİLİM DALI

KÜRESELLEŞME VE YENİ-SAĞ POLİTİKALAR EKSENİNDE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ

Yüksek Lisans Tezi

ÖZGÜR KANBİR

Danışman: Doç.Dr. AHMET YILMAZ

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TEORİSİ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi ÖZGÜR KANBİR nın KÜRESELLEŞME VE YENİ-SAĞ POLİTİKALAR EKSENİNDE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ adlı tez çalışması ,Enstitümüz Yönetim Kurulunun 05.07.2010 tarih ve 2010-13/26 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/~~oyçokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Öğretim Üyesi Adı Soyadı	**İmzası**
Tez Savunma Tarihi	: 13/07/2010	
1) Tez Danışmanı :	**DOÇ. DR. AHMET YILMAZ**	.....
2) Jüri Üyesi	: **PROF. DR. SUAT OKTAR**	.....
3) Jüri Üyesi	: **YRD. DOÇ.DR. SERKAN ÇİÇEK**	.....

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Özgür Kanbir
Anabilim Dalı	: İktisat
Programı	: İktisat Teorisi
Tez Danışmanı	: Doç.Dr. Ahmet Yılmaz
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans – Haziran 2010
Anahtar Kelimeler	: Tarım Politikaları, Küreselleşme, Yeni-Sağ, Neoliberalizm, Türkiye Tarımı, Tarım Politikalarının Dönüşümü

ÖZET

KÜRESELLEŞME VE YENİ-SAĞ POLİTİKALAR EKSENİNDE TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN DÖNÜŞÜMÜ

Bu tez çalışmasında, Türkiye tarım sektöründe 1980'li yıllarla birlikte başlayan dönüşüm incelenmiştir. Çalışmanın odaklandığı temel sorunsal, 1980'lerden itibaren artarak süregelen, Küreselleşme olgusu ve Yeni-Sağ politikaların, Türkiye'de tarım sektöründe nasıl bir yapısal dönüşüm yarattığı, olmuştur. Bu amaçla tarihsel bir süreç içerisinde birinci bölümde, tarım sektörünün niteliği ve dünyadaki gelişimi incelenmiştir. İkinci bölümde küreselleşme, yeni-sağ politikalar ve bu yaklaşımın tarım sektörüne ilişkin müdahaleleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde, Türkiye tarım tarihi, Osmanlı ve Türkiye tarımı ve politikaları, dördüncü ve son bölümde ise, 1980 yılından itibaren tarım politikalarındaki ve tarımsal yapıdaki dönüşüm incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, 1980 sonrasında girilen sürecin, tarım sektörü açısından bir çöküş yarattığı yönünde olmuştur. Özellikle Küreselleşmenin yaşandığı ve yeni-sağ politikaların uygulandığı bu dönemde, Türkiye'nin gerçek ve etkin bir tarım politikasının olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu çöküşün durdurulması, kendine yeterliliğin sağlanması ve gıda güvenliği için, yeniden ve etkin bir kamusal üretim/müdahale ile ulusal bir tarım politikası oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, yeni bir tarım politikası oluşturulurken, küreselleşme sürecinin ülkeyi net ithalatçı pozisyonuna sokan yapılanmalarının ve yeni-sağ politikaların sorgulanması ve bu politikaların terk edilmesinin gerektiği sonucuna varılmıştır.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Özgür Kanbir
Field	: İktisat
Programme	: İktisat Teorisi
Supervisor	: Doç.Dr. Ahmet Yılmaz
Degree Awarded and Date	: Master – June 2010
Keywords	:Agriculture Policies, Globalization, New-Right , Turkish Agriculture, Transformation of Agriculture Policies

ABSTRACT

TRANFORMATION OF AGRICULTURE SECTOR IN THE GLOBALIZATION AND THE NEW-RIGHT POLICY PROCESS IN TURKEY

In this study, beginning with the 1980s, the transformation in the agriculture has been analyzed. The main problematic the study focuses on is how the globalization phenomenon and new-right policies have created a structural transformation in agricultural sector in Turkey which has been increasingly continuing since 1980s. With this historical perspective, in the first section of the study, the characteristic of the agricultural sector and its global transformation have been analyzed. In the second section, globalization, new-right policies and the intervention of this approach to the agricultural sector have been studied. The third section examines the agricultural history in Turkey, Ottoman and Turkish agriculture and policies. The forth and the last section discusses the developments in the structure of the agriculture and the policies since 1980s. The findings have been that the process after 1980 has created a collapse in the agricultural sector. Especially in this period of globalization and new-right policies, it has been concluded that Turkey has no real and effective agricultural policies. So as to abort this collapse, to provide self-sufficiency and food safety, with effective public production/intervention, the need of a national agricultural policy has arisen. In this respect, the study comes to a conclusion that while a new agriculture policy should be made; abandoning the globalization which is causing the country to take a position of being exporter and the questioning of the neoliberal policies and abolishing these policies should be carried out.

ÖNSÖZ

Küreselleşme ve Yeni-Sağ politikaların Türkiye tarım sektörünü otuz yıllık süreçte getirdiği nokta, tam anlamıyla bir çöküş olmuştur. Türkiye'de tarım sektörünün içinde bulunduğu bu çöküş süreci, siyasal iktidarların dikkatine sunulmak üzere çok sayıda çalışmaya konu olmayı hak eden bir alan konumundadır. Temennim o dur ki, hem kırsal hem de kentsel alanda geniş halk kitlelerinin gıda güvenliğini/sağlığını sağlayacak ve geçim olanaklarını insani standartlara yükseltecek ekonomi politikaları ve özel olarak tarım politikalarının yakın gelecekte uygulanmaya konulacağı bir Türkiye'de yaşayalım.

Bu çalışmada en başta, sıkıştığım anlardaki pratik buluşları, yönlendirmeleri ve katkıları için eşim Ayşe'ye ve ilham kaynağım kızım Sueda'ya teşekkürlerimi yazıyorum. Tez danışmanım Doç.Dr.Ahmet Yılmaz'a, tez çalışmamın başından itibaren yaptığı faydalı yönlendirmeleri ve değerli katkıları için teşekkür ediyorum. Ayrıca Göttingen Üniversitesinde zooloji alanında doktora çalışması yapan değerli arkadaşım Gürbüz Daş'a da, yaptığı düzeltmeler ve bölüm okumaları için teşekkürlerimi yazıyorum.

Temmuz, 2010 *Özgür Kanbir*

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZET iii
Şekiller Listesi ix
Tablolar Listesi x
Kısaltmalar xi
GİRİŞ 1
1.BİRİNCİ BÖLÜM: BAŞLANGICINDAN BUGÜNE DOĞRU TARIM 3
1.1.TARIM SEKTÖRÜNÜN NİTELİĞİ 3
1.2.TARIM DEVRİMİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER 6
1.2.1.Tarım Devrimini Doğuran Nedenler 8
1.2.2.Tarım Devriminin Sonuçları 11
1.2.2.1. Nüfus Artışı, Malthus ve Marx 14
1.2.3. Sanayi Devrimi Sonrasında Tarımsal Üretim 17
1.2.3.1.Tarımda Mekanizasyon 17
1.2.3.1.Yeşil Devrim ve Genetik Mühendisliği 21
1.2.3.3.Organik Tarım 25
1.2.4. Endüstriyel Tarım Tekniklerinin Verimlilik, Ekosistemin Doğal Dengeleri ve İnsan Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi 27
1.2.4.1.Endüstriyel Tarıma Bir Alternatif Olarak Küba Tarımı 32
2. BÖLÜM: YENİ-SAĞ POLİTİKALAR, KÜRESELLEŞME VE TARIM SEKTÖRÜ 37
2.1.İKTİSAT POLİTİKALARININ 1970'LERDEN SONRAKİ DÖNÜŞÜMÜ VE KÜRESELLEŞME 37
2.1.1.Yeni-Sağ İktisat Öncesinde Keynesyen Mutabakat 38
2.1.2.Yeni-Sağ Politikalar ve Küreselleşme 44
2.2.DÜNYADA TARIM POLİTİKALARININ 1980'LERDEN SONRAKİ DÖNÜŞÜMÜ 48
2.2.1.Yeni-Sağ Yaklaşımın Tarım Sektörüne İlişkin Kuram ve Politika Görüşleri 49
2.2.2.Uluslararası Kurumların Tarım Politikalarına Müdahalesi 54
2.2.2.1.Dünya Ticaret Örgütü ve Tarım Politikaları 56
2.2.2.1.1.İleri Tarım Müzakereleri ve Ülkelerin Pozisyonları 61
2.2.2.2. IMF ve Tarım Politikaları 63
2.2.2.3.Dünya Bankası ve Tarım Politikaları 66
2.2.3.Çokuluslu Şirketlerin Tarım Politikalarına Müdahalesi 72
2.2.4.Azgelişmiş Ülkeler ve Uluslararası Tarım Ticareti 76

3.BÖLÜM: OSMANLI'DAN 1980'LERE KADAR TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ 79
3.1.OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DOĞRU TARIM SEKTÖRÜ 79
3.1.1.Klasik Dönemde Osmanlı Tarımı 79
3.1.2.İmparatorluğun Son Yüzyılına Doğru Gerileyen Ekonomik ve Siyasal Düzende Tarım Sektörü ve Mülkiyet İlişkileri 84
3.1.2.1. İmparatorluğun Son Yüzyılında Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapı 89
3.2.CUMHURİYET DÖNEMİ TARIMI VE TARIM POLİTİKALARI 97
3.2.1. 1923–1929 Dönemi 97
3.2.2. 1930–1950 Dönemi 104
3.2.2.1. Sanayileşmeyle Olan İlişkisi Çerçevesinde Tarımsal Yapı 104
3.2.2.2. Tarım Politikaları 107
3.2.2.2.1. Kurumsal Yapılanmaya Yönelik Politikalar 108
3.2.2.2.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Etkileri 110
3.2.3. 1950–1980 Dönemi 112
3.2.3.1.1950-1960 Dönemi ve Marshall Yardımları 113
3.2.3.1.1.İç Göç Sorunu 117
3.2.3.1.1961-1980 Planlı Dönem 118
3.2.4. 1980 Öncesinde Genel Tarımsal Kamu Yönetimi 123
3.2.5. Türkiye'de Toprak Reformu 123
4. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN 1980'LERDEN SONRAKİ YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ 132
4.1.SON ÇEYREK YÜZYILDA TÜRK TARIMININ GENEL GÖRÜNÜMÜ VE YAPISAL SORUNLARI 133
4.1.1. Önemli Bazı Göstergeler Işığında Tarım Sektörünün Durumu 133
4.1.1.1.Tarım Sektörünün GSMH, İstihdamdaki Payları ve Yoksulluk Oranı 133
4.1.1.2.İç Ticaret Hadleri 138
4.1.1.3.Kırsal Nüfusun Çözülmesi 140
4.1.1.4.Tarımsal Üretimin Durumu 143
4.1.1.4.1.Bitkisel Üretim 144
4.1.1.4.2.Hayvansal Üretim 147
4.1.1.5. Dış Ticaret 152
4.1.1.6.Mülkiyet Yapısı, Toprak Kullanımı ve Toprak Satışı 154
4.1.1.7.Pazar Yapısı ve Sektörün Yabancılaşması 158
4.2.YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BELİRLEYİCİSİ İÇSEL ÖĞELER 159
4.2.1. Tarımsal Kamu Yönetimindeki Dönüşüm ve Özelleştirmeler 160

4.2.1.1. Kamunun Reorganizasyonu ve Tarıma Hizmet Veren Kamusal Örgütlerin Dağıtılması 160
4.2.1.1.1.Tohumluk Üretimi ve Dağıtımı 161
4.2.1.1.2.Tarım Bakanlığının Yapısında Değişme 162
4.2.1.1.3.Kimyasal Gübre Üretimi ve Dağıtımı 164
4.2.1.1.4.Tarımsal Finansman Yapısındaki Değişim 164
4.2.1.1.5.Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM) 165
4.2.1.1.6.Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK) 166
4.2.1.1.7.Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM) 166
4.2.1.1.8.Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB) 166
4.2.1.1.9.Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) 167
4.2.1.1.10.Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK) 168
4.2.1.1.11.TEKEL 168
4.2.1.1.12.Türkiye Şeker Fabrikaları (TŞFAŞ) 170
4.2.1.1.13.Çay İşletmeleri Kurumu (ÇAYKUR) 173
4.2.1.2. Tarımsal KİT'lerin Özelleştirilmesi 175
4.2.1.3.Destekleme Rejimindeki Değişme 178
4.2.1.3.1.Doğrudan Gelir Desteğinin Değerlendirilmesi 182
4.2.1.4. Sözleşmeli Üreticilik 183
4.3.YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BELİRLEYİCİSİ DIŞSAL ÖĞELER 185
4.3.1.Dünya Ticaret Örgütü'nün Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi 186
4.3.2.Uluslararası Para Fonu'nun Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi 187
4.3.3.Dünya Bankası'nın Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi 191
4.3.4.Avrupa Birliği'nin Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi 194
4.3.4.Çok Uluslu Şirketlerin Türkiye Tarımına Etkileri 196
SONUÇ 200
EKLER 213
EK 1.Tartışma: Toprak Reformu Yerine Öküz Reformu 214
EK 2. Düzeni Tehdit Eden Kurum: Köy Enstitüleri 222
EK 3. Tarım Bakanlığı Organizasyon Şeması 227
EK 4. IMF'ye Verilen Niyet Mektuplarında Tarım Sektörü 229
KAYNAKÇA 242

Şekiller Listesi

Şekil 1-Bereketli Hilal (Fertile Cracent) 7
Şekil 2-Yıllara Göre Dünya Nüfusunun Gelişimi 15
Şekil 3- Tarımsal Üretimde Girdi-Çıktı İlişkisi 28
Şekil 4- Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla) 133
Şekil 5-1980 Sonrası Tarım Sektörünün Büyüme Oranları 136
Şekil 6-Türkiye'de Nüfusun Yıllara Göre Gelişimi 137
Şekil 7-Pamuk ve Tütün Üretimi 145
Şekil 8-Buğday Üretimi 147
Şekil 9-Koyun, Sığır ve Kıl Keçisi Üretimi 148
Şekil 10- Manda ve Tiftik Keçisi Üretimi 148
Şekil 11- Kişi Başına Düşen Et Üretimi 151
Şekil 12-Tavuk Eti Üretimi (1000 ad.) 152
Şekil 13- Tütün Üretimindeki Gelişim 170
Şekil 14-Şeker Pancarı Üretimi 173

Tablolar Listesi

Tablo 1- Ülke Gruplarına Göre Pazara Giriş Taahhütleri 58
Tablo 2- Ülke Gruplarına Göre İhracat Sübvansiyonları 59
Tablo 3- Ülke Gruplarına Göre İç Destek Taahhütleri 60
Tablo 4- Osmanlı Devletinde Tarım Topraklarının Mülkiyeti, 1913 94
Tablo 5- 1956 Tarihine Kadar Marshall Planı Direkt Yardımları İle Gelen Tarım Aletleri 115
Tablo 6- Tarımdaki Mülk Toprakların Dağılımı 122
Tablo 7- Sektörlerin GSMH İçindeki Payları 134
Tablo 8- 1980 Sonrası Tarım Sektörünün Büyüme Oranları 135
Tablo 9- İktisadi Sektörlerdeki Yoksulluk Oranları 138
Tablo 10- Tarımsal Ticaret Hadleri 139
Tablo 11- Nüfusun Kırsal ve Kentsel Değişimi 141
Tablo 12- Seçilmiş Ürünlerin Üretimindeki Değişmeler 144
Tablo 13- Tütün Ürünleri İthalatı 145
Tablo 14- Pamuk ve Pamuk Ürünleri İthalatı 146
Tablo 15-Canlı Hayvan Üretimi 147
Tablo 16- Et ve Süt Üretimi 150
Tablo 17-Canlı Hayvan, Et ve Yenilen sakatat ithalatı 151
Tablo 18- Tarımsal Dış Ticarette Değişim (1000 $) 153
Tablo 19- Tarımsal İşletme büyüklükleri ve Mülkiyet İlişkileri 154
Tablo 20- Gıda Sektöründe Yoğunlaşma Oranları (2001) 159
Tablo 21- Türkiye'de Sigara Üretiminde Şirketlerin Pazar Payları (2008) 169
Tablo 22-Çay Üretimi 174
Tablo 23- Türkiye'de Tarımsal Özelleştirmeler 177
Tablo 24-Tarım Bütçesi Gerçekleşmesi ve Desteklemeler (Cari Fiyatlarla Milyon TL) 181
Tablo 25- İşletme Büyüklükleri ve İşledikleri Topraklar (1950–1963) 217

Kısaltmalar

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülke
AT	: Avrupa Topluluğu
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
CAS	: Ülke Destek Stratejisi (Country Assistance Strategy)
CGIAR	: Uluslararası Tarım Araştırmaları Danışma Grubu (Consultative Group on İnternational Agricultural Research)
ÇUŞ	: Çok Uluslu Şirket
DB	: Dünya Bankası
DGD	: Doğrudan Gelir Desteği
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EAGÜ	: En Az Gelişmiş Ülke
EBK	: Et ve Balık Kurumu
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü
GB	: Gümrük Birliği
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GTS	: Genel Tarım Sayımı
GÜ	: Gelişmiş Ülke
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü
KHK	: Kanun Hükmünde Kararname
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
NBŞ	: Nişasta Bazlı Şeker
ÖİB	: Özelleştirme İdaresi Başkanlığı
SAL	: Yapısal Uyum Kredileri (Structural Adjustment Loans)
SECAL	: Sektörel Uyum Kredileri (Sektoral Adjustment Loans)
TİTH	: Tarımın İç Ticaret Hadleri
TKK	: Tarım Kredi Kooperatifleri
TRUP	: Tarım Reformu Uygulama Projesi
TSK	: Tarım Satış Kooperatifleri
UPOV	: Yeni Bitki Çeşitlerini Koruma Birliği
YUP	: Yapısal Uyum Programları

GİRİŞ

Son iki dünya savaşında görüldüğü gibi, uygarlığın zaman zaman geri dönüşleri olmuştur. Sürekli bir ilerleme miti, insanı doğanın efendisi rolünde olduğu yanılsamasını yaşamasına neden olmuştur. Ancak basit bir soyutlamaya başvurulacak olursa, on bin yıl önce insanoğlunun elinde tuttuğu mızrakla, bugün tuşlarına basılan klavyeler arasında önemli bir niteliksel benzerlik vardır. Sürekli ilerleme, sanayileşme ve kalkınma süreci içinde, üç yüz yıl gibi Dünyanın yaşı için bir an sayılabilecek çok kısa bir süreç içinde, doğal dengeler altüst olma noktasına gelmiştir. Bu gelişmeler içinde tarım, çok önemli bir yerde durmaktadır. İnsan eliyle oluşturulan uygarlık teknolojik gelişmeyle tarımsal üretimi artırma olanaklarını sağlamıştır. Ancak, bir tarafta obezite sorununu çözmeye çalışan, çılgınlık noktasında yemek yeme yarışmaları düzenleyen toplumlar varken, diğer tarafta bir milyar insan açlık sorunuyla boğuşmaktadır. O halde akla şöyle bir soru gelebilir: adına uygularlık dediğimiz gelişme, acaba salt bir teknik ilerlemeler silsilesi olabilir mi? Kestirmeden söylendiğinde insan türü cep telefonu, bilgisayarı ya da üzerine titrediği pek çok teknolojik araç olmadan da pek ala yaşayabilir. Ancak herkese yetecek kadar buğday, pamuk ve bunları adil bir şekilde bölüştürme politikası olmadan yaşayamaz.

Bu tez çalışmasında Türkiye'de ekonomi politikalarında yapısal dönüşümün yaşandığı son çeyrek yüzyılda, tarım sektörünün ne gibi değişikler geçirdiği, ne tür politikaların uygulandığı ve bunların sonuçları incelenecektir. Bunu incelerken tarihsel bir perspektif sunularak Dünyada ve Türkiye'de tarım sektörünün geçirdiği değişimler ana hatlarıyla ele alınacaktır.

Bu konunun seçiliş sebebi, Türkiye'de önemli bir kesim olan kırsal yapıdaki çözülme ve yoksullaşma sürecinin nedenlerini incelemektir. Buradan elde edilen bulgular, sağlıklı bir sanayileşme ve kentleşme sürecinin neden yaşanamadığını da ortaya koyabilecektir. Tarım kesiminden ve çeşitli meslek örgütlerinden dönem dönem ortaya çıkan, çoğunlukla tekil olmasına rağmen, kamuoyunda etki yaratabilen tepkiler, sektörün üzerine eğilinmesi gereken önemli sıkıntılar içinde olduğunun işaretlerini vermiştir. Bu bakış açısıyla, çalışmanın amacı, Türkiye'de tarım sektörünün yapısını, yapısal sorunlarını ve yapısal dönüşümünü, Yeni-Sağ politikalar ve küreselleşme gibi

uluslararası dinamikler ekseninde analiz etmek, sektörün sorunlarını ortaya koymak ve bunlara çözüm önerileri getirmeye çalışmaktır.

Çalışmanın odaklandığı temel sorunsal, küreselleşme sürecinin ve uygulanan Yeni-Sağ politikaların, Türkiye'de -ve pek çok az gelişmiş ülkede- tarım sektörüne, gıda güvenliği-kendine yeterlilik-kaynak bölüşümü, gelir dağılımı ve kalkınma süreci açısından yıkıcı etkilerinin incelenmesidir.

Tarımsal üretim ve tarımsal politikalar incelendiğinde tarihsel bir süreçle karşılaşılmaktadır. Bu bakımdan çalışmada, önce tarımsal üretimin tarihsel gelişim sürecine değinilecek ve tarımsal dönüşümün teknik-ekonomik yönleri ortaya konularak, politika sürecindeki değişimleri ve nedenleri açığa çıkarılacaktır. Bu nedenle ana hatlarıyla tarımsal geçmişin izlerini sürerek, bugün teoride ve politikada yaşanan değişimlerin hangi geçmiş ve hangi miras üzerine şekillendiğinin, bir kopuş olarak nitelendirilecek bir süreç yaşanıyor ise bunun dinamiklerinin neler olduğunun açıklanması, bugünkü yaşanan gelişmeleri anlamakta ve çözüm önerileri getirmede bir perspektif sunacağı düşünülmektedir.

Türkiye'de yaşanan dönüşümün kendine özgü dinamikleri var mıdır, yoksa dünyada yaşanan dönüşümden mi etkilenmektedir? Gelişmelere alternatif politikalar üreten ülkeler var mıdır? Bu sorular çalışmanın temel sorusu bağlamında cevaplanması gereken sorulardır ve cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın yöntemi, kütüphane araştırmasına ve istatistikî bilgilerden yararlanarak elde edilen verilerin yorumlanmasına dayalıdır. Araştırmanın sınırları, geçmişi ve bugünü birlikte değerlendirme amacı güdülerek çizilmiştir. İlk başta, tarımsal üretimin teknik, verimlilik ve üretim verilerine kısaca değinilmiş ancak bunlardan daha ziyade, tarım politikalarındaki değişimler üzerine odaklanılmıştır.

1.BİRİNCİ BÖLÜM: BAŞLANGICINDAN BUGÜNE DOĞRU TARIM

1.1.TARIM SEKTÖRÜNÜN NİTELİĞİ

Tarım sektörü insan yaşamının sürdürülebilirliğinde, hem üretici hem de tüketici kesimler açısından en önemli ve stratejik olarak değerlendirilebilecek sektörlerden biridir. Görünürde sanayi sektörünün ağırlığı altında önemini yitirmiş olsa da, zaman zaman gıda fiyatları ya da gıda güvenliği şeklinde baş gösteren sıkıntılarla tarım sektörü her zaman üzerinde uzun erimli ciddi politikaların tartışılıp uygulanması gereken bir sektördür.

Sektör, hem insan ve hem de hayvanlar açısından zorunlu gereksinim malı ürettiğinden, sektörde sürekli bir talep bulunmaktadır. Sektörde, sanayi gibi nitelikli işgücü kullanımı yoğun olmadığından dolayı emek maliyetleri düşüktür. Aynı zamanda gizli işsizliği emmesi nedeniyle de kapitalizmin yeniden inşa dönemlerinin temel sektörüdür.[1] Bunun yanında sektör, gerek kendisi ve gerekse diğer sektörlerin üretimi için girdi çıktı ilişkisi içinde olması bakımından yine kilit sektörlerinden biridir.[2]

Kapitalizmin gelişimine bakıldığında, Avrupa ülkeleri endüstride, diğer ülkeler hammadde ve gıda üretiminde uzmanlaşmış durumdaydı. Ancak şekerin endüstriyel bir ürün olarak gelişmesi ve bu piyasanın derinleşmesi, endüstriyel kapitalizmin yükselişinin de ilk işaretlerini vermiştir. Bu bağlamda, Kapitalist üretim ve tüketim ilişkileri öncelikle tarımda doğmuş ve gelişmiştir. Geçmişte olduğu gibi bugün de, besin ticareti, kapitalizmin dünya genelinde örgütlenmesinin merkezi konumundadır. Kapitalizm ve tarım birbiriyle sıkı ilişki içinde bir seyir izlemektedir.[3]

Tarımın gelişmesinin sanayileşme açısından önemi büyüktür. Gelişmiş ülkelerin çoğunda tarımdan aktarılan kaynak, sanayileşme için kullanılır ve bu

[1] Türkel Minibaş, "Türkiye Tarımının Kapitalistleşmedeki Sancılı Dönüşümü", **İktisat Dergisi,** Sayı 477, Eylül 2006, s.3
[2] Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 21. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008, s.377
[3] Philip Mc Micael, "Global Besin Politikaları", **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak, 2002, s.185

kalkınmada önemli bir kaynaktır. Sanayileşmenin ilk başlarında tarım, ihtiyaç duyulan döviz girdisi açısından temel kaynak konumundadır. Ancak sanayileşme temel amaç olarak değerlendirildiğinden olsa gerek, sanayileşme sürecindeki pek çok ülkede, tarımsal gelişme için yeterli kaynak ayrılmamaktadır. Yine de son yıllarda kalkınma yazınında, kalkınma yolunda sanayinin yanında tarıma da önem verilmesi gerektiği şeklindeki görüşlere sık rastlanmaya başlanmıştır. Buna göre, kalkınmanın tek yolu sanayileşme değildir. Birçok ülke sanayi yanında, gıda ve hammadde üretim ve ihracatına önem vererek yüksek bir hayat standardı yakalayabilmiştir. Buna örnek olarak Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada, Danimarka ve İsveç gösterilmektedir. Ayrıca 20 ve 21. yüzyılda önde gelen sanayileşmiş ülkelere bakıldığında, İngiltere, Almanya, ABD ve Japonya gibi ülkelerin geçmiş deneyimleri, kalkınma sürecinde tarımın ne kadar önemli bir katkı yaptığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu ülkelerde sanayileşme için gerekli olan kaynak, büyük ölçüde tarımda yaratılmış ve sanayiye aktarılarak gelişme sağlanmıştır.[4]

O halde, tarım sektörünün gelişmesi aynı zamanda ekonomik gelişmeyi ve kalkınmayı da destekleyeceği, buna paralel olarak, geri kalmış bir tarım sektörünün de ekonomik gelişmeyi engelleyeceği söylenebilir.

Sanayileşme sürecinde tarım teknolojisindeki gelişmeler, verimliliği ve üretimi artırarak ekonomik gelişmeyi destekleyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. Bunun yanında Osmanlı Devleti'nin son döneminde görüldüğü üzere, politika ve teknoloji bağlamında geri ve bu nedenlerle tarımsal artık yaratma kapasitesi sınırlı olan, ticaret ve sanayi ile nitelikli bir bütünleşme yakalayamamış bir tarım sektörüne sahip ülkelerde, ekonomik gelişme kendini destekleyecek en önemli faktörden yararlanamamaktadır.[5] *Dolayısıyla Seyidoğlu'nun dediği gibi,* ***"iktisadi kalkınmanın yolu sanayileşmeden geçmiş olsa da tarımın rolü küçümsenemez. Çünkü bir ülkenin sanayileşmesi ile***

[4] Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat-Teori Politika ve Uygulama,**13.Baskı, İstanbul, Kurtiş Matbaası,1999, s.608, 615

[5] Tevfik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar,** İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998, s.63

tarımın geliştirilmesi arasında doğru yönlü ve sıkı bir ilişki vardır. Bazı istisnalar dışında, hızlı sanayileşme tarımın da kalkındırılmasını gerektirmektedir."[6]

Johnson ve Mellor'e göre tarımın iktisadi gelişmeye katkıları başlıca beş alanda olmaktadır. Bunlar, artan nüfus için yiyecek, ihracat yoluyla sağlanan döviz gelirleri, tarım-dışı kesimler için işgücü, sanayi için tasarruf ve sermaye ve son olarak da sanayi sektörünün üretimi için pazar oluşturmasıdır.[7] Bu açıdan bakıldığında hem ülke halkının temel beslenme ihtiyacının karşılanması ve hem de sanayileşme ve kalkınma süreçlerinde tarım ulusal bir tarım politikası ile geliştirilmesi gereken bir sektör konumundadır.

Tarım ile sanayileşme ve kalkınma arasında böyle sıkı bir ilişki söz konusu iken, günümüzde kimi az gelişmiş ülkelerde, bu konuda bir çelişki yaşanmaktadır. Sanayileşme ve kalkınma yolunda koruyucu önlemler ve desteklemeler uygulanırken, tarım sektörü ya ihmal edilmiş ya da sanayiyi özendirici önlemlerin tarımda yarattığı üretimi caydırıcı etkilere göz yumulmuştur. Bu nedenle, tarım aleyhine ortaya çıkan bu durum AGÜ'lerin sanayileşememesinde bir etken olarak değerlendirilebilir.[8] Nitekim Türkiye'de 1963 yılında başlayan 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda tarım ve sanayi sektörleri arasında dengeli bir kalkınma modeli benimsenirken, daha sonraki planlarda bu görüş terk edilerek, sanayi sektörüne öncelik tanıyan bir kalkınma süreci yaşanmıştır.[9] İlerleyen dönemde kamunun tarımsal üretim ve destekleme süreçlerindeki rolü özellikle 1980 dönemecinden sonra azaltılmış ve tarımsal üretim neoklasik firma teorisi yaklaşımına uygun olarak piyasa ekonomisine bırakılmıştır.

Tarım sektörünün stratejik önemi, gıda güvenliği sorununda açık olarak değerlendirilebilir. Olası bir gıda krizinde, tarımsal üretimin kendi kendine yeterliliği bağlamında ülkeler kritik durumlar yaşayabilmektedir. 2007–2008 yıllarında dünya tarım ticaretinde, buğdaydan süte kadar, önemli gıda maddelerinde fiyatlar hızla

---

[6] Seyidoğlu, s.608

[7] B.F.Johnson, ve J.W. Mellor, "The Role of Agruculture in Economic Development, American Economic Review, 1961, sayı 51, s.571-581, Aktaran: Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme,** 1.Baskı,, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.216

[8] Seyidoğlu, s.608

[9] Beyhan Ataç, "Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Sorunu", Engin Ataç (Ed.), **Maliye Politikası** içinde (261–280),Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2006, s.263

artmıştır. Bu durum, kendi nüfusunu besleyebilecek tarımsal üretim gücünden yoksun olan, bir başka deyişle gıda güvenliği olmayan bir tarımsal yapı gösteren ülkelerde ciddi sıkıntılar doğurmuştur. 2008 yılı Nisan ayında gıda satışlarını sübvanse eden, gıda ithalatından aldığı gümrük vergilerini azaltan, gıda maddeleri ihracatını kısıtlayan ve gıda satışlarına narh uygulayan ülke sayısı 48'e ulaşmıştır. Arjantin, Rusya, Hindistan, Brezilya, Endonezya, Vietnam gibi ülkeler gıda ihracatını kısıtlamıştır. Bu durum gıda güvenliğinin öncelikli bir ulusal politika olduğunu ve tarım sektörünün karşılaştırmalı üstünlükler ilkesine bırakmanın tehlikesini açıkça göstermektedir.[10]

1.2.TARIM DEVRİMİ VE SONRASINDAKİ GELİŞMELER

İnsan türünün gelişimi, bugünkü "çağdaş uygarlık" denilen düzeye ulaşıncaya kadar üç önemli değişimden geçmiştir. Birincisi genel kabul görüldüğü üzere M.Ö.8000'lere tekabül eden bir zamanda ortaya çıkan tarım devrimi, ya da neolitik devrim olarak adlandırılan değişim, bir diğeri 18. yüzyıl sonlarında ortaya çıkan sanayi devrimi ve üçüncüsü de bilgi çağı olarak adlandırılan dönüşümdür. Ancak bilgi çağı sanayi devriminin içinde ve onun bir parçası olarak görülebilirse, esas ayırım tarım ve sanayi üretim biçimleri olarak değerlendirebilir. Bu iki gelişme de, özellikle sanayi devriminden bugüne gelinen süre, özünde insanın tarihinde zaman dilimi olarak görece oldukça kısa dönemlerdir.[11] Bu bağlamda insanlık tarihinde ortaya çıkan ilk köklü değişim, insan türünün avcı-toplayıcılıktan çıkışına sebep olarak yerleşik yaşama geçmesine neden olan üretimin, daha doğrusu tarımsal üretimin ortaya çıkışı olmuştur.

[10] Cem Somel, "Türkiye'nin Kalkınma Perspektifi", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (335–356), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008, s.344

[11] İnsan evrimindeki ilk basamakların ortaya çıkışı Afrika'da günümüzden yedi milyon yıl öncelerden başlayarak dünyaya yayılmış, modern insan –Homo Sapiens-' ortaya çıkışı günümüzden 150 bin ile 100 bin yıl önce ve M.Ö. 40-50 binli yıllarda dilin (ve dolayısıyla sembolik düşünebilmenin) anatomik temeli olan gırtlağın gelişimi ve ilk defa çok parçalı aletlerin görülmeye başladığı büyük sıçrama yaşanmıştır.(bkz. Jared Diamond, **Tüfek, Mikrop ve Çelik**, 7. Baskı, Ankara: TÜBİTAK yay,2003, s.35; Andre Langaney vd., **İnsanın En Güzel Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay.,2000, s.30)

Tarımsal üretim, insanlara besin maddeleri ve ham madde sağlamak için, bitkisel ve hayvansal varlıkların biyolojik üretim yeteneklerini planlı ve yönlendirilmiş şekilde kullanmaktır.[12]

Tarım devriminin ilk başladığı yer, adına Güneybatı Asya'da Bereketli Hilal denilen sınırları bugünkü Ürdün – İsrail – Lübnan – Suriye – Türkiye – Irak coğrafyalarını kapsayan bir bölgedir. Bu bölge, hem tarımsal üretimin hem de hayvan evcilleştirilmesinin dünyada ilk olarak başladığı yer olarak kabul edilmektedir.

Bu bölgenin, yiyecek üretiminin ilk defa başladığı yer olmasının nedeni, tarımın daha sonra yayıldığı diğer bölgelere oranla, evcilleştirmeye hazır ve oldukça çeşitli bir yabanıl bitki ve hayvan rezervine sahip olmasıydı. Bunun nedenini Diamond bölgenin yerküre üzerindeki konumu, topografik yapısı ve iklimsel özelliklerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir.[13]

Şekil 1-Bereketli Hilal (Fertile Cracent)

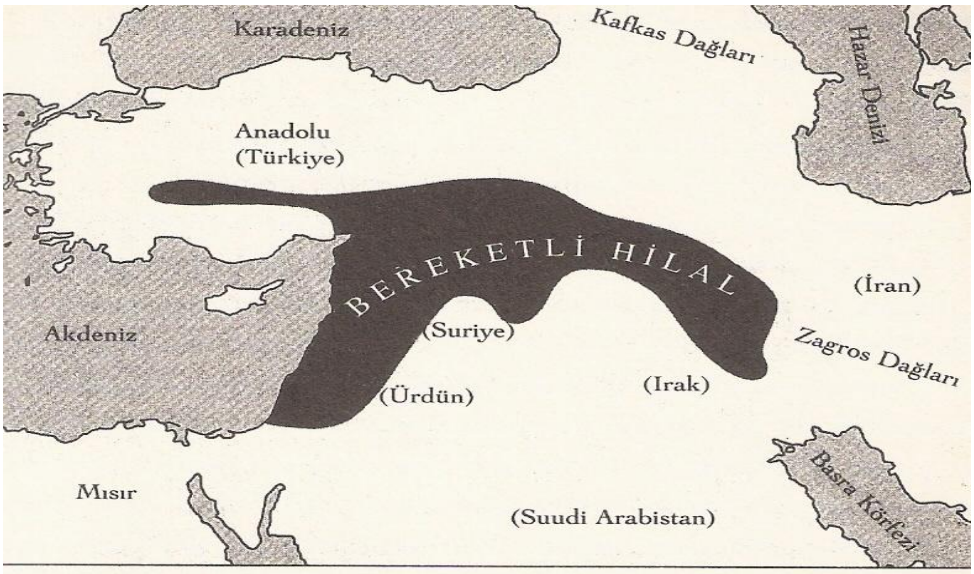

Kaynak: Jared Diamond, s.177

Burada değinilmesi gereken önemli bir nokta da, neolitik dönem insanlarının hiçbir şeyi hazır olarak bulmuş olmamalarıdır. Hayvan evcilleştirilmesinin yanında önemli oranda yabanıl bitki evcilleştirilmesi, bin yıllar alan bilinçli ve tesadüfî

[12] İbrahim Ortaş, "Bilim Tarihi İçinde Tarım Tarihinin Yeri ve Önemi" *Üniversite ve Toplum Dergisi*, 2005,cilt 5, sayı 1, http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=214 (06 Aralık 2008), s.10
[13] Jared Diamond, **Tüfek, Mikrop ve Çelik**, 7. Baskı, Ankara: TÜBİTAK yay,2003, s.121-134

süreçlerin iç içe geçtiği bir deneme-yanılma yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bugün kitlesel üretimi yapılan tüm bitkiler, yabanıl formundan çok çok farklı yapılara sahiptir. Evcilleştirme sürecinde bitkiler, doğal seleksiyona ek olarak insanın doğal seçilime müdahalesiyle bugünkü formunu almıştır.

Neolitik dönemin bu süreçte ortaya çıkardığı yedi ana tarımsal ürün kızılca buğday, nişasta buğdayı, arpa, mercimek, bezelye, karaburçak ve nohuttur.[14] Tarım bitkisi geliştirmesin ikinci aşaması meyve ağacı evcilleştirilmesi süreciydi ki bu da M.Ö. yaklaşık 4000'e tarihlenmektedir. Bu aşamada da ilk önceleri zeytin, incir, hurma, nar ve üzüm yetiştirilirken, bir sonraki aşamada evcilleştirilmesi görece çok daha zor olan ve aşılama yönteminin kullanılmasını gerekli kılan elma, armut, erik ve kiraz gibi ağaçlar yetiştirilmiştir.[15]

Hayvan evcilleştirme tarihleri ise, arkeolojik kanıtlar ışığında M.Ö. 8000 ile M.Ö.2500 yılları arasıdır. İlk evcilleştirilen türlerin hayvancılık açısından en önemli olanlarının milattan önce yaklaşık olarak evcilleştirme tarihleri şunlardır: koyun (8000), keçi (8000), domuz (8000), inek (6000), at (4000), eşek (4000), Hint Mandası (4000) ve devedir (2500).[16]

Bu sürelerin anlamı, insanın sanki hazır olarak bulmuşçasına büyük kolaylık ve rahatlıkla kullandığı bitkisel ve hayvansal canlı türlerinin bugünkü formunu alıncaya kadar geçen evcilleştirme sürecinin, binlerle ifade edilecek bir zaman diliminde gerçekleşmiş, oldukça zorlu çabaların birikimli ifadesi olduğudur.[17]

1.2.1.Tarım Devrimini Doğuran Nedenler

Tarım devriminin ortaya çıkışını incelerken, değişimi önceleyen nedenlere bakıldığında bu sürecin salt kendiliğinden oluşan bir neden değil de, dışsal denilebilecek besin güvenliği ve kıtlık sorunu ile içsel neden sayılabilecek insan

[14] Yadun, S.L.,Gopher, A., Aboo, S.,The Cradle of Agriculture, *Science*,Haziran 2000, Gökhan Tok (çev), Tübitak Bilim Teknik Dergisi, Eylül 2000, s.64
[15] Jared Diamond, **Tüfek, Mikrop ve Çelik**, 7. Baskı, Ankara: Tübitak, 2003, s.162
[16] Diamond, s.217
[17] Bu çabaların sonucunda insan biyolojisi geleneksel çiftçiliğin doğurduğu ürünlere alışmıştır. Binyıllardır alışık olduğumuz ve atalarımızdan miras olarak aldığımız *biyolojik yapı-besin maddesi* ilişkisi, biyoteknolojik ve transgenetik tarımsal ürünlerin tehdidi altındadır.

iradesinden kaynaklı faktörlerin etkili olduğunu görmekteyiz. Ancak bu konudaki teorilere geçmeden önce ihtiyaç ve istek arasındaki ilişkiden kısaca söz etmek gerekiyor.

Hemen hemen tüm ders kitaplarına giren Lionell Robbins'in iktisat tanımı, sonsuz olan insan ihtiyaçlarını, kıt kaynakların etkin dağılımı ile nasıl karşılanacağının araştırıldığı bilim dalı olarak ifade edilmektedir.[18] Konumuz açısından, tarımsal üretim tekniklerinin geliştirilmesinin bir ihtiyaca cevap veriyor olup olmaması bağlamında önemlidir. Buradaki tartışma, ihtiyaç-istek karşıtlığını ifade etmektedir. Teknoloji tarihçisi Basalla, doğanın yasalaştırdığı evrensel ihtiyaçlar için değil, kendimize ait olarak algıladığımız ihtiyaçları karşılamak için teknolojiyi geliştirdiğimizi ifade etmektedir.[19] Basalla'nın Gaston Bachelard'dan aktardığına göre, "fazla olan"ın ele geçirilmesi, gerekli olanın kazanılmasına kıyasla insanlar üzerinde daha fazla bir ruhsal uyarıma sahip olmaktadır. Buna göre insanlar ihtiyacın değil, arzunun yaratımlarıdır. Basalla, tarımsal üretim tekniklerinin geliştirilmesinin, insanın hayatta kalmasının birer önkoşulu olmadığını ifade etmektedir. Çünkü doğadaki tüm diğer canlılar gibi, insanlar da, doğaya teknik bir müdahalede bulunmadan da hayatta kalabilmekteydiler. O halde, tarım ve yemek pişirmek, kendi refah düzeyimizi bu yöntemleri kapsayacak biçimde tanımlamayı seçtiğimizde bizim için gerekli hale gelmişlerdir. Bu bağlamda, yukarıda ifade edilen iktisat tanımı da, ihtiyaçların değil, isteklerin ve arzuların peşinde koşan insan davranışına yönelik bir tanım halini almaktadır. Bununla birlikte, insanın avcı-toplayıcı olarak yaşamak varken, böyle binyıllar alan zorlu bir tarımsal uğraşa neden gerek duyduğu konusu çeşitli teorilerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu teorilerin en tanınmış olanlarına kısaca değinilecektir.

Gordon Childe'a göre, çevre ve iklim kötüleşmesi insanları, az sayıda verimli vahada hayvanlarla ve bitkilerle yakın bir temas içinde olmaya zorlamış ve çevre değişikliklerinin yarattığı bu süreç tarımsal üretimin başlamasına neden olmuştur.[20] Ancak bu teorinin eleştirildiği nokta iklim kötüleşmesinin, tarım devrimiyle aynı zamanda olmadığının ortaya çıkmış olmasıdır.

[18] Alper Güvel, **Politik İktisat ve Akıl**,1.Baskı, İstanbul: Alfa,1998,s.30
[19] George Basalla, **Teknolojinin Evrimi**,13.Basım, Ankara: TÜBİTAK, 2008,s.18
[20] Gordon Childe, **Tarihte Neler Oldu**, 6.Basım, İstanbul: Alan, 1995,s.47

Bir başka açıklama, Robert J.Braidwood'un Çekirdek Alan Teorisi'dir. Buna göre tarımsal üretimin başlaması, insanların bitki ve hayvan rezervi açısından uygun bir çevrede tarıma geçecek bir kültürel gelişme yaşamış olması ve aşamalı olarak tarımsal tekniklerin ortaya çıkmış olmasıyla gerçekleşmiştir.[21]

Bir diğer teori de, Lewis R.Binford tarafından geliştirilen nüfus artışı temelli yaklaşımdır ki bu da, insan nüfusunun artışının doğal kaynaklar üzerinde yarattığı baskı nedeniyle, yiyecek kaynakları azalmasını temel alır.[22] Bu süreç de, insanın tarımsal teknikleri geliştirip, nihai olarak çiftçiliğe geçmesini zorunlu kılmıştır.

Diamond ise, bu süreci beş faktörle açıklamaktadır. Bu faktörler kısaca şöyle sıralanabilir: [23] Yaban yiyecek bulmanın güçleşmesi, yaban av hayvanlarının tükenmesi, son aşamada yiyecek üretiminin temeli olan teknolojik gelişmenin birikmesi, nüfus yoğunluğunun artmaya başlaması ve son olarak yerleşik hayata geçmeye başlayan toplulukların avcı-toplayıcılar karşısındaki hem sayıca ve hem de teknik olarak üstünlüğü elde etmiş olmalarıdır.

Bu teorilerin gösterdiği gibi insan, hem iklim hem demografik etkiler ve hem de güvenilir besin kaynağına ulaşmak için tarımsal üretime aşamalı olarak geçmiştir. İlk başlangıç noktası Bereketli Hilal olan çiftçilik oradan dünyanın pek çok bölgesine yayılmıştır.

Bu bahsi kapatmadan önce değinilmesi gereken son bir nokta da, tarımsal üretimin, birbirinden bağımsız olarak sonraki tarihlerde yerkürenin başka bölgelerinde de başlamış olmasıdır. Bu bölgelerden birincisi, daha önce değinilen, Güneybatı Asya, Ortadoğu ya da Yakın Doğu olarak değişik isimlerle adlandırılan Bereketli Hilal bölgesi -başlangıç tarihi M.Ö.8000 dolaylarıdır-. İkinci olarak Kuzey Çin, Bereketli Hilal bölgesine yaklaşan bir başlangıç tahmin ediliyor. Üçüncü olarak, Orta Amerika ve

[21]Robert J. Braidwood, **Tarih Öncesi İnsan**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 1995,Aktaran: Tevfik Güran, İktisat Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2004,s.6
[22] Tevfik Güran, **İktisat Tarihi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.1. Baskı, 2004,s.7
[23] Diamond, s.143–147

Birleşik Amerika'nın doğusudur. Burada da tarımsal üretimin başlangıcı M.Ö. 2000'e doğru yaklaşmaktadır.[24]

Bütün bu gelişmelerin ortaya çıkmasındaki başat faktör topraktı ve ilk ortaya çıkan medeniyetlerin hemen hepsinin de nehir yataklarındaki verimli topraklarda ortaya çıkmış olduğu görülmektedir. Fırat-Dicle nehirlerinin beslediği bölge Sümer Uygarlığını, Nil Nehri Mısır Uygarlığını, İndus Nehri Hint Uygarlığını, Sarı Nehir Çin Uygarlığını doğurmuştu. Geniş ve verimli topraklar ile su kaynakları, toplumlar arasında kaynak paylaşımı için verilen mücadelenin temelini oluşturmaya başlamıştı. Bu mücadelede yerleşik toplumların kendi aralarında geçen savaşlar kadar, göçebe toplumların da yerleşik toplumlarla verdikleri mücadele de -Roma İmparatorluğu'nun yıkılışında olduğu gibi- binyıllar boyunca devam etmiştir. Neolitik dönemde başlayan bu kaynak paylaşımı problemi, bugünün modern toplumlarında da üretim biçimleri değişmiş olsa da, özünü koruyarak ancak biçim değiştirerek devam etmektedir.

1.2.2.Tarım Devriminin Sonuçları

Tarım devrimi sonucunda insanlık tarihi geri dönüşümsüz bir biçimde değişmeye başladı. Artık insanlar göçebe (avcı-toplayıcılar, hayvancılıkla uğraşmakta) olanlar ve yerleşik hayatı seçenler şeklinde kabaca ikiye ayrılıyordu. Mutlaka yerleşikler de kurdukları sosyal organizasyonun niteliğine göre sınıflandırılabilirdi, ama ana ayrım yerleşiklik ve göçebelik üzerine kurulu idi.[25]

Tarım, insanları toprağa bağladı. Bu tarım devriminin getirdiği birinci önemli toplumsal sonuçtu. Hızla köy toplumları, kabileler ve oradan feodal toplumlara doğru bir akış başladı. Ancak Avrasya bozkırındaki kimi avcı topluluklar da, ilk çiftçilerce geliştirilen bitkisel üretimle karşılaştıklarında, bu üretimin zorluklarını görerek onu

[24] William H.McNeill, **Dünya Tarihi**,7.Baskı, Ankara: İmge, 2003,s.34;Güran, s.4;Diamond, s.129

[25] Tarım devrimi yerleşikliği doğururken, çobanlık olarak da bir tarımsal yaşam biçimi devam edegelmiştir. Bugün Mersin-Karaman Toroslar'ında Oğuz boylarından kalan son göçerler (Yörükler) olan Sarı Keçililer hala yaşamaktadır. Köy hizmetlerinin Karaman'da ücretsiz konut yaptırmış olmasına rağmen, bazı aileler bu konutlarda iskân olmamış ve "konforlu yaşama karşı" bilinçli bir tercihle, 2009 yılı itibariyle hala dağlarda göçebe çobanlık yaparak yaşamaya devam etmektedirler. http://www.kesfetmekicinbak.com/kultur/sarikecili/07162/ (12.06.09)

benimsemeyip hatta onu hor görerek, hayvan evcilleştirmesini öğrendiler ve böylelikle M.Ö.3000 dolaylarında göçebe çobanlık ortaya çıkmış oldu.[26]

İkinci önemli sonuç da, mülkiyet olgusuydu. Belirli bir toprak parçasına aylarca emek vererek ürün yetiştirmek ve onlara sahip çıkmak, kaçınılmaz olarak mülkiyet olgusunu da doğurmuştu. Artık çiftçi için dünya, kendi menfaatlerini tehdit edecek tehlikelerle dolu bir yer haline gelmişti. Bu değişimin sonucunda nüfus artmaya başladı, devletlerin ortaya çıkışına gidecek şekilde yerleşik köy toplumu oluştu, ticaret ve bunun yanında kölecilik gelişti.[27] Tarihin başlangıcı olarak kabul edilen yazı bulundu ve komünal mülkiyet tiplerinin oluşmasıyla değişik ekonomik organizasyonlar gelişmeye başladı.[28] Toplumların gelişmesinin temelinde, toplumun sosyal-ekonomik ve kültürel inşasını üstlenen sanatçı – bilim adamı – filozof – din adamı sınıfından insanları besleyebilecek bir tarımsal artığa sahip olmak yatıyordu. Üretimin bu süreci besleyecek boyutta artması, bugün adına uygarlık dediğimiz teknik ve kültürel sürecin ortaya çıkmasına neden olmuştu.

Tarımsal tekniklerin gelişmesi binlerce yıl aldı. Azalan verimler nedeniyle, tarlaların verimlilik kaybına uğramaları, sürekli yeni topraklar ekime açılması zorunluluğunu doğurmaktaydı. Bu da çiftçilerin belirli bir zamandan sonra başka toprakları kullanmak için bulundukları yerlerden ayrılmalarına neden oluyordu. Ancak, çapa ve sivri sopaların yerini M.Ö.3000'lerde hafif sabanın alması, üretimi önemli ölçüde artırdı ve nadasın da bulunmasıyla birlikte çiftçiler, oldukları yerlerde kalarak üretimi artırma yolunu bulmuş oldular. Tarımsal üretimin başlangıcından itibaren 4000 yıl boyunca ürün rotasyonu, nadasa bırakma ve hayvan gübresi, kül ve deniz kabukları ile toprağı gübreleme gibi verimlilik artışı sağlamaya yönelik uygulamalar ortaya çıkmaya başladı.[29]

---

[26] McNeill, s.49

[27] Köymen'in Harman'dan aktardığına göre, köleliğe ilişkin ilk tabletler İÖ 3000'den başlamaktadır. Bu dönem, yazının da bulunuşuna denk geldiğine göre, tabletlerin kullanılmadığı dönemlerde de kölecilik söz konusu olabilir. Bu akıl yürütme ile köleliğin İÖ 3000 yılından daha öncelere gitme ihtimali çok yüksektir. Chris Harman, **A People's History of the World,**Booksmarks Publucation, 2002, Aktaran: Oya Köymen,**Kapitalizm ve Köylülük:Ağalar,Üretenler ve Patronlar**,1.Baskı,İstanbul,Yordam Kitap,2008,s.22 (dipnot).

[28] Güran, s.7

[29] Güran s.16

Tarımsal üretimin ilk dönemlerinde toprak mülkiyeti ortak ya da komünal bir yapıya sahipti. Ortak yapılan üretimle ortaya çıkan hasat da üyeler arasında eşit şekilde paylaşılıyordu. Ancak zaman içinde nüfusun artması, üretim araçlarının gelişmesiyle birlikte toprağı işleyenler toprağın sahibi olmaya başladılar. Ancak farklı yerlerde farklı mülkiyet tipleri ortaya çıkmaktaydı. Mezopotamya'da toprakların genel karakteristiği özel mülkiyet şeklinde iken, Mısır Uygarlığı'nda tüm topraklar Firavun'a aitti.[30] Bu toprakları kullananlar kiracı durumundaydılar ve vergilerini düzenli olarak Firavun'a ödüyorlardı. Antik Yunan'da ise toprak mülkiyeti özel mülkiyet ya da aile mülkiyeti denilen biçimde idi.[31] Özel mülkiyet doğal olarak miras olgusunu da beraberinde getiriyordu. Ancak Helenistik dönem üretim ve bölüşümde doğuya özgü devlet kontrolünün yeniden uygulandığı bir dönemdi. Toprakta ilk kez özel mülkiyeti güvence altına alan hukuk düzenlemesi Roma Hukuku'nda yer almıştır. Roma ilk kez "kamu" ve "özel alan ayrımına gitmiş ve bu şekilde özel alana bir yasal konum kazandırmıştır. Bunun dışında, ikinci kez özel mülkiyeti güvence altına alan düzenleme, özellikle 16. yüzyıldan başlayarak kapitalizmin gelişimine paralel biçimde Batı Avrupa'da yapılmıştır.[32]

İlkçağın Sümer, Mısır, Antik Yunan ve Helenistik ekonomilerindeki gerilemenin temel nedeni, artan nüfus ihtiyaçları karşısında yeni toprakların tarıma açılması zorunluluğu -ki bu bir ölçüde sürekli olabilirdi- ve ikinci olarak, nüfus artışı paralelinde bir teknolojik ilerlemeyi sağlayacak kurumsal bir yapının olmamasıdır. İlkçağ toplumlarının ve devletlerinin yerini alan Roma İmparatorluğu'nun tarımsal mülkiyet yapısı ise adına latifundia denilen ve köle işgücünün kullanıldığı büyük çiftliklerden oluşmaktaydı. Roma'nın son dönemlerine doğru –M.Ö.200'lü yıllar- kolonluk sistemi uygulamaya konmasıyla köylüler toprağa zorunlu olarak bağlı kalmış ve bu uygulama sonunda hür köylü ile köle arasındaki mesafe kapanmaya başlamıştır. Bu durum Ortaçağ serflik düzenine doğru bir geçiş anlamına geliyordu.[33]

Batı Roma'nın yıkılışı M.S.476'e tarihlenmektedir. Bu tarih Batı Avrupa için aynı zamanda bin yıl sürecek olan karanlık çağ olarak adlandırılan Ortaçağ'a geçişin

[30] Güran, s.16
[31] Zeynel Dinler, **Tarım Ekonomisi**, 3. Basım, Bursa: Ekin, 1993, s.3
[32] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.25,33
[33] Güran s.24

başlangıcı kabul edilmektedir. Bu dönem feodal üretim tarzı olarak adlandırılan malikâne sisteminin de ortaya çıkışı anlamına geliyordu. Roma döneminin özel toprak mülkiyetinden, koşullu toprak mülkiyetine geçiş anlamına gelen bu üretim tarzında, Kral bütün toprakların mutlak mülkiyetine sahipti. Ancak savaş zamanları asker beslemek için toprakların bir kısmının tasarruf hakkı kontlara/lordlara verilmişti. Bu soylular da tasarruf hakkını bir zincir oluşturacak şekilde daha alt soylulara vermişti.[34] Bu üretim tarzında bir üst lord, belirli ekonomik taleplerini karşılamak için, üreticiye kendi iradesi dışında zor yoluyla bazı yükümlülükler yüklemekteydi. Bu yükümlülükler parasal ya da ayni ödemeler şeklinde olabilirdi.[35] Feodalizm olarak adlandırılan sistem, İngiltere'de 14. yüzyıl, Fransa'da 18. yüzyıl, Almanya ve Rusya'da 19. yüzyıla kadar sürmüştür.[36]

Tarımın başlangıcından itibaren süregelen insan toprak ilişkisinde dikkat çekici noktalardan biri de, Köymen'in de ifade ettiği gibi mülkiyetin görünümüne ilişkin olanlardır.[37]

> *Mutlak özel büyük toprak mülkiyeti yalnızca Roma döneminde; küçük köylü mülkiyeti ise Eski Yunan uygarlığının ilk dönemlerinde ve Roma'nın çözülüşü sırasında 6.-7. yüzyıllarda görülür. Bu istisnaların dışında, tarımda hem mülkiyet ilişkisi olarak, hem de üretimin örgütlenmesinde, genel olarak ortak komünal düzenler var olagelmiştir. Ortak mülkiyet ilişkileri, feodalizmde olduğu gibi, üreticilerin toprağa ve malikâne sahiplerine bağımlılık ilişkileriyle birlikte de sürmüştür.*

Toprakta özel mülkiyet, Batı Avrupa'da feodalizmin çözülmesiyle birlikte yaygınlaşırken, Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyıl sonlarında yaygınlık kazanmaya başlamıştır.

1.2.2.1. Nüfus Artışı, Malthus ve Marx

Tarım devriminden sonra nüfusun artışına yakından bakıldığında ortaya çıkan tablo iki önemli sıçramayı sergilemektedir. Göze çarpan ilk önemli nokta, M.Ö.8000'de

[34] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.34
[35] Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**,1.Baskı, İstanbul: Belge,1992,s.33
[36] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük***,** s.35
[37] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s. 38

başlayan tarımsal devrimin nüfusu istikrarlı bir şekilde artırmış olmasıdır. Tarım devriminin hemen öncesinde toplam dünya nüfusu 20 milyona kadar ancak ulaşmış idi. Sekiz bin yıl içinde, yani miladi sıfır yılına gelindiğinde nüfus yaklaşık 250 milyona ancak ulaşmış ve istikrarlı bir şekilde artış göstermiştir. İkinci önemli sıçrama ise sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan nüfus büyümesidir. Verileri bir grafiğe döküldüğünde ortaya çıkan tablo dikkat çekicidir.

Nüfusun 1750 yılında yaklaşık 750 milyona kadar ancak çıkabilmiş iken, sanayi devrimi sonrasında nüfus artış hızında büyük bir ivme söz konusudur. Dünya nüfusunun 1850 yılında 1,2 milyar, 1950 yılında 2,5 milyar ve nihayet günümüzde 6 milyar düzeyine ulaştığı görülmektedir.[38] Çoğu nüfus bilimci dünya nüfusunun 2100 yılında on milyara ulaşacağını öngörmektedir.

Şekil 2-Yıllara Göre Dünya Nüfusunun Gelişimi

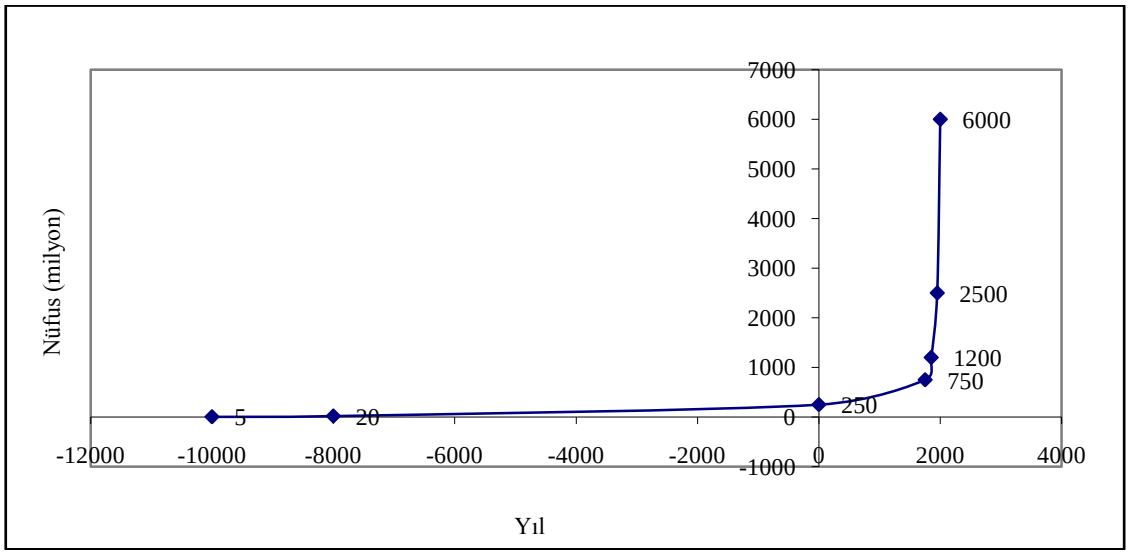

Kaynak: Çamurcu, s.93'ten elde edilen nüfus rakamlarının düzenlenmesiyle oluşturulmuştur

Görülüyor ki, insan nüfusunun çoğalmasında birinci dönüm noktası tarımsal üretimin etkisi iken, ikincisi de ondan daha güçlü bir şekilde geometrik artışı ifade eden sanayi devriminin etkisi olmuştur. Karşımıza çıkan eğrinin "olağanüstülüğü" bağlamında değinmemiz gereken bir konu da, Thomas Malthus'un nüfus teorisidir.

[38] Hayri Çamurcu, "Dünya Nüfusunun Getirdiği Sorunlar",*Balıkesir Üniversitesi Soysal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2005,vol.8,no.13, http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m9.pdf, (3.12.2008), s.93

Malthus "Nüfus Üzerine Deneme"sini 1798 yılında yazmıştır[39] ve o yıllarda dünya nüfusu 850–900 milyon civarındadır. Grafikte görünen keskin artış, Malthus'un makalesini yazdığı dönemdir aynı zamanda ve eğrinin tam çıkış noktalarına denk gelmektedir. Teori konjonktürün de etkisiyle pek büyük bir yankı uyandırmış ve geometrik hızla artan insan nüfusu karşısında aritmetik hızla artan gıda ürünlerinin kısa süre içinde insanları büyük bir kıtlık sorunuyla baş başa bırakacağını ileri sürmüştür.[40] Ancak Malthus sorunun çözümüne ilişkin olarak, gıda ürünlerinin adaletsiz dağılımı ile ilgilenmemiş, yoksulların yaşama ve üreme haklarının kısıtlanmasını önermiştir. Şu zamana kadar teori realite karşısında henüz geçerlilik kazanmamış ancak kuramsal etkisini, özellikle tarımda verim artırma çabalarına dayanak sağlaması bağlamında sürdürmeye devam etmiştir.

Marx'a göre Malthus'un olayı kavrayış tarzı bütünüyle yanlış ve çocukçadır. Birinci olarak, Malthus tarihin bütün evrelerindeki artık nüfus olgularını aynı tür olgular olarak görmüştür. Aralarındaki özgül farkları anlamamış ve bu son derece karmaşık ve değişken ilişkileri, tek bir ilişkiye indirmiştir. Malthus'a göre ilişki, nüfusun geometrik doğal dizi ve besin maddelerinin aritmetik doğal dizi şeklinde bir doğal üreme hızı vardır.[41]

Marx'a göre ilişkinin bu şekilde açıklanması, birbirinden farklı özgül tarihi ilişkileri hiçbir doğa ya da tarih yasasına dayanmayan soyut bir sayısal orantıya dönüştürmektir. Malthus insanın çoğalışının salt doğal bir süreç olduğunu ve bu geometrik artışın, dışsal frenlere, kısıtlamalara gerek duyduğunu belirir. Ancak Marx'a göre, artık-nüfus tarihi bir orandır ve özgül üretim koşullarının koyduğu sınırlarca

---

[39] Mark Skousen, **İktisadi Düşünceler Tarihi,** Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak(Çev.)2.Basım, Ankara: Adres, 2007, s75

[40] Karl Marx Kapital'in birinci cildinde Malthus'un nüfus teorisinin ilk şeklinin De Foe'dan, sir James Steuart'tan, Townsend'dan, Franklin'den, Wallace'dan yapılmış çocukça, üstün körü, baştan başa utanmazca bir aşırma olduğunu ileri sürerek, nüfus ilkesinin, insanlığın ilerlemesi ve gelişmesi özlemlerini toptan yok edecek bir silah olarak İngiliz oligarşisi tarafından sevinçle karşılandığını yazmıştır (Karl Marx, **Kapital**, c.1, Alaattin Bilgi (Çev.),5.baskı, Ankara: Sol,1997, s.482,588).

[41] Karl Marx, **Grundrisse Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**,1.Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları,2008,s.515

belirlenir. Tarihte böyle bir geometrik artış yoktur. Bu sadece Malthus'un beyninde var olabilir.[42]

İkinci olarak Malthus sabit bir insan sayısını, sabit bir ihtiyaç maddeleri miktarına bağlamaktadır. Ancak, Marx'ın Ricardo'dan aktardığına göre, bir işsizin artık-nüfus kategorisine girip girmeyeceğini belirleyen etken ihtiyaç maddeleri değil, istihdam imkânlarıdır. Buna göre eğer, ihtiyaç maddelerinin yeterliliğine rağmen, istihdam imkânı yoksa işsiz, artık-nüfus kategorisi içinde yer alacaktır. Marx burada Atina örneğini verir. Atina'daki kölenin artışının tek sınırı, üretilebilen ihtiyaç maddeleri miktarıdır. Ve antikçağda artık-kölelerin bulunması işitilmiş şey değildir. İnsanların artık-nüfus olmaları, var olan ihtiyaç maddeleri kapasitesine oranla çok fazla olmalarından değil, ihtiyaç maddelerini elde etmelerine imkân verecek koşulları yitirdikleri için artık-nüfustur. Marx'a göre artık-işçi, yani çalışan mülksüz insanların fazla gelmesi, sermaye çağının bir icadıdır.[43]

1.2.3. Sanayi Devrimi Sonrasında Tarımsal Üretim

1.2.3.1.Tarımda Mekanizasyon

Teknik anlamda tarımsal gelişmelere bakıldığında şunlar görülmektedir: 6. yüzyılda Avrupa'nın kuzeyinde tekerlekli ağır saban (pulluk) kullanılmaya başlanmıştı. Bu yenilik, üçlü rotasyondan, beygir gücünden çok daha önemli bir verimlilik artışına neden olmuştu. Ayrıca çok pahalı bir makine-hayvan birlikteliği gerektirdiği için, çiftçiler arasında bir dayanışma oluşturma eğilimi de oluşturuyordu. Ortaçağ'da yaşanan yeniliklerden bir diğeri ise, ikili tarla rotasyonunun yerini 8. yüzyılda üçlü tarla rotasyonunun almasıdır. Bu sistemde tarlalar üç bölüme ayrılıyor, bir bölüm nadas, diğer iki bölüm de kış ekimi ve ilkbahar ekimine şeklinde değerlendiriliyordu.[44] Tarımsal üretimde önemli bir güç kaynağı da atın devreye sokulmasıydı. Roma döneminde kullanılan ve hayvanın boğazını sıkan koşum sistemleriyle verimsiz olarak kullanılan at, ortaçağda yeni bir koşum sistemiyle daha verimli hale getirilmiştir. 8. yüzyıldan önce Çin ile Sibirya arasında geliştirilen bu sistemde hamut atın boğazını

[42] Marx, **Grundrisse**, s.515,516
[43] Marx, **Grundrisse**, s.516,517
[44] Güran s.41

sıkmadan omuzlarına oturarak yük çekme kapasitesini artırmıştır. Ayrıca atların nallanması da yine hayvanların gücünü ve verimliliğini artıran bir yöntem olarak 9. yüzyıllarda Sibirya'da ortaya çıkmış ve dünyaya yayılmıştır.[45]

Bu tekniklerin kullanılmasının üretimde yarattığı artışla nüfus artışını besleyebilecek bir tarımsal üretim sağlanmaktaydı. Büyük ölçüde hayvan ve insan gücüne dayalı olan tarımsal üretim, Sanayi Devrimi'ne doğru bu çerçevede devam etmiştir.

Özellikle Sanayi Devrimi paralelinde ve sonrası makineleşme süreci tarımsal üretimin artırılması ihtiyaçlarına önemli ölçüde cevap olmaya başlamıştır. Tarımda mekanizasyon sürecinin etkileri özellikle 19. yüzyıl ortalarından sonra ortaya çıkmaya başlamıştır. Kimyasal gübre kullanımı, lokomobil (traktörün atası), orak makinesi, traktör ve ona bağlı olarak diğer donanım öncelikle Batı Avrupa ve ABD'de artarak kullanılmaya başlamıştır.

Buhar makinesinin 1820'lerden sonra sanayide kullanılmaya başlamasından sonra, ilk olarak traktörün atası sayılabilecek buharla çalışan lokomobiller kullanılmaya başlanmıştı. Bu makineler tarımda harman makinelerini, sabanları ve sulama araçlarını yürütmede kullanılmaktaydı. Tırpanın yerini alan ilk araç olan McCormick biçerini ABD'li çiftçilerin kullanmaya başlamasının tarihi 1850'lerden sonradır.[46] Lokomobilden sonra ilk traktör 1892 yılında ABD'de Iowa'lı John Froehlich tarafından yapılmıştır.[47] Ancak traktörün gelişimini, tıpkı kimyasal ilaçlarda olduğu gibi, daha çok savaş yıllarında geliştirilen teknolojiye bağlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Traktör savaş araçları ve otomobil teknolojilerinin bir yan ürünü olarak ilk kez I. Dünya Savaşı sonrasında ABD'de kullanılmaya başlandı ancak, bütün dünyada yaygınlaşması II. Dünya Savaşı sonrasındadır.[48]

---

[45] Jean Gimpel, **Ortaçağda Endüstri Devrimi,**5.Basım, Ankara: TÜBİTAK,2004,s.33
[46] Basalla, s.204–205–206
[47] Wikipedia Ansiklopedik e-sözlük http://tr.wikipedia.org/wiki/Trakt%C3%B6r (06 Şubat 2009)
[48] "Adeta tank gibi ağır olan ve toprağı çok derin süren bu ilk kuşak traktörlerin orta ve uzun vadeli sonuçları toprağın en verimli üst tabakasının aşınmasına yol açmasıydı (erezyon). 1930'larda ABD'de görülen toz fırtınaları ve büyük ekim alanlarının işlenemez duruma gelmesi bunun sonucuydu. Türkiye'de de 1950-1960 arası yoğun bir biçimde kullanılan bu ilk kuşak traktörlerin toprağı çölleştirici etkisi 1960'ların sonuna doğru tartışılmaya başlanmıştır." (Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.76)

Tarımın mekanizasyonunda dikkat çeken ilginç bir nokta, tarımsal tekniklerin gelişmesine ABD'den yapılan katkıdır. Bunun nedenini, geniş tarım arazileri karşısında kıt olan emek arzı ile açıklamak mümkün görünmektedir. Bu durumu, Batı Avrupa'nın nispeten bol olan işgücüne karşı, büyük tarım arazilerinde emek kıtlığı yaşayan ABD tarımının, emekten tasarruf eden teknolojik gelişmeye zorlanmasıyla açıklayabiliriz. Gittikçe sanayileşen ve korumacı bir politika izleyen Kuzeye karşı, büyük ölçüde köle emeğini kullanan Güney eyaletleri farklı bir gelişim izliyordu. Yoğun olarak kullanılan köle emeği nedeniyle bu bölgede teknolojik gelişme ve verimlilik için Kuzey bölgelerindeki gibi bir uyarıcı söz konusu değildi.[49] ABD'de köle işgücü tarımsal üretim için en önemli girdilerden biri idi. İç savaşın sona ermesinden sonra ve özellikle makineli tarımın yaygınlaşmasıyla birlikte ancak kölelik yasal olarak sona erdirilebilmiştir.

Yine 19. yüzyılda dökme demirin ilk defa tarımsal aletlerin yapımında kullanılması da tarımsal üretimde mekanizasyon sürecini hızlandırmıştır. Tarımda kullanılan en önemli girdilerden biri olan yapay gübre de 1840 yılında Alman Kimyacı Liebig tarafından bulunmuştur. Kısa süre içinde İngiltere ve özellikle Almanya yayılan yapay gübre kullanımı tarımsal üretimi çok büyük ölçüde artırmıştır.[50]

Makineleşme süreci öncelikle sanayide gelişmişti ve Batı Avrupa'da 19 yüzyılın sonuna gelindiğinde bugünün bütün kapitalist ülkelerini kapsayacak boyutlara ulaşmıştı. Tarımın mekanizasyonu ise yukarıda ifade edilen unsurlarla başlamış ancak genel anlamda II.Dünya Savaşı'ndan sonra tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Bu sanayiye göre oldukça geç bir dönemdir. Genel anlamda tarımın makineleşmesi ABD ve Kanada'da 1930'larda başlamıştır. Almanya tarımının dahi 1949 yılında %80'i hala hayvan gücüne dayanmaktaydı.[51]

Her ne kadar, modern tarım teknikleri Batıda genelde tarımsal üretimin artırılması ile paralel olarak kırsal nüfusun azaldığı düşünülse de bu süreç çok farklı dinamiklerin etkisi altında yaşanmıştır. Marx bu konuda, modern tarıma geçişte ve Kapitalizmin gelişiminde Batı Avrupa'da özellikle klasik anlamda örneği yaşanan

[49] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.56
[50] A.Başer Kafaoğlu, **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, 2.Bs. İstanbul: Kaynak, 2002,s.17
[51] Köymen, Kapitalizm ve Köylülük, s.38

İngiltere'de, tarımsal nüfusun kanlı bir şekilde zorla mülksüzleştirilmesinden söz etmiştir.[52] Bunu ilkel birikim süreci olarak tarif etmiştir. Önce feodal beyler tarafından, sonra da parlamentonun bu sürece katılmasıyla, köylüler mülksüzleştirilmiş ve kent merkezlerine akmaya başlamıştır.[53] Bu süreç kırsal nüfusun sanayi proletaryası haline gelmek üzere "serbest kalmasına" özellikle yardımcı oldu[54] ve gelişen sanayiler, ihtiyaç duyulan işgücünü, bu yolla kolaylıkla temin edebilmişti. Böylelikle köylülük ya da çiftçi nüfus hızla azalırken, göçlerle birlikte kentli nüfus hızla artmış ve kentlerde, varoşlarda işçi sınıfı birkaç on yılda hızlı bir şekilde artmıştır. Çok erken tarihlerden itibaren tarımdan sürülen üreticiler bir yandan ucuz işgücü haline gelirken, diğer yandan da kitlesel üretim için büyük bir tüketim talebini de oluşturuyorlardı. Dolayısıyla bu durum, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesinin önemli bir önkoşulu olan iç pazarın genişlemesini sağlamıştı.[55]

Tabi bu gelişme, çözülen kırı sanayi sektörünün ne kadar emebileceği sorununu da gündeme getirir. Pek çok az gelişmiş ülkede Batıda yaşanan Sanayi Devrimi'nden yaklaşık yüz-yüz elli yıl sonra yaşanan kırsal nüfus göçü, sanayi sektörü tarafından, göçün ilk dönemlerinin Batı Avrupa'sında da olduğu gibi emilememiştir.[56] AGÜ'lerde ve Türkiye'de büyük kentler, varoşlarda gittikçe kalabalıklaşan ve kentlileşemeyen yoksul büyük kitlelerle 21. yüzyıla girmiştir.[57] (İlerleyen bölümlerde Türkiye'de kırsal nüfusun çözülmesine ayrıca değinilecektir).

Sanayi devriminden sonra ortaya çıkan sonuçlardan biri de, işletme büyüklüklerinin sanayide olduğu kadar tarımda da hızla artmasıdır. Artık küçük aile tipi

---

[52] Marx, **Kapital,** c.1, s.677–713

[53] Bu mülksüzleştirmenin nedenini Marx şöyle ifade etmektedir "Feodal beyler, köylüleri, tıpkı kendileri gibi feodal haklara sahip bulundukları topraklardan zorla söküp atarak ve ortak topraklara elkoyarak, çok daha fazla proletarya yarattılar. Flaman yünlü manüfaktürünün hızla gelişmesi ve bu yüzden İngiltere'de yün fiyatlarının artması, bu akını daha da hızlandırdı. Bu nedenle ekilebilir araziler koyun otlakları haline getiriliyordu" Marx, **Kapital, c.1**,s.682,683

[54] Marx, **Kapital, c.1**, s.689

[55] Köymen, **Kapitalizm ve Köylülük**, s.57

[56] Kentlerde proletarya haline gelen köylülerin çoğu hayatta kalmak için, deyim uygunsa zorla dilenci, serseri ve hırsız haline gelmişlerdir. Bunlara karşı kanlı yasalar çıkartılmış ve Marx'ın belirttiğine göre Hery VIII zamanında -16. yy'lın ilk yarısında- 72.000 kişi idam edilmiştir.(Marx, Kapital, c.1, s.700, dipnot)

[57] 3. Bölümde "İç Göç Sorunsalı" ve 4. Bölümde "Kırsal Nüfusun Çözülmesi" başlıklarıyla, Türkiye'de kırsal göç olgusuna ayrıca değinilecektir.

işletmeler özellikle makineleşme ve göçün de etkisiyle Batı Avrupa ve ABD'de yok olmaya başlamış ve yerini büyük plantasyonlara bırakmıştır.

Bu süreçte kimyasal gübre, kimyasal ilaç kullanımı, gen ıslahı çalışmaları, tarımsal üretimi ve verimliliği önemli ölçüde artırmış ve geleneksel tarım tekniklerinin aşamalı olarak dünyanın pek çok yerinde özellikle 1950'lerden itibaren terk edilmesi sonucunu doğurmuştur.

Bu gelişmeler bir takım olumsuz sonuçlara da neden olmuştur. Kimyasal gübre kullanımı bir yandan tarımsal üretimi hızla artırırken, diğer yandan da birtakım zararlı yabanıl otların ve tarım zararlıları olarak adlandırılan böceklerin üremesini artırmıştır. Bu durumda tarım sanayi yabanıl bitki ve böcekler için de yeni bir çare üreterek, kimya sanayinde gübre dışında tarımda bolca kullanılacak olan tarımsal ilaç sanayinin gelişimini de hızlandırmış oldu.

1.2.3.1.Yeşil Devrim ve Genetik Mühendisliği

Modern tarım tekniklerinin artan oranda özellikle 20. yüzyılda kullanılmaya başlaması bir sonraki aşamada adına "Yeşil Devrim" denilen yeni bir süreci de beraberinde getirmiştir.[58] Islah çalışmalarına 1944 yılında başlayan Norman E. Borlaug'un normalden sekiz kat daha fazla verim veren Meksika buğday çeşidini bulmasıyla başlayan süreç,[59] 1968'de Dünya Bankası tarafından, artık Yeşil Devrim teknolojisi dönemine girildiği şeklinde adlandırılmıştır.[60]

Modern tarım teknikleri ve özellikle Yeşil Devrim, dünyadaki tarımsal sorunların ve açlık probleminin temelde gıda ürünleri ve besin maddeleri yetersizliğinden kaynaklandığı varsayımı üzerine şekillenmiştir. Verimliliği artıracak bu yeni teknolojilerle büyük bir tarımsal fazla yaratılacak ve bu fazlayla açlık, tarımda gelir

[58] " "Yeşil Devrim", Batı'nın "Kızıl" diye nitelediği sosyalist devrimlere bir gönderme anlamında kullanılıyordu; toprak reformuna artık gerek kalmadığı, küçücük toprak parçalarından bile bu "mucizevî" tohumlarla müthiş verim alınabileceği; geri ülkelerde açlık ve sefaletin yok olacağı iddia ediliyordu. Tarımdaki gelir dağılımı adaleti, artık mülkiyet düzeninde bir değişikliğe gidilmeden, buğday ve pirinçle başlayan büyük üretim artışlarıyla sağlanabilecekti." (Köymen, Kapitalizm ve Köylülük, s.79,141)
[59] Paul Fent, "Yeşil Devrim", **TÜBİTAK Bilim Teknik Dergisi,** Sayı.143, Ekim 1979, s.12
[60] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.98

dağılımı adaletsizliği, toprak reformu gibi sorunların üstesinden gelinmesi hedeflenmişti.

Malthusyen ve daha çok işletmelerin yenilik iktisadı ve rekabet sürecinde kâr oranlarının düşmesini engellemek gibi bir düşünce zemini ile gelişen bu süreçte, geliştirilen yeni teknolojiler, açlık çeken dünyaya bir çözüm olarak öne sürülmektedir. Gelecek 20 yılda dünyanın iki kat daha fazla gıda üretimine ihtiyaç duyduğu ifade edilerek, bunun çözümlerinden birinin tarımsal biyoteknoloji olduğu ileri sürülmektedir.[61] Esasında biyoteknoloji kullanılmadan önce ortaya çıkan kimyasal ilaç ve tarımsal verimliliği artırıcı gübrelerin dünyaya pazarlanmasındaki gerekçeler de çok benzer gerekçelerdi. Ancak görülen o ki, 20. yüzyıl ortalarında gerçekleştirilen ve adına Yeşil Devrim denenen teknikler, dünya nüfusunun tarımsal ürün ihtiyacını karşılayacak kadar tarımsal üretim ve verimlik artışı sağlamasına karşın, gıda sorununa nihai bir çözüm olmamıştır. Gerçekte gıda üretimi herkesi besleyebilecek yeterliliktedir. Hatta genetik bilimci Mae-Wan Ho, gıda ihtiyacının 1,5 katı gıdanın mevcut olduğu ifade etmektedir. Buna göre, 1980'den iki binli yıllara kadar, dünyadaki tahıl üretiminden elde edilen verimin artış hızı (%2,2), dünya nüfusunun artış hızını (%1,7) geçmiştir.[62] Dünyadaki açlık problemi, gıda güvenliği ve tarımsal üretim açısından sorunun nedeni, toplam arz yetersizliği değil eşitsiz bölüşümden kaynaklanmaktadır.

Son yıllardaki önemli gelişmelerden biri de genetik mühendisliği devriminin yaşanmış olmasıdır. Genetik mühendisliği çalışmalarının üç ana uygulama alanı, tarım, tarımla bağlantılı gıda ve sağlık sektörleridir.[63] Transgenetik tarım teknikleri genetik mühendisliği alanında yaşanan gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Aslında bu bağlamdaki çalışmalar 1865 yılında Avusturyalı bir bilim adamı olan ve genetik biliminin kurucusu olarak kabul edilen Gregor Mendel tarafından yapılmıştır. Bitkilerde kalıtımın temellerini atan Mendel Genetiği bu 20. yüzyılda aşılmıştır. Friedrich Miescher'in, Thomas Hunt Morgan'ın Oswald Avery'nin hücre ve gen çalışmaları kalıtımın temel maddesi olan DNA'yı ortaya çıkarmıştır.[64] Bundan sonra da 1950–53

[61] Mae-Wan Ho, **Genetik Mühendisliği Rüya mı Kâbus mu? Cesur Yeni Dünya: Kötü Bilimin Büyük Sermayeyle İttifakı,** Emral Çakmak (çev), İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2001,s.123
[62] Ho, s.124
[63] Şahin Artan,"Biyoteknoloji: On Bin Yıllık Hesaplaşma" **Özgür Üniversite Forumu,** sayı 28,s.114
[64] Mahlon B.Hoagland, **Hayatın Kökleri,** 4.Basım, Ankara: TÜBİTAK,1994,s.19

arasında James Watson ve Francis Crick tarafından bir büyük buluş daha yapılacaktı o da DNA'nın ikili sarmal yapısının keşfedilmesi olmuştur.[65]

Genetik mühendisliği ile geliştirilen bu yeni tarım teknolojisi bugün oldukça tartışmalı bir üretim sürecini başlatmıştır. Genellikle bu teknoloji için kamuoyunda yapılan değerlendirmeler olumlu olmaktadır. Bu olumluluk, monokültür (bir tek ürün çeşidi) üretim ile büyük verimlilik ve üretim artışlarının yakalanıyor, ya da yakalanacak olması şeklinde ifade edilmektedir. Ancak kimi bilimsel çevrelerde[66] ve sivil toplum örgütlerinde[67] bu teknolojinin var olan ve olası sakıncalarına da değinilmektedir.[68]

Genetik müdahale ile farklı türler arasında gen transferi yapılarak istenen bir özellik –örneğin, böceklere dayanıklılık, virüslere direnç, toprak tuzluluğuna, topraktaki ağır metallere ve düşük-yüksek sıcaklıklara toleranslılık gibi- bir hayvandan bir bitkiye aktarılarak verimlilik ve üretimle ilgili hedeflenen sonuç elde edilebilmektedir. Aynı amaçlar klasik ıslah çalışmalarında da söz konusudur ancak genetik mühendisliğinin getirdiği yenilik, canlının gen zincirine müdahale edilerek genlerle tek tek

---

[65] Bkz.Watson James D.**İkili Sarmal,** 19.Basım, Ankara: TÜBİTAK, 2005

[66] Independent Science Panel, Haziran 2003'te İngiltere'de düzenlenmiş ve konuyla ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Raporu hazırlayan ekibin yöneticisi Dr.Mae-Wan Ho'dur.(Şahin Artan,"Transgenik Tarım: Doğaya Son Bir Darbe Daha" **Özgür Üniversite Forumu,** sayı 28,s.104), Ayrıca Ho'nun Türkçeye çevrilmiş bir kitabı da bulunmaktadır: Mae-Wan Ho, **Genetik Mühendisliği Rüya mı Kâbus mu? Cesur Yeni Dünya: Kötü Bilimin Büyük Sermayeyle İttifakı,** Emral Çakmak (çev), İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2001

[67] "GDO'lu ürünlerin temel sakıncalarından biri de insan sağlığına karşı olumsuz etkileridir. Uzmanlara göre, sağlık riskleri şunlardir; antibiyotiklere karşı dayanıklılık oluşması, gıda olarak kullanımda insan ve hayvanda toksik ya da allerjik etki yapması, doğrudan alım durumunda insan ve hayvan bünyesindeki mikroorganizmalarla birleşme ihtimali. GDO'lu ürünlerin oluşturduğu sağlık risklerini doğrulayan bilimsel araştırmalara her geçen gün bir yenisi daha ekleniyor. Örneğin, Brezilya fındığının bir genine sahip olan transgenik soya fasulyesi, fındığa alerjisi olanlarda alerjiye neden oluyor. Rowett Enstitüsü'nde çalışan Arpad Pusztaria'nın bir deneyi, besinler yoluyla aldığımız yabancı DNA'nın hücrelerimize taşınabileceğini ortaya çıkardı. Yakın zamana kadar DNA'nın bağırsaklarımızda sindirilebileceği düşünülüyordu. Ancak deneyler durumun aksini kanıtladı. Bakteriyel bir virüsün DNA'larıyla beslenen farelerde bağırsak boyunca yaşayabilen ve kana karışabilen büyük virüs DNA'sı parçaları bulundu. Alınan DNA'lar lökositlerde, dalak ve karaciğer hücrelerinde de görüldü ve virüs DNA'sının fare genomuna yerleştiği kanıtlandı. Hamile farelere yedirilen virüs DNA'sı, ceninin ve yeni doğmuş yavruların hücrelerine geçtiği de belirlendi."(GDO'ya Hayır Platformu, "Yaşam Patentlenemez", http://www.gdoyahayir.org/ : erişim. 10 Eylül 2009)

[68] "İskoçya Rowett Enstitüsünde Dr. Arpad Pusztai'nin genetiği değiştirilmiş patates ile beslediği farelerin tümünün iç organlarında küçülme, sindirim sistemlerinde bozukluk, bağışık sistemlerinde çökme görüldü. (…) Rusya Bilimler Akademisi'nden Dr. İrina Ermakova'nın fareler üzerinde yaptığı denemede, genetiği değiştirilmiş soya ile beslenen farelerin yavrularının yüzde 55,6'sı, doğumdan 3 hafta sonra öldü." Tayfun Özkaya, "Önümüzde Mayından Sonra Tohum Tartışması Var" *Odatv,* http://www.odatv.com/Siyaset/onumuzde_mayindan_sonra_tohum_tartismasi_var-16433.html (07 Haziran 2009)

oynanmasıyken, klasik ıslah çalışmalarında istenen özellikteki bir hayvanın bir bütün olarak seçilerek çoğaltılmasıdır. Genetik mühendisliği ile oluşturulmuş canlılara genetiği değiştirilmiş organizmalar (GDO), genetik müdahaleye uğramış tohumlara da transgen tohumlar denmektedir. En önemli bazı ürünler şunlardır[69]: Yabancı otlara toleranslılık (soya, mısır, pamuk, kolza, buğday); böceklere direnç (soya, mısır, pamuk, kolza); virüse direnç (papaya, domates); kullanım amacına uygun nişasta (patates); beta-karoten (A vitamini) üreten pirinç (çeltik); daha kaliteli yağ (kanola)

Genetik müdahaleye uğramış organizmalar ve tohumlar 1980'li ve 1990'lı yıllarda patent kapsamına alınmaya başlandı. 1980'e kadar yaşayan canlı varlıklarda patent hakkı ilkesel olarak söz konusu değildi. Ancak ABD'de, 1980'de ilk kez mikroorganizmaların, 1985'te bitkilerin, 1987'de memelilerin ve 1988'de insan derisinin patentinin alınabileceğine ilişkin yasalar çıkartıldı.[70] Genetiği değiştirilmiş organizmalardan olan, pamuk, mısır, tütün ya da bir soya tohumunu kullanan çiftçi, bir sonraki mahsul için tohum ayırmaya kalktığında, patent sahibi şirkete yasal bir ödemede bulunması gerekecek ya da şirketten izinsiz bir tohumluk kullanamayacaktır. Yeşil devrimle gelen monokültür tarım ve geleneksel çeşitliliğin pek çok üründe yok olmasıyla, gelecekte tek tip ürün tohumları üretimde hâkim olacak ve eski tohumlar yok olacaktır. Bu yeni tip tohumlar da büyük çok uluslu şirketler tarafından geliştirildiklerinden dolayı, geleneksel çiftçiliğin binlerce yıldır uyguladığı tohumluk ayırarak yapılan tarım, artık bu büyük şirketlerin iznine tabi olacaktır. Bir azgelişmiş ülkenin kendi tohumluklarını kaybetmesi, ya da pek çok üründe olduğu gibi tohumda da dışa bağımlı olmaya başlaması, 2007–2008 yıllarında yaşanana benzer ya da daha büyük bir gıda krizinde, açlıkla karşı karşıya kalabileceğinin bir işareti olarak yorumlanabilir. Ayrıca insanlığın binlerce yıllık gelişimiyle ortak bir mirası haline getirdiği ürünlerin patentlenmesi, ortak bir mirasın özel mülk haline getirilmesi gibi bir eşitsizlik yaratmaktadır. Burada patent söz konusu olacak ise, tohum üzerinde yapılan değişiklik yönteminin patentlenmesi gerekirdi. Ancak tohumun patentlenmesiyle kapitalist mülkiyet biçimi, insanlığın ortak mirasını, özel çokuluslu şirketlerin tekeline vermiş olmaktadır.

---

[69] Kenan Turgut, "Tarım ve Genetik Mühendisliği" Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü, http://www.akdeniz.edu.tr/ziraat/tr/ekaynak/ts014.pdf (14 Şubat 2009)
[70] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s82

Dünyada giderek artan bir açlık sorunu olduğu tartışma götürmez bir veridir. 2008 yılı sonunda açlık sorunu yaşayan insan sayısı 963 milyona, 2009 yılında 1 milyar 20 milyona ulaşmıştır.[71] Ancak bunun nedeni gıda yetersizliğinden mi kaynaklanmaktadır yoksa gıda ürünlerinin tıpkı diğer kaynaklarda olduğu gibi eşitsiz bölüşümünden mi kaynaklanmaktadır? Açlık gibi sorunlara çözüm getirmek üzere geliştirildiği öne sürülen teknolojilerin, bölüşüm problemi çözülmeden, açlığı ortadan kaldırması mümkün değildir. Geliştirilen teknolojiler, onları üreten çokuluslu şirketlerin kar marjını artırmak ve görece daha fazla tarımsal ürün arzı ve AGÜ'lerde daha fazla ithal girdi ve borçlanma anlamına gelirken, 2010 yılında tarımsal ürün kıtlıkları ve 1 milyar civarındaki aç insan olgusu, geliştirilen politikaların sorunlara çözüm getirmediğini net olarak ortaya koymaktadır.

1.2.3.3.Organik Tarım

Modern tarımsal tekniklerin ortaya çıkardığı zararlar 1970'lerden sonra tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle kimyasal ilaç, gübre kullanımının çevre ve insan sağlığına verdiği zararlar konusunda oluşan kamuoyu neticesinde organik (ekolojik ya da biyolojik) tarım olarak adlandırılabilecek ve önemli ölçüde geleneksel tarım yöntemlerine dayalı bir eski ama yeni üretim anlayışı son yıllarda gündeme gelmiştir.

Çiftçilerin organik tarımı benimseme nedenleri şöyle sıralanabilir: [72]

1. Toprak erozyonu ve hayvanların sağlığının kötüye gitmesi gibi geleneksel tarımla ilgili süregelen problemlere çözüm bulmak.

2. Pahalı kimyasal girdilerin neden olduğu mali nedenler, mevcut ekonomik problemlerin çözülmesi ile çiftliğin uzun dönemde varlığını sürdürebilmesi ihtiyacı.

3. Kimyasal maddelerin uygulanması sonucu oluşabilecek sağlık problemlerinden kaçınmak.

---

[71] Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), Number of hungry people rises to 963 milliyon,2008, http://www.fao.org/news/story/en/item/8836/ (11 Şubat 2008); 1,02 billion people hungry, http://www.fao.org/news/story/en/item/20568/icode/ (05.06.2010)

[72] Kürşat Demiryürek, "Dünya ve Türkiye'de Organik Tarım", Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 2004, 8 (3/4) http://ziraat.harran.edu.tr/zirfakdergi/images/2004Sayi3-4/63-71.pdf (erişim: 25.11.08), s.64

4. Felsefi, politik, dini veya çevrecilik gibi genel etmenler.

5. Organik girdi satıcıları ve organik tarım tanıtım toplantılarıyla oluşan sosyal ortamdan gelen teşvikler de bu tercihin nedenleri arasında sayılabilir

Organik tarım uygulamaları açısından sürdürülebilirlik kavramı önem taşımaktadır. "Sürdürülebilir tarım" kavramının genel anlamı ise yalnızca doğal kaynakların uzun vadede korunması ve verimliliklerinin garanti altına alınması ile sınırlı kalmamakta aynı zamanda ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan dengeli bir tarım sistemini ifade etmektedir[73]

Bu üretim modelinin günümüzdeki temel ilkelerini şu şekilde ifade etmek mümkündür:[74]

1. Kullanılan zirai mücadele ilaçlar (arap sabunu, tütün suyu, sarımsak suyu, çiğ süt, tuz spreyi gibi) doğaya zarar vermemeli ve kolayca parçalanabilmelidir.

2. Toprağa zararlı olabilecek kimyasal gübreler kullanılmamalı, doğal gübre kullanımı artırılmalıdır.

3. Genetiği değiştirilmiş tohumlar kullanılmamalıdır.

4. Tarım ürünlerinin üretimi belgelenebilmelidir.

Bu yöntemlerle yapılacak tarımsal üretimin, var olan tehlikelerin çok büyük ölçüde azaltılmasını sağlayacağı ifade edilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse kimyasal gübre yerine binlerce yıldır kullanılan ahır gübresinin kullanılması önerilmektedir. Bu bağlamda, organik tarımı diğer sürdürülebilir tarım sistemlerinden (alternatif, biyo-dinamik, yeniden üretken vd.) ayıran unsur, organik olmayan (inorganik) gübreler ve sentetik tarım ilaçlarının kullanımından kaçınmaktır.[75]

[73] Demiryürek, s.64
[74] Gülgün Akbaba, "Tarımda Doğallığın Geri Dönüşü",TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı 458, Ocak 2006, s.30
[75] Demiryürek, s.64

Organik tarım tamamıyla geleneksel tarım teknolojisine dönüş değil, bilimsel gelişmelerden elde edilen verileri de kullanarak, doğal üretim yöntemlerinin modern tekniklerle doğaya en az zarar verecek şekilde uyumlaştırılması olarak değerlendirilebilir.

1.2.4. Endüstriyel Tarım Tekniklerinin Verimlilik, Ekosistemin Doğal Dengeleri ve İnsan Sağlığı Açısından Değerlendirilmesi

Tarımsal üretimde ortaya çıkan girdi-çıktı ilişkisi Şekil-3'de görüldüğü gibi ifade edilebilir. Bu şekilde, kullanılan girdiler emek, toprak ve sermaye girdileri olarak üç ana kategoride değerlendirilmiştir. Sermaye girdisi kendi içinde finansal sermaye; beşeri sermaye -geçmişten gelen ve yeniden üretilen zirai bilgi ve tecrübe- ; ve fiziki sermayeden - kullanılan tarımsal alet ve makineler, tohum, yavru hayvan, yapay/doğal gübre ve herbisit ve pestisid[76] gibi tarımsal ilaçlardan- oluşmaktadır. Çıktılar ise iki ana kategoriden oluşmaktadır. Tüketicilere ulaşan nihai tarım ürünleri ve sanayiye girdi olabilecek ara mal kategorisindeki tarım ürünleri. Bunların dışında tarımsal üretimde çıktıların dışında istenmeyen bir sonuç olarak verimlilik ve ürün kalitesini etkileyen yabanıl otlar ve böcekler de ortaya çıkmaktadır. Bu durumda tekrar tarım zararlılarını önleyecek bir pestisid-herbisit girdisi kullanımına neden olacaktır. Üretimin bu bölümü kendi içinde bir kısır döngü oluşturmuş gibidir.

Gübre kullanımı yabani otlara ve böceklere neden olmakta bunları ortadan kaldırmak için kimyasal ilaç kullanılmaktadır. Ayrıca kimi böcek ve yabani bitkiler de bu ilaçlara karşı bağışıklık kazanarak ya da seleksiyonla evrim geçirerek hayatta kalmanın yeni yollarını bulabilmektedirler. Onları yok edebilmek için daha fazla tarımsal ilaç kullanılması gerekiyor. Ancak ikinci bir aşamada bu tarımsal ilaçlara dirençli tarım ürünlerinin de geliştirilmesi gerekiyor ve genetik müdahale ile ilaca dirençli tarım ürünleri oluşturuluyor. Bu da daha fazla tarımsal ilaç kullanılmasını olanaklı kılıyor. Ancak süreç burada sona ermemektedir. Taransgenik ekinlerden yabani türlere gen bulaşması tarım ilaçlarına dirençli süper yabani otların da ortaya çıkmasına

[76] Pestisid: Zararlı böceklere karşı kullanılan kimyasal ilaç; Herbisit: Yaban otlarına karşı kullanılan kimyasal ilaç.

neden olmakta ve bu otların temizlenmesi için yine daha fazla ve farklı ilaç kullanılması gerekmektedir.[77]

Şekil 3- Tarımsal Üretimde Girdi-Çıktı İlişkisi

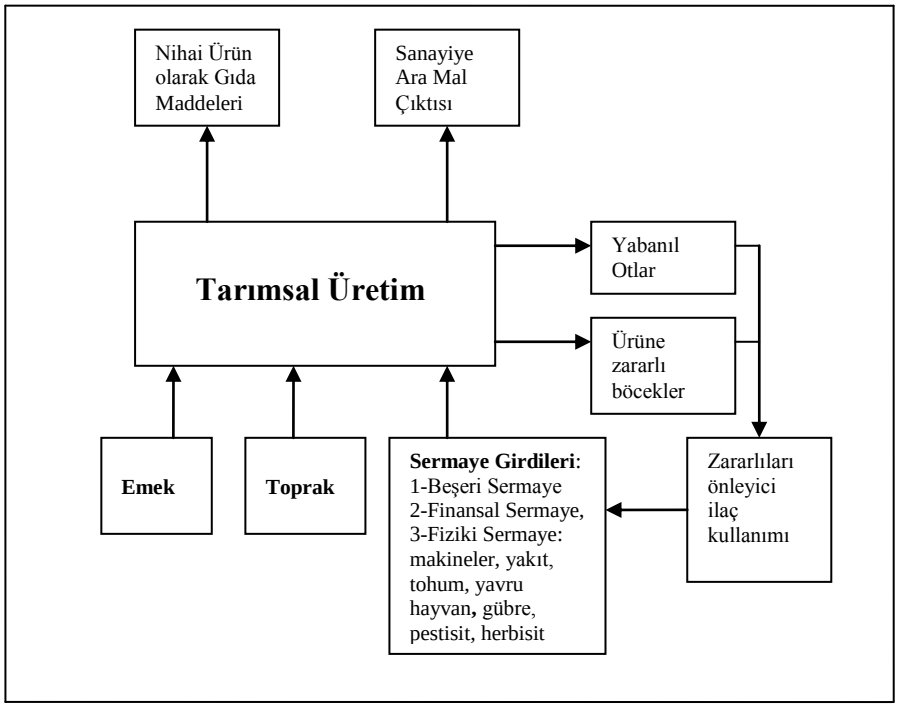

Kaynak: Şekil tarafımca oluşturulmuştur.

Endüstriyel tarım teknolojisi açından değerlendirilmesi gereken bir başka nokta da, yapılan tarımsal üretimin girdileri ile çıktılarının karşılaştırılmasında ortaya çıkan verimliliğin durumudur. Modern tarım teknikleri söz konusu olduğunda yapılan analizlerin genel olarak değindikleri husus, ortaya çıkan üretim ve verimlilik artışlarıdır. Önemli olan verimi yükseltecek teknolojik yeniliklerle üretimi artırmaktır. Modern tarım teknikleri geleneksel üretim yöntemlerine göre önemli ölçüde üretim artışları yaratmıştır.[78] Basalla buna örnek vermek için mısır üretiminin geleneksel yolla yapıldığı Meksika tarımı ile modern üretim yöntemlerinin kullandığı ABD çiftçiliğini karşılaştırmıştır.[79] Buna göre emek yoğun teknolojinin kullanıldığı Meksika tarımına

[77] Şahin Artan,"Transgenik Tarım: Doğaya Son Bir Darbe Daha" **Özgür Üniversite Forumu,** sayı 28,s.109

[78] Literatürde, altyapı sorunlar giderilmiş ve yüksek teknoloji, yoğun girdi kullanımı ve yüksek verimlilik şeklinde ortaya çıkan tarımsal üretime Yoğun (İntensive) tarım denmektedir. Bunun tersi olabilecek şekilde, tarımsal girdilerde önemli bir ilerleme olmadan, geleneksel şekilde ve düşük verimlilikle sürdürülen tarımsal üretim biçimine de Yaygın (Extansive) tarım denmektedir.

[79] Basalla, s.286

kıyasla, sermaye yoğun modern tekniklerin kullanıldığı ABD tarımı 2,8 kat daha fazla mısır hâsılatı ortaya koymaktadır. Birim alan başına hâsılatın karşılaştırıldığı bu tür hesaplamada harcanan enerji miktarı yoktur. Odaklanılan nokta birim arazi başına ne kadar üretimin gerçekleştirildiğidir. ABD çiftçiliği yüksek bir üretim düzeyi ortaya koyarken, tarım ilaçları, yakıt ve makinelere önemli ölçüde enerji harcamaktadır. Ancak modern tarımsal verimlilik hesaplarını üretim için harcanan enerji ve elde edilen enerji cinsinden hesaplanması gereklidir. Buna göre,

Enerji Verimliliği = Enerji çıktısı (ürün) / Enerji girdileri

şeklinde ifade edilebilecek formül enerji ve verimlilik ilişkisini net olarak ortaya koymaktadır.

Harcanan ve tasarruf edilen enerji oranları karşılaştırıldığında şu sonuç ortaya çıkmaktadır. Geleneksel tarım tekniklerinin ağırlıkta olduğu Meksika çiftçiliğinde oran 11/1 iken, ABD çiftçiliğinde bu oran 3/1'dir. Meksika çiftçiliği çok daha düşük düzeyde enerji girdisi kullanarak daha verimli bir üretim yapmaktadır. ABD tarımı bir birim enerjiyle 3 birim enerji (ürün) üretirken, Meksika Tarımı bir birim enerjiyle 11 birim enerji üretmektedir. Kullanılan enerji miktarı artırılarak çıktı artırabilmektedir ancak, gittikçe azalan oranda bir çıktı artışı söz konusu olmaktadır. Bu durum azalan verimler yasasının geçerliliğini ifade etmektedir. Zira bu ABD'deki verimlilik oranı 1945 yılında 3,7/1 iken, 1970'lerde 2,8/1'e[80] 1990'lara gelindiğinde 2/1'lere kadar düşmüştür.[81]

Buradan çıkan sonuç salt hâsılatın değerlendirilmesi aldatıcı bir ölçüt olabileceği, üretimin enerji girdileri, belirli kültürel eğilimleri ve ihtiyaçları da göz önüne alarak değerlendirilmesi gerektiğidir.[82] Tarımdaki teknolojik gelişmeler, ürün verimini artırdığı halde, girdilerin oransal verimliliğini düşürmektedir. Girdi tasarrufunu olumsuz yönde etkileyen bu durum, kaynak kullanımında etkinlikten uzak olduğunu gösterirken, aynı zamanda özellikle Batılı ülkelerdeki üretim artışlarının bir tüketim

[80] Mine Kışlalıoğlu, Fikret Berkes, "Tarım Ekosistemlerinde Enerji Girdileri",TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı 199,Haziran 1984,s.34
[81] Güngör Yavuzcan, "Teknolojik Gelişmenin Neden Olduğu Kaynak Sömürüsü",TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı,296,Temmuz 1992,s.43
[82] Kışlalıoğlu ve Berkes, s.34

çılgınlığı[83] boyutuna da ulaştığını göstermektedir. Bu değerlendirmede modern ve geleneksel tarım tekniklerini enerji ve ekosistem açısından dengeleyici alternatiflerin değerlendirilmesi gereklidir.[84]

Marx toprağı sonsuz bir verimlilik kaynağı olarak niteler.[85] Bu tanımlama, termodinamiğin birinci yasasını işaret eder niteliktedir. Bu yasa enerjinin korunumu/ dönüşümü yasasıdır.[86] Enerji bir döngü içinde sürekli çevrilerek bir türden bir başka türe dönüşür. İlk başta bozulan denge tekrar kurulur ve toplam enerji korunur. Sistem içinden bir sızma olmadığı müddetçe bu sonsuz bir çevrim içinde sürdürülebilir bir düzendir.

Tarım için de bu yasanın geçerli olması gerektiğinden söz edilebilir. Toprağın verdiği ya da topraktan elde edilen ürünlerin tüketiminden sonra, atıkların tekrar toprağa geri dönmesi gereklidir. Buna besleyicilerin toprağa geri dönüşü (recyling) denilmektedir. Ancak kentle kır arasındaki demografik ayrım, özellikle toprağın sunduklarının kentteki tüketim aşamasından sonra tekrar üretim bölgelerindeki toprağa geri dönmemesi toprağın sürekli kan kaybetmesi sonucunu doğurur.

İlk önce kentleşme olgusuyla insanların tarımsal alanlardan uzaklaşması söz konusu olmuştur. Ve tüketimden geriye kalan artıkların tekrar tarımsal alanlara döşünü çok büyük ölçüde azalmıştır.[87] İkinci olarak da hayvan üretimi buna benzer bir süreci yaşamıştır. Hayvanların yemlerinin üretildiği topraklardan kopmalarıyla birlikte bu süreç, besleyici maddelerin tükenişini ve topraktaki organik madde azalışını

[83] Batı Avrupa'da ve ABD'de obezite önemli bir sağlık sorunu haline gelmiş ve bir eğlence türü olarak yemek yeme yarışmaları düzenlenirken, daha önce değinildiği gibi dünya nüfusunun 1 milyarına yakın kesimi açlık çekmektedir.

[84] Ayrıca, kullanılan enerji girdilerinin çok büyük bir kısmı petrolden oluşmaktadır. Türkiye gibi enerji kaynaklarında dışa bağımlılığın yüksek (%80'lerde) olduğu ülkeler göz önüne alındığında ve Dünya petrol rezervlerinin 2050 yılı civarı tükeneceği dikkate alındığında bu uzun vadede sürdürülemez bir üretim biçimi olduğu görülebilmektedir. Teknoloji bu sorunu çözmek için yenilikler getirecektir, ancak geleneksel tarımın tamamen terk edilmesi yerine modern-geleneksel tarımın uyumlu bir birlikteliği alternatif bir yol olarak seçilebilir. Zira geleneksel tarımın doğayla barışık üretim yapısı aynı zamanda doğadaki dönüşümün ve tarımsal geri dönüşümün dinamiklerine de uygundur.

[85] Marx, Kapital,c.1. s.482

[86] Richard Feynman, **Fizik Yasaları Üzerine,** Nermin Arık (Çev.),18.Basım, Ankara: TÜBİTAK,2003. s.69–93

[87] Ayrıca atık sorunu kent hayatı için de çevre kirliliği ve temizleme maliyeti yaratan ciddi bir sorun halini almıştır.

şiddetlendirmiştir.[88] Bu halde verimsizleşen toprak için kimyasal gübre, kimyasal ilaç, yeşil devrim ve biyoteknoloji gibi çarelere başvurulmuştur. Ancak ana materyalin (toprağın) sürekli kan kaybı, bir süre sonra her defasında daha fazla kimyasal girdi[89] kullanımını zorunlu kılmaktadır. Kentler tüketilen ve toprağa geri dönmeyen atıklarla kirlenirken, toprak -Marx'ın deyimiyle, sonsuz verimlilik kaynağı- mahvedilmektedir. [90]

> *Kapitalist üretim, insan ile toprak arasındaki madde dolaşımını bozar, yani insanın yiyecek ve giyecek olarak tükettiği öğelerin toprağa tekrar dönüşünü engelleyerek toprağın verimliliğinin sürekli olması için gerekli koşulları bozmuş olur. Böylece aynı anda, hem kentli emekçilerin sağlığını ve hem de kır emekçisinin zihinsel yaşamını tahrip eder.*

Kullanılan zirai mücadele ilaçları ve gübreler ise hem doğal dengeleri bozmakta ve hem de insan sağlığı için ciddi sakıncalar içermektedir. Gübreler çoğu zaman eriyik olarak kullanılır ve bu yeraltı ve yerüstü sularını büyük ölçüde kirletir. Toprağın emme kapasitesini aşan kullanım bir süresi sonra yüksek düzeyde nitrat karışımlı suların içilmesiyle önemli sağlık sorunlarına neden olur.[91] 1970'lerden itibaren yapılan çalışmalar, pestisidlerin en başta tarım çalışanlarına ve tarımsal ürünler aracılığıyla tüketicilere çok ciddi biyolojik zararlar verdiği kanıtlanmıştır. Kromozom anomalileri, karaciğer böbrek hastalıkları, kas bozuklukları, gebe kadınlarda düşükler gibi.

Türkiye'de en yoğun kanser vakası Çukurova'da görülmektedir ve bunun nedeni mısır ve pamuk yetiştirilirken çiftçilerin kullandığı tarım ilaçlarıdır.[92] Endüstriyel tarım toprak, su ve tarım ürünlerinde yarattığı kimyasal kirlilik ile insan ve diğer canlı popülasyonları üzerinde önemli bir tehdit oluşturmaktadır. Tarımın,

---

[88] John Bellamy Foster, Fred Magdoff, "Liebig, Marx ve Toprağın Verimliliğinin Tükenişi", **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak, 2002, s.123

[89] Özellikle İkinci Dünya Savaşından sonra azot gübresi ve pestisit kullanımı daha da artmıştır. Bu gelişmede çok ilginç bir durum da söz konusudur. Savaştan boşalan askeri sanayi kapasitesi bu ürünlerin üretiminde kullanılmıştır. Azot gübresiyle patlayıcı maddeler aynı süreçle üretilir ve tarımda kullanılan birçok pestisidin de önceleri zehirli gaz ve sinir gazı olarak askeri maksatlarla üretildiği de kayda değer bir veridir. (J.Bellamy, F.Madgoff, s.121,122) Bu durumun işaret ettiği olgu, üretim süreçlerinin ve yenilik iktisadının motivasyonundaki ana unsurunun, sermayenin, kaynakları salt kâr oranlarını artıracak biçimde kullanmaya ve üretim süreçlerini bu nedenle dönüştürmeye yönelik müdahalesi çerçevesinde şekilleniyor olmasıdır.

[90] Marx, Kapital, c.1, s.481

[91] Bellamy ve Madgoff, s.124

[92] Şahin Artan,"Transgenik Tarım: Doğaya Son Bir Darbe Daha" s.103

dünyadaki sera gazlarının %20-30'luk bir kısmını, metan emisyonunun %44'lük, karbondioksit emisyonunun ise %20'lik bir kısmını oluşturduğu saptanmıştır. Dolayısıyla, endüstriyel tarım bu haliyle sürdürülemez bir niteliktedir.[93]

1.2.4.1.Endüstriyel Tarıma Bir Alternatif Olarak Küba Tarımı

Var olan tarım sistemlerinin sakıncaları ve eksiklikleri yukarıda ifade edilmeye çalışıldı. Burada akla şu soru geliyor: Kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkileri ve endüstriyel tarımsal üretim dışında bir alternatif var mıdır ya da olabilir mi? Küçük çiftçi işletmeleri, ilaçsız üretim ve organik tekniklerle bir ülke nüfusu besin ihtiyacını karşılayabilir mi? Bu soruların yanıtı Küba örneğiyle incelecektir.

Küba kalkınma sürecinde iki dış olay önemli bir rol üstlenmiştir. Bu olaylar 1959 Devrimiyle 1989–1990 Sovyet bloğunun çökmesi arasında meydana gelmiştir. Dış etkenlerden ilki ABD'nin 1962 yılında Küba'yı ekonomik ve sosyal bir abluka altına almaya yönelik ticaret ambargosu idi.[94] İkinci etken ise Küba'nın Sovyet Bloğu uluslararası ticaret anlaşmasına girmesidir.[95]

ABD ambargosuyla Küba, Sovyet Bloğu'na dönmüş ve bütün Latin Amerika ve Karayipler'in en hızlı kalkınan ülkesi olmuştur.[96] 1980'lerde bölgede tarım sektörünün ekonomiye katkısı ve makineli tarım konularında bölgenin en ileri ülkesi konumundaydı. Ancak tarımsal üretim, hem yoğun tek ürün (şeker kamışı) üretimine bağlı ve hem de girdi kullanımında, (tarım kimyasalları, hibrid –melez- tohumlar,

---

[93] Tayfun Özkaya, "Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi" **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262, s.263

[94] Üçüncü ülkelerdeki Amerikan şirketleriyle çalışanların Küba'yla ticaretini yasaklayan Toricelli Kanunu (1992), Küba'daki yabancı yatırımı önlemeye çalışan ve ABD'nin diğer devletlerin egemenliğiyle ilgili karar vermesini sağlayan Helms-Burton Yasası (1996), sabık başkan Bush'un onayladığı "Özgür Küba'ya yardım Komisyonu" raporundaki uygulamalarla ambargo şartları ağırlaştırılarak hala devam etmektedir. Birleşmiş milletlerde 1992'den beri yapılan oylamalar her yıl daha fazla ABD ambargosuna karşı sonuç vermektedir. (Küba Büyük Elçiliği İnternet Sitesi: http://emba.cubaminrex.cu/Default.aspx?tabid=4304; Granma dergisi: http://www.kubadostluk.org/cms/granma/granma06.pdf erişim:12.06.09)

[95] Peter M. Rosset, "Alternatif Tarım Çalışmaları: Küba Örneği", **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak, 2002, s.227

[96] Birleşmiş Milletlerin 2004 yılı beşeri kalkınma indeksine göre Latin Amerika ülkeleri içinde Küba, Arjantin, Şili, Uruguay ve Kosta Rika'nın ardından 50. sırada gelmektedir. (http://www.undp.org.tr/annDocuments/HDR06-complete.pdf erişim:12.06.09) Birleşmiş Milletlerin 2007 yılı beşeri kalkınma indeksine göre ise kişi başına geliri satın alma gücü paritesine göre 6000 dolarla Türkiye'nin (8407 dolar olan) kişi başına gelirinden düşük olan Küba, kalkınma sıralamasında 51. sırada gelmektedir. Bu sıralamada Türkiye 84. sıradadır. (Somel, "Türkiye'nin Kalkınma…" s.348)

makineler ve petrolde) ithalata bağımlı bir yapı sergilemekteydi.[97] Bunun yanında Sovyet bloğu ile -kendine yeterlilik bağlamında çelişkili olmakla birlikte- hammadde ve maden ihraç edip, işlenmiş ürün ithal eden bir işbölümü içinde, önemli kazanımlar sağlayabilmişti.[98]

Devrim hükümeti iki tarım reformu bir de köklü bir reorganizasyon gerçekleştirmiştir. İlk tarım reformunu 1959 yılında gerçekleştirmiş ve hayvancılık ve şeker kamışındaki işletmeleri devletleştirmişti. İkincisi ise 1962 yılına yapıldı ve tüm toprakların yüzde altmış üçü devlet kontrolüne geçmiş oldu. 1993 yılında ise köklü bir reorganizasyona gidilmek zorunda kalındı. Bununla, toprağın mülkiyeti devlet elinde kalmakla beraber, topraklar bedelsiz olarak işçi topluluklarına kiralanmaya ve kota üzeri yapılan üretimi yeni açılan köylü marketlerinde satma imkânına kavuşmuş oldular.

Küba 1990 sonrasında girilen yeni dönemde, küreselleşme eğilimlerine girmiş ve yabancı sermayeye açılmıştır. Ancak küreselleşmenin öncü kurumları olan Dünya Bankası ya da IMF gibi küresel örgütleri tarım politikaları açısından dikkate almamıştır ve bu örgütlere de üye değildir. Küba şekilde oluşturduğu, otarşik, kendine has ve yaratıcı tarım politikaları ile hem gelir düzeyini artırabilmiş hem de tarım sektöründeki bağımsızlığını koruyabilmiştir.[99]

Ülke Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ve devam eden ABD ambargosunun da etkisiyle büyük ekonomik güçlükler yaşamıştır. Zira Sovyet Bloğuyla yapılan ticaretin çökmesi, hemen hemen tüm tarımsal girdileri ithalatla karşılayan ülke için durum oldukça ümit kırıcı idi. [100] Bu krizden çıkmak için Fidel Castro öncülüğünde " alternatif tarım modelini" geliştirilmiştir. Hükümet, Küba'nın kendi bilimsel deneyimini ithal teknoloji yerine kullanmanın önemine odaklanmıştır.[101] 1991 yılından itibaren "Barışa Özel Dönem" adıyla bir program ilan edilerek, başta petrol olmak üzere buğday ve diğer tahıl ürünlerinde ve tarımsal girdi kalemlerinde büyük kısıtlamalara gidilmiştir.

[97] Rosset, s.228
[98] Rosset, s.228
[99] Mehmet Yiğit, Ümit Güner, Devrim Barış Subaşı, "Küreselleşme ve Tarım Politikaları Bağlamında Küba Ekonomisi",*Akademik Bakış,*2007,sayı 13, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Fakülteleri, Celalabat Kırgızistan, http://www.paribus.tr.googlepages.com/yigit_guner.pdf (erişim: 13.06.09),s2
[100] Rosset, s.229
[101] Yiğit vd. s.11

Tüm Latin Amerika ülkelerinin yüzde 11'i oranında bilim insanına sahip olan ülkede başlatılan alternatif teknolojiler, beş yıl gibi bir süre içerisinde ülkenin açlık probleminin çözülmesine ve hatta beslenme düzeni için önemli olan kimi ürünlerde 1997 yılında rekor düzeyde üretim artışlarına ulaşılmıştır.[102] Kimyasal girdi kullanımına dayalı endüstriyel modelden, organik tarıma geçişte toprağın verimliliğini yeniden kazanması 3 – 5 yıl gibi kısa bir süre almıştır.[103]

Uygulanmak *zorunda kalınan* alternatif politikalar, yüksek girdi kullanımına değil, düşük girdi kullanımına dayanmaktaydı. Ülke kendi ürettiği girdilerin kullanımına dayalı küçük çiftçiliği ve tarımsal üretim bağlamında kır-kent ayrımını ortadan kaldıran bir politikayı yeğlemişti. Tarım kimyasallarının azaltılması ya da ortadan kaldırılması için, toprağın verimliliğini koruyacak besleyicilerin devreye girmesi gereklidir. Bu besleyiciler, gübrelerle, sona kalmış organik atıkları toprağa vermek ve sebze ekimiyle –ki bu azot ihtiyacını karşılayacaktır- yapılan rotasyonlardır. Hayvanlar yeniden toprağa dönmeli, gübreleri toprağa ve topraktan alınan hayvan yemleri de yine hayvanlara verilmelidir.[104] Küba dünyada biyolojik gübre kullanımında öncü durumundadır. Aynı zamanda geniş bakteriyel hastalıklar için bitkisel ilaç üretmektedir. Bu kapsamda tarımsal kooperatiflerde 200'ü askın biyoteknoloji merkezi bulunmaktadır.[105] Bu uygulamalar aynı zamanda sürdürülebilir tarım ilkelerinin neler olduğuna da ışık tutmaktadır. Rosset bu uygulamaları şöyle ifade etmektedir:[106]

> *Kimyasal girdiler kullanımı esaslı biçimde azaldığından, devlet bunların yerini yerel olarak üretilen ve birçok durumda kimyasallar yerine geçen biyolojik ürünlerin almasını sağladı. Yani biyopestisidler (mikrobik ürünler) ve tarım zararlılarının doğal savaş hasımlarını, değişik daha dayanıklı bitki çeşitlerini kullandılar. Ekim de rotasyonları daha etkili hale getirdi, yaban otlarını yok eden yüzeysel bitkileri ekildi. Sentetik gübrelerin yerlerini biyogübreler, yer kurtçukları, çöp ve kuru yapraklar sıkıştırılarak yapılan gübreler (kompost gübre), diğer organik gübreler, doğal fosfat kayaları aldı. Traktör yerine de ne benzin, ne de lastik ve yedek parça isteyen hayvan gücü kullanılmaya başlandı.*

[102] Rosset, s.230–233
[103] Yiğit vd. s.4
[104] Altieri, s.152
[105] Yiğit vd. s.4
[106] Rosset, s.230

Bu düşük girdili tarıma en iyi ayak uyduran birim küçük çiftçi kesimi ya da köylü kesimi olmuştur. Büyük ölçekli devlet çiftlikleri ise bu geçişte çok zorlanmışlardır –ki bu çiftliklerde işçinin emeğine yabancılaşması olgusu da yaşanmıştır-. Üretim artışının büyük kısmı küçük ve orta ölçekli çiftliklerden gelmiştir ki 1993 reorganizasyonu bunun bir gereği olarak yapılmıştı.

Küba'nın tarımdaki başarısında yer alan önemli bir faktör de, kentsel tarımı kurması ve tarıma verdiği sübvansiyonlardır. Nüfusun yaklaşık % 20'si kentlerdedir.[107] Kent içinde bahçelerde tarım yapan ve piyasaya taze ürünler süren çiftçiler, Küba'da besin sağlamada büyük önem taşımaktadır. Eskiden boş olan alanlar ve kent arsaları şimdi ekilmiş ya da hayvan yetiştirmede kullanılmaktadır.[108] Bugün Havana tek başına 26.000 kent bahçesine sahiptir ve bu bahçeler gıda tüketiminin %30'unu karşılamaktadır.[109] Bu üretimle halk ucuza ve taze gıda ihtiyacını karşılayabilmektedir. Bugün organik tarım ve kent bahçeleri ile gıda sorunu çözümlendiği rahatlıkla söylenebilir.[110]

Bu başarılı örnek tartışılması gereken bir tabloyu ortaya koymaktadır. Kalkınma yolundaki ülkelerde bu model ne kadar uygulanabilirlik taşımaktadır? Modelden çıkartılacak alternatif paradigmalar konusunda Rosset şunu ifade etmektedir:[111] "Kimyasal yerine ekolojiye uygun teknoloji; çiftçilere dürüst bedel ödeme; toprağın üretimi artıracak şekilde yeniden dağıtılması; yerel üretim üzerinde daha sıkı şekilde ısrar."

Modelden kalkınmakta olan ülkeler için ise şu dersler çıkartılabilir:

> *Küçük sayılabilecek çiftçi işletmeleri traktör yerine öküz de kullansa teknik destek esirgenmemek koşuluyla, birim başına çok yüksek verimle çalışır. İkinci olarak büyük ölçekli tarım modeliyle ekolojik olarak uygun bir yapıya ulaşmak imkansızdır. (...) ölçülü biçimde makine kullanan aile işletmelerinin de hem ekolojik sağlam pratikler uygulayıp, hem de üretimi artırabildiği unutulmamalıdır.*

[107] Yiğit vd. s.4
[108] Rosset, s.233
[109] Yiğit vd. s.4
[110] Yiğit vd. s.11
[111] Rosset, s.234

Küba örneği, var olan tarımsal sistemin sorgulanmasında, kapitalist üretim tarzının dışında, çok uluslu şirketlerin pazarladıkları tarımsal girdilerin ve ürün işleme sistemlerinin uzağında olan ve tarımsal politikalar değerlendirilirken özellikle büyük ölçekli girdi bağımlılığı yaşayan AGÜ'ler açısından göz önüne alınması ve değerlendirilmesi gereken istisnai ama önemli bir örnek olarak durmaktadır.

2. BÖLÜM: YENİ-SAĞ POLİTİKALAR, KÜRESELLEŞME VE TARIM SEKTÖRÜ

İkinci bölümde tarım sektöründeki politika değişikliklerinin neler olduğu ve bu değişikliklerin sosyal ve ekonomik kaynakları incelenecektir. Öncelikle Yeni-Sağ politik düşüncenin temelleri, gelişiminin nasıl olduğu ve iktisat politikaları ele alınacak, daha sonra da bu politikaların dünya tarımındaki yansımalarının neler olduğuna değinilerek kapitalist tarımsal üretimin nitelikleri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1.İKTİSAT POLİTİKALARININ 1970'LERDEN SONRAKİ DÖNÜŞÜMÜ VE KÜRESELLEŞME

Uluslararası iktisat politikaları bütünsel olarak değerlendirildiğinde, bu politikaların gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler ayrımıyla incelenmesi, ekonomi politik bilimi açısından, değerlendirilmesi daha net veriler sağlamaktadır. Her ne kadar dönemlendirmeler kaba birer çerçeve sunacak olsalar da, tarihi yorumlamada pratik bir izlek oluşturmak açısından oldukça işlevseldir. Bu bakımdan, gelişmiş ülkeler ve azgelişmiş ülkeler arasındaki ilişkilerin yakın dönemine bakıldığında, son yüz elli yılın dünya düzeni kabaca üç döneme ayrılabilir.[112]

Birinci dönem, 1870–1930 yılları arasında kalan ***klasik sömürgecilik*** olarak adlandırılan zaman dilimidir. Ülkelerin fiilen açık işgallerine dayanan klasik sömürgecilik dönemi, tam anlamı ile İkinci Dünya Savaşı ile sona ermiştir. Ancak dünya sisteminin bunalımı ve yeni uluslararası sistemin doğuş işaretleri 1930'lu yıllarda ortaya çıkmış bulunuyordu.

İlk on beş yılı Büyük Buhran yıllarıyla birlikte bir oluşum süreci olmak üzere, 1930–1970 yılları arasında yaşanan ikinci dönem ***yeni sömürgecilik*** dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönem Bretton Woods olarak adlandırılan sistemin 1971 yılında kurumsal yıkılışı başlangıç alınırsa, 1970'li yıllarda açık değişme sürecine girmiştir.

Üçüncü dönemi temsil eden ***yeni dünya düzeni*** küresel sömürgecilik adı alabilecek nitelikleri ile hızla ortaya çıkmıştır. Yaşadığımız dünyanın ya da "Yeni

[112] Birgül Ayman Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** 2.Baskı, Ankara: İmge, 2005, s.34–35

Dünya Düzeni" olarak adlandırılabilecek düzenin sosyal ve ekonomik yapısı Yeni-Sağ politikalar tarafından oluşturulmuş ve şekillendirilmiştir. Bu politikalar Keynesyen Refah devleti uygulamalarının, çokça da kullanılan ifadesiyle Keynesyen Mutabakatın 1970'li yıllardan sonra sona ermesiyle çıkmış ve bugün hâkim bir sosyoekonomik sistem olmuştur. Yeni-Sağ ideoloji, 1970'li yıllarda hazırlanan ve 1980'li yıllarda biçimlenen yeni dünya sisteminin temelinde olan, varlığı serbest piyasaya endekslenmiş ve demokratikleşme öngören bir ideolojidir.[113]

Yeni-Sağ yaklaşımın toplumsal ilişkiler bütününe hâkim olmasından evvel, onun oluşumunun öncesinde Kapitalist Dünya'da Keynesyen uygulamalar hâkimdi. Tarihsel bir çerçeve sunması açısından öncelikle Keynesyen mutabakattan söz edilecek ve daha sonra Yeni-Sağ yaklaşıma ve küreselleşme olgusuna değinilecektir.

2.1.1.Yeni-Sağ İktisat Öncesinde Keynesyen Mutabakat

İkinci Dünya Savaşı sonundan 1970'li yılların ortalarına kadar olan dönemde Batı demokrasilerinin çoğunluğunda uygulanan sosyal ve ekonomik fikirler Sosyal Demokrat mutabakat olarak adlandırılmaktadır. Her ne kadar sosyal demokrat dense de, bu dönemde liberal değerler sosyal düşünceden hiçbir zaman tamamıyla tasfiye edilmemiştir.[114]

Bu fikirlerin dayandığı iktisat yaklaşımı Keysensen yaklaşımdır. Adına Keynesyen Devrim de denilen ve iktisatta makro konuları ön plana alan akım özellikle 1950–1970 yılları arasında batı demokrasilerinde hâkim iktisat görüşü halini almıştır. Keynesyen iktisadın devrim olarak adlandırılmasının nedeni, 1929 büyük buhranının[115] yarattığı ortamda, Klasik İktisada karşı yönelttiği eleştirilerle, krizden çıkış için bir umut ışığı olabilmesiydi. Batı uygarlığı, reel sosyalizmin gücü, Marksizm'in güçlü bir alternatif olarak kendini duyurması ve büyük buranın yarattığı kaotik ortamda çıkış yolu aramaktaydı. Buhran ortamında Amerika'da sol eğilimler ağırlık kazanmaya başlarken, Avrupa'da sağ eğilimler güçlenmişti.

---

[113] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.83
[114] Norman Barry, **Yeni-Sağ,** Dr. Cevdet Akyan (çev.),1.Basım, Ankara: Tisamat,1989, s.23
[115] 1929 yılına ABD'de başlayan ve Avrupa ve dünya'nın geri kalanına yayılan büyük bunalım yine Birleşik devletlerde en ağır sonuçlarını doğurmuştu. Sanayi üretimi yüzde 30'lardan fazla düşmüş, bankaların yarısı iflas etmiş, işsizlik rakamları yüzde 25'i geçmiştir. (Skousen, s.364)

Önce 1933 yılında ABD başkanı Franklin D. Roosvelt New Deal (Yeni Anlaşma) politikasını uygulamaya koydu. Bu politikada temel olarak, bütçe açığı uygulamasıyla, resesyon ve stagflasyon önlenmeye çalışılarak aktif bir maliye politikası uygulanmıştır.[116] New Deal düzenlemeleri devleti, vatandaşlarının maddi refahını sağlamak ve korumak sorumluluğunu taşıyan bir kurum olarak yeniden tanımlamıştı ve bu oluşumun temelinde "tam istihdam" ilkesi yer alıyordu. Ancak New Deal, kapitalizmden bir sapma değil işçi sınıfının sisteme kazandırılarak kapitalizmin yeniden inşa edilmesi amacını taşıyan bir projeydi.[117]. Devletin doğrudan üretken sermaye sıfatıyla ortaya çıkışı ve müdahaleci bir tavır alması, piyasa ekonomisinin yol açabileceği sonuçların siyasal olarak denetlenmesi, kontrol altına alınabilmesi anlamına geliyordu. Bu anlamda New Deal sadık bir Keynesçi girişim olmasa da Keynesyen iktisadın tüm teorik öğelerini bünyesinde taşıyordu.[118]

Bunalımdan çıkış[119] için esas umut ışığı, John Maynard Keynes'in İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi (The General Theory fo Employment, Interest and Money) adlı kitabıyla geldi. Ona göre, kapitalizmin doğasında istikrarsızlık vardı ve ekonomi klasik yaklaşımın söylediği gibi her zaman tam istihdama kendiliğinden gelmeyecektir. Kendisi de bir liberal olarak[120] bunları söylemesine karşın, aynı zamanda, ekonominin millileştirilmesine, fiyat-ücret kontrollerine ve arz-talebin mikro

---

[116] İbrahim Bakırtaş,Ali Tekinşen,"Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki etkileşimin Ekonomi Politiği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*2004, 12.vol, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2004/12/IBAKIRTAS-ATEKINSEN.PDF, (03.06.2009),s.94

[117] Ahmet Haşim Köse ve Ahmet Öncü, "İktisadın Piyasası Kapitalizmin Ekonomisi", **İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar: Korkut Boratav ve Oktar Türel'e Armağan**, İstanbul: İletişim, 2003, s.121

[118] Köse; Öncü, s.121,122

[119] Esasında bunalımdan çıkış İkinci Dünya Savaşı sayesinde olmuştur. Paul Sweezy'nin Galbraith'den şu ifadeleri aktarıyor *"Büyük Buhran hiç sona ermedi, sadece savaş ekonomisi içinde kayboldu."* (Paul Sweezy, "Finans Kapitalin Yükselişiyle Güç Odağı Yer Değiştirdi", İFMC İktisat Dergisi,346. sayı, Ağustos 1994, s.30)

[120] Kuşkusuz Keynes bir sosyalist değildi. Das Kapital'i modası geçmiş bir ekonomik ders kitabı olarak tanımlamıştı. Özünde karşı çıktığı şey fiyat mekanizması değil, tam istihdam dengesiydi (Barry, s.13). "O kapitalizmin üç ana aktörü –devlet, kapitalistler ve işçiler- arasındaki politik ve ekonomik ilişkilerin düzenlenmesiyle ideal bir toplumun yaratılabileceği inancını taşıyordu. Bir Liberal olan Keynes'in hayalindeki toplum tam anlamıyla düzenlenmiş bir piyasaydı" (D.E.Moggridge, **Keynes,** Çağdaş Ustalar Dizisi 4, İstanbul: AFA,1985,s.41–42, Aktaran: Köse; Öncü, s.122)

unsurlarına müdahaleye karşı idi. İhtiyaç duyulan şey, kapitalist ekonomide refahın sağlanabilmesi için devlet müdahalesinin uygulanmasıydı.[121]

1970'li yıllara kadar devam eden bu uygulamalar, klasik iktisadın bireyci görüşlerini tümden reddetmemekle birlikte, toplumsal refahın ve kaynak dağılımının, piyasanın kendi dinamikleriyle etkin bir şekilde gerçekleştirilemeyeceği düşüncesinden hareket etmiştir. O zamana kadar Adam Smith'in evrensel model olarak kabul edilen klasik sisteminin, yalnızca tam istihdamda uygulanabilecek özel bir durum olduğunu ileri sürmüş ve kendi sistemini eksik istihdam dengesi ve efektif talep üzerine temellendirmişti. Önerdiği ilkeler şunlardı: Tasarruflardaki artış geliri daraltarak büyümeyi düşürecektir. Bu nedenle tüketim yatırımları teşvik için üretimden daha önemlidir. Bu anlamda Say Kanunu[122] tersine çevirmiş ve *talep kendi arzını yaratır* sonucuna ulaşmıştır. Devlet laissez-faire (bırakınız yapsınlar)[123] politikasını terk ederek ekonomiye gerektiği zamanlarda müdahale etmelidir. Uygulanmakta olan altın standardı terk edilmelidir. Çünkü bu politika esnek değildir ve şirketlerin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Bunun yerine kontrollü yasal ödeme aracı olarak itibari para tercih edilmelidir.[124]

Keynesyen düşünceye ana hatlarıyla bakıldığında ön plana çıkan devlete verilen roldü. Mutabakat karma ekonomiye inanıyordu ve işletmelerin tamamen devletleştirilmesinin sorunlara bir çözüm olacağını reddediyordu. Devletin rolü, başarısız bir piyasanın yapamadığını yapmaktı.[125] Devlet fırsat eşitliğini sağlamakla önemli bir mekanizma olmalıydı. Buna göre yeni mutabakat olarak da adlandırılan bu yaklaşımın temel özelliği, amaçlanan sosyal sonuçları elde etmek için sosyal adalet kavramıyla gelirin sadece piyasa güçlerince belirlenmesinin sınırlandırılması gerekirdi. Bir diğer nokta, sendikaların önemli bir politik karar mekanizması olarak kabul edilip,

---

[121] Skousen, s.365

[122] Say Yasası (Mahreçler Kanunu): bir ekonomide üretim kapasitesinin sürekli olarak ürettiği mallara yeterli olacak bir talep artışı yaratacağını öne süren görüş. Klasik İktisatçıların, ekonominin sürekli biçimde tam çalışma düzeyinde dengede olduğunu varsaymalarındaki temel teorik dayanaklardan birisidir. (Halil Seyidoğlu, "Mahreçler Kanunu", **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük,** İstabul: Güzem Can,1999, s.375)

[123] Laissez-faire: bırakınız yapsınlar, Klasik Liberalizmin felsefesi. Devletin ekonomiye ekonomik karar birimlerinin kararlarını etkileyecek şekilde müdahalelerde bulunmaması ve piyasanın kendi işleyişine bırakılmasını ileri süren düşünceyi anlatan ifade.

[124] Skousen, s.383

[125] Barry, s.20

işbirliğini (mutabakatı) sağlamak düşüncesi idi[126]. Temel endüstrilerde, özellikle enerji, haberleşme, ulaşım alanında olanların piyasanın keyfiliğine terk edilmemesi gerekliydi.[127] Burada söz konusu olan bir Karma Ekonomi[128] modeliydi. Bir devletleştirme söz konusuydu, ancak bu tüm işletmelerin devletleştirilmesinden değil, temel mal üreten işletmelerin devlet kontrolünde olmasından söz edilmekteydi.

Keynesyen iktisat politikası özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Batı iktisadına, akademik çevrelerine ve hükümetlerinin iktisat politikalarına egemen olmuş ve özellikle batıda "altın çağ" olarak adlandırılan ve 1970'lere kadar süren bir büyüme ve refah döneminin başlamasına neden olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ile 1970'lerin başlarına kadar süren Karma Ekonominin ya da Keynesyen iktisadın büyük başarısının ne derece ekonomik bir başarı olduğu konusunda farklı görüşler de vardır. Paul Sweezy, olgunlaşmış bir kapitalist sistemin doğal koşulunun durgunluk olacağını belirtmektedir. Eğer bir gelişmiş kapitalist ülkede durum bu değilse, nedeni dış faktörlerde ve ekonomi dışı etkenlerde aramak gereklidir. Keynesyen dönemde yaşanan altın çağ için de bu durum açıklayıcılık taşımaktadır. Soğuk savaş, askeri amaçlarla geliştirilen teknolojiler, savaş hasarlarının giderilmesi ve sivil üretimin bu alanlara kaydırılması gibi uygulamalar bu etkenler arasında sayılabilir. Kendini teşvik eden talebi yok etmek birikimin doğasındadır. Ve yeni bir canlandırıcı –savaş gibi- ortaya çıkmadıkça sermaye birikimi yavaşlayacak ve durgunluk eğilimi egemen olacaktır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan altın

---

[126] Özellikle Batı Avrupa'da uygulanan ve adına Sosyal Refah Devleti denilen tabir, devletin özünün mülkiyeti korumak olduğunu söyleyen Marksist kuram açısından çelişkili bir tabirdir. Mutabakatın, işçi sınıfının kimi taleplerini karşılamada başarılı olması, aksi halde devrime yönelebilecek işçilerin düzene bağlılıklarını sağlamak açısından basit birer taviz olarak değerlendirilmiştir. (Barry, s 8). Türkiye mutabakatın uygulandığı bir ülke olarak değerlendirilebilirse iktisat politikalarında olduğu kadar, sosyal politikada da benzer uygulamaların söz konusu olduğu görülebilir. Türkiye'de sendikacılık alanında 1951 yılında Uluslar arası Çalışma Sözleşmesi imzalanmış ve toplu iş sözleşmesi yapma ve grev hakkının kullanılmasını gösteren ilk özel kanun 1963 yılında yürürlüğe girmiştir (İhsan Erkul; Ercan Güven, **İş Hukuku,**3.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi,2007,s.182).

[127] Barry, s.2,

[128] "…'karma ekonomi' diye, piyasa ekonomisinden ya da merkezi plana dayanan ekonomiden bağımsız bir ekonomik düzen yoktur dünya üzerinde. Ekonomi, temelde ya piyasa mekanizmasına göre işler, fakat birtakım müdahaleler yapılır yahut temelde merkezi plan vardır, bunun üzerinde birtakım düzenlemelere izin verilir. Çünkü gerek piyasa ekonomisi, gerekse merkezi plana dayalı ekonomik düzen, gerçekte saf modeller halinde görülmez. Bunlar kuramsal modellerdir. Uygulamada, muhakkak birtakım sapmalar olur. Önemli olan, modelin 'sapmaları' değil, temel niteliğidir. Bir başka deyişle, dünya üzerindeki bütün ekonomiler 'karma'dır. Onları birbirinden ayıran olay, temelde piyasa mekanizmasına mı, yoksa merkezi plana mı dayandığıdır."(Emre Kongar, **21.Yüzyılda Türkiye,**23.Basım, İstanbul: Remzi, 1999,s.23)

çağ olarak adlandırılan dönemin 1974-1975'ten sonra sona ermesinin altında yatan neden de budur.[129]

1945 sonrası dönem, 1970'lerin ortalarına kadar, içinde Türkiye'nin de bulunduğu AGÜ'lerde, Keynesyen İktisat, Sosyal Refah Devleti, Sosyal Demokrasi gibi kavramlarla tanımlanabilirse de bu dönem aynı zamanda idari reform ve kalkınma planlarının yürürlüğe konduğu bir dönemi ifade etmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında azgelişmiş dünyada ulusal bağımsızlık, ulusal egemenlik, sanayileşme ve kalkınma üzerinde kurulu bir seferberlik başlamıştır.[130] Ancak bu seferberliğin kökeni ulusal ya da yerli değil, yabancı kayaklardan doğmuştur. Bu durum hem idari reformlar için ve hem de kalkınma stratejileri için geçerlidir. [131]

AGÜ'lere önerilen kalkınma stratejileri ABD'nin açık ağırlığıyla ve yine ABD'nin ağırlığı altındaki uluslararası kuruluşlar tarafından önerilmiştir.[132] Görünüşe göre ABD, AGÜ'lerin gelişmesini ve sanayileşmesini istemektedir.

AGÜ'ler ile ABD gibi gelişmiş ülkeler arasındaki iktisadi ilişkilerde başlıca araçlar "dış yardım", "doğrudan yabancı yatırım", "istikraz ve kredi", "karma

---

[129] Sweezy, s.30

[130] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.33

[131] "Gelişmişler kampındaki ülkelerin kalkınmakta olan ülkelere el atmalarının çok önemli bir nedenini de güçlenen komünist bloğun bu ülkelere uzanarak, kapitalist dünyaya karşı hâkimiyetini pekiştirme çabalarının engellenmesi politikaları oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine doğru, 1944 yılında Bretton-Woods kasabasındaki toplantı sonucunda oluşturulan Dünya Bankası'nın görevi de gelişmekte olan ekonomilere proje kredisi vererek, onların ekonomik kalkınma çabalarına destek olmak şeklinde tanımlanmıştır. Böylece, savaş sonrası kızışmış olan Doğu-Batı çatışmasında, Güney ekonomilerini kuzey ekonomilerinin yanında tutma politikası özlenmiştir. O kadar ki, bizzat Dünya Bankası kalkınma ekonomisi konulu projeleri desteklemiş, başta ABD'li ekonomistler olmak üzere, gelişmiş ülke ekonomistleri kalkınma sorunlarına eğilmiş ve geri kalmışlık ya da kalkınma kuramları üreterek, bunları kalkınmakta olan ülkelere aktarmışlardır. Kısacası, kalkınmakta olan ülkeler sorunlarına kendi gözlem ve bulguları ile değil, gelişmiş kapitalist ülke ekonomistlerinin tanılarıyla yaklaşarak, aslında kendi konumlarına ciddi bir yabancılaşma yaşamışlardır. Bu süreç, gelişmiş kapitalist merkezlerin geri bıraktırdıkları ekonomilere karşı tarihsel hatalarını örtmeye yönelik olarak bu ekonomiler üzerinde kurdukları kültür ve bilgi emperyalizminin önemli bir göstergesidir. Gelişmiş merkezlerde üretilmiş olan gelişme ekonomisi konuları, ekonomik kalkınma sürecine tarihsel bir yaklaşım yapmamış, kolonileştirme olgusunu anlatımlarından dışlamış ve geri kalmışlık sorununu salt geri ülkelerin sosyal, kültürel vb. gerilikleri ile açıklamaya çalışmıştır. Kısacacı bu senaryoda, yerkürenin bazı ülke ve/veya bölgelerinin geri kalmasında gelişmiş ekonomilerin hiçbir rolü olmadığı, bu bölgelerin kendi kabahatleri ya da olumsuz koşulları nedeniyle geri kalmış oldukları gibi bir görüntü verilmeye çalışılmıştır. Oysa tarihsel kanıtlar şunu ortaya koymaktadır ki, kolonileştirmede aktif olan hiçbir ekonomi bugün Güney grubu içinde yer almadığı gibi, kolonileştirilmiş hiçbir ülke de kuzey grubu içinde yer almamaktadır." (İzzettin Önder, "Maliye Politikası ve Ekonomik Kalkınma", Engin Ataç (Ed.), **Maliye Politikası** içinde (225–236),Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2006, s.225)

[132] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.38

ortaklıklar" şeklinde ortaya çıkmıştır. Gelişmiş ülkelerce oluşturulan Marshall Planı, Truman Doktrini, Colombo Planı gibi yardım ve kalkınma programları, bu çalışmaları gerçekleştirecek konsorsiyumlar kurulması, yeni sömürgecilik dönemini karakterize eden uygulamalar olmuştur.[133]

Her ne kadar görünürdeki amaç azgelişmiş dünyanın sanayileşmesi ve kalkınması ise de bu yardım ve idari reform çabalarının altında yatan amaç çok daha farklıdır. Aslında bu amaç, Güler'in[134] ifadeleriyle, sermaye ihracı için bir zemin oluşturmaktır.

> *(...) gelişmiş kapitalist ülkelerin eski sömürgeler ile azgelişmiş ülkelerde "idarenin modernizasyonu" sonunu ile neden bu kadar ilgili oldukları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Her şeyden önce, dış yardımların azgelişmiş ülkelere girebileceği başka kanal yoktur. Bir kanal olabilecek güçte özel sektör ya yoktur ya da çok güçsüzdür. Öte yandan artık siyasal bağımsızlığa sahip ve çoğu yerde bu konuda oldukça hassas ulusçu kadrolar iş başındadır. İlişkiler, eşitler arası ilişki talep eden devletler ile kurulmalıdır. İdari reform gereği bu noktada ortaya çıkmıştır. Azgelişmiş ya da Batı bürokrasisinden farklı kurallara göre işleyen devlet yapıları, sermaye ihracı önünde büyük bir engel oluşturmuştur. Devletlerin batı tipi rasyonel bürokrasilere kavuşturulması, sermaye ihracının gerçekleştirilebilmesi için zeminin hem teknik hem siyasal olarak hazırlanması anlamına gelmektedir. Yardım ve kalkınma programlarının azgelişmiş ülkelerde "istikrarlı" hükümet ve hızlı, etkin, verimli çalışan bürokratik yapı oluşturma hedefleri, sermaye ihracının sürdürülebilmesi ve elde edilen ayrıcalıkların olası risklerden korunmasına yönelik olmuştur.*

Görüldüğü üzere, azgelişmiş ülkelerde görece gelişmiş bir devlet bürokrasisi ve bir piyasa yaratılmak istenmektedir. Bunun yolu da idari reformlar ve kalkınma ideolojisinden geçmektedir. 1980'lere kadar gelindiğinde kalkınma kuramları, iddia edildiği gibi, AGÜ'lerin kalkınmasını sağlayamamıştır. Hatta 21. yüzyıla girildiğinde azgelişmişlik sorunu hatta açlık sorunu devam etmektedir. Ana amaç, dış unsurun kendi çıkarlarını maksimize etmek için gerektirdiği kadarı ile Batı-benzerleri yaratmakla

[133] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.35–36
[134] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.39

sınırlı olduğu için[135], bu kuramlar gelişmiş ülkeler açısından değerlendirildiğinde başarılı olmuştur.

Bu şekilde "geliştirilen" AGÜ'lerde yeni sömürgecilik dönemi yerini yeni dünya düzenine bırakacaktır. Bu düzen değişikliğini gerektiren pek çok sebep söz konusudur. Bu nedenlere aşağıda değinilecektir. Sistemin değişmesiyle girilen yeni dünya düzenine hâkim olan politikalar artık Keynesyen sosyal refah devleti uygulamaları ve devlet öncülüğünde ulusal kalkınma stratejileri değil, piyasa ekonomisini temel alan Yeni-Sağ politikalardır.

2.1.2.Yeni-Sağ Politikalar ve Küreselleşme

Yeni-Sağ politikalar kaynağını klasik liberalizmden almaktadır. Klasik liberalizm, birey özgürlüğüne, özel teşebbüse, kendiliğinden tam istihdam dengesine oturan piyasa ekonomisine dayalı bir sistemdir. Bu nedenle Yeni-Sağ ideoloji yeni değildir.[136] Dayandığı modernleşme yaklaşımı, rasyonel birey, özgürleştirici piyasa, özel mülkiyetin kutsallığı kabulleri klasik liberalizmde bulunan tanıdık paradigmalardır. Klasik liberalizm ise, on dokuzuncu yüzyılda Marksizm, yirminci yüzyılın ilk üç çeyreğinde reel sosyalizm ve 1930–1970 yılları arasında kendi safları içinde refah devleti kuramları ve uygulamaları tarafından neredeyse tarihe mal olacak kadar hırpalanmış bir felsefeye dayanmaktadır.[137]

Liberalizmde piyasa bir özgürlükler alanı, kendi yaşamlarını biçimlendirebilen özgür ve bağımsız aktörler arasında gönüllülüğe dayalı, zoraki olmayan sözleşmeler alanıdır. O halde piyasa ekonomisi, siyasal alanda demokrasiye ve özel alanda özgürlük ilkesine ve bunların sunduğu fırsatların ekonomik karşılığına dayalıdır.[138] Bu bağlamda Yeni-Sağ yaklaşım, demokrasi, kapitalizm ve piyasa ekonomisini birbirine bağlamaktadır. Buna göre, "kapitalizm ya da serbest piyasa ekonomisi özgürlüğün

[135] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.53
[136] "Büyük çöküntü yıllarını yaşayan bizler, o zamanlar böylesine açık biçimde itibar kaybetmiş olan saf anlamda serbest piyasa ortodoksilerinin, geç 1980'ler ve 1990'larda bir kez daha anlaşılamayan ve üstesinden gelinemeyen küresel depresyon dönemine nasıl hâkim olduğunu anlamanın neredeyse imkânsız olduğunu görüyoruz." (E.J.Hobsbawm, **Kısa 20. Yüzyıl, 1914–1991 Aşırılıklar Çağı,** İstanbul: Sarmal,2002, s.132 Aktaran: Köse; Öncü, s.135).
[137] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.100
[138]Köse; Öncü, s.105

güvencesidir. Özgürlük ise demokrasi demektir. O halde demokratikleşmenin başlıca koşulu piyasa ekonomisi olmaktadır."[139] Bu yaklaşımla, AGÜ'lerin demokratikleşme yolunda gelişmesi ancak piyasa ekonomisiyle sağlanabilecektir.

Yeni-Sağ'ın temel ilkelerine bakıldığında bunların devletçilik karşıtlığı üzerine inşa edildiği görülmektedir. Yirminci yüzyılda iyice büyüyen devlet özgürlükleri kısıtlayıp yok eden bir kurum halini almıştır. Buna karşı serbest piyasanın özgürlükçü ve demokratik yapısı üzerine vurgu yapılmaktadır. Piyasa sisteminin içinde var olan rekabet ve çıkarların uyumu, toplumsal refahı kendiliğinden sağlayabilecek iç dinamiklere sahiptir.[140]

Yukarıda ifade edilen genel ilkeleri savunan Yeni-Sağ'ın iktisadi yaklaşımları şöyle sıralanabilir[141]:

- Chicago Okulu -ya da Monetarizm- (en parlak savunucusu Milton Friedman olmak üzere diğer önemli temsilcileri George Stigler ve Gary Becker'dir).
- Avusturya Okulu (F.A. von Hayek)
- Anayasal İktisat (başını James Buchanan ve Gordon Tullock'un başını çektiği, Virginia kamu tercihleri ekonomisi okulu)[142].
- Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı (Yeni Klasik Yaklaşım: R.E.Lucas ve T.Sargent)
- Arz Yanlı İktisat (Colin Clark, Laffer, Mandell, Wanniski ve Robertts).[143]

(Konunun sınırlılığı açısından bu iktisat okullarının detaylarına değinilmeyecektir.)

---

[139] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.96,97
[140] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.97
[141] Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (Ed.),Giriş içinde, **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki,** Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (Çev.),İstanbul: Yordam, 2007, s.15
[142] Barry, s.29–31
[143] Vural Fuat Savaş, **İktisatın Tarihi,**2.Baskı, İstanbul:Avcıol,1998, s..957,965

Yeni dünya düzenine doğru Klasik liberal ve neo-konservatif düşüncede görünen gelişmeler ve görece güçlü bir alternatif olma durumu, sosyal demokrasilerin karşılaştığı enflasyon, stagflasyon, yüksek kamu harcamaları ve düşük büyüme ortamında oluştu.[144] 1970'li yılları izleyen dönemde sermayenin AGÜ'lere aktarılması artık bir zorunluluk halini almıştı. Bu zorunluluğun nedenleri Güler'in[145] ifadeleriyle şöyle açıklanabilir:

> *1970'li yıllarda gelişmiş ülkelerde kar oranları düşmüş, sabit sermaye yatırımlarında azalma baş göstermiş, tüm sanayi dallarında üretken kapasite kullanımı daralmış, stagflasyon olgusu ortaya çıkmıştır. Ekonomik sistemdeki daralma, gelişmiş ülkelerde kredi talebinin azalmasına yol açmıştır. Ulusaşırı ticaret bankalarının elinde kalan sermayenin gelişmiş ülkelerde gerçekleştirilememesi, azgelişmiş ülkelere aktarılmasını zorunluluk hale getirmiştir.*

Ayrıca 1970'lerde oluşan rekabet ve aşırı birikim krizinin de politika değişikliğinde önemli bir rolü söz konusudur. Sistemin kriz nedenleri içinde, dünya piyasalarında rekabetin artışı ve kâr oranlarının düşüşü yer alıyordu. Kâr oranlarının düşmesi, reel ücret ve enerji fiyatlarında gerçekleşen artışlar –1973 OPEC petrol krizi- sonucunda gerçekleşmişti. Böylece, dünya piyasalarındaki rekabet bir aşırı birikim krizine yol açmıştı.[146] Bu süreçte Yeni-Sağ yaklaşım uygulamadaki esas gücünü, AGÜ'lerdeki askeri ve sivil diktatörlüklerin yaygınlığından ve reel sosyalizmin çöküşünden almıştır.[147]

1970'li yıllarda Amerika'nın 1945'ten sonra ortaya çıkan soğuk savaş sonrasında izlediği dünya kapitalist toplumu yaratma projesi, yukarıda belirtilen nedenlerle yerini, ABD'nin kendi ulusal ekonomik gücünü artırmaya yarayacak Yeni-Sağ politikalara bıraktı.[148] Artık AGÜ'lere yapılan dış yardımlar ve yatırım politikalarının temel amacı olan özel sermaye ihracı için gerekli alt yapı oluşturulmuştu. Bu durumda sistem artık yeni bir dünya düzeni talep edecek yapıları doğurmuştu. Bu ortamda, gelişmiş ülke devletlerinin öncülük ve koruyuculuk sundukları şirketler artık

---

[144] Barry, s.24
[145] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.85,86
[146] Köse; Öncü, s.128
[147] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.100
[148] Köse; Öncü, s.129

ulusaşırı tekellere dönüşerek, kendi hükümetlerinin ekonomik ve siyasal politikasını yönlendirirken, AGÜ'lerde kendi çıkarlarına ters karar alan hükümetleri devirmeye girişebiliyorlardı.[149]

Bu süreçte yeni dünya düzeni, Dünya Bankası ve IMF gibi kuruluşlar aracılığıyla neoliberal politikalar olarak da adlandırılan Yeni-Sağ politikaları dayatıyordu. Bu politikaların hayata geçirilişlerinde, 1980'li yılların başında üçüncü dünya ülkelerinde yaşanan dış borç krizlerinin[150] önemli bir yeri vardı. IMF, uluslararası bankaların alacaklarını garanti etmek amacıyla, çok sayıda ülkeye uzun vadeye yayılmış krediler karşılığında, "istikrar politikaları" adı altında temelde Yeni-Sağ iktisadın tüm argümanlarına dayanan, son derece ağır koşullara tabi tutuyordu. Bu dünyanın geri kalanını için gönüllü ama bir o kadar da zorunlu –dış borç krizinden çıkmanın başka yolu yoktur çünkü- bir liberalizm anlamına geliyordu.[151]

AGÜ'lerin dış borç krizi, Yeni-Sağ politikaların uygulanmasında ve 1990'lı yıllardan sonra iyice popülerlik kazanan ve Yeni-Sağ politikaların uluslararası yüzünü ifade eden küreselleşme uygulamalarının önünü açmada, çok önemli bir işlev görmüştür. Kriz, IMF ve Dünya Bankası'nın geri ödemeleri sağlama alan uyarlama politikalarıyla aşılmaya çalışılmıştır. Bu politikalar şunlar olmuştur: ihracata dayalı sanayileşme, dış ticaretin serbestleştirilmesi, yapısal reformlar, istikrar programları, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, devletin küçültülmesi, özelleştirme, finansal sermaye hareketlerini serbestleştirme ve emek piyasasının düzenlemelerden

---

[149] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.85

[150] 1978 Yılında ABD artan enflasyon ve cari açıklarına müdahale etmek ve uluslararası piyasalarda biriken doları ABD'ye çekmek amacıyla faiz oranlarını daha önce hiç görülmedik seviyelerde yükseltmiştir. Bu durum, daha önce düşük (hatta negatif) reel faizlerle borçlanan çevre ülkelerin borç anapara ve faiz yükümlülüklerinin sürdürülemeyecek ölçüde artmasıyla sonuçlanmıştır – *ki faizlerin yükselmesinin alacaklı kurumlar lehine olduğu da açık bir gerçektir* -. Bu parasal şokun olumsuzluğu üzerine, 1978'de yaşanan petrol fiyatlarındaki ikinci şok da eklenince, azgelişmiş çevre ülkeleri 1982'de dış borç krizi diye adlandırılan bir sürece girmiştir. Çevre ülkelerin borçları son on iki yıl içinde on iki kat artmış ve toplamda 743,5 milyar dolara kadar yükselmiştir. İlk kez Ağustos 1982'de Meksika borçlarını ödeyemeyeceğini açıklamış ve ardından otuz üç ülke borç ertelemesi için IMF'ye başvurmuştur. (Ahmet Haşim Köse, "Uluslar arası İşbölümü İçinde Türkiye: Piyasa ve Devlet İlişkisi Olarak Dış Ticaretin Yapısı", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (231–262), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008, s.236) AGÜ'lerin borçları 1970'te 63 milyar dolar iken 2000 yılında 2 trilyon dolar seviyesine yükselmiştir. 1985 yılından itibaren önce Baker Planı, daha sonra da Brady –*her iki plan da ABD maliye bakanlarının önerisi olduğu için onların adlarıyla anılır*- uygulanmaya konmuştur. Ancak bu iki plan da AGÜ'lerin borç sorunu için bir çözüm olmamıştır. (Ergül Han, "Kalkınmanın Finansmanı", Erol Kutlu (Ed.), **İktisadi Kalkınma ve Büyüme** içinde (78–103), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2006, s.93–95)

[151] A.H.Köse; A.Öncü, s.131

arındırılması.[152] Bütün bunları ifade eden slogan ise AGÜ'ler açısından "dünya ile bütünleşme" sloganıydı.[153]

Burada değinilmesi gereken bir diğer kavram ise, küreselleşme olgusudur. Küreselleşme, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlendiği ve bütün iktisadi kararların, giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle şekillendiği bir süreç olarak tanımlanabilir. Ancak küreselleşme ilk defa yaşanan bir olgu değildir. Mal ticaretinin bir dünya pazarı kurulacak şekilde yaygınlaşması, uluslar arası ticaretin büyümesi ve sermaye akışları gibi olgularla, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinden Birinci Dünya Savaşı'na kadar süren bir küresel dönem yaşanmıştır. Bugün yaşadığımız dönem ise 1970'ten bugünlere kadar uzanan ikinci küreselleşme dönemidir.[154] Yeni-Sağ ya da neoliberal dönem olarak adlandırılan dönemin küreselleşmeden ayırt edici özelliği, döviz işlemlerinin büyümesi, sermayenin uluslar arası hareketliliği, ulusötesi şirketlerin yayılması ve IMF ve DB gibi finansal kurumların üstlendikleri yeni roller olmuştur.[155]

Yeni-Sağ politikalar ve ikinci küreselleşme dalgasının hazırlık süreci 1970'ler olarak görülebilirse, resmi olarak başlangıcı İngiltere'de Margaret Thatcher (1979) ve ABD'de Ronald Reagan'ın (1980) iktidara gelmeleri olarak değerlendirilebilir. Bu yeni dönem özellikle ABD'nin öncülüğünde adına "Washinton Uzlaşması" denen ve içeriği yukarıda ifade edilen politikalara dayanmaktaydı.[156]

2.2.DÜNYADA TARIM POLİTİKALARININ 1980'LERDEN SONRAKİ DÖNÜŞÜMÜ

Yeni-Sağ Politikaların uygulanmasının üçlü bir sacayağına dayandığı gözlenmektedir. Bir tarafta ulusal hükümetler, diğer bir tarafta uluslararası kuruluşlar ve üçüncü olarak da çokuluslu şirketler yer almaktadır. Bu kısımda, öncelikle Yeni-Sağ

[152] Bu politikalara "Washington Uzlaşması" da denmektedir.(Thomas I.Palley, "Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması", Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (Ed.), s.51)
[153] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** s.86,87
[154] Erinç Yeldan, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi,** 13. Baskı, İstanbul: İletişim, 2008, s.13,14
[155] Gerard Dumenil, Dominique Levy, "Neoliberal Karşı Devrim" Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (Ed.),**Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki,** Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (Çev.),İstanbul: Yordam, 2007, s.26
[156] Thomas I.Palley, s.51

yaklaşımın tarım piyasalarıyla ilgili kuramsal çerçevesinden söz edilecek ve daha sonra bu görüşlerin pratikte nasıl uygulamaya konulduğu incelenmeye çalışılacaktır.

2.2.1.Yeni-Sağ Yaklaşımın Tarım Sektörüne İlişkin Kuram ve Politika Görüşleri

Yeni-Sağ politikaların tarım sektörüne ilişkin politika görüşleri, neoklasik iktisadın tüm ekonomik olgularda uyguladığı evrenselci ve tümden gelimci yaklaşımına dayanır. Neoklasik iktisatçıların tarım sektörüne yaklaşımları teknik açıdandır ve verimlilik kaygısını taşır. Bu bakış açısına göre, tarım ile diğer sektörler arasında bir farklılık yoktur. Tıpkı sanayide olduğu gibi, tarımda da firma mantığı geçerlidir. Köylü, çiftçi ve kapitalist tarım işletmecisini, sanayideki sermayedar ile aynı kategoride incelerler. Ortada, bir girişimci ve rekabetçi serbest piyasada kar maksimizasyonu ile çalışan bir işletme vardır. Sektörün en önemli sorunları, verimlilik ve üretim artışlarıyla, teknolojik gelişmenin sağlanabilmesidir. Bu nedenle, bu bakış açısına sahip iktisatçılar için, tarımsal yapılar, bu yapıların dönüşümü ve sömürü mekanizmaları gibi tartışmalar ya da çalışmalar söz konusu değildir.[157] Oya, bu konuda şunları ifade etmektedir.[158]

> *Neoliberalizmin tarıma dair politika görüşünün kökleri, idealleştirilmiş tarımsal hane halkı modellerine dayanan neoklasik yapıtlardır. Bu kuramsal soyutlamalarda, aynı anda hem "rekabetçi firmalar" hem de tüketiciler olarak nitelendirilen tarım üreticilerinin akılcı, kâr azamileştirici birimler olduğu varsayılır. (...) bu modellerin varsayımlarına güvenilmesi, tarımsal yapılardaki önemli tarihi farklılıkları, farklı teknolojik koşulları, yoksul ve orta gelir düzeyindeki ülkelerin kırsal kesimlerinde var olan önemli boyuttaki eşitsizliği ve katmanlaşmayı göz ardı eden, yanıltıcı nitelikteki "ortalama temsili çiftçi" kavramına yol açmıştır.*

Dünya tarımsal üretimi, coğrafyalar, kültürler ve gelenekler anlamında dünya genelinde bir homojenlik taşımamaktadır. Oya bunu, farklı coğrafyalardaki tarımsal üretimin farklılığına üç farklı gruba değinerek çok açık bir şekilde ortaya

---

[157] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.41

[158] Carlos Oya, "Kalkınmakta Olan Ülkelerde Çiftçilere Sopa ve Havuç: Kuramda ve uygulamada Tarımsal Neolliberalizm" Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (Ed.),**Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki,** Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (çev.),İstanbul: Yordam, 2007, s.214

koymaktadır.[159] Bunlar, Afrika'nın eski yerleşimci ekonomileri (Zimbabve, Güney Afrika, Kenya), Sahel bölgesi ülkeleri (Senegal, Mali, Nijer), Nijerya Fildişi Sahili; Latin Amerika'nın orta gelir düzeyindeki büyük ülkeleri (Brezilya, Meksika, Kolombiya, Arjantin); Afrika ile Asya'nın geçiş ekonomisi ülkelerini (Etiyopya, Mozambik, Angola ile Çin, Vietnam, Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti, Kamboçya) kapsamaktadır.

Bu bağlamda, evrensel köylü, evrensel bir tarımsal üretim türdeşliğinden söz edilmesi bilimsellik taşımamaktadır. Ancak Yeni-Sağ kabuller, tıpkı 1950'li yılların kalkınmacılığında olduğu gibi, 1980'lerin küreselleşmeciliğinde de tek tip politikaların tüm dünyada, adı geçen farklı yapıda ve coğrafyalardaki tarımsal yapılar için aynı reçetelerin uygulamaya geçilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Klasik yaklaşımın kabullerine aykırı bir üretim faktörü olan toprak, diğer üretim faktörlerinden farklı olarak yeniden üretilemeyen bir unsurdur. Nihai olarak insan emeğinin bir ürünü değildir ve her ne kadar verimliliği artırılabilirse de, sınırları dünya ölçeğinde veri durumdadır. Buradan çıkan sonuca göre, toprağa sahip olan aynı zamanda bir "tekelci" konuma da sahip olmaktadır. Bu bağlamda, serbest rekabetçi piyasa varsayımlarından olan "her isteyenin, istediği zaman, bütün üretim faktörlerine serbestçe sahip olabilmesi", toprak için geçerli değildir. Çünkü toprağın özel mülkiyeti başka girişimcilerin bu alana kolayca girebilmesini engellemektedir.[160] Köymen Klasik yaklaşımın toprakla ilgili kuramsal yanlışını şu şekilde ifade etmektedir.[161]

> *Topraktaki özel mülkiyet, klasiklerin benimsediği emek-değer kuramına da aykırıydı. Çünkü onlara göre bütün değerler ancak emek vererek, çalışarak yaratılırdı. Oysa toprağın bu sava dayanan bir değeri yoktu; sadece yeniden üretilemeyen bu doğal kaynağa sahip olanlar, başkalarının buna sahip olmasını ya da kullanmasını engelleyebildikleri için toprağın bir değeri oluyordu ve kendileri çalışmasa da, rant geliri elde ediyorlardı. Özel toprak mülkiyetinin, diğer kesimleri de etkilediği kabul edilmekle birlikte klasikler ve*

[159] Oya, s.215
[160] "Doğaca sunulan kaynakların özel mülkiyete konu olması, bunlara sahip olmayan insanların aleyhine bir durum yarattığı için bunun hem ahlaki, hem sosyal, hem de iktisadi açılardan sorgulanması gerekir" (Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.45,53)
[161] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.47

neoklasikler, ekonominin bütününü kapsayan iktisat kuramlarının, tarım için de geçerli olduğunu ileri sürmeye devam etmişlerdir.

Bu farklılıkları dikkate almayan Yeni-Sağ yaklaşımın, öncelikle gündeme aldığı konu, "doğru fiyatları oluşturmak" yönünde olmuştur. Piyasa mekanizmasının gelişmediği AGÜ'lerde, devlet müdahalesiyle oluşan fiyat tahrifatları önlenmez ise, "sömürülen" ve "aşırı vergilendirilen" köylülerin üretken potansiyellerini yeterince kullanamayacağı ve bunun da kaynak dağılımındaki etkinlikten uzak olacağını ileri sürülmektedir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda uygulamaya konan ana politika hedeflerini Oya şöyle sıralamaktadır:[162]

1. Tarımsal girdilerde ve tüketicilere gıda fiyatlarında sağlanan sübvansiyonların kaldırılması, yani ayrıcalıklı bir kentli tüketiciler sınıfının yararına işlediği ileri sürülen "ucuz" gıda politikalarının sona erdirilmesi

2. Köylünün ihracat yapmaya özendirilmesi amacıyla ulusal paranın aşırı değerlenmesinin mega devalüasyonlarla engellenmesi

3. Köylü çiftçilerin lehine olduğu ileri sürülen rekabetçi piyasaların devreye girebilmesi ve özel tüccarların cesaretlendirilmesinin yanı sıra, devletin kısmen ya da tamamen denetim altında tuttuğu kuruluşların mali açıklarının azaltılması için bu nitelikteki pazarlama ve ürün işleme kuruluşlarının ortadan kaldırılması ya da köklü bir reforma tabi tutulması

4. Üretici fiyatlarını potansiyel olarak yükseltmek ve arzın olumlu tepki vermesini teşvik etmek amaçları doğrultusunda tarım ürünleri fiyatlarıyla ilgili düzenlemelerin kaldırılması ve fiyatların serbest bırakılması ya da dünya piyasası fiyatlarıyla aynı düzeye getirilmesi

5. Sürdürülebilir finansal kurumlar oluşturmak, finansal piyasalarda istikrarı sağlamak ve şüpheli alacaklarla mali açıkları azaltmak amaçları doğrultusunda sübvansiyonlu tarımsal kredilerin yerini "alternatif" önlemlerin alması

Kazgan, tarıma yönelik politikaların temelde üç amaca dönük olduğunu belirtmektedir.[163] Bunlardan birincisi, ulusal ve kendine yeterli bir tarımsal üretim gerçekleştirebilme amacıdır. Bu durum, gıda maddelerinin stratejik öncelikli mallar

[162] Oya, s.216
[163] Gülten Kazgan, **Tarım ve Gelişme,**1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003, s.336

sayılmasından kaynaklanır. Tarımsal gıda ürünlerinde dış dünyaya çok bağımlı olunmak istenmediği için, politikalar iç piyasada üretimi artırmaya dönüktür. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'nın ve bugün de hızlı nüfus artışı olan GOÜ'nün izledikleri politikalar buna örnek gösterilebilir.

İkinci amaç, tarımda kişi başına gelirin artırılması amacıdır. İsrail ve Avustralya gibi bir iki ülke dışında, tarım kesimi kişi başına geliri, tarım dışı kesimlerin çok altındadır. Bu durumun düzeltilmesi ve daha da kötüleşmesi olasılığına karşı bazı önlemler devreye sokulmaktır. Siyasal süreçte önemli bir baskı grubu olan çiftçiler, bu yöndeki önlemler için sürekli baskı yapmaktadırlar.

Üçüncü amaç ise, tarımın fiyat ve gelir istikrarsızlığını gidermektedir. Tarımsal üretimin istikrarlı bir şekilde sürdürülebilmesi, özellikle üretici kesimlerin istikrarlı fiyat ve gelir düzeylerine bağlıdır.

Gelişmiş ülkelerin tarım politikalarına özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hâkim olan politika korumacılık ve devlet destekli tarımdı. Burada temelde liberal tezlere bağlı kalan ve özellikle son otuz yıldır tüm dünyaya Yeni-Sağ politikaları ihraç eden gelişmiş ülkelerin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarım sektöründe neden korumacı politikalar izlediği sorgulanabilir. Burada dikkate değer en temel olgu açlık olgusudur. Savaş dışında kalabilmiş birkaç ülke dışında tüm Avrupa'da en önemli sorunlardan birisi açlıktı.[164] Keynesyen politikalar çerçevesinde uygulanan korumacı, devlet destekli ve yoğun girdi kullanımına dayalı yoğun tarım uygulamaları, açlık sorunu kısa sürede çözdüğü gibi, önemli miktarda üretim fazlaları ortaya çıkartmıştır. Savaş sonrası yıllarda, tarım sektörü Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) kapsamına alınmamıştır. Böylelikle hükümetlerin istedikleri gibi korumacı politika uygulamaları mümkün olabilmiş ve Afrika dışında hemen her yerde açlık sorunu çözüme ulaşabilmiştir.[165]

1970'li yıllara doğru verimliliğin arttığı tarımsal üretim, özellikle Yeşil Devrim, endüstriyel tarım teknikleri ve önemli oranda tarımsal kesime verilen devlet

[164] Gökhan Günaydın, "Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Türkiye Kırsal ve Tarımsal Politikalar", (**Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s.79)
[165] Kazgan, s.338

desteğiyle ABD ve Avrupa Birliği ülkelerinde büyük miktarda bir tarımsal ürün fazlası yaratmıştır. Bu ürün fazlaları tereyağı dağları, süt gölleri, et buzulları gibi betimlemelerle ifade edilmektedir.[166] Bu ürün fazlalarında batıdaki nüfus artış hızının yavaşlamasının etkisi olmuştur ancak önemli etki, söz konusu ülkelerin tarım kesimine verdikleri sübvansiyonlar, titizlikle uyguladıkları korumacı politikalar ve üretim artışına odaklı endüstriyel tarım uygulanmasıdır. 1970'lerin sonunda, küreselleşme sürecine girerken batılı ülkeler için ortaya çıkmış olan bu ürün/üretim fazlaları önemli bir sorun olarak görülmüştür.

Bu sorunun aşılması ihtiyacı, iki yolla giderilebilecekti. İlk olarak, üretim alanlarının daraltılması, tarım üretimi yerine bu alanların çevre düzenlemesi, ormanlaştırma gibi uygulamalarla üretim alanları dışına çekilmesi bir yol olabilirdi. İkinci olarak da üretim fazlasının dış pazarlara özellikle AGÜ'lerin tarım pazarlarına girmesi ve bu pazarları ele geçirmesiyle mümkün olabilecekti.[167] İşte 1970'lerden sonra dünya tarım politikalarına yön verecek olan ve bu politikaları Küreselleşme ve Yeni-Sağ eksenine sokacak olan değişimlerin temelinde, Batılı ülkelerdeki bu tarımsal ürün fazlalarının eritilmesi ihtiyacı yatmaktadır.

> *ABD ve AB (...) kendi pazarlarını üçüncü dünyadan gelebilecek tarım ürünlerine karşı yüksek gümrüklerle korurlar. Gelişmiş ülkeler her yıl 300 milyar dolardan fazla bir kaynağı tarım ürünlerini desteklemeye ayırır; bu "kalkınma yardımı" adı altında verdikleri paranın yedi katıdır. Ve kendi aşırı üretimlerini azgelişmiş ülke piyasalarına boca ederek, o ülkelerin köylülerini yıkıma uğratırlar*[168]

Bir politika değişikliği, yeni bir ihtiyacın ortaya çıkması sonucunda söz konusu olmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında korumacı politikalar uygulayan gelişmiş ülkeler, 1970'lerden sonra ortaya çıkan üretim fazlalarıyla korumacılığın kaldırılmasını ve serbest dış ticaretin önünün açılmasını yeğlemişlerdir. Nasıl ki korumacı politikalar bir ekonomik gereklilik idiyse, Yeni-Sağ politikalar ve küreselleşme süreci de – her ne

[166] Günaydın, "Avrupa Birliği…" s.114
[167] Kazgan, s.342,343
[168] "The Hypocrisy of Farm Subsidies", The New York Times, " Aralık 2002, Ideas, 2003; Aktaran, Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.88

kadar siyasal bir tercih gibi görünse de- sermayenin krizinin çözümü ve uluslararasılaşma ihtiyacına bir cevap verme gerekliliğinden doğmaktadır.

1970'lerin sonuna gelindiğinde o zamanki adı Avrupa Topluluğu (AT) olan Avrupa Birliği, Japonya ve ABD arasında stokların eritilmesi için büyük bir pazar savaşı başlamıştır. ABD hem gelişmiş ülke pazarlarına ve hem de üçündü dünya ülkelerine ürün pazarlanmasında AT ülkeleriyle rekabet etmek durumunda kalmıştır. AT ülkeleri büyük mali desteklerle ürün ihraç ettiğinden dolayı, ABD'de, rekabeti sürdürebilmek için kendi tarım kesimine, büyük mali destek yapmak zorunda kalmıştır.[169] Kazgan bu pazar savaşımının başlamasıyla ilgili olarak şunları ifade etmektedir:[170]

> *ABD, bu etkiler çerçevesinde yeni önlemleri küresel çapta devreye sokmak üzere 1986'da Uruguay'da yeni bir GATT toplantısına üyeleri davet etti. Yeni başlayan dönemde dünya tarım politikalarına, bu ileri sanayi ülkelerinin büyük ürün fazlaları ile aralarındaki çekişmelere çözüm üretme baskısı egemen oldu, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaçları hiç kale alınmadı. Sonuçta, GATT-UR kararlarını zenginlerin yine "es" geçerken, bu kararların uygulanması, başta Türkiye, gelişmekte olan ülkelere çeşitli kanallardan (IMF, DB, DTÖ gibi) dayatıldı.*

Bu pazar savaşlarından ilk raundu kazanan ABD olmuştur. Özellikle 1985 yılında devreye giren Plaza Anlaşması[171] ile ABD dolarının yapay olarak değersizleştirilmiş ve ABD'nin sübvanse edilmiş tarım ürünlerinin ihracatı karşılaştırmalı üstünlüğü ele geçirmiştir.

2.2.2.Uluslararası Kurumların Tarım Politikalarına Müdahalesi

IMF, DB ve DTÖ gibi Bretton Woods kurumlarının dünya tarım politikalarına yönelik geliştirdikleri temel düzenlemeler, serbest dış ticaretin dünya genelinde, tarımsal ürünler için de sağlanmasına yöneliktir. Bu ticaret biçimi, kaynakların en etkin kullanımının gerçekleşeceği, ekonomik karar birimlerinin kararlarını etkilemeye dönük herhangi bir müdahalenin olmadığı piyasa ekonomisine dayalı bir şekilde

[169] Kazgan, s.339
[170] Kazgan, s.339
[171] Ahmet Haşim Köse, "Uluslar arası İşbölümü İçinde Türkiye: Piyasa ve Devlet İlişkisi Olarak Dış Ticaretin Yapısı", s.239

yürütülecektir. Bunun için, az gelişmiş ülkelerdeki tarımsal kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi ya da piyasanın işlerliğini sağlamak üzere işlevsiz hale getirilmesi sağlanmıştır. Temelde belirli bir süreliğine doğrudan gelir desteği uygulaması dışında (ki o da tam serbest piyasa koşulları sağlanabildikten sonra kaldırılacaktır), tüm destekleme ve sübvansiyonların azaltılıp kaldırılması ile dış ticaretin liberalizasyonunu sağlayan düzenlemeler ve yapısal uyum programları uygulanmıştır. Türkiye'nin, 1980 yılında yürürlüğe konulan ilk beş yıllık yapısal uyum programı ile AGÜ'lerde uygulanan ve IMF/DB eşgüdümünde (Washington Uzlaşması) sürdürülen bu yapısal uyum programlarının öncülüğünü yapması ise dikkat çekicidir.[172] Aşağıda da görüleceği gibi, Türkiye'nin, tarım sektörünün DTÖ aracılığıyla serbest piyasa ekonomisi gereklerine uygun olarak yeniden düzenlenmesi sürecinde yapılan rauntlardaki pozisyonu da, sürece itiraz eden azgelişmiş çevre ülkelerle, gelişmiş ülkeler arasında bir çeşit arabuluculuk yapmak ve onları sürece ikna etmek şeklinde olmuştur.

Dünya tarım ticaretinin liberalizasyonu konusu uluslararası kurumlarla sürdürülmektedir. Bu sürecin başlatıcısı GATT görüşmeleri olmuştur. Kazgan, GATT'ın Uruguay Turu ile başlayan süreci şöyle ifade etmektedir:[173]

> *GATT-UR anlaşmasını imzalayan üye ülkeler, devletin tarım piyasalarına ve dış ticaretine müdahale ederek düzenlemesini sınırlamayı kabul ettiler. Gelen politikalar gelişmişler için (hesapça) tarıma yapılan üretim ya da ihracat için mali destekleri ve ithalat korumacılığını (2001 yılı itibariyle) sınırladı. Ancak bu tarihte başta Japonya ve Avrupa Birliği, onları izleyerek de ABD yine milyarlarca dolar tutarında mali destek vermeyi ve ihracat/ithalat korumacılığını sürdürüyorlardı. GOÜ'ye ise GATT-UR gerek üretim gerek ihracat mali desteklerinin azaltılması için daha uzun süreler ve daha düşük oranlar tanıdı. Ancak bu kez GATT'ın yerini (1995'ten itibaren) alan Dünya Ticaret Örgütü ve bu ülkeler krize düştüğünde kredi almak için başvurdukları IMF ve Dünya Bankası kanalından dayatılan koşullar devreye girdi. Küreselleşmenin politikalarının da devreye girmesiyle, kamu eliyle tarımda yaratılmış olan tarım pazarlarını düzenleyici kurumlar ya özelleştirilmeye ya tasfiye edilmeye tabi tutulmaya zorlandı; devletlerin tarıma götürdükleri çeşitli altyapı hizmetleri de özelleştirme yoluyla yabancı sermayeye açıldı.*

[172] Köse, s.236
[173] Kazgan, s.339,340

2.2.2.1.Dünya Ticaret Örgütü ve Tarım Politikaları

DTÖ'nün, o zamanki adıyla GATT'ın ilk konferansı olan Cenevre (1947) konferansından itibaren, tarım ürünlerinin uluslararası ticaretinin serbestleştirilmesi konusunun gündeme alındığı ilk toplantı, 1974-1979 yılların arasında yapılan Tokyo Görüşmeleri olmuştur. Ancak bu toplantıda serbestleştirme yönünde kayda değer bir sonuç alınamamıştır.[174] Tarım ticareti daha sonra 1986-1994 yılları arasında planlanandan üç yıl fazla süren ve 125 ülkenin katıldığı Uruguay Turu'nda tartışılmaya başlanmıştır. GATT Uruguay Turu (1986–1993), tarım ticaretini geniş anlamda liberalize eden ilk uluslararası anlaşma niteliğindedir.[175] Bu toplantı sonucunda 1995 yılı başında Marakeş Anlaşmasıyla DTÖ kurulmuş ve GATT'ın yerini almış olmasına rağmen, geniş anlamda ABD ve AB'nin gereksinimlerine uygun düzenlemeler getirilmiştir.[176]

DTÖ'ye üye her ülke, IMF ve DB gibi kurumların aksine, sermaye paylarına göre oylama yerine, eşit oy hakkına sahiptir. Yani DTÖ'de bir ülke, bir oy ilkesi geçerlidir. Bu durum, gelişmiş ülkelerin amaçları açısından, ileride yürütülecek müzakerelerin önünü tıkayabilecek bir "sorun" niteliği taşımaktadır.[177]

---

[174] Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.618

[175] Abdullah Aysu, **Küreselleşme ve Tarım Politikaları,**1.Baskı, İstanbul: Su,2008, s.41

[176] Gökhan Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin Tarımsal yapısı ve Gelişimi", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (105–144), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008, s.116

[177] IMF ve IBRD gibi kurumların aksine, DTÖ'da alınacak kararlarda eşit temsil hakkının yarattığı tıkanıklığı aşmak için GÜ'ler pek çok yola başvurmuştur."Başta ABD ve AB olmak üzere gelişmiş ülkeler bloğu, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kendi isteklerini kabul ettirmek ve onları ikna etmek için her yolu denemişti. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri AB'nin Afrika ve Karayip ülkelerine açıktan açığa rüşvet önerdiği haberleri yayılmış ve konferans sırasında yapılan bir basın toplantısında AB Ticaret Komisyoneri Pascal Lamy'den haberi doğrulaması istendiğinde; Lamy yalnızca gülümsemekle yetinmişti. Bir başka yöntem ise, az gelişmiş ülkeler bloğunu parçalamak ve bu ülkeleri birbirine düşürmekti. Gelişmiş ülkeler bloğunun Doha'daki en büyük korkusu, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bir araya gelerek ortak bir direniş göstermesiydi. Bu direnişin oluşmasını engellemek için de örneğin çıkarları birbirine yakın ülkelerden biri ile gelişmiş ülkeler özel bir toplantı düzenliyor, bu arada diğer ülkenin delegelerinin kulağına da *"bakın, ortak hareket ettiğinizi sandığınız ülke şu anda AB ile özel toplantı halinde ve sizin bundan haberiniz yok"* diye fısıldanarak ülkelerin aynı çizgide buluşmaları önleniyordu.(…) Görülen o'dur ki 50 yılı aşan GATT sürecinin karar alma mekanizması konsensus sistemi artık çatırdamaya yüz tutmuş ve ciddi sorunlar yaratmaktadır. Bu sorunu aşmak için dillendirilen yeni yöntem ise, DTÖ'deki oyların ülkelerin ekonomik büyüklüklerine göre niteliklendirilmesi*(AB'de olduğu gibi)* bile olabilir." [(Gaye Yılmaz, "Cancun Değerlendirmesi -1" Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, 19 Eylül 2003, http://www.antimai.org/can/grupcancunde1.htm (10 Ekim 2009)]

Kuruluşundan sonra, DTÖ kapsamında üye devletlerce bir Tarım Anlaşması imzalanmış ve 01.01.1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[178]

Bu anlaşma tarım ticareti önündeki engellerin kaldırılması için dört temel alanda, pazara giriş, ihracat sübvansiyonları, iç destekler ve sağlık ve bitki sağlığı önlemleri gibi alanlarda birtakım disiplinlerin oluşturulmasını hedeflemiştir.[179]

Şahinöz tarım anlaşması ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: [180]

> *Tarım ürünleri konusunda alınan kararlar GATT'ın ruhuna aykırı olan ikili bir anlaşma (AB ile ABD arasında gerçekleştirilen Blair House Anlaşması) şeklinde olması ve bunun vardığı sonuçların GATT'ın ideali olan serbest ticareti gerçekleştirmekten çok dünya tarım pazarlarını paylaşma kaygısının ürünüdür. Bu açıdan temel tarım ürünleri dış ticaretinin (tahıl, et, süt) büyük bir bölümünü elinde bulunduran ABD ve AB'nin dünya pazarlarında oligopolistik bir yapı oluşturabilecekleri tehlikesi göz ardı edilmemelidir.*

Bu anlaşmaya göre, tarife dışı engeller gümrük tarifelerine çevrilecek, ihracata sağlanan sübvansiyonların azaltılacak, tarımsal desteklemeler kaldırılacak ve ithalat artırılacaktır.[181] Bu uygulamalar üç ülke kategorisine göre düzenlenmiştir: Gelişmiş ülkeler (GÜ), Az Gelişmiş Ülkeler (AGÜ) ve En Az Gelişmiş Ülkeler (EAGÜ) kategorisi.

1. **Pazara Giriş**: Tarımsal ürünler ithalatında, tarife dışı engellerin tarifeye dönüştürülmesi (tarifikasyon) ve koruma oranlarının azaltılmasına dönük düzenlemeleri

---

[178] Ahmet Ay, Sinem Yapar, *"Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye",*2005, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Ahmet%20AY-%20Sinem%20YAPAR/57-80.pdf (15.06.09), s.58

[179] Ceren Aydın, "Dünya Ticaret örgütü Tarım Müzakereleri, AB ve Türkiye'nin Pozisyonları"(**Uzmanlık Tezi**, Ticari İşler Genel Sekreter Yardımcılığı tarım ve Balıkçılık Dairesi Başkanlığı, 2004), s.8

[180] Ahmet Şahinöz, "Uruguay Round Sonrası Türk Tarımı", Tuğrul Çubukçu (Ed.), **GATT-URUGUAY Round Müzakerelerinin Sonuçları ve Etkileri**, TUSİAV, Uluslar arası Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Ankara, 1994, s.67; Aktaran: Gülsüm Özkan Akalın, "WTO'ya Doğru Türk Tarım Sektörü'nün Durumu", **Gümrük Birliği Dergisi,** Gümrük Müfettişleri Derneği Yay. Ankara, 1996, s.6

[181] Ay ve Yapar, s.59

içermektedir. Tarifelerde de 1 Eylül 1986 tarihinde geçerli tarife oranları üzerinden (balıkçılık ürünleri hariç) indirime gidilmesi söz konusudur.[182]

Bu düzenlemeyi içeren oranlar aşağıda, Tablo–1'de verilmiştir. Tarife indirimleri GÜ'ler açısından 6 yıllık bir süre içinde, her ürün için en az %15, toplamda ise %36 indirimde bulunacaklardır. AGÜ'ler ise bu indirimleri on yıllık bir süre içinde, her bir ürün için %10 ve toplamda %24 olarak gerçekleştireceklerdir. EAGÜ'ler için ise bir taahhüt söz konusu değildir.

Tablo 1- Ülke Gruplarına Göre Pazara Giriş Taahhütleri

	Taahhüt		
Ülke Grubu	**Her Bir Ürün %**	**Toplam %**	**Süre (yıl)**
GÜ	15	36	6
AGÜ	10	24	10
EAGÜ	İndirim Taahhüdünde Bulunmalarına Gerek Yok		

Kaynak: Yasemin Çırpıcı, "DTÖ Tarım Müzakereleri ve Türkiye'ni Dış Ticaretine Etkisi",**Yıldız Teknik Üniversitesi Türkiye Ekonomisinin Sorunları Sempozyumu,** 2008, s.3 (http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/cirpici.pdf erişim:15.06.09)

Bu oranların dışında, anlaşmayla tarife dışı engellere konu olan ürünlerin ithalatının, temel dönem yurt içi tüketiminin en az %3 olmak üzere, %5 oranında artırılması karara bağlanmıştır.[183]

Özellikle işlenmiş tarım ürünlerinde – ve diğer nihai mallarda – hammaddeler ve yarı işlenmiş mallara göre daha yüksek olan tarifeler indirildiğinde, AGÜ'lerin ihracatının kolaylaşacağı ve hem sanayi malları hem de işlenmiş tarımsal ürünleri ihracatının artacağı öne sürülmektedir.[184] Bu tez AGÜ'lerin 150-200 yıldır sanayileşmiş GÜ'ler ile kolaylıkla rekabet edebilecekleri ön kabulüne dayanmış gibi görünmektedir.

[182] Ay ve Yapar, s.60
[183] Ay ve Yapar, s.60
[184] Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.619

2. İhracat Sübvansiyonları: Bu alan, sübvansiyonlu ihracatların azaltılması ve yapılan sübvansiyonlu ihracatlara ayrılan bütçe harcamalarının azaltılmasına dönük düzenlemelerdir.

Tarım Anlaşması'nda sübvansiyonlar üçlü bir ayrıma tabi tutulmuştur[185]:

- Dava edilemeyen sübvansiyonlar: Bunlar, ticaret bozucu etkisi en az olan iç destekler ve karşı önlem alınamayan sübvansiyonlardır.

- Dava edilebilir sübvansiyonlar: Ticaret bozucu iç destekler ile taahhüt listelerinde yer alan ihracat sübvansiyonlarının, karşı üye ülkede ciddi zarar oluşturduğu bir durumlarda, bu sübvansiyonlara karşı önlem alınabilmektedir

- Yasaklanmış sübvansiyon: Ülkelerin taahhüt listelerinde yer almayan, baz dönemde (1986–1990) uygulanmayan ve daha sonra uygulamaya konulmuş ihracat sübvansiyonlarının tespiti halinde ise karşı önlem alınabilmektedir

Tablo 2- Ülke Gruplarına Göre İhracat Sübvansiyonları

	Taahhüt		
Ülke Grubu	**Değer %**	**Miktar %**	**Süre (yıl)**
GÜ	36	21	6
AGÜ	24	14	10

Kaynak: Yasemin Çırpıcı, s.3

Anlaşma, GÜ'lerin sübvansiyon ödemelerinden kaynaklanan bütçe harcamalarının ve sübvansiyonlu ihracat hacminin 6 yıl içerisinde sırasıyla %36 ve %21 oranında azaltılmasını öngörmektedir. AGÜ'ler için bu oranlar on yıl içinde %24 ve %14, indirim için öngörülen süre ise 10 yıldır.[186]

3. İç Destekler: Tarım sektörüne sağlanan iç desteklerin azaltılmasıyla ilgili düzenlemeleri içermektedir. İç Destekler Toplu Destek Ölçütüne (TDÖ) göre

[185] Ay ve Yapar, s.60
[186] Ay ve Yapar, s.61

hesaplanmaktadır. Bu ölçüt, "de minimis" sınırının üzerindeki ülkelerdeki tarımsal destekleme düzeyini ölçen ortak bir ölçüdür.[187] Toplu Destek Ölçütü, referans fiyatıyla iç fiyat arasındaki farkın üretim miktarıyla çarpımı şeklinde bulunur.

Bu indirim taahhütleri, ülke grupları açısından şöyle uygulanacaktır: GÜ'ler için 6 yılda, %20, GOÜ'ler için ise 10 yılda %13 oranında gerçekleştirilmesi kabul edilmiştir. EAGÜ'ler için ise, herhangi bir indirim taahhüdü söz konusu değildir.[188]

Tablo 3- Ülke Gruplarına Göre İç Destek Taahhütleri

Ülke Grubu	Taahhüt %	Süre (yıl)
GÜ	20	6
AGÜ	13,33	10
EAGÜ	İndirim Taahhüdünde Bulunmalarına Gerek Yok	

Kaynak: Yasemin Çırpıcı, s.4

Anlaşmaya göre iç destekler yeşil, mavi ve kırmızı kutu olmak üzere, üç farklı kategoride değerlendirilmektedir.[189]

a) Yeşil Kutu: Bu grupta yapılan destekler tarım sektörü ve kırsal kesime kamu tarafından sağlanan altyapı ve AR-GE hizmetleri, gıda güvenliği amaçlı kamu stokları, pazarlama ve tanıtım hizmetleri gibi unsurlar yer almaktadır. Bunların dışında, üretimi doğrudan etkilemeyen ve üreticilere yapılan doğrudan gelir destekleri ve çevresel-bölgesel yardım programları adıyla doğrudan ödemeler yer almaktadır. Bu türden desteklerin fiyat mekanizmasına doğrudan bir müdahale olmaması dolayısıyla ve ticaret üzerindeki etkisi de en az düzeyde olduğundan, anlaşmayı imzalayan üye devletlerce uygulanmasında bir sakınca görülmemiştir.[190]

[187] "De minimis: İç destek harcamalarının toplam üretim değeri içindeki payı %5'in altında olan gelişmiş ülkeler ve %10'un altındaki gelişmekte olan ülkeler için geçerli bir sınır olup, böyle ülkelerin iç desteklerinde indirim yapma yükümlülüğünü ortadan kaldırmaktadır." (Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.123)
[188] Ay ve Yapar, s.61
[189] Ay ve Yapar s.61
[190] Ay ve Yapar s.61,62

b) Mavi Kutu: Bu grupta yer alan destekler, tarımsal veya kırsal kesime yönelik geliştirme harcamaları ve üretimi sınırlandırmaya yönelik dolaysız ödemelerdir. Bu gruba giren destekler de fiyatlara direkt olarak müdahale kapsamında değerlendirilmemektedir. Üretimi sınırlayan programlar çerçevesindeki doğrudan ödemeler, sabit alan ve verime ya da baz üretim seviyesinin %85 veya daha azı üzeriden yapılıyorsa, iç desteği azaltmak için yapılan taahhüde tabi olmayacaktır.[191]

c) Kırmızı Kutu (Amber ya da Kehribar Kutu): Üye ülkelerin uygulanması yasaklanan, üretimi kısıtlama programı çerçevesinde yapılan iç destek türleri gibi ödemeler ve desteklerdir. Bunlar serbest ticareti bozucu etki yaratan sübvansiyonlar olması nedeniyle DTÖ'ye üye ülkelerce kaldırılması gerekmektedir.[192]

Bu gruplandırma, özellikle GÜ'ler açısından, tarıma ayrılan kaynak miktarında önemli bir değişikliğe neden olmaz iken, Kırmızı kutu desteklerinin azalmasına ve Mavi ve Yeşil Kutu harcamalarının artmasına neden olmuştur. Günümüzde özellikle AB ve diğer GÜ'ler, kendilerinin önayak oldukları uluslar arası tarım ticaretini hedeflenen tam rekabet şartlarından uzaklaştıran ve AGÜ'ler açısından olumsuz etkileyen yoğun sübvansiyon ve korumacı önlemlerini, Mavi-Yeşil kutular olarak sürdürmektedirler.[193] AB bütçesinin %40 zorunlu harcamalardan olan tarımsal destek harcamalarından oluşmaktadır.[194]

2.2.2.1.1.İleri Tarım Müzakereleri ve Ülkelerin Pozisyonları

DTÖ Uruguay Tarım Anlaşması çerçevesinde, AGÜ'lerin miktar ve oran olarak verdikleri taahhütlerin 10 yıllık süresi 2004'te sona ermiştir. Bu kapsamda, adına

---

[191] Ay ve Yapar, s.62

[192] Yasemin Çırpıcı, "DTÖ Tarım Müzakereleri ve Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkisi", **Türkiye Ekonomisinin Sorunları Sempozyum Dizisi,** Yıldız Teknik Üniversitesi Oditoryumu- Beşiktaş, İstanbul, 20-10-2008, s.5 http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/cirpici.pdf (04.06.2010)

[193] "AB'de 1995'de 24.188 ve 1996'da 26.579 milyon $ olan yeşil kutu önlemlerinin tutarı, 1999'da 29.694 milyon $'a yükselmiştir. Ayrıca AB'de, yasaklanan kırmızı kutu önlemleri de yüksek miktarlarda uygulanmaktadır. ABD'de yeşil kutu önlemlerine 1995'de, yani Tarım Anlaşması'nın oluştuğu yılda 46.041 milyon $ iken, 1999'da 49.749 milyon $'a yükselmiştir. 1999 itibari ile en yüksek yeşil kutu önlemleri ABD'de uygulanmaktadır. Tarımda serbestleşme yanlısı bir ülke olan Kanada'da dahi bu tür önlemlerde 1999'da, 1995 yılına göre, az da olsa artış olduğu görülmektedir" (Ay; Yapar, s.63)

[194]Ali Kemal Aydın, "*AB Bütçesi: Hazırlanması, Gelir Kaynakları, Gider Kalemleri ve Denetimi*" T.C. Dış İşleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ab-butcesi_-hazirlanmasi_-gelir-kaynaklari_-gider-kalemleri-ve-denetimi.tr.mfa (04.06.2010)

"ileri tarım müzakereleri" denilen yeni bir indirgeme dönemi başlatılmıştır. Bu müzakerelerde, 1999 Seattle, 2001 Doha, 2003 Cancun ve 2004-2006 Hong-Kong-Cenevre görüşmeleri tarım politikaları acısından önemli bir sonuç alınamadan dağılmıştır.[195] Bu "başarısızlığın" ortaya çıkmasında, Seattle'de ve Cancun'da küreselleşme karşıtı muhalefetin etkisi olmuş ve bu toplantılara yansımış[196] bununla birlikte AGÜ'lerin (G-20, G-33, Afrika Birliği, Afrika, Karayip ve Pasifik ülkeleri gibi) ülke grupları kurmaları ile kendilerine zarar veren politikaların terk edilmesini talep etmeleri de etkili olmuştur.[197] AGÜ'lerin bu duruşunun yanında, GÜ'lerin de kendi aralarındaki tartışmalar da süreci sekteye uğratmıştır.

Bu müzakereler sürecinde, ABD, AB ülkelerinin tarifelerini yüksek tuttuğunu ileri sürerken, kendisi çiftçi desteklerine devam etmektedir. Bu konuda ABD ve AB arasındaki tartışma devam ederken, AB'nin kendi içinde görüş ayrılıkları söz konusudur. İngiltere gibi tarıma çok az destek veren ülkeler desteklerin kaldırılmasından yanayken Fransa buna karşı çıkmaktadır.[198]

Tarım ticaretinin tamamen serbest olmasını isteyen ülkeler, CAIRNS grubu ülkeleri (Brezilya, Arjantin, Endonezya, Yeni Zelanda, Filipinler, Güney Afrika Cumhuriyeti ve Uganda) ve en fazla liberalleşme yanlısı olan ülke grubu ise EAGÜ'lerden oluşan G-90 olarak ortaya çıkmıştır. Hâlihazırda Batılılar kadar tarım sektörüne destek veremeyen bu ülkeler, artık Batılı ülkelerin yüksek sübvansiyonlu ürünleriyle daha fazla rekabet edemeyeceklerini bildiklerinden dolayı, desteklemelerin bir an önce kaldırılmasını ve rekabet koşullarının eşitlenmesini ve yarışın daha adil bir şekilde devam etmesini istemektedirler. Serbestleşmeye karşı çıkan grup ise G-10

[195] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.117
[196] Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,** 3.Baskı, Ankara:İmge,2004,s.216
[197] Çırpıcı, s.6; Dört Batı Afrika ülkesi Cancun toplantılarının hemen başlangıcında bir basın toplantısıyla, gelişmiş ülkelere ve özellikle ABD'ye yönelik bir çağrıda bulundular. "Sizlerin dış ticaret doktrininize göre Batı Afrika, pamuk ticaretinde karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir. Ne var ki, ABD'deki 25 bin pamuk çiftçisine 4 milyar dolara yakın sübvansiyon veriyorsunuz. Bu sübvansiyonlar sayesinde aslında pamuk ihraç etmemesi gereken bu çiftçiler, dünya piyasalarına pamuğu bizim maliyetlerimizin altında satıyorlar. Batı Afrika'da pamuktan geçimini sağlayan 10 milyon insan, bu yüzden yoksulluğa mahkûm kalıyor. 2006'ya kadar pamuğa dönük tüm sübvansiyonlarınızı kaldırın ve bu arada pamuk fiyatlarındaki düşmeden dolayı bizim uğradığımız zararları tazmin edin. Bunları kabul etmezseniz, Konferansın diğer ve yeni konularda alacağı her karara karşı çıkacağız."(Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,** s.217)
[198] Çırpıcı, s.7

ülkeleri (Japonya, İsrail, İsviçre, Norveç, Bulgaristan gibi). Türkiye'nin[199] de içinde bulunduğu G-33 ülkeleri ise "özel ürün" belirleme ve bunlarda koruma uygulama hakkı istemektedirler.[200] Ancak 2013 yılından önce bir uzlaşmanın gerçekleşmeyeceği yönünde beklentiler ağırlık kazanmış durumdadır.

2.2.2.2. IMF ve Tarım Politikaları

Tıpkı Dünya Ticaret Örgütü gibi, 1944 yılında kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) da bir üyelik çerçevesinde ülkelerle ilişkilerini yürütmektedir. Ancak IMF'de uygulanan politikaların seçimindeki belirleyicilik, DTÖ'den farklı olarak üye ülkelerin IMF'nin sermayesindeki paylara göre oranlanmıştır. Sermaye paylarının gücü ölçüsünde bakıldığında Yeni-Sağ politikaların en önemli uygulayıcılarından biri olan IMF'nin politikaları, başta en büyük sermaye payı olan ABD olmak üzere gelişmiş ülkeler tarafından belirlenmektedir. Türkiye'nin oy oranı %0,5'tir.[201] 2010 yılında üye ülke sayısı 186'dır.[202]

Kuruluş yıllarında basit dış ödemeler dengesi sorunları, uluslararası finansal istikrar ve döviz kurlarındaki istikrarı sağlamakla yükümlü olan IMF'nin müdahaleleri, özellikle 1980'li yıllarla birlikte Yeni-Sağ politikalar ile daha kapsayıcı bir müdahale şeklini almıştır. Bunları uygulamak ise 1982 Dünya Borç Krizi ile birlikte kolaylaşmış ve yapısal uyum reformları çerçevesinde hemen hemen tüm AGÜ'lerde uygulamaya konulmuştur. Bu yapısal reformlar tarım sektörüne yönelik düzenlemeleri de içermekte

---

[199] Türkiye'nin Cancun toplantısındaki pozisyonuyla ilgili Gaye Yılmaz şu değerlendirmeyi yapmıştır: "DTÖ –Cancun, Ö.K.-Bakanlar Konferansı sırasında ulusal medyada epeyce yer alan "Türkiye heyetinden, zengin bloklarla muhalif yoksul ülkeler arasında arabuluculuk görevi"nin talep edilmesidir. Bakan Tüzmen'in ifadesine göre bu talep, AB'den gelmiş ve Türkiye'nin Gümrük Birliği üyesi, AB adayı olması dolayısıyla AB'nin gerekçelerini karşı bloğa daha iyi aktarabileceği şeklinde gerekçelendirilmiştir. Oysa Türkiye, en azından son 50 yıldır zengin bloğun yanında yer aldığı için Güney ülkelerinin sempatisi yerine antipatisini çeken bir konumdadır. Nitekim, bu "arabuluculuk" faaliyetinden de bir sonuç elde edilememiştir. Aslında edilmesi de mümkün değildir. Ancak Türkiye delegasyonu, AB'nin böyle bir talepte bulunmasından ötürü kendisine büyük bir övünç payı çıkarmıştır." [(Yılmaz, "Cancun Değerlendirmesi-1" Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, 19 Eylül 2003, http://www.antimai.org/can/grupcancunde1.htm (erişim:14 Ekim 2009)]; Cancun'daki tarım müzakerelerinde muhalif gruba katılmayan Türkiye daha sonra 29 Haziran 2006'da Cenevre'de bir araya gelen muhalif ülkelerin oluşturdukları G-33 grubuna dahil olmuştur. (*DTÖ Tarım Müzakerelerinde saflar netleşiyor: TÜRKİYE G33 Grubuna dahil oldu*,2006, http://www.antimai.org/bn/g33tc.htm., (erişim:14 Ekim 2009)

[200] Çırpıcı, s.8

[201] Mahfi Eğilmez,Erkan Kumcu, **Ekonomi Politikası,** 12.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008, s.78

[202] IMF, About The IMF, http://www.imf.org/external/about.htm, (28 Nisan 2010)

ve IMF tarafından yapılacak yardımlar, IMF desteğine ihtiyaç duyan ülkenin bu yapısal reformları uygulaması şartına bağlı kılınmaktadır. AGÜ hükümetleri, DTÖ'nün Uruguay Turu tarım anlaşması ve İleri Tarım Müzakereleri sürecindeki politikaları uygulamak istememiş ve anlaşmaların tıkanmasına varan direnişler göstermişlerdir. Ancak IMF krediye ihtiyaç duyan AGÜ'lere reformların yapılmasını şart koşunca, siyasal hükümetler tarım sektörüne yönelik Yeni-Sağ politikaları da içeren bu reformları uygulamak zorunda kalmışlardır.[203] Dolayısıyla AGÜ hükümetleri tarım sektörüne ilişkin politikalarını belirlemede bağımsızlıklarını yitirmektedirler.

IMF tarafından yapısal uyum programlarında tarım sektörü ile ilgili yapılması şart koşulan düzenlemeleri; tarımsal desteklerin kaldırılması, tarım sektörünün piyasa ekonomisine açılması, tarıma destek sağlayan devlet kurumlarının özelleştirilmesi şeklinde sıralamak mümkündür.[204]

IMF, AGÜ'lere yönelik yapısal uyum ve istikrar programlarında tarıma yönelik sübvansiyonların ve devlet desteklerinin kaldırılması üzerinde özellikle durmaktadır. IMF yardımına ihtiyaç duyan ülkenin kredi imkânından yararlanabilmesi için bu reformların yapılması bir ön koşul olarak ileri sürülmektedir.[205]

Dolayısıyla AGÜ'lerde tarıma verilen destekler aşamalı olarak azaltılmakta, girdi fiyatları serbest pazar koşullarına bırakılırken, ürün fiyatları devlet tarafından kontrol edilmektedir. IMF ve devlet tarafından, ürünlere verilen fiyatın dünya pazar fiyatlarına yakın fiyatlar olduğu iddia edilmekte ve çiftçilerin kendilerini buna göre ayarlamaları istenmektedir.

Bu çerçevede, hububat, tütün, şeker gibi ürünlerde uygulanacak fiyatlar, ABD tarımsal ürün borsalarının fiyatlarını temel alan "dünya fiyatlarına" endekslenerek istikrar programı metinlerine "yapısal kriter" olarak girmekte ve dış yardıma muhtaç olan hükümetler bu metinlere bağlı kalarak destekleme fiyatlarını ilan etmektedirler.[206]

---

[203] Hasan Memiş, "Türkiye'de Uygulanan Uluslar arası Para Fonu (IMF) Destekli İstikrar Programlarının Tarım Sektörüne Etkileri", (**Doktora Tezi,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), s.135
[204] Memiş, s.131
[205] Memiş, s.132
[206] Günaydın "Türkiye Ekonomisinin…", s.122

Ancak burada göz ardı edilen önemli gerçek tarım ürünlerinde dünya fiyatlarının serbest piyasada oluşmadığıdır. ABD ve gelişmiş Batı ülkelerinin çiftçisine verilen sübvansiyonlar ve desteklemeler nedeniyle bu ürünlerin fiyatları yapay olarak düşük tutulmaktadır.[207] Tarımsal ürün fiyatlarının yüksek olduğu iddia edilen AGÜ'lerde –örneğin Türkiye'de- tarımsal üretim maliyetlerinin yüksek olmasında, özellikle tarımdaki alt yapı sorunları ve girdi fiyatlarının pahalılığı etken olmaktadır. Ortalama işletme büyüklüğünün küçük, sulama olanaklarının sınırlı olduğu, teknoloji içermeyen tarım sektörü ve enflasyonist ortamda yükselen gübre-tohum-tarımsal ilaç fiyatları gibi etkenlerle üretim maliyetlerini aşağıya çekmek mümkün olmamaktadır.[208]

Gelişmiş ülkelerde ise üreticilerin eline geçen fiyatlar ile piyasada oluşan fiyatlar arasındaki fark devlet tarafından karşılanmaktadır. Üretici her zaman borsada oluşan fiyatların üzerinde bir fiyattan ürün bedelini alabilmektedir. Bu durumda, IMF programı uygulayan ülkelerdeki üreticileri olmayan bir serbest piyasada oluştuğu iddia edilen ve dünya fiyatları şeklinde dayatılan fiyatlara mahkûm etmek, onları üretimi sürdüremez bir noktaya itmek demektir[209]

Bu nedenle, ABD borsa fiyatlarının, uygulanan sübvansiyonlarla Amerikalı üreticinin eline geçen fiyatların altında bir fiyat düzeyini yansıtması ve çıktı fiyatında yerel – dünya fiyatları karşılaştırması yapılırken, aynı karşılaştırmanın girdi fiyatlarında yapılmaması, yani dünya girdi fiyatlarından yüksek yerel girdi fiyatları ile üretim yapılıyor olması IMF programlarında görmezden gelinmektedir.[210]

Tarımsal desteklerin kaldırılmasının yanında, sektörün karşılaştırmalı üstünlük kuramı gereğince serbest ticarete konu olması ve dış ticaret kısıtlamalarının kaldırılması IMF için ikinci önemli noktadır. ABD biyoteknoloji kullanarak ürettiği tarımsal ürünleri, DTÖ'de dava etmiş ve kazanmış olmasına rağmen, AB ülkelerine pazarlayamamaktadır. Bu ürünleri gelişmiş ülkelere pazarlayamayan ABD, IMF gibi

[207] Memiş, s.132
[208] Günaydın "Türkiye Ekonomisinin…", s.122
[209] Memiş, s.133,134
[210] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…", s.122,123

uluslararası kuruluşları kullanarak piyasaların liberalleşmesini temin etmekte ve bu tür ürünleri üreten uluslararası firmaların AGÜ'lere kolayca girmesini sağlamaktadır.[211]

IMF'nin yapısal uyum programları çerçevesinde tarım sektöründe yapılmasını istediği bir diğer reform da özelleştirmedir. Tarıma destek sağlayan kamu kurumlarının özelleştirilmesi ile artık devlet piyasadan çekilmekte, üreticileri pazar ekonomisinin şartları ile baş başa bırakmaktadır.

Devlet çiftçilere tarımsal desteklemede bulunmayacak ve tarımsal girdi sübvansiyonlarından vazgeçecektir. Dolayısıyla bu konuda faaliyette bulunan devlet kurumları da özelleştirilecektir. Dış ticaretin serbestleştirilmesi de gerçekleştirildiği için, büyük çok uluslu şirketlerin tarımsal ürünleri ve genetik müdahaleye uğramış tohumları kolay bir şekilde AGÜ'lerde pazarlanabilecektir.[212] Bu süreç AGÜ'lerde tarımsal ithalatın artarak devam etmesini ve bir zamanlar tarım ülkesi, ya da tarımda kendine yeterli olarak kabul edilen Türkiye gibi ülkelerin net tarım ürünleri ithalatçısı olmalarını, ya da önemli tarım ürünlerinde dışa bağımlı olmaları sonucunu doğuracaktır.

2.2.2.3.Dünya Bankası ve Tarım Politikaları

Dünya Bankası, tıpkı IMF gibi İkinci Dünya Savaşı sonrası 1944'te dünya ekonomisinin yeniden ve yeni sisteme göre şekillendirilmesi için oluşturulan bir Bretton Woods kurumudur. Çalışmanın ikinci bölümde incelenen Yeni Sömürgecilik döneminde, kalkınma kuramlarının AGÜ'lere ihracında ve özellikle ülkelerin Kapitalizme entegrasyonunda rol alan önemli bir uygulayıcı olmuştur. DB'nin kuruluş adı, "Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'dır (The International Bank for Reconstruction and Development-IBRD)" ve bir grup olarak kurulmuştur.[213] O dönemde bankanın misyonu, Avrupa'nın yeniden inşasına katkıda bulunmak ve o

[211] Memiş, 134
[212] Memiş, 135,136
[213] Dünya Bankası Grubu içindeki örgütler şunlardır:Uluslar arası Finansman Kurumu(IFC); Uluslar arası Kalkınma Ajansı(IDA);Uluslar arası Yatırımları Garanti Kurumu (MIGA); Uluslar arası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi (ICSID) [Dünya Bankası, About Us, http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,pagePK:50004410~piPK:36602~theSitePK:29708,00.html (27 Nisan 2010)]

zamanlar sömürge durumunda olan ülkelerin kalkınmasını sağlamaktı.[214] Bugün banka temel misyonunu gelişmekte olan ülkelere mali yardım sağlayarak, özel sektörü destekleyerek yoksullukla mücadele etmek şeklinde ifade etmektedir.[215] Ancak bankanın bu misyonunun arkasındaki temel amaç, uygulamalardan da anlaşılmış olduğu üzere, bağımsızlığına yeni kavuşmuş ülkeleri kapitalistleştirmek ve dünya ekonomik sisteminin bir parçası haline getirmekti.[216]

Üye ülkeler tıpkı IMF'de olduğu gibi, anonim şirketlere benzer şekilde, banka sermayesindeki katkıları oranında oy gücüne sahiptir. Bu durum, bakanın uyguladığı politikaların niteliğini belirleyen temel etken olmaktadır. 1947 yılında ABD ve İngiltere'nin oy oranı yaklaşık %50 civarındadır. En gelişmiş on bir ülkenin oy oranı %70 civarındadır.[217] 2010 yılında üye ülke sayısı 186'dır.[218] Türkiye'nin oy oranı ise %0,5'tir.[219]

Banka genel anlamda, ilk yirmi yıl, içinde tarımsal projelerin de olduğu alt yapı yatırımlarına, üretken sermaye içindeki doğrudan yatırımlara kredi vermiştir. Tarımsal altyapı yatırımları içinde sulama projelerinin ayrı bir yeri bulunmaktadır. Dünya Bankası kredilerinin yüzde yedisi sulama için kullanılmıştır. 1950 yılından 1993 yılına kadar 31 milyar dolarlık harcama gerçekleştirilmiştir. Bu dönem boyunca banka sulama bileşenleriyle 614 adet projeyi desteklemiş, bunların 365 adeti direk sulama projesi olarak gerçekleşmiştir. DB sulama kredileri, özellikle 1960'larda görülen gıda krizlerine ve neo-Malthusyen endişelere yanıt olarak uygulanmıştır.[220]

---

[214] J.E.Stiglitz, **Küreselleşme: Büyük Hayal Kırıklığı,** İstanbul: Plan B. Aktaran: Filiz Zabcı, **Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler**, 1.Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s.32
[215] Dünya Bankası, a.g.e.
[216] Filiz Zabcı, **Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler**, 1.Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2009, s.38
[217] Filiz Zabcı, s.32
[218] Dünya Bankası, a.g.e.
[219] Mahfi Eğilmez, Erkan Kumcu, s.81
[220] "The World Bank and Irrigation", Independent Evaluation Group, http://lnweb90.worldbank.org/oed/oeddoclib.nsf/DocUNIDViewForJavaSearch/d09bf6232183713485256 80e00642ea2?OpenDocument&Click= (13.06.2010)

DB sulama kredilerinin %69'unu Asya ülkeleri almıştır. Hindistan %26 ile sulama projelerinin en büyük talepçisi olmuştur. Kredilerin geri kalan %31'lik kısmı, Afrika, Amerika ve Avrupa ülkelerinde kullandırılmıştır.[221]

1950'lerde banka yılda ortalama bir sulama projesi tasarlamıştır. 1960'larda yılda ortalama dört proje, 1070 ve 1980'lerde yılda ortalama 26 proje ve 1990'lardan şimdiye kadar 15 proje onaylanmıştır. Ortalama olarak bir yılda kullandırılan sulama kredileri, 1950'lerde 37 milyon dolar, 1960'larda 343 milyon dolar, 1970'lerde 1,1 milyar dolar, 1980'lerde 1,2 milyar dolar ve 1990'lardan bu yana 1 milyar dolardır. (1991 fiyatlarıyla).[222]

Banka özellikle 1973 yılından itibaren desteklediği pek çok "kırsal kalkınma" projesi içinde sulama bileşeni yer almıştır. Bankanın sulama kredilerinin yöneldiği başlıca alan tahıl yetiştirme olmuştur.[223]

Bankanın bağımsız değerlendirme yayınında, Banka tarafından, finanse edilen projelerin genel etkisinin nispeten iyi olduğu değerlendirilmiştir. 1970'ler ve 1980'lerde sulama, balıca tarım ürünü fiyatlarında (pirinç, diğer hububat, pamuk ve şeker) önemli düşüşler meydana getirmiştir. Projelerin getirisi ortalama olarak %22 olarak beklenirken, %15 olarak gerçekleşmiştir.[224]

DB'nin özellikle tarımsal projelere ve altyapı projelerine yönelmesinin nedeni, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş ülkelere ham madde, yağ veya tropikal tarımsal ürünler ihraç etmesini sağlamak için kapasitelerinin artırılması gerekliliğidir. Zabcı'ya göre, DB gelişmekte olan ülkelerin iç taleplerine uygun bir sanayileşmeyi desteklemek yerine, bu ülkelerin sanayi mallarını gelişmiş ülkelerden ithal edebilmeleri çerçevesinde bir yaklaşım sergilemiştir.[225]

Banka 1968'den sonraki başkan McNamara dönemi ile birlikte, DB yoksul ülkeler üzerine yoğunlaşmış ve bir yatırım bankası olmaktan çok bir kalkınma bankası

[221] Worldbank,A.g.e
[222] Worldbank,A.g.e
[223] Worldbank,A.g.e
[224] Worldbank,A.g.e
[225] Zabcı, s.34

olmaya niyetlenmiştir. DB başkanlığı öncesinde Vietnam Savaşı döneminde ABD Savunma Bakanı olan McNamara, ABD'nin Hindiçin'de[226] yürüttüğü savaş sonrası köylülerin artan oranda isyan ve devrimlere katılımını engellemeye ve onları savaş sonrası dönemde kazanmaya yönelik politikalar üretmiştir. Bu politikaların genel adı "Yeşil Devrim" olarak bilinen, altyapı yatırımlarını da içeren daha geniş ve kapsamlı bir programdır. Bu dönemde yüksek verim veren gübreler, sulama, sermaye ve teknik desteği içeren bütüncül projeler başlatıldı. Yeşil Devrim içinde yoksulluğun azaltılması projesi de vardır.[227]

Uluslararası Tarım Araştırmaları Danışma Grubu (Consultative Group on İnternational Agricultural Research –CGIAR) tarımsal bilgi üretiminde kullandığı önemli bir aracı olmuştur. CGIAR misyonunu, gıda güvenliğini sağlamak ve bilimsel araştırmalar yoluyla gelişmekte olan ülkelerde yoksulluğu azaltmak için, tarımsal alanlarda faaliyet yürütmek şeklinde tanımlamaktadır.[228] Bu kurum sayesinde Yeşil Devrim Güney yarımküreye yayılmıştır. İlk 25 yılında CGIAR, AGÜ'lerden 50 bin insanı eğitmiştir. Eğitilenlerin çoğu kendi ülkelerinde tarım bakanı, maliye bakanı ya da çok uluslu şirketlerde çalışmaya başlamıştır. Bunun yanında ziraat fakülteleri ve tarım araştırma merkezleri gibi kurumlar açmıştır. Zabcı'ya göre Yeşil Devrimin sonuçları şöyledir:[229]

> *(...) Yeşil Devrimin sonuçları hiç de yoksulluğu azaltıcı değildi. Güney'de yüksek bir dış borç, gıda üretimindeki çeşitliliğin kayboluşu, milyonlarca işçinin göç etmesi, gıda üretiminin dolara bağlanması ve "Amerikanlaştırılması", özellikle ABD'nin dünya pazarlarına düşük fiyattan buğday yüklemesi ile gıda fiyatlarındaki düşüşler gibi nedenlerden dolayı, McNamara projesi arkasında yüksek borca batmış ülkeler ve son derece eşitsiz bir yapı edinmiş bir tarım sistemi bıraktı. Hatta Güney, ABD'nin gıda ithalatçısı haline geldi; yoksulluk ise eskiye göre çok daha fazlaydı.*

[226] Hindiçin ya da Çinhindi olarak adlandırılan bölge, Güneydoğu Asya'da, kabaca Hindistan'ın doğusu ve Çin'in güneyinde kalan bölgedir.
[227] Zabcı, s.37
[228] CGIAR, Who We Are, http://www.cgiar.org/who/index.html, (28 Nisan 2010)
[229] Zabcı, s.39

Bu süreçte AGÜ'ler hem yeni teknolojik girdileri ithal ederek borçlandırılmış ve ithal girdilere bağımlı hale gelmiş ve hem de monokültür tarım ile tarımda çeşitlilik yok edilmiştir.

DB'nin bu projesinin dışında özellikle 1980'lerden sonra IMF ile birlikte yürüttükleri istikrar ve yapısal uyum programlarının da AGÜ'lerdeki tarımsal politikalar üzerinde belirleyici bir etkisi olmuştur. Yukarıda Washington Uzlaşması olarak anlatılan süreçte DB, kalkınma stratejileri, projeler ve özellikle kamu sektörünün yeniden düzenlenmesine odaklanmıştır. Bu düzenleme Yapısal Uyum Programları (YUP) olarak adlandırılmış ve buna yönelik koşullu olmak üzere AGÜ'lere Yapısal Uyum Kredileri (Structural Adjustment Loans-SAL) kullandırılmıştır.[230] DB kredilerinin %20'lik bölümü tarım sektörüne yönelik kullandırılmıştır.[231]

DB kredi anlaşmalarının iki özelliği vardır. İlk olarak, yapılan bu kredi anlaşmaları, taraf olan AGÜ'lerde ulusal iktisat politikalarından başlayarak toplumsal bölüşüm ilişkilerine ve kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasına kadar geniş bir etki alanı yaratmıştır. Bu durum aslında oldukça müdahaleci, kimi yazarlara göre de dayatmacı bir etki doğurmuştur. Buna örnek olarak da, kredinin kullanma koşullarında kimi zaman bir yasanın çıkarılmasını ya da gün-ay-yıl belirterek bir çalışmanın tamamlanması istenmiştir. Anlaşmaların ikinci özelliği de kalkınmanın finansmanı amacıyla verilen kredilerin, öncelikle ithalat koşuluna bağlanmasıdır.[232]

YUP ile AGÜ'lerde iki temel nokta üzerine yoğunlaşılmıştır. Birincisi dış ticaretin serbestleştirilmesi, ikinci nokta ise özel sektörün önünü tıkadığı iddia edilen devletin ekonomik olarak piyasadan çekilmesi ve kamu kurumlarının parçalara ayrılması ve özelleştirilmesidir. Tarımsal politikaları özelinde bakıldığında ise, tarım sektörünün özel kesime dayalı serbest ticaret rejimi içerisinde varlığını sürdürmesi ve kamu kesiminin tarımsal Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT) özelleştirilmesi şeklinde

---

[230] Zabcı, s.42

[231] Birgül Güler, "Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri",Küreselleşme ve Tarım Sempozyumu Bildirisi, TMO, Ankara, (7-8 Ocak 2002), s.1, http://www.pdfarama.com/preview?view=aHR0cDovL3d3dy5rYWZrYXMuZWR1LnRyL2R1eXVydWxhci93ZWJfa2F0YWxvZy9oYXl2YW5jaWxpa19rYXQxL3RhcmltX2tyZGlsZXJpLnBkZg== (28 Nisan 2010)

[232] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.149,150

olmuştur. YUP ile devlet tarımsal ürün üreticisi olmaktan çıkartılmakta, tarım sektörüne yönelik destekleyici olma pozisyonunu terk etmektedir. DB anlaşmaları ile girdi, kredi ve sulama sistemlerinde kamu örgütlenmesi çözülmekte ve tarım sektörü doğrudan küresel piyasa dengelerine bağımlı kılınmaktadır.[233] Piyasa ekonomisi içerisinde AGÜ'lerde hem girdi hem de pazar açısından bağımlı yapılar oluşturulmakta, aşağıda Türkiye özelinde görüleceği gibi tarımsal üretim kapasitesi daralmakta ve hem kendine yeterlilik ve hem de gıda güvenliği açısından sektör deyim yerindeyse bir çöküş süreci yaşamaktadır. Bu süreç kendisini özellikle AGÜ'lerde yaşanan son gıda krizi ile net olarak göstermiştir. 2008 yılı başlarında azgelişmiş ülkelerde başlayan gıda krizi yaşandığında, Dünya Bankası Başkanı Zoellick acil müdahale çağrısında bulunmuştur. Gazetelere yansıyan haberlere göre,

> *"Mısır, Filipinler, Haiti gibi ülkeler 3 yılda ikiye katlanan gıda fiyatlarının yarattığı krizin yarattığı ayaklanmalarla sarsılırken Dünya Bankası Başkanı Robert Zoellick, bu durumun yoksul ülkelerde 100 milyon kişiyi daha da yoksullaştıracağına dikkat çekerek, "Geçmişten bildiğimiz gibi bu gibi sorunlar savaşlara neden olabiliyor. Dikkat etmeli" uyarısı yaptı."*[234]

Yine bir başka habere göre DB başkanı ortaya çıkan durumu şöyle ifade etmektedir:

> *"Zoellick zengin ülkelerin çabuk hareket ederek Birleşmiş Milletlere bağlı Dünya Gıda Programı'na 500 milyon dolar aktarmaları gerektiğini söyledi: (...) Gıda fiyatlarında son üç yılda gözlenen yüzde 100'lük artış düşük gelirli ülkelerde 100 milyon kişiyi daha da yoksullaştırma potansiyeline sahip bulunmaktadır. Bu kısa vadeli ihtiyaçların karşılanmasıyla ilgili bir olay değil. Gelecek kuşakların daha büyük bir bedel ödememesi için yapılması gereken bir iş."*[235]

Kriz ortaya çıkmadan önce ise, DB tarafından yayımlanan "Kalkınma İçin Tarım" başlıklı raporda, Zoellick şunları ifade etmiştir:

> *"Dinamik bir 'kalkınma için tarım' gündemi, gelişmekte olan dünyada kırsal kesimlerde yaşayan, günde 1$'dan daha azıyla geçinen ve çoğu tarımla uğraşan tahmini 900 milyon kişi için yararlı olabilir. (...) Tarıma her yönüyle daha fazla önem vermemiz gerekiyor.* ***Küresel düzeyde ülkeler, piyasa koşullarını bozan sübvansiyonların kesilmesi ve***

[233] Güler, "Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri",s.4
[234] **Milliyet,** "Dünyada Açlık İsyanı", 15 Nisan 2008
[235] **Radikal**, "Gıda Krizine Dikkat", 15 Nisan 2008

> ***pazarların açılması gibi hayati önem taşıyan reformlar gerçekleştirmeli,*** *diğer taraftan sivil toplum gruplarının ve özellikle de çiftçi kuruluşlarının tarımsal gündemi belirlemede daha fazla söz hakkı olmalı"*[236]

Aslında yukarıda yer alan birkaç haber metni de durumu açıkça göstermektedir. Bugün gıda güvenliği ve kendine yeterlilik açısından yaşanan kriz, bizatihi DB'nin özellikle AGÜ'lerin ulusal tarım pazarlarının piyasa ekonomisine terk edilmesi ve her türlü kamusal program, plan, destek ve üretimden arındırılmasının neticesinde ortaya çıkmıştır. Hem IMF ve hem de DB'nin müdahaleleriyle gelişen bu süreç aşağıda Türkiye özelinde incelenecektir.

2.2.3.Çokuluslu Şirketlerin Tarım Politikalarına Müdahalesi

Aslında dünyada uygulanan tarımsal politikaların değişmesinin ardında her ne kadar gelişmiş ülke politikaları var ise de, bu politikalarının oluşumunda belirleyici olan aktörlerin en önemlisi, tarımsal üretim ve gıda sektöründe faaliyet gösteren büyük tarım işletmeleri idi. ÇUŞ boyutunda olan bu işletmeler hem dikey hem de yatay entegrasyonla tarımsal piyasaları düzenlemiş, büyük ölçüde aile işletmelerini yok etmiş ve bugün de ulusal tarımsal politikaların belirlenmesinde hem Bretton Woods kurumları aracılığıyla ve hem de direkt AGÜ hükümetlerine yaptıkları direkt müdahalelerle sistemin işleyişini düzenlemektedirler.

ÇUŞ'ların tarımsal üreticiler ile ilişkileri üç temel kanal üzerinden yürütülmektedir. Birincisi, plantasyonlar, ikincisi genel ticari ilişkiler, üçüncüsü de sözleşmeli çiftçilik uygulamasıdır. Plantasyonlar özellikle Orta ve Güney Amerika, Afrika ve Asya ülkelerinde uygulanmıştır. Ancak bu uygulama, ÇUŞ'un yabancı toprak sahibi statüsü ve emek sömürüsü ile tepki toplamış, ulusçuluk hareketleri ve ulusallaştırma girişimleri ile çekici olmaktan çıkmıştır. Bunun yanında, özellikle ticari ilişkiler geniş ölçüde günümüzde geçerliliğini sürdürmektedir.[237]

---

[236] Dünya Bankası Basın Bildirisi, Dünya Bankası Kalkınma İçin Tarıma Yeniden Önem Vermeye Çağırıyor, 2007, http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/BANCOMUNDIAL/NEWSSPANISH/0,,contentMDK:21524343~menuPK:51191012~pagePK:34370~piPK:34424~theSitePK:1074568,00.html (16.10.2009)

[237] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.234

Bu şirketler bir ülke piyasasında oligopol düzeyinde faaliyet gösteren birkaç büyük firmadan oluşmakta ve rekabet sürecinde çapraz sübvansiyon[238] avantajından yararlanmaktadır. Firmalar pazarı ele geçirmek için kimi zaman zararına bile olsa üretim yaparak, buradaki zararı yatay entegrasyon gücünün doğurduğu çapraz sübvansiyonla karşılarken, rakip firmanın bir süre sonra piyasadan silinmesine neden olarak piyasanın büyük kısmını ele geçirebilecek bir güce sahip olmaktadırlar. Heffernan bu durumu ifade eden bir örneği ABD için verir.[239] ABD'de Con Agra, Cargill ve Chifuita gibi firmaların kooperatifler zararına, tavuk ve yayın balığı piyasalarında çapraz sübvansiyon uygulamıştır. Burada şirketlerin kârlılığı olmamasına rağmen kimi zaman zararına da olsa pazarı ele geçirinceye kadar üretim yapmaları, onların başka alanlardan kazandıkları karların sağladığını güce bağlıdır.

Dikey entegrasyon ise, bir malın üretiminde satışına kadar geçen sürecin, ara aşamalarına dahil olma ve üretimi kontrol etmeye dayanır. Tıpkı yatay entegrasyon gibi, dikey entegrasyon da firmaya önemli bir tekel gücü sağlayabilmektedir. Dikey entegrasyonda tohumdan satış yerine kadar olan üretim aşamalarının tamamı sayısı çok az olan ÇUŞ'lar tarafından kontrol edilir ve bu firmaların merkezi çoğunlukla ABD'dir. Heffernan buna örnek olarak Cargill'i göstermektedir.[240] Bu firma, ABD'de en büyük üç tahıl satıcısından biridir ve tahıl en önemli hayvan besinidir. Bunun yanında firma ikinci büyük hayvan yemi üreticisi ve üçüncü olarak en büyük sığır ve domuz eti işleyicilerinden biridir.

ÇUŞ'ların uyguladıkları bir diğer dikey entegrasyon türü de sözleşmeli tarım sistemidir. Bu sistemde, yetiştiriciden toprağı ve binaları sağlaması ve alıcı firmanın kıstaslarına göre donatması ve üretim için gerekli iş güncünü sağlaması istenir. Burada çiftçi kendi toprağında tıpkı bir proleter haline gelerek, parça başına ücret esasına uygun biçimde emeğini kiralar. Yetiştirici her biri binlerce dolara mal olan binaları inşa etmek için borçlanır ve arazisini ipotek ettirir. Krediler on onbeş yılda geri ödenir ancak

[238] Çapraz Sübvansiyon: Çeşitli ürünler pazarlayan bir firmanın, bir maldan elde ettiği fazladan fonları, satış zorluğu çektiği ya da zarar ettiği diğer malları desteklemek için kullanması.(William D. Heffernan, "Tarım ve Tekelci Sermaye", **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak, 2002, s.134)
[239] Heffernan, s.135
[240] Heffernan, s.135

sözleşmeler her bir üretim süresi için yaklaşık olarak altı haftada bir yenilenir. Bu süreçte sözleşmesi bulunan yetiştiricinin başka firmayla çalışması da engellenmiştir. Bina ve ekipman borçları ödendikten sonra aradan geçen zaman zarfında, tesis yeni koşullara göre yeniden modernize edilecektir ve bu durumda çiftçi sürekli borçlu durumdan hiç kurtulamayacaktır.[241]

Yatay ve dikey entegrasyonun getirdiği ekonomik gücü elinde bulunduran şirketler uluslararası alanda da politikaların belirleyicisi aktörler olmuşlardır. Bunun en çarpıcı örneği, GATT Uruguay Turlarındaki ABD'nin önerisini Cargill'in eski başkan başyardımcısı hazırlamış olmasıdır.[242] Şirketler ulusal tarım politikalarına müdahale edebildiği gibi, hem de ürünleri ve işlenmiş besinleri doğrudan satın alarak yeni piyasalara yayılabilmektedirler. Kimi zaman şirketler piyasalara girerken, var olan eski işletmeleri satın alıyor ve bu yolla, yerel halkın tanıdığı bildiği bir firma görünümünde faaliyet göstererek yabancılık unsuru alışabilmektedirler.[243] Ancak klasik kapitalist konsantrasyon tarım kesiminde tam anlamıyla gerçekleşmemiştir. Bu durum, tarımsal üretim yapısının, Lewontin'in değimiyle hem akçalı hem de fiziksel ana hatlarının buna elverişsiz olmasından kaynaklanmaktadır.[244]

> *İlk olarak tarımda toprak sahibi olmak sermaye için çekici olmaktan uzaktır. Çünkü toprak amortismana tabi olmadığı gibi, ekilen toprağın borsalarda yer alması olayı çok ender olduğu için paraya çevirmek olanağı zayıftır. İkinci neden tarımda özellikle geniş çiftliklerde işçilerin kontrolünün, oldukça geniş bir arazide çalışılması nedeniyle çok zor olmasıdır. Üçüncü neden orta genişlikte işletmeler ötesinde tarımda ölçek ekonomilerine ulaşmanın çok zor olmasıdır. Dördüncü neden insan kontrolünde olmayan hava, yeni hastalık ve zararlıların ortaya çıkması gibi olaylarla her zaman karşılaşabilme olasılığıdır. Son olarak tarımdaki çeşitli üretimlerde ürün elde etme süresinin kısaltılamayışı olayıdır.*

Bu açıdan bakıldığında çok uluslu şirketlerin özellikle sözleşmeli tarımı yeğlemeleri oldukça rasyonel görünmektedir. Zira tarımsal üretim zincirinde yaratılan

---

[241] Heffernan, s.137
[242] Micael, s.193
[243] Micael, s,195
[244] R.C.Lewontin, "Kapitalist Tarımın olgunlaşması: Çiftçinin Proleterleşmesi", **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak, 2002, s.157,158

katma değere bakıldığında, çiftçilik dediğimiz besin üretiminin yarattığı katma değer yüzde on, girdilerinin sağlanması yüzde yirmi beş ve tarımsal ürünlerin metalara çevrilmesinin yarattığı katma değer ise yüzde altmış beştir.[245]

Ulusal tarım piyasalarındaki ÇUŞ'ların gücünü Heffernan şöyle ifade etmektedir:[246]

> *Çok uluslu şirketlerin çapraz-sübvansiyon yapabilecekleri ve kazandıkları gücü bu suretle korumalarını sağlayan olanak birçok ülkede aynı zamanda çalışabilme olanaklarıdır. Yetmiş ülkede çalışan Cargill gibi bir ÇUŞ, bir iki ülkedeki kayıplarını diğer ülkelerdeki kârlarıyla karşılayabilir. Bu arada talebe göre fiyatları indirebilir ve elde ettiği yeni rekabet gücüyle yerli firmaları pazardan çıkartabilir. Yerel bir firma bu olanağa sahip değildir.*

Bu şekilde büyük bir güç sahibi olan ÇUŞ'lar, ulusal hükümetler üzerinde oldukça etkili olabilmekte, yerel üreticilerin ve firmaların gücü zayıflayarak rekabet etme olasılıkları kalmamaktadır.

ÇUŞ'ların AGÜ piyasalarına girmelerinin bir başka yolu da sözleşmeli çiftçilik uygulaması olmuştur. Bu uygulama ile şirket çiftçiye ekeceği ürünün tohumunu ve diğer girdilerini sağlayarak, hasat sonunda üretilen ürünü sözleşme başından belirlediği fiyattan alacağı bir anlaşma yapmaktadır. Bunun dışında, işçilik gibi, hava koşullarının yarattığı risk gibi hiçbir riski üstlenmemekte, deyim yerinde ise riski sıfırlamaktadır.[247] Bu sayede şirket ulusallaştırma tehdidi olmadan ve aşırı sömürü suçlamalarıyla karşılaşmadan, sendikalarla karşı karşıya gelmeden ekonomik ve siyasi maliyetleri düşürebilmektedir.[248]

ÇUŞ tarımı özellikle AGÜ'lerde oldukça sıkıntılı sosyal sonuçlar yaratmaktadır. Kırsal ekonomiye hâkim olan aile işletmeciliğinin, tarımsal üretimde yarattığı para, toplum içinde üç dört ailenin elinden geçerken toplumda büyük ölçüde bir canlılık yaratabiliyordu. Oysa bir ÇUŞ hem girdiyi ve hem de emeği düşük fiyatla kiraladığı gibi, üretimin karını doğrudan doğruya yerel ülke dışında bulunan merkeze

---

[245] Lewontin, s.158
[246] Heffernan, s.138
[247] Aysu, **Küreselleşme ve Tarım Politikaları,** s.208
[248] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.235

transfer etmektedir. Sonuçta yerel ülkeye kalan şey, dışarıya yapılan bir kaynak transferi ve ucuza kapatılan işçinin emeği olmaktadır.[249]

2.2.4.Azgelişmiş Ülkeler ve Uluslararası Tarım Ticareti

Azgelişmiş ülkeler, uzun dönemde ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine ve sanayi ürünleri lehine değişmekte olduğunu savunmuşlardır.[250] Birincil mal kategorisine giren tarım ürünlerinin uluslararası ticaretteki bu konumuna değinen önemli bir yaklaşım, Singer-Prebisch Hipotezidir.

Bu yaklaşım, Birleşmiş Milletler tarafından İngiltere'nin ticaret hadleri üzerine yapılan ve 1870-1938 dönemini kapsayan bir çalışmaya dayanır. İngiltere işlenmiş ürünler ihraç edip gıda maddeleri ve ham madde ithal etmekteydi. Dönem başında İngiltere'nin ticaret hadleri[251] 100 iken, dönem sonunda 170'e çıkmıştır. Bu nedenle, ticaret hadleri tarım ürünleri ihracatçısı AGÜ'lerin aleyhine işlemekte olduğu sonucuna varılır.[252] Bu gruptaki birincil mal ihracatçısı olan ülkeler, mamul malların üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ve bu malların ihracatçısı olan ülkelerin aksine, sanayileşmenin doğurduğu kârlardan yoksun bırakılmaktadır.[253]

Bu sonucun ortaya çıkmasında, taleple ilgili faktörlere bakıldığında gıda maddeleri talebinin azalması argümanıyla karşılaşılmaktadır. Buna göre, AGÜ'lerin ihracatı içinde gıda maddeleri önemli bir yer tutmaktadır. Engel Kanunu'na göre, gelir arttıkça gıda maddelerine yapılan harcamaların payı azalır, öteki sanayi mallarına yapılan harcamaların oranı ise artar. Buradan çıkan sonuç, gelişme ile birlikte sanayileşmiş ülkelerde azgelişmiş ülkelerin mallarına karşı talep artışı zaman içinde azalacaktır. Buna karşılık AGÜ'lerde gelir artışları nedeniyle ithalat talebi, kendi tarımsal ürünlerinin ihracatından daha fazla yükselecektir. Tüketimden kaynaklanan bu

---

[249] Heffernan, s.141
[250] Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.647
[251] Ticaret Hadleri, ihracat fiyatlarının ithalat fiyatlarına oranıdır. Uluslar arası ticaretten bir ülkenin refahının nasıl etkileneceğini ölçmede kullanılır. Oranın yükselmesi refahın yükseldiğini, düşmesi ise refahın düştüğünü göstermektedir. **N=Px/Pm** N:Net Değişim (mal) ticaret hadleri Px:İhracat Fiyatları indeksi Pm: İthalat fiyatları indeksi (Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, s.118)
[252] Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.643
[253] Rahim Yamak, Abdurrahman Korkmaz, "Prebish-Singer Hipotezi ve Küçük Açık Ekonomi Varsayımı", Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, 2006, sayı 10, s.128

farklılık, dış ticaret hadlerinin, gıda maddeleri ihraç eden ülkeler aleyhine dönmesi anlamına gelmektedir.[254]

Tezi destekleyen başka bir durum da, GÜ'lerin çoğunluğunun siyasal ve ekonomik gerekçelerle tarım ürünleri ithaline önemli kısıtlamalar getirmiş olmalarıdır. Bu durum da azgelişmiş ülkelerin ihraç mallarına olan talebi azaltmaktadır.[255] Zira çoğu gelişmiş ülke sanayi malları yanı sıra önemli ölçüde tarımsal ürün üreticisidir ve 1980'lere gelindiğinde, tarımsal ürün fazlasına sahip konumdadır.

Arz açısından bakıldığında ise, tarımsal ürün üretiminde ortaya çıkan teknolojik yenilikler, tarımsal ürün arzını artırarak ihracat fiyatlarını düşürür. Ayrıca üretim faktörlerindeki artışlar (işgücü artışı gibi), emek-yoğun ihraç mallarının üretimini genişleterek fiyatlarının düşmesine neden olabilmektedir.[256]

Arz tarafından yapılan bu analizi güçlendiren önemli bir yaklaşım da "Yoksullaştıran Büyüme Kuramı"dır. Jagdish Bhagwati teorik olarak, üretim artışlarının bir ülkede refah düşüşüne yol açabileceğini ileri sürmüştür. Bu argümana göre, ülkede bir üretim artışı yaşandığında, üretimi artan ürünlerin ihracatı artmaya başlarken, ülkede aynı zamanda ithalat da artmaya başlayacaktır. Bu durum ülkenin ticaret hadlerinin bozulmasına neden olacaktır. Bu bozulma o kadar şiddetlidir ki, bundan doğan refah kaybı, üretim genişlemesinden sağlanan refah artışından daha yüksek olmuştur. Ülke bir yandan büyürken, diğer yandan yoksullaşmıştır.[257]

Tarımsal üretimde ortaya çıkan aşırı bolluk çiftçiye zarar verecektir. Çünkü artan üretim, tarım ürünleri talebinin esnek olmaması dolayısıyla, fiyatları düşürür (iç ticaret hadlerinin bozulması) ve köylünün gerçek gelirinin azalmasına neden olabilir. Başka bir deyişle, köylü için yüksek üretim, bazen düşük gelir ve artan yoksulluk anlamına gelmektedir.[258] Bu bağlamda "aşırı" tarımsal üretimin fiyatları aşağı çekmesinin yarattığı gelir kaybından kurtulabilmek için literatürde dardanizm olarak adlandırılan bir uygulamaya başvurulabilmektedir. Buna göre, ihtiyaç fazlası olan

[254] Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.643
[255] Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.643
[256] Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.644
[257] Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.109
[258] Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.109

üretim stokları yakılmakta, denize dökülmekte ya da benzeri yollarla imha edilmektedir.[259] Burada sorgulanması gereken bir durum ortaya çıkmaktadır. Bir yanda açlık sınırının altında yaşayan bir milyar insan söz konusu iken, diğer yanda "ihtiyaç fazlası" üretim stokları imha edilmektedir. İhtiyaçların karşılanmasının planlanmadan, fiyat temelli bir ekonomik sistemle sağlanması, üretimin anarşik bir yapıda devam etmesine neden olmaktadır.

[259] "Bu yöntemi ilk uygulayanların Hollandalılar olduğu söylenir. Hollandalılar XVII. Asırdan itibaren Uzak Doğu'nun baharat ticaretini tekellerine almışlardı. Bu ülke tacirleri Avrupa'ya gelen baharat miktarının artığında, fiyatların düştüğünü görmüşler ve bunun gelirlerinde düşüşe yol açmasını önlemek için stok fazlalarını yok etme yoluna gitmişlerdir." (Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler…** s.97)

3.BÖLÜM: OSMANLI'DAN 1980'LERE KADAR TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1.OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E DOĞRU TARIM SEKTÖRÜ

Bu bölümde Türkiye'de tarım sektörünün gelişimi tarihsel bir çerçevede incelenecektir. Türkiye Cumhuriyetinin miras aldığı ekonomik yapı içerisindeki tarım sektörünün yeri belirlenmeye çalışılırken, Osmanlı'daki tarımsal yapı nasıldı, genel özellikleri nelerdi ve tarımsal yapıdaki değişimler nasıl ve ne şekilde gerçekleşti, gibi sorulara cevaplar bulunmaya çalışılacaktır. Bu amaçla öncelikle klasik dönem Osmanlı tarımsal yapısı ve daha sonra bu yapının 16. yüzyıldan itibaren çözülmesi ele alınarak, uluslar arası sistemin baskısı altında 19. yüzyılda yaşadığı değişimler incelenecektir.

3.1.1.Klasik Dönemde Osmanlı Tarımı

Kökleri eski İran ve Geç Roma İmparatorluğu dönemine uzanan ve çift öküz ile aile emeğinin esasını oluşturduğu köylü işletmelerine dayanan Osmanlı İmparatorluğu[260] tarıma dayalı bir ekonomik düzene sahipti. Özellikle Klasik Dönem olarak adlandırılan 1300-1600 yılları arası, vergisel üretim tarzının hâkim olduğu bir yapı olarak adlandırılmaktadır. Bu üretim biçimi kendi içinde tutarlı ve istikrarlı bir yapı sergilemiştir. Vergisel üretim tarzının özelliği, ülke topraklarının çoğunluğunun devlete ait olması (dirlik ya da miri arazi) ve bu topraklarda üretim yapan köylünün ürününün bir kısmına da devlet adına yöneticilerin el koymasıdır.[261]

Osmanlı'da üretim tarzı konusu, özellikle klasik dönem itibariyle bakıldığında tartışmalı bir konu olmuştur. Tartışmanın özü, üretim tarzının Marx'ta kavramlaşan Asya tipi üretim tarzı mı yoksa feodal üretim tarzı mı, olduğudur. Asya tipi üretim tarzında toprağın çıplak mülkiyeti devlete ait ancak kullanımı özel kişilere ya da topluluğa aittir. Topluluklarda tarım ile el sanatları arasında işbölümü gelişmiştir. Üretilen ürünlerin bir kısmı tarımsal artık mülk sahibi devlete geçerken, diğer bir kısmı

[260] Mehmet Öz, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Yeni Türkiye*, sayı 32, Ankara 2000, s.27
[261] Cem Somel, "Türkiye İktisat Politikaları Tarihi", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (1-21), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008, s.3

ailenin tüketimine ayrılır.[262] Feodal üretim tarzı ise, bir üst lordun belirli ekonomik taleplerini karşılamak üzere, üreticiye kendi iradesi dışında ve zor yoluyla yüklenen yükümlülükler olarak adlandırılabilir. Ancak buradaki serf, tarımı ve onunla bağlantılı olarak diğer faaliyetleri bağımsız bir üretici olarak yürütür.[263] Avcıoğlu, üretim tarzı bakımından, senyör-serf ve sipahi-reaya ilişkilerinin pek farklı olmadığını detaylandırmakta ve Osmanlı düzeninin de Feodal üretim tarzına yaklaştığını söylemektedir. Ancak yine de bu iki tanımlamaya da ihtiyatla yaklaşarak Osmanlı düzenini prekapitalist (kapitalizm öncesi) bir düzen olarak tanımlamaktadır.[264] Boran da, Osmanlı toplum yapısının derebeylik ya da feodal üretim tarzı olarak adlandırılabilecek yapıya, -kendine özgü farklılıklar olmasına rağmen- benzer olduğunu, onun bir çeşidi olduğunu kaydetmiştir. Bu olguyu temellendirirken özellikle şu ana noktalar üzerinde durmaktadır: temel servet şekli topraktır, temel üretim biçimi tarımsal üretimdir ve temel gelir de ranttır. Feodalizme özgü bu genel özelliklerin Osmanlı için de söz konusu olduğunu belirterek, Osmanlı toplum yapısının da feodalizm olarak adlandırılabileceğini, onun bir çeşidi olduğunu ifade eder.[265]

Osmanlı İmparatorluğu'nda, mirî toprakların büyük bir kısmı, bağımsız köylü işletmelerine yetecek büyüklükte olmak üzere, her yerin özelliklerine göre ayrıca hesap edilerek, reaya çiftlikleri parçalara bölünmüştür. Bu çiftlikler, onları işleyebilecek durumda olan çiftçilere tapu bedeli denilen bir peşin kira alınarak kalıcı ve miras yoluyla devreden bir tür kiracılık sözleşmesiyle, bütün olarak terk edilirdi.[266] Parçalara bölünen miri arazi aynı zamanda hiyerarşik bir mülkiyet sıralamasına sahiptir. Buna göre toprakta en büyük pay sahibi olan padişahtır. Bunu, sadrazam, vüzara, ümera, beylerbeyi, sancakbeyi ve askeri görevler için dirlik verilen sipahiler izlemektedir[267]

---

[262] Sencer Divitçioğlu, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu,** 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.39-53
[263] Dobb, s.33
[264] Avcıoğlu, s.20
[265] Behice Boran, "**Türkiye ve Sosyalizm Sorunları"** 1.basım, İstanbul: Sarmal, 1992, s.25,26
[266] Barkan, "Çiftlik", *İslâm Ansiklopedisi*, III, ss. 392-397, İstanbul, 1945. [*Türkiye'de Toprak Meselesi*, ss. 789-797; Aktaran: Öz, a.g.e. s.27
[267] Fahri Yavuz (Ed.), **Türkiye'de Tarım,** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı,2005, s.3, http://sgb.tarim.gov.tr/Tarim_Politikalari/turkiyede_tarim/turkiyede_tarim.pdf (erişim.16.10.2009)

Bu yapı klasik dönem boyunca Tımar sistemi ile süregelmiştir. Selçuklu ikta sisteminin bir devamı sayılabilecek olan Tımar sistemi[268], geçimlerini sağlamak veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak için asker ve memurlara, belli bölgelerden kendi nam ve hesaplarına tahsil yetkisiyle verilmiş olan ve çoğunluğu toprak olan vergi kaynaklarını ifade etmektedir.[269] Sistemin genel yapısını İnalcık şöyle ifade etmektedir:[270]

> *Osmanlı İmparatorluğu ya da genel olarak İslam ülkelerindeki toprak tasarrufunun tarihi, hem sermaye birikiminin, hem de devlet gelirlerinin temel kaynağını teşkil eden tarım arazisinin denetimi için devlet ile birey arasında kesintisiz bir mücadele olarak özetlenebilir. Devletin tarım arazisi üzerindeki denetimini sürdürme kaygısı, giderlerini ve sipahilere yaptığı harcamaları karşılamak için tarımsal üretime mutlak bağımlı olmasından kaynaklanıyordu.*

Bu sistem içindeki dirlikler gelirine göre has, zeamet ve tımar şeklinde sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada Has topraklar, geliri yüz bin akçeden fazla olan genellikle üst düzey bürokratların maaşı karşılığında kendilerine verilmiş topraklardı.[271] Has sahipleri tımardan farklı olarak her beş bin akçe için 1 asker hazırlamakla yükümlü olmuşlardır. Has göreve bağlı olarak verildiği için sahipleri de sık sık değişmiştir.[272] Zeamet kategorisi ise, geliri yirmi bin ile yüz bin akçe arasında olan bürokratların maaşı karşılığında kendilerine bırakılmış arazileri kapsamaktaydı.[273] Zeamet sahipleri (zaim) de her beş bin akçe için 1 asker hazırlamakla yükümlü olmuşlardır. Üçüncü kategori olan tımar topraklar ise, geliri üç ile yirmi bin akçeye kadar olan topraklara verilen isimdir. Genellikle savaşta yararlılık gösteren askerlere ve sipahilere sürekli toprakların başında durma zorunluluğu ile tahsis edilmiştir. Tımarlı sipahiler her üç bin akçe

---

[268] Tımar sistemi sadece Osmanlı İmparatorluğuna özgü bir üretim biçimi değildir. "İslam ülkelerinde görülen ikta'yı, Bizans'taki pronioia'yı ve Osmanlı'daki tımarı Ortadoğu tarihinde hâkim olan bir büyük geleneksel sistemin parçaları olarak ele alan bir çalışma yoktur; bu geleneğin tarihi, sistemin temel özelliklerinin iyice şekillenmiş olduğu eski Pers imparatorluğu'na kadar geriye götürülebilir. Nitekim sistem bölgede daha sonra ortaya çıkan imparatorluklarda da görülmektedir." (Halil İnalcık, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım** içinde (15-34), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s.17 dipnot)

[269] Ahmet Tabakoğlu, **Türk İktisat Tarihi,** 3. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları,1997, s.189

[270] İnalcık, s.15

[271] Somel, "*Türkiye İktisat Politikaları Tarihi*", s.3

[272] Yavuz, s.3

[273] Somel, "*Türkiye İktisat Politikaları Tarihi*, s.3

karşılığında bir asker besleme, donatma ve savaşa hazırlama yükümlülüğünde olmuşlardır.[274]

Bu yapı içerisinde Osmanlı yönetimi gelirin istikrarlılığını ve sürekliliğini sağlamak adına, arazilerin boşta bırakılmamasına özen gösterilmiştir. Optimum toprak büyüklüğü korumak ve toprakların parçalanmasını engellemek için, tımar sahibinin ölümüyle babadan kalan arazi en büyük oğul ya da kız tarafından işletilmiştir. Ancak toprakların devlet mülkü olmasından dolayı, bu hak bir miras olarak değerlendirilmemekte, yalnızca bir öncelik hakkı olarak görülmektedir. Geriye kalan çocuklar için ise sipahinin işlenecek topraklar göstermek zorunluluğu vardır.[275]

Köylü, vergi toplama hakkı olan tımar, zeamet, has sahiplerinin idari denetimindedir. Reaya (köylü) toprağı işlemek hakkına/görevine sahipken, dirlik sahibi (sahib-i arz ya da "toprak sahibi") olan görevliler işletmeye nezaret ediyor ve vergileri tahsil ediyorlardı. Sistemin denetlenmesi görevi ise kadılara aitti.[276] Bu denetime göre köylü; toprağını terk edemez -terk edecek olursa yirmi yıl içerisinde sipahi tarafından gittiği yerden toprağının başına getirilir[277]- toprağını satamaz, ipotek ettiremez, istediği şeyi ekemez ve üç yıl art arda boş bırakamazdı. Bir tür koşullu toprak mülkiyeti anlamına gelen bu durum Avrupa Feodalizmine de benzerlik gösteriyordu.[278]

Vakıf arazileri gibi, dirliklerin dışındaki topraklarda da tarım ve hayvancılık yapılıyordu. Devlet, merkezi otoritenin gücünü gösterme ve devam ettirme bağlamında, gerekli gördüğünde özel servetleri müsadere ediyordu. Bununla birlikte tacir veya memur elindeki özel servet ve sermaye birikimini de kontrol altında tutuyordu. Ekonominin temel mantığı, sermaye biriktirmek değil, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için üretmek ve devleti ayakta tutan vergilerin kaynağı olan iktisadi artığı üretmekti.[279]

---

[274] Yavuz, s.4
[275] Tabakoğlu, s.191,192
[276] Tabakoğlu, s.190
[277] Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni-Dün, Bugün, Yarın,** 6. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s.18
[278] Oya Köymen, **Sermaye Birikirken; Osmanlı, Türkiye, Dünya**, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2007, s.77
[279] Somel, "Türkiye İktisat Politikaları Tarihi", s.3

Tarımsal vergileme sistemine bakıldığında iki tür vergilemenin olduğu görülmektedir. Bunlar, ürün üzerinden alınan vergiler (harac-ı mukaseme) ve toprak üzerinden alınan vergi ve tazminatlar (harac-ı muvazzaf)'dır.[280]

Ürün üzerinden alınan vergiler aşar ve salariye'dir. Aşar onda bir anlamına gelmekte ve ürünün %10'unun vergilendirilmesine dayanırdı. Salariye ise tarımsal üretimden vezir, kumandan vb. görevlilere ayrılan paydı. Bu vergiler ayni niteliktedir ve dirlik sahiplerinin köylüden nakdi karşılık istemeleri yasaktır. Bunların dışında hayvansal üretimden de şu vergiler alınmaktaydı; otlak resmi (şanu'l-mer'a); yaylak ve kışlak resmi; resm-i ağnam, resm-i ganem, adet-i ağnam ve ağıl resmi adı altında çeşitli vergiler alınmıştır.[281]

Toprak üzerinden alınan vergiler ise şunlardır; Toprağı nadas dışında üç yıl üst üste işlemeyen çiftçi "çift bozan" veya "leventlik akçesi" adıyla toprağın boş kalmasından doğan gelir kaybını karşılamak için bir vergi ödemek durumundadır.[282] Bunun dışında, resm-i çift; resm-i zemin ve resm-i dönüm; resm-i tapu ve resm-i asiyab adı altında vergiler alınmıştır.[283]

Köylüler toplam üretimlerinin takriben yüzde 20-30 kadarını aşar ve diğer vergileri için ayırmak zorundaydı. Tohum payı da çıktıktan sonra, bulunduğu sancaktaki vergi oranı, çift resmi miktarı, toprağın kalitesi vb. faktörlerin yol açtığı değişiklikler göz önünde tutulmak kaydıyla köylünün elinde toplam üretimin yüzde 50 ila 65 kadarı kalmaktaydı.[284]

Osmanlı topraklarındaki tarımsal üretime bakıldığında, Anadolu platosunda bulunan nahiyelerde toplam üretimin % 90 veya daha fazlasını teşkil eden hububatın adeta bir monokültür halinde bulunduğu ve bunun muhtemelen hayvancılıkla tamamlandığı anlaşılmaktadır.[285] Bunun dışında, pirinç, pamuk, kendir, kenevir ve tütün önemli pazar oluşturan ürünler olmuştur. Ayrıca sebze tarımı, koyunculuk ve başta

[280] Tabakoğlu, s.195-197
[281] Tabakoğlu, s.196,197
[282] Yavuz, s.4
[283] Tabakoğlu, s.197
[284] Öz, s.27
[285] Öz, s.27

bağcılık olmak üzere meyve yetiştiriciliği de önde gelen tarımsal faaliyetler arasında yer almıştır.[286]

Klasik dönem Osmanlı tarımı ve sosyoekonomik yapısı hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa, Osmanlı Devletinin çağına göre ileri bir toplum düzenine dayandığı söylenebilir. Klasik dönemde en güçlü halini alan bu siyasal ve ekonomik yapı karşısında, Batı ya da henüz "Batı" olmamış Batı, Doğu'yu örnek alıyordu.[287] Ancak bu yapı 16. yüzyıldan itibaren değişmeye başlamıştır. Bu değişim, aşağıda, tarım sektörü özelinde incelenecektir.

3.1.2.İmparatorluğun Son Yüzyılına Doğru Gerileyen Ekonomik ve Siyasal Düzende Tarım Sektörü ve Mülkiyet İlişkileri

Osmanlı İmparatorluğunun tarımsal yapısında 16. yüzyıldan itibaren meydana gelen hızlı değişmelerin iki kaynağı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi iç ve dış faktör şeklinde ayrıştırılabilecek etkilerdir. Dış faktör Avrupa'nın artan etkisidir. Bu etki hem askeri anlamda ve hem de artan tarımsal ürün talebi şeklinde gerçekleşmiştir. Değişimlerin iç faktörü ise, idarenin içeride yönetim başarısızlıkları, özellikle son dönemde Tanzimat yönetiminin siyasal ve ekonomik politikaları ve reayayı kıskacına alan ayan-tefeci-ağa sınıfı olmuştur.[288]

İkinci faktör ise askeri ve ekonomik faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren Klasik Dönem özelliklerini yitirmeye başlamış, sürekli genişleyen ve büyüyen imparatorluk, duraklama ve bir sonraki yüzyılda da gerileme dönemine girmiştir. Bu sürecin etkileri 16. yüzyıldan itibaren öncelikle Avrupa ile askeri dengelerin bozulması ve toprak genişlemesinin durması ile kendini göstermişidir. Savaş ve ordu masrafları, bütçe üzerinde önemli bir açık yaratıcı baskı yaratmış, bunun

---

[286] Yavuz, s.5

[287] "Fransa Kralı François I, Osmanlı devletinden 2 milyon düka altın borç ile cephane, at ve savaş gemisi istemekteydi. Akdeniz adaları ve İtalya, açlıktan ölmemek için Türk buğdayına muhtaçtı. Kraliçe Elizabeth, Türklerin yün boyama tekniğini çalmak ve İngiltere'ye Türk işçileri kaçırmak amacıyla İstanbul'a ajanlar gönderiyordu. Fransız yazarı Braudel'e inanmak gerekirse, Kral Henry VIII, Kanuni Süleyman zamanında, Türk Hukuk Sistemi'ni incelemek üzere İstanbul'a heyet yolluyordu. (…) Hıristiyan Güney Doğu Avrupa'ya endüstrileri ve şehir hayatını Türkler getirdi, orada çiftçiliği bile ilkel kabile köylülüğünden çıkarıp, Türkler geliştirdi. Türkiye evvelce emperyalizmin yarı-sömürgesi değildi." Avcıoğlu, s.9, 149

[288] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.45

yanında, Merkantilist dönem Avrupa'sının yaşadığı fiyat enflasyonu, Osmanlıya da yansımıştır.[289]

Osmanlı yönetimi, bir yandan bütçe açıklarını karşılamak için tağşişe başvurmuş ve diğer yandan da yeni vergiler salmıştır. Bu süreç sonunda Celali isyanlarına neden olmuş ve tımar sisteminin çözülmesi sonucunu doğurmuştur. Celali isyanlarıyla gelişen çetelerin yarattığı korkuyla, kırsal nüfus göçe zorlanmış ve tarımın yıkılmasında önemli bir etken olmuştur.[290] Bu süreçte sistemin yaşadığı çözülmeyi Somel şöyle ifade etmektedir:[291]

> *Tımar sistemi askeri işlevini yitirince Osmanlı devleti tarımı vergilendirmek için 16. ve 17. yüzyılda iltizam sistemini yaygınlaştırdı. İltizam sisteminde devlet, belirli bir yöreden veya iktisadi faaliyetten (tarımdan, balıkçılıktan, dericilikten, dokumacılıktan; içki, çelik, ipek üretiminden, gümrüklerden vs.) vergi toplama yetkisi açık artırma yöntemi ile mültezim denilen kişilere veya ortaklıklara ihale ediyordu. Vergilendirilen bu gelirlere mukataa deniyordu. Tüccarlar, eşraf, devlet görevlileri ve askerler mültezim oluyordu. İltizam sistemi halkın üzerinde vergi yükünü artırdı. Mültezimler vergi toplayabilmek için silahlı çeteler kurmaya yöneldi. Devlet 1695'ten itibaren iltizam gelirini artırmak için tarımda mukataaları 'malikane' adı altında mültezimlere kaydıhayat şartıyla vermeye başladı. Bu uygulamalar, devlet mülkiyetindeki arazileri kullanan bir ağa sınıfının oluşmasına başlangıç teşkil etti.*

Özellikle 16. yüzyılın sonunda başlayan gerileme ve merkezin zayıflaması sürecinde topraklar kısmi olarak özel şahısların denetimine girmeye başlamıştır. Miri topraklar üzerinde yaşanan en önemli değişim ise, padişahın bireylere bu topraklar üzerinde belirli denetim hakları vermesiyle yaşanmıştır. Merkezi otoritenin kuvvetli olduğu ve tımar sisteminin baskın olduğu dönemde nadiren verilen bu türlü haklar 16. yüzyılda idari suiistimallerle iyice yaygınlaşmış ve saraya mensup olan ya da saray çevrelerine yakın olan nüfuzlu kişiler, arpalık ya da mülk tahsisi şeklinde elde ettikleri devlet arazilerini daha sonra vakıflara dönüştürmüşlerdir.[292]

---

[289] Somel, *"Türkiye İktisat Politikaları Tarihi*", s.3
[290] Köymen, "*Sermaye Birikirken",* s.82, dipnot
[291] Somel, *"Türkiye İktisat Politikaları Tarihi*", s.3,4
[292] İnalcık, s.17,18

Bugünkü Türkiye'de eşitsiz toprak mülkiyeti ve kırsal yapının geriliğinin altında, bu dönemdeki güç ilişkileri belirleyici olmuştur. Bu değişim içerisinde bir yandan tımardan iltizama, iltizamdan da malikâneye[293] doğru bir eğilim belirirken diğer yandan da toprakta özel mülkiyet ve vakıflaşma eğilimini de beraberinde getirmiştir.[294]

İltizam sistemiyle artarak devem eden yapı değişikliği, toprakta özel mülkiyetin eşitsiz dağılımına doğru evrilmiştir. Mültezimler, daha çok kar elde etmek amacı ile padişaha ihalede ödedikleri götürü usulü vergiden daha fazlasını köylüden almak için her türlü baskıyı uygulamış ve köylünün yoksullaşmasına neden olmuştur. Mültezimler hasat yerine geldiğinde kendi takdirine göre çiftçinin ödeyeceği miktarı saptıyordu. Böylece büyük toprak sahipleri kollanıyor ve küçük üreticiler çok yüksek oranlarda vergi ödüyorlardı.[295] İlk başlarda mültezimlere 3 yıllık dönemler için ihale edilen dirlikler daha sonraları nüfuzlu kişilere 10 yıl hatta ömür boyu peşin, kira, açık artırma ile bırakılmıştır.[296]

Tımar sisteminin bozulmasıyla artan iç güvensizlik, köylünün topraklarını bırakıp sürekli göç halinde yer değiştirmesi sonucunu doğuruyordu. Bu süreci Tabakoğlu şöyle ifade etmektedir: "Ayan ve tefecilerin baskısı, reayanın ek vergiler istemleriyle sıkıştırılmaları ve boş kalan tımar topraklarına el koymasıyla yoğunlaşan özel mülkleşme eğilimleri karşısında devletin yaptığı tehditler sözde kalıyor, sonradan fili durumlar onaylanmak zorunda kalınıyordu"[297]

19. yüzyıla doğru gelindiğinde, toplumun ekonomik yapısı sistemin bozulmaya başladığı ilk yüzyıllardan çok daha farklı bir eğilim sergiliyordu. Geleneksel Osmanlı düzeni her şeye rağmen 17. ve 18. yüzyıllarda temel özelliklerini koruyabilmiştir. Ancak Osmanlı Devleti 1820'lerden itibaren Batı'nın askeri, siyasal ve ekonomik

[293] "(…) bir dirlik veya herhangi bir vergi kaynağı, peşin bir bedel (muaccele) karşılığında ömür boyu tasarruf hakkıyla bir kimseye malikâne veriliyordu. Malikâne sahibine mülklüğe yakın bir tasarruf hakkı tanınmakla malikânesinin uzun süredeki gelişmesi ile yakından ilgileneceği ve bazı yatırımlarda bulunarak üretim faaliyetini destekleyeceği düşünülüyordu" (Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.145)
[294] Tabakoğlu, s.199
[295] Pamuk, s.10
[296] Yavuz, s.5
[297] Tabakoğlu, s.200

gücüyle karış karşıya gelmiştir.[298] Bu sıkıntıları aşmak için bir yandan yeni vergilerin salınması ve diğer yandan da iltizam sisteminin uygulanması, köylünün ciddi bir geçim sıkıntısı içine düşmesine neden olmuştur. Bu durumdaki köylü, mecburen tefecilere yönelmiştir. Borçlarını ödeyemediklerinde ise topraklarını tefeciye devretmek durumunda kalmışlardır. Bunun dışında, rüşvet ve bürokratik baskılarla, büyük ve verimli araziler belirli kişilerin ellerinde toplanıyor ve bir toprak ağası kesimi varlığını iyice kuvvetlendirmiştir.[299]

Bu dönemden sonra geleneksel Osmanlı toplum yapısı iyiden iyiye değişmeye başlamıştır. Enflasyon döneminin inanılmaz kârları, tefecilik, mültezimlik ve benzeri faaliyetlerden elde edilen servetler, kârlı ve risksiz işletme olarak düşünülen tarıma yatırılmıştır. Topraklar ağır vergiler altında ezilen, ucuz faizle kredi bulamayan yoksullaşan köylülerden alınmış, toprak büyük malikânelerde toplanmıştır. Böylelikle bir tarım ekonomisi olan Osmanlı düzeni içinde yeni bir sınıf doğmuştur: Zengin tahakküm edici toprak ağaları ve onlar için çalışan pek çok topraksız köylü.[300]

Barkan köylü ve gittikçe güç kazanan toprak ağası-ayan-tefeci ilişkisini şöyle ifade etmektedir:[301]

> *Köylülerin muhtaç durumlarını istismar eden tefeciler, köylülerden alabilecekleri her şeyi almak için yeni yöntemler buldular. Yoksul köylüden yeni ekilmiş ürünü komik derecede düşük fiyatla satın almanın karşılığında ona çok yüksek faizle kredi verdiler. Çiftçinin toprağını, bağını, evini vs. satın alarak ona ödünç para veriyorlardı; ancak çok yüksek faizli borcunu ödediği durumda, köylüye toprağını yeniden satıyorlardı (selem). Başka bir kontrat sistemiyle (muraba'a) borç karşılığı gösterdiği toprağında, bağında vs. ortakçı olarak, krediyi verenin kârı için çalışmak zorundaydı. Bu tür işlemler giderek köylüleri daha fazla borca sokuyor ve bu yolla mülkiyetinden ayrılan köylünün borcunu ödeyip, mülkünü geri alması neredeyse imkânsızdı. Bu tüketim kredileri yüksek faizler nedeniyle hiçbir zaman geri ödenemiyordu.*

[298] Pamuk, s.3,4
[299] Yavuz, s.5
[300] Ömer Lütfü Barkan (1964), "The Social Consequences of Economic Crisis in Later Sixteenth Century Turkey", Social Aspects of Economic development, Economic and Social Studies Conferance Board, s.26,27 Aktaran: Köymen, "*Sermaye Birikirken",* s.81
[301] Barkan, s.29; Aktaran: Köymen, "*Sermaye Birikirken",* s.82

Osmanlı'da sermaye, sivil-asker üst bürokrasi ile genellikle mahalli idarelerde de görevi olan eşraf ve ayanın elinde birikmiştir. Bu zümreler, toprağın kullanım hakkını elinde bulundurdukları gibi, merkezin zayıflamasına koşut olarak, toprakları özel mülk gibi kullanmaya başlamış, kurdukları vakıflar sayesinde de servetlerini çocuklarına bırakabilmişlerdir. Mültezimler, bürokrasi ve askeriye mensuplarına tanınan yaşam boyu iltizam sistemi ile vergi yükü artırıyor ve artık ürünün üretken sınıflardan üretken olmayan sınıflara transfer edilmesi söz konusu oluyordu.[302]

Gerileme dönemi ile birlikte toprak düzeni de yenilenemeyince tımar sistemi de Tanzimat Fermanı (1839) ile kaldırılmıştır. Bununla beraber bu yıldan sonra iltizam uygulaması sona erdirilmiş ve vergilerin devlet görevlileri tarafından alınması kabul edilmiştir. Ancak Devlet vergi toplamada beklenen başarıyı gösteremediği için 1841 yılında yeniden mültezim uygulamasına geçilmiştir.[303] İltizam sisteminin kaldırılamaması merkezi devletin gücünün ne derece sınırlı olduğunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.[304]

Tanzimat döneminde (1839-1876) özel mülkiyet haklarının verilmesi aynı zamanda büyük çiftliklerin oluşmasına da neden olmuştur.[305] Ancak, Osmanlı Devletinde büyük çiftliklerin yaygınlaşması olayı Celali İsyanları sırasında ve sonrasında ortaya çıkmıştır. Aralarında taşradaki kapıkulunun da bulunduğu seyfiye mensubu nüfuzlu kişiler, köylülerin Celali isyanları nedeniyle terk ettikleri toprakları sahiplenmişlerdir. Bunlar, arazileri, kölelerini ya da kiraladıkları adamları yerleştirerek kendi özel arazileri haline getirmişlerdir. Toprağın özel mülk halinde büyük çiftliklere dönüşmesinin bir yolu bu türden idari bozukluklar iken, diğer türü de, tefecilerin köylülerin araziler üzerindeki tasarruf hakkını devralmalarıydı. Zaman içinde bu topraklar idari bozuklukların da etkisiyle özel mülk haline gelecekti. Ayrıca devletin sahip olduğu toprakların kiraya verilmesi (mukataa) de miri arazinin büyük çiftliklere dönüşmesi sonucunu doğurmuştur. Mali sıkıntı içindeki yönetim tarım arazilerini mukataa ederken, idarenin kayıt tutmadaki beceriksizliği ve sistemin istismar

[302] Köymen, "*Sermaye Birikirken",* s. 82,83,86,87
[303] Yavuz, s.6
[304] Pamuk, s.9; "İltizam sistemi ve aşarı ancak Cumhuriyet yönetimi kaldırabilmiştir" (Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi,** 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s.30)
[305] Yavuz, s.6

edilmesiyle, fiilen bu topraklar özel mülk, mukataa sahipleri gerçek toprak sahibi, köylüler de onların kiracısı haline geliyordu.[306] Bu yapı içerisindeki Osmanlı köylüsü kimi zaman kılıfına uydurularak, kimi zaman da zorla bir mülksüzleştirilme sürecini yaşamıştır.

3.1.2.1. İmparatorluğun Son Yüzyılında Tarım Politikaları ve Tarımsal Yapı

Osmanlı İmparatorluğunda modern anlamda ilk tarım politikası, 19. yüzyılın başlarında Mısır'da Kavalalı Mehmet Ali Paşanın (1769-1849) yaptığı bazı müdahalelerle olmuştur. Bu müdahalelerde kimi kurum ve kuruluşlara ait arazilere el konulmuş ve bunların tarıma elverişli olanları çiftçilere dağıtılarak bir toprak reformu gerçekleştirilmiş ve Batıda gelişen tekstil sektörünü dikkate alarak, özellikle pamuk üretimine önem verilmiştir. Yavuz'un değerlendirmesine göre, "bu örnek istisna olarak kabul edilebilir ise, Osmanlı İmparatorluğunun izlediği tarım politikası, tarımsal ürün üreticilerini korumaktan ziyade, tüketicilerin gıda ihtiyacını düşük fiyatlardan almasını garanti etmeyi amaçladığı şeklinde özetlenebilir."[307]

19. yüzyılda Osmanlı ekonomisi ve dolayısıyla tarımını etkileyen en önemli gelişmelerden biri İngiltere ile imzalanan ve ilk serbest ticaret anlaşması olan 1838 Balta Limanı anlaşmasıdır. Sanayi devrimini gerçekleştirmiş İngiltere gibi bir ülkeyle, o dönemde ortaçağın üretim tekniklerini kullanan Osmanlı arasındaki serbest ticaret, bir yandan Osmanlı hammaddelerini Avrupa'ya taşırken, diğer yandan da İngiliz mamul mallarını Osmanlı pazarına akıtarak geleneksel Osmanlı zanaatlarının yıkımına yol açmıştır. Ayrıca bu ithal mallarının finansmanı da sürekli dış borçlanma zorunluluğunu yaratmıştır.[308]

Bu anlaşmayla İngiltere, kapitülasyon düzeninde sahip olmadığı ayrıcalıklar elde etmiştir.[309] Bu ayrıcalıklardan birincisi, gümrüklere ilişkindir. İngilizler iç ya da dış

---

[306] İnalcık, s.16
[307] Yavuz, s.46
[308] Köymen, "*Sermaye Birikirken",* s. 87,88
[309] "İlelebet mer'i ve muteber olduğu belirtilen antlaşma hükümlerinden öteki bütün devletler yararlanabilecektir (nitekim öteki Avrupa devletleriyle de aynı tipte antlaşmalar imzalanmıştır)." (Avcıoğlu, s.71)

ticaret için istediği malları alabilmiş ve getirdiği ya da götürdüğü mallar, bir kez belirlenen gümrük vergisi (ihracat vergisi ihraç değerinin % 12'si, ithalat vergisi ithal değerinin %5'i) ödendikten sonra, artık iç gümrüklerde vergilendirilmemiştir. Oysa iç gümrükler yerli tüccar için devam ettiği için bunlar aleyhine haksız bir rekabet durumu söz konusu olmuştur. İkinci olarak, bazı ürünler için Osmanlıların uyguladığı yed-i vahit[310] (tekel) usulü kaldırılmıştır. Böylece tek fiyat koyabilen yed-i vahitçi yerine İngiliz tüccarları ve adamları tek tek üreticilerden alım yapabilecekleri için fiyatları artık daha çok onlar belirleyebilmiştir. Üçüncü olarak da İngilizler Osmanlı ülkesinde sadece Osmanlı tebaasına ait olan serbest iç ticaret yapma hakkına da sahip olmuşlardır. Bunun yanında transit ticaretteki vergiler de kaldırılmıştır.[311]

Avcıoğlu'na göre, bu anlaşmayla Türkiye artık 1929 yılına kadar gümrük oranlarını belirleme özgürlüğüne sahip olamayacaktır. ***"Bu gümrük esareti, Avrupa'nın ön aldığı bir dönemde, kapitalist gelişmenin temel şartı olan bağımsız gelişme olanağını kaldırarak, sanayileşmeyi engellediği gibi, mevcut sanayiin de yok olmasına yol açmıştır."*** [312]

İngiltere'ye göre, serbest ticaret antlaşmasının pürüzsüz yürüyebilmesi için Osmanlı idari yapısının ve mülkiyet düzeninin değişmesi gerekiyordu. Bu değişim İngiltere'nin yoğun baskısıyla gerçekleşen Tanzimat ve Islahat ya da Batılılaşma hareketleriyle sağlanmıştır.[313]

Siyasal, idari ve toprak düzeninde önceki kısımda ifade edilen değişimler meydana gelmiş iken, Tanzimat Dönemi tarımsal üretim politikasına bakıldığında

---

[310] Anlaşma öncesindeki dış ticaretteki korumacı önlemlerden biri olan Devlet tekeli uygulamasına ilişkin Avcıoğlu şunları kaydetmektedir: "Birçok malın alım-satımı, bir ruhsat bedeli karşılığında belli kişilerin tekeline verilmişti. Üretici, malını ruhsat sahibi bu kişilere satmak zorundaydı. Yed-i vahit –tekel- denilen bu usul, yalnız hububat vb. gibi iç ürünlere değil, ithal mallarına da uygulanmaktaydı. Mesela kahve ithal edenler, mallarını yed-i vahit, yani tekel sahibine satmakla yükümlüydüler. Mısır'da Mehmet Ali, bu yed-i vahit usulünü dış ticareti devletleştirme yolunda kullanmış, bu sayede elde ettiği gelirlerden, güçlü bir ordu ve sanayi kurma yolunda geniş ölçüde yararlanmıştı. Bu tekel durumu İngiliz tüccarlarını rahatsız ediyordu." (Avcıoğlu, s.71)

[311] Akşin, s.29; Bu anlaşmanın İngiltere ile yapılan ticaretteki yarattığı eşitsizliği göstermesi açısından Köymen'in şu ifadesi hayli çarpıcıdır: "Her 100 Sterlinlik İngiliz malından Osmanlı 3 Sterlin vergi alırken, her 100 Sterlinlik Osmanlı malına İngiltere 600 Sterlin vergi koyuyordu" Köymen, "*Sermaye Birikirken",* s. 88,

[312] Avcıoğlu, s.73

[313] Köymen, "*Sermaye Birikirken",* s. 87

devletin zirai gelişmeyi sağlamak için bir zirai bürokrasi kurduğunu görülmektedir. Bu kadroların temel hedefleri, üretimin artırılması ve çeşitlendirilmesiyle birlikte, dış talebe yönelik zirai ürünler üretiminin desteklenerek dış ticaret dengesinin yeniden kurulmasının sağlanmasıdır.[314]

Bu zirai kurumlaşma çabaları özellikle idari reformlarla oluşturulmaya çalışılmıştır. 1838 Yılında Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak bir Ziraat ve Sanayi Meclisi kurulmuştur. Ancak zirai bürokrasi alanında asıl önemli gelişme Ziraat Meclisinin oluşturulmasıdır. Bu meclis, tarımsal üretimin artırılması, dış ticaret dengesinin sağlanması, halkın gelir ve refah düzeyinin yükseltilmesi konularında araştırmalar yaparak öneriler sunmakla görevlendirilmiştir. Bunun dışında oluşturulan bir başka kurum da, 1858 yılında kurulan Meclis-i Meabir'dir. Bu kurum çeşitli altyapı yatırımlarının yapılmasıyla görevlendirilmiştir. 1868 yılında ise, mahalli düzeyde yapılacak ekonomik gelişmeyle ilgili çalışmaları organize etmek amacıyla Nafia dairesi kurulmuştu. Bu dairenin görevleri, tarımsal gelişmeyle ilgili konuların ve bu alanda verilecek ayrıcalıkların görüşülerek karara bağlanmasıydı. Devlet bu kurumsal yapılanmaların dışında da tarımsal eğitim amacıyla bir ziraat okulu da açmıştır. Ancak İstanbul'da 1848 yılında faaliyete geçen Ziraat Talimhanesi ekimlerin başarısızlığı ve mezun olanların taşraya gitmemesi nedeniyle 1851 yılında kapatılmıştır. [315]

Tanzimat yönetimi tarımsal gelişmeyi çok yönlü bir sosyal ve ekonomik gelişme programı olarak gördüğünden dolayı, 1847 yılında bu gelişmeyi sağlayacak yolları araştırmak üzere vilayetlere birer yazı göndererek ticari, sınaî ve tarımsal özelliklerin ve gelişmenin sağlanabilmesi için ne gibi tedbirlerin alınması gerektiğine dair bilgileri toplamaya çalışmıştır. Bu çerçevede elde edilen verilerle hem bitkisel üretimde hem de hayvansal üretimde çeşitli teşvikler sağlanmaya çalışılmıştır. Bu teşviklerden ilki tarımsal ürün ticaretinin serbestleştirilmesidir. Devlet geleneksel ekonomik uygulamaların iki önemli örneği olan devlet tekelleri ve devlet mübayaaları (satın alımları) büyük ölçüde tasfiye edilmiştir. İkinci uygulama, 1859 yılında Tapu Nizamnamesine konan bir hükümle, boz ve kıraç yerlerin tarıma açılmasıdır. Bir diğer önlem, ticari değeri yüksek piyasaya dönük ürünlerin üretimini teşvik etmek amacıyla,

[314] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.45
[315] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.45,46,47

bu ürünlere sağlanan aşar muafiyetleridir. Hayvansal üretime sağlanan en önemli teşvik, yapağı ihtiyacının karşılanması için merinos cinsi koyunların çoğaltılması ve bu üretimden 1843'ten itibaren on yıl hiçbir vergi alınmamasıdır.[316]

Tanzimat döneminde teşvik edici politikaların yanında müdahaleci politikalar da uygulanmıştır. Bu politikaların en belirleyici olduğu alan zirai kredi alanı olmuştur. Bu çerçevede hem özel kredi piyasasını düzenleyici kurallar getirilmiş, hem de devlet tarafından çiftçiye kredi verilmiştir. Ancak Tanzimat başlarındaki bu zirai gelişme çalışmaları daha sonraları hızını kaybetmiş ve uzun bir süre tarımsal kredi faaliyetleri de afetzede yörelere tohum ve yiyecek yardımı sağlamaktan ibaret kalmıştır.[317]

Tanzimat sonrasında tarımsal kredi ihtiyacı konusundaki ilk önemli gelişme 1863'te Memleket Sandıklarının kurulması olmuştur. Bunlar temelde kaynaklarını kendi üyelerinden –bölgedeki çiftçilerden alınan tarım ürünlerinin satılmasından elde edilen paralarla- sağlayan ve yine kendi üyelerinin kredi ihtiyaçlarını karşılayan kooperatif niteliğindeki kurumlardı. Daha sonra 1883'te bu kurum Menafi Sandıklarına çevrilmiş ve yolsuzlukların önlemek için Ticaret ve Nafia nezareti'nin merkezi yönetim ve denetimine girmiştir. Ancak 1888 yılına kadar varlığını sürdüren bu kurumlar tarımsal kredi problemini çözmede başarılı olamamış ve toplanan fonlar, küçük üreticiden ziyade zengin ve nüfuzlu kişilerin eline geçmiş, kimi zaman da hazineye aktarılmıştır.[318]

Menafi Sandıklarının başarısızlığı yeni bir kredi kurumu ihtiyacını doğurmuş ve bu amaçla Ziraat Bankası kurulmuştur. Bankanın temel görevi, satılabilir taşınmaz malların rehini ve sağlam kefalet karşılığında çiftçilere borç para vermek ve faizle mevduat kabul etmektir. Banka faaliyete 1889 yılında geçmiş kısa sürede önemli bir gelişme göstererek bir yıl içinde 331 taşra kuruluşu oluşturmuştur. Ancak tarımda kredi ihtiyacını ne derece karşıladığına bakıldığında etkilerinin sınırlı kaldığı görülmektedir. Verilen kredi miktarı 1 dönüm ekili toprak için verdiği kredi miktarı 2 gruş dolayında olmasından dolayı sınırlı kalmış ve üretici büyük ölçüde özel kredi piyasasına bağımlı

[316] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.48-53
[317] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.53,54
[318] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.53,54,150,151,152

kalırken, teminat şartlarının ağır olmasından dolayı da verilen kredilerden daha çok şehir ve kasabalı zengin toprak sahipleri yararlanmıştır.[319]

İmparatorluğun genel tarımsal yapısına bakıldığında görülen ilk önemli özellik, toprağın bol ancak emeğin kıt olmasıdır. Dolayısıyla genel anlamda nüfus yoğunluğu düşük olan imparatorlukta, geniş ve verimli toprakların çok sınırlı bir bölümünde tarım yapılabiliyordu. Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu bölgelerde (Ege bölgesi gibi), sınai bitki üretimi ağırlıkta iken, nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bölgelerde (İç ve Doğu Anadolu gibi) üretimdeki ağırlık tahıl üretimi ve hayvancılığa dayanıyordu.[320]

Tarımsal yapıdaki ikinci önemli özellik 17. ve 18. yüzyıllarda büyük toprak mülkiyeti ortaya çıkmış ve son yüzyılda daha da gelişmiş olmasına rağmen, küçük üretici kesim hala tarımsal sosyal yapının hâkim şeklini oluşturuyordu. 1840'larda Anadolu'da ekili toprakların %82'si 60 dönümden daha küçük işletmelerden oluşuyordu. Orta ve küçük işletmelerde hâkim olan işletme yapısı ortakçılık şeklindeydi. Bir diğer özellik de ticari tarım değil, geçimlik tarımsal üretimin yapılıyor olmasıdır.[321]

Bu dönemde tarımsal üretimi ve toprak kullanımını etkileyen en önemli gelişmelerden biri de 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi olmuştur. Bu kanunname ile devlet toprakta özel mülkiyeti tanımış ve toprağın alım satımını serbest bırakmıştır. Pamuk, Devletin bu uygulamadaki amacının, bir yandan âyanın ve diğer yerel unsurların gücünü sınırlamak ve öte yandan da tarımsal üretimi geliştirerek vergi gelirlerini artırmak olduğunu ifade etmektedir.[322] Ancak Yerasimos bu kanunla büyük toprak mülkleri doğmuş olduğunu belirtmektedir. Bu kanunla Devlet, büyük toprak sahipleri ve onun kiracısı durumundaki köylü arasındaki ilişkileri bilmezden gelerek, ortakçıların kaderini büyük mülk sahiplerinin eline bırakmıştır.[323] Bu yeni toprak

[319] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.152-155
[320] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.80
[321] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.55
[322] Pamuk, s.9
[323] Stefanos Yerasimos, **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye,** 2. Baskı, İstanbul: Gözlem Yayınları, 1977, s.718-720 Aktaran: Köymen, s.70

mevzuatı ile yerli ve yabancı kişilerin elinde geniş araziler toplanmış ve köylünün ırgatlaşmasının yolu açılmıştır.[324]

19. yüzyıl boyunca özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerinde Avrupa sermayesi ile Avrupa pazarları için üretim yapan çiftlikler kurulmuştur. Bu gelişmeyi destekleyen bir diğer unsur da yabancıya toprak satışına izin veren 1867 Nizamnamesidir. 1868'de İzmir civarındaki tarıma elverişli toprakların en az üçte biri, İngilizleri tapulu malı iken on yıl içinde İzmir civarındaki bütün tarıma elverişli topraklar 41 İngiliz tüccarın eline geçmiştir. Osmanlı Devletindeki makineleşmenin öncüsü de bu İngiliz çiftlikleri olmuştur.[325] Ekonominin yabancı sınaî ürünlere ve sermayeye açılması toprakta özel mülkleşmeyi hızlandırırken, Batı Anadolu'da görülen pazar için üretimin giderek yaygınlaşması da merkezi yönetimin etkisiz olduğu bir dönemde toprakta özel mülkiyete geçişi daha da hızlandırmıştır.[326] Tablo 4'ten elde edilen veriler, yukarıda ifade edilen toprak mülkiyetindeki eşitsiz gelişme ve yapılanmayı gözler önüne sermektedir.

Tablo 4- Osmanlı Devletinde Tarım Topraklarının Mülkiyeti, 1913

	Aile Sayısı (bin)	Çiftçi Ailesi Yüzdesi	Toprak Yüzdesi
Derebeyi	10	1	39
Toprak Ağası	40	4	26
Orta ve az topraklı köylü	870	87	35
Topraksız Köylü	80	8	-
Toplam	1000	100	100

Kaynak: DİE, Türkiye'de Ekonomik ve Toplumsal Gelişmenin 50 yılı, Ankara: 1973, s.24 Aktaran: Kepenek ve Yentürk, s.14

Veri problemine yukarıda değinildiği gibi; 20. yüzyılın başında nüfusu 16 milyon civarında olan bir ülkede, nüfusun yüzde 80'inin köylü olduğu düşünüldüğünde tablodaki verilerin pek güvenilir olmadığı anlaşılmaktadır. 15 milyonun yüzde 80'i 12 milyondur. Ancak tabloda, toplam köylü nüfusu, her ailenin 5-6 kişinden oluştuğu

[324] Avcıoğlu, s.114
[325] Köymen, "*Sermaye Birikirken",* s. 70,71
[326] Kepenek ve Yentürk, s.13

varsayıldığında 6 milyon kadar olduğu hesaplanmaktadır. Bu bağlamda, toprak yüzdesi olarak bakılırsa, nüfusun yüzde 80'ini oluşturan –tahmini, yaklaşık 12 milyon- köylü nüfusun toplam arazilerin yüzde 35'ine sahip olduğu yorumu tahmin hatalarını da içinde barındırmakla birlikte yapılabilir. Bu durum, son yüzyılda Osmanlı toprak mülkiyetinin küçük köylü tarımı açısından tarımsal nüfus aleyhine olacak şekilde önemli ölçüde bozulmuş olduğunu göstermektedir. Topakların yüzde 65'i, yüzde 5'lik büyük toprak sahibi ailelerin elindedir. Bu adaletsiz toprak dağılımına bakıldığında Osmanlı tarımının, son dönemlere doğru küçük köylü üreticiliğinin hâkim olduğu bir yapıda olduğunu söylemek gerçekçi görünmemektedir.[327]

Osmanlının son dönem tarımsal politikaların ana çerçevesine bakıldığında dış unsurun çok kuvvetli olduğu ve bu etkiye koşut olarak devlet piyasa ilişkisinin (zirai ürün tekellerinin tasfiyesi, mübayaaların kaldırılması ve tarımsal ürün satışının serbest bırakılmasıyla) kuvvetlenmiş olduğu görülmektedir.[328] Tanzimat yönetimi tarımda yeni düzenlemelerle birlikte tarımsal ürünlerin pazarlanma ve ticaretinde liberal bir uygulama getirmeye çalışmış ve köylünün ürünlerini serbestçe pazarlanması hedeflenmiştir. Bunun sağlanmasında iç pazarı bütünleştiren ve 1865 yılında devreye giren demiryollarının da büyük etkisi olmuştur. Ancak bu süreç yerel mütegallibenin etkinliğini pekiştirmiş ve büyük kapitalist çiftliklerin yaygınlık kazanmasına neden olmuştur.[329]

19. yüzyıl İngiltere'yle başlayan sanayileşme sürecinde Dünya ticaretinin ve uluslararası iş bölümünün hızla geliştiği bir yüzyıldır. Ticaret ve sermaye hareketlerinde önceki dönemin beş katına varan bir gelişme söz konusu olmuştur.[330] Ancak yeni toprak

---

[327] Küçük köylülük konusu, tartışmalı bir konudur. Köymen'in ifade ettiğine göre, Kemal Tahir, İdris Küçükömer, Şevket Pamuk ve Çağlar Keyder, Osmanlı'nın küçük köylülük yapısına dayandığını ve bu yapıya verilen tavizler nedeniyle toplumun sanayileşemediği tezini iddia etmektedirler. Devlet bir "ana" ya da "baba" gibi şefkatli ve adildir. Kimi zaman küçük üreticileri korumak için müsadere uygulamasına başvurulmuştur. Bu yaklaşımlara göre devlet hep küçük üreticileri ve yoksulları koruduğu için liberalizm ve sanayileşme söz konusu olmamıştır. Köymen, bizdeki örneği, Osmanlının "küçük köylüyü koruduğu" biçiminde yorumlanan ***küçük köylülük*** tezlerinin 1970'li yıllarda Batılı ülkelerde geliştirildiğini ifade etmektedir. Bu tezlere dayanarak, küçük köylülüğün Kapitalizme alternatif bir model olduğu ve AGÜ'lerde küçük köylülüğü koruyan uygulamaların sanayileşmenin önündeki engel olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla bu bakış açısında AGÜ'lerin geri kalmışlığının altında yatan emperyalizm ve ülke içi sömürü düzeni değil, küçük köylülük olmaktadır. (Köymen, "*Sermaye Birikirken",* s.66-95)

[328] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.59

[329] Tabakoğlu, s.214

[330] Güran, "*19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar"* s.57

düzeni bir yandan tarımda derebeylerin ve toprak ağalarının egemenliğini artırırken, diğer yandan kapitülasyonlar ve serbest ticaret anlaşması ile devletin tarımsal üretimi artırmaya yönelik giriştiği çabaları boşa çıkarılmış ve serbest ticaret rejimi sayesinde yabancı un ve buğdayının Türkiye'yi istila etmesi söz konusu olmuştur. Kapitülasyon rejimi altındaki Osmanlı ülkesi, çiftçisini koruma hakkına sahip olamadığından dolayı, tarım üretiminin gelişmesi engellenmiş ve Türkiye, buğday ve un ithal eden bir ülke haline gelmiştir. Yabancı sermaye, sanayi ve tarım üretimi yeterince geliştirilemediğinden dolayı sınırlı kalan devlet gelirlerinin önemli bir kısmına Duyun-u Umumiye ile el koyduğundan dolayı devletin ekonomik gelişme ortamını hazırlama yolundaki zorunlu görevini yerine getirmesini de engellemiştir.[331]

20. yüzyıl başlarından itibaren bu olumsuz tabloya kimi müdahaleler yapılmak istenmiştir. İttihat ve Terakki iktidarı, Birinci Dünya Savaşı sırasında bir milli iktisat kurma çabasına girişmiştir. Bu son dönemde hem tarım ve hem de sanayi sektörlerinde bir korumacılık uygulamasına gidilmiştir.

1914 Yılı sonbaharında Batılıların direnmelerine rağmen, kapitülasyonların kaldırılması sağlanmış ve aynı zamanda bir tarım savaşı ilan edilmiştir. Spesifik gümrük tarifesi yürürlüğe konarak, tarımı ve yerli sanayiyi gümrük tarifeleriyle korumak ve sanayileşmeyi teşvik etmek amaçlanmıştır. Hükümetin Tarım Kanunuyla giriştiği bu tarım savaşında parasız tohum dağıtılmış, çiftçiye tarım eğitimi verilmiştir. Donanma ve Kızılay gibi dernekler ile bankalar, bizzat çiftçilik yapmışlar ve birçok bölgede ilk kez patates ekimi bu çabalarla gerçekleştirilmiştir. Tarım Kanunuyla çiftçilikle az çok ilgisi olan kadınların ve askerlikten muaf erkeklerin tarımda mecburi çalıştırılması, her çiftçinin günde sekiz saat çalıştırılma zorunluluğu gibi uygulamalar kabul edilmiştir. Aynı zamanda Ziraat Bankasının yetkileri ve etkinlikleri artırılmaya çalışılmış ve kooperatifçilik geliştirilmeye çalışılmıştır.[332]

Batı kapitalizminin baskısıyla –son dönemdeki çabalara rağmen- bağımsız bir kalkınma yolu izleyemeyen, sınaî kapitalizme geçemeyen Osmanlı Toplumu, bağımsız gelişme olanağına kavuşamamıştır. Ülkenin konumu ve zenginliği, Batı kapitalizminin

[331] Avcıoğlu, s.115,116
[332] Avcıoğlu, s.175,177

iştahlarını üstüne çekmiş ve sonuç itibariyle bozulan sosyoekonomik yapı çökmüş ve yarı sömürge olarak nitelendirilebilecek bir ülke ortaya çıkmıştır. Türkiye bu bağlamda geri kalmış bir ülke değil, Avcıoğlu'nun deyimiyle emperyalizmin geri bıraktığı bir ülkedir.[333] Osmanlı Devleti, genelde ekonomik ve siyasal özelde de tarım sektöründe yaşanan değişimlerle, ortaya çıkan uluslar arası iş bölümü sisteminin istediği değişikliklere uyum sağlamak zorunda kalan, ham madde ihracatçısı ve mamul mal ithalatçısı konumundaki bir çevre ülkesi halini almıştır.

3.2.CUMHURİYET DÖNEMİ TARIMI VE TARIM POLİTİKALARI

Bu kısımda, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren tarım sektörünün durumu ve yeni kurulan cumhuriyetin tarım sektörüne ilişkin planları ve politikaları anlatılacaktır. Daha sonra ikinci dünya savaşı ve 1950'lerden itibaren tarımda ne gibi politika değişikliklerine gidildiğine değinilerek 1980 yılına kadar olan dönem incelenecektir.

3.2.1. 1923–1929 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlıdan devraldığı tarımsal yapı oldukça geri ve ilkel üretim tekniğine dayanmaktaydı. Uzun savaş yılları tarımsal üretimi yarı yarıya azaltmış ve tarımsal iş gücü kaybı yaşanmış ve aynı zamanda başta iş hayvanları olmak üzere araç-gerecin büyük kısmı yok olmuştu.[334] Üretim istikrarsız ve doğal koşulların belirlediği bir çerçevede yapılıyordu. Bu nedenle de üretim yıldan yıla değişiklik göstermekteydi. Tarıma dayalı sanayilerde ise ülke kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak bir yapı sergiliyordu. Şeker, pamuklu dokuma, çay, patates gibi temel ihtiyaç maddelerinin karşılanması, ithalatı zorunlu kılmaktaydı.[335] Köylünün büyük çoğunluğu yarıcılık, ortakçılık yapıyor toprağı olmayan önemli bir kısmı (toplam tarımsal aile sayısının yüzde 8'i) başkasının toprağında maraba durumunda hayatta kalmaya çalışıyordu.

---

[333] Avcıoğlu, s.148,149
[334] Kazgan, s.377
[335] Fatih Tuğluoğlu, "Modernleşmenin ve Devletçi Ekonomi Politiğin Kırsal Kesim Üzerine Etkileri (1929-1939)" (**Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Ensitüsü, 2007), s.17

Bu yapı içerisinde, Cumhuriyetin ilk yıllarında, içinden çıkılan savaş ekonomisi koşulları ve Lozan antlaşmasının kimi kısıtlayıcı hükümleri karşısında, tarım kalkınmayı sağlayacak sektör olarak seçilmiştir. Cumhuriyet yönetimi tarımı geliştirmek için aşama aşama bir program izlemiştir. İlk olarak Osmanlı'dan devralınan çağdışı kurumlar tasfiye edilmiştir. Daha sonra tarıma ilişkin geniş çaplı bir kurumlaşma hareketine girişilmiş ve tarımı fiyat politikaları ve dış ticaret korumasıyla destekleme yoluna gidilmiştir.[336] Bu amaçla 1924 yılında Ziraat Vekâleti adıyla Tarım Bakanlığı kurulmuş ve tarımsal üretimi artırmaya yönelik politikalar izlenmiştir. Bu politikalar üç kategoride değerlendirilebilir. Birincisi, toprak mülkiyetine ilişkin olarak uygulananlar, ikincisi makineli tarımın teşvikine ilişkin politikalar ve üçüncüsü de ticari bitkiler açısından uygulanan teşvik politikalarıdır.[337]

Cumhuriyetin ilk yıllarında çıkarılan genel ve özel yasalar toprakta özel mülkiyeti pekiştirici olmuştur. Medeni Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte Osmanlı'dan kalan miri toprak düzeni de 1926 yılında tamamen ortadan kaldırılmıştır.[338] Bu kanunla aynı zamanda kişilerin tasarrufunda bulunan topraklara tam mülkiyet hakkı tanınmış ve bunların satışı kolaylaştırılmıştır.[339] Kanunun 639. maddesine göre, "çekişmesiz ve aralıksız 20 yıl ve malik sıfatıyla yedinde bulundurmuş olan kimse, o gayrimenkulün kendi mülkü olmak üzere tescili talebinde bulunabilir." Bu maddeyle, yerel güç sahibi kişiler, kamu topraklarını kendi mülkiyetlerine geçirmiş ve toprak reformu sorununun 2000'li yıllara kadar sürmesine neden olmuştur.[340]

Osmanlıda toprak mülkiyetini veren Tablo 4'teki durum, Cumhuriyet dönemiyle birlikte esaslı bir değişiklik geçirmemiş ve toprakların adaletsiz dağılımı 2000'li yıllara kadar devam etmiştir. 1923 Yılında Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı'dan devraldığı adaletsiz toprak düzeniyle, köy nüfusunun genel nüfusa oranla yoğun olduğu bir devlet olarak yapılanmaya başlamıştır. 1927 Yılı sayımına göre, 13,6 Milyon

[336] Kazgan, s.377
[337] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.116
[338] Hüseyin Topuz, "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)" **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi"** C.12, S.3, (Y.2007), s380
[339] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.116
[340] Kazgan, s.378

nüfusun 10,3 milyonu (toplam nüfusun %75'i) köylerde yaşamaktadır.[341] Ancak, köylülüğün çok büyük bölümünü oluşturan küçük topraklı köylüler, köy dışında yaşayan büyük toprak sahiplerinin yarıcısı, marabası, ortakçısı ya da kiracısı konumundadır.[342] Bu konuda Rozaliev şunları kaydetmektedir:[343]

> *Kemalist devrimden sonra Türkiye'de toprak mülkiyeti pek az değişti (...) 1920'lerin sonu ve 1930'ların başlarında, ülkenin büyük toprak ağaları tüm işlenebilir arazinin yüzde 40-50'sine sahipti. Yaklaşık olarak işlenebilir toprağın yüzde 40'ı, zaman zaman ücretli tarımsal işçi kullanan orta çiftçi ile varlıklı çiftçilerin elinde bulunuyordu. Tarım nüfusunun yüzde 65-70'ini oluşturan parsel sahibi yoksullar ile tümden toprak yoksulları, işlenebilir toprakların yüzde 5-10'una sahip bulunuyorlardı,*

Devletin lider kadrosu, böyle bir yapı içerisinde olunduğunun bilincindedir. Fakat buna yönelik bir toprak reformu çabasına girişecek ortam o günün koşullarında yoktur – ancak 1945 yılında bir Toprak Kanunu çıkartılabilmiş ama gerektiği gibi uygulanamamıştır-. Yine de 1923–1938 yılları arasında topraksız çiftçiyi ve göçmen ve mübadilleri topraklandırmak amacıyla toplamda on milyon dönüm civarında hazine arazisinin dağıtımı yapılmıştır. Ancak bunun da mülkiyet yapısında adaleti sağladığı söylenemez. Toprağa kavuşturulan köylü, mülkiyetinden hiçbir zaman emin olamamaktadır. Çünkü köylülere dağıtılan ya da köylülerce kurutulan bataklıkların, imar edilen arazilerin, beklenmedik sahipleri çıkmakta ve köylü araziyi yitirmek durumunda kalmaktadır.[344]

18 Mart 1924 yılında Köy Kanunu çıkarılmıştır. Bu yasa da Devletin kırsal kesime yönelik ilk uygulamalarından birisi olmuştur. Bu yasa ile gelişmenin köyden başlayacağı vurgulanmış ve köylere hukuki bir kişilik tanınarak ilk defa köy toplulukları özerk bir yapıya kavuşturulmuştur.[345]

---

[341] http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=39&ust_id=11 (erişim 26.10.2009)
[342] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.111
[343] Yu.N.Rozaliev, "**Türkiye'de Kapitalizmin Gelişiminin Özellikleri**", Moskova, 1982, s.18 Aktaran: Yalçın Küçük, "**Türkiye Üzerine Tezler**", I.Kitap, 1.Baskı, İstanbul:Salyangoz, 2006, s.33
[344] Avcıoğlu, s.313,315,316
[345] Bülent Gülçubuk, "Kırsal Kalkınma", Fahri Yavuz (Ed.), **Türkiye'de Tarım** içinde (68-93) Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı,2005, s.74
http://sgb.tarim.gov.tr/Tarim_Politikalari/turkiyede_tarim/turkiyede_tarim.pdf (erişim.16.10.2009)

Cumhuriyetin iktisat politikalarını liberal bir çizgide ve ulusal bir burjuvazi yaratılması amacına yönelik olarak belirleyen İzmir İktisat Kongresinde, tarım sektörüne ilişkin ilk adımda yapılacak önlemler de tartışılmıştır.[346] 17 Şubat 1923 yılında toplanan kongrede tarım kesiminin talepleri, iç bölgeleri limanlara bağlayacak demiryolunun yapılması, reji idare ve yönteminin kaldırılması, kırsal kesimde asayişin sağlanması, tarım alet ve gereçlerinin ithalinin gümrük vergilerinden muaf olması ve aşar vergisinin kaldırılması şeklinde olmuştur.[347]

Tütün tekelini elinde bulunduran yabancı Reji idaresinin imtiyazına, bedeli ödenerek 1926 yılında son verilmiştir. Bu tasfiye, "dışa bağımlı despot devlet"in bir simgesinin yok edilmesi anlamına geliyordu.[348] Aşar vergisi ise 17 Şubat 1925 yılında kaldırılmıştır. Bu sayede tarımsal üretim üzerindeki vergi yükü büyük ölçüde hafifletilmiştir. Tarım kesimince ödenen doğrudan vergilerin toplam bütçe gelirleri içindeki payı 1924 yılında yüzde 29 iken, bu oran 1926'da yüzde 14'e, 1929'da ise yüzde 12'ye düşmüştür. Bu dönemden sonra gelip geçen hükümetlerin çoğu kırsal kesime hemen hemen kesintisiz bir vergi muafiyeti tanımıştır.[349] Bu dönemde, kaldırılan aşarın yerine ise yol, arazi ve hayvan vergileri gibi yeni vergiler

---

[346] "Kongre, o günkü toplumsal ve ekonomik yapı içinde işlev ve güç sahibi olan kişileri bir araya getirmiştir. Böylece, "eşraf", "ayan" ve tüccarlar ve özellikle İstanbul ticaret çevreleri, güçlerini bir kez daha kanıtladılar. Kongre, hükümete, bu grupların çıkarlarına uygun öneriler yaptı. (…) ilginç olan nokta, o günkü kötü ekonomik koşullardan sorumlu tutulmasına karşın, yabancı sermayenin Türkiye'ye çağrılmasıydı. (…) bu açıdan, İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi, Osmanlılardan devralınan toplumsal ve ekonomik yapının onaylanması anlamını taşıyordu. (…) Mustafa kemal ve arkadaşları, Türkiye'deki işçi sınıfının kolektivist bir ekonomiyi destekleyecek ölçüde gelişmediği gerekçesi ile bilinçli olarak sosyalist olmayan bir kalkınma yöntemi seçmişlerdi. Bu durumda elde tek bir seçenek kalıyordu: Girişimci bir sınıfın ortaya çıkmasına yardımcı olmak." (Kongar, s.350,351)

[347] Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir,** Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi yayınları, 1971, s.390–394, Aktaran: Tuğluoğlu, s.15

[348] Kazgan, s.378; "Duyunu umumiye, Avrupalı alacaklılar ve yatırımcılar adına devlet gelirlerini toplayıp aktarmakla yetinen bir kuruluş olarak kalmıyordu. Aynı zamanda işletmecilik yapıyordu. Tuz ve tütün tekeli bu idareye verilmiştir. İdare tuzu kendisi işletiyor ve bundan 1 milyon liranın üstünde gelir sağlıyordu. Tütün tekelini ise, 1884'te Düyunu Umumiye, Osmanlı Bankası, Credit Anstalt (Viyana) ve S. Blecihröder (Berlin) bankalarının kurdukları bir şirkete bırakmıştı. Kısaca Reji diye bilinen (…) şirket, tütün alım satımına el koyuyordu. (…) Bir köylü bu idarenin tekeli altında kendi yetiştirdiği tütünden yarım okka bir yana saklayayım dese, reji kolcusu tarafından küt diye alnından vuruluyordu." (Avcıoğlu, s.90); "Tütün üreticisi, reji İdaresinin koyduğu tekel fiyatına karşı, tütününü kaçak olarak pazarlamayı yeğlemiş reji idaresinin silahlı koruculari tarafından serbest piyasaya tütün taşıyan 20 binde fazla tütün üreticisi köylü vurularak öldürülmüştü" [Muzaffer İlhan Erdost, "Yabancılara Toprak Satışı ve Yasalaşma Süreçleri (1535-Şubat 2009)", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262, s.109]

[349] A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, **Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal dönüşüm ve Kriz,** İstanbul: Egemen Yayınları, 1990, s.7

konulmuştur.[350] Aşar vergisinin kaldırılması tarımsal üretimin önemli miktarda artmasına neden olmuştur. İlk beş yıl için yüzde 10'lar civarında bir üretim artışı gerçekleşmiştir.[351] Tarımın 1925 yılında Gayrı Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) içindeki payı yüzde 44,4 iken, bir yıl sonra 1926'da yüzde 49,6 ya çıkmıştır.[352] Ayrıca, tarımsal üretim üzerinden ayni olarak alınan aşara son verilmesi, tarım kesiminde para ekonomisiyle doğrudan ilişkili olan kesimin genişlemesine neden olmuş ve aşarın toplanma biçiminden kaynaklanan ürün zayiatları ortadan kalkmıştır.[353]

Köylü nüfusun yüzde 22'sinin iş hayvanı yoktur ve aile başına bir karasaban bile düşmemektedir.[354] Böyle bir üretim tekniğiyle arzu edilen tarımsal gelişmenin sağlanması mümkün değildir. Bu amaçla Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımsal kredileri artırmaya yönelik adımlar atılmıştır. Ziraat Bankası sermayesi ve kredileri arttırılmış, kooperatifleşme yolunda önce İtibar-ı Zirai Birlikleri ve 1929 yılında Zirai Kredi Kooperatifleri kanunları çıkarılmıştır. Bu sayede de tarımda ilk makineleşme hareketinin başlayabilmiştir. Türkiye'de traktörün tarımda ilk kez kullanılması 1924 yılındadır. O tarihte Almanya'dan 221 adet traktör ithal edilmiştir.[355] Büyük Buhranın yaşandığı 1929 yılında traktör sayısı 2000 olmuştur.[356] Devlet tarım makinelerinde kullanılacak akaryakıt için de destek sağlamaktadır. 1926 yılında çıkarılan bir kanunla traktör ve motorlu pulluk sahiplerinin kullandıkları petrol, benzin ve mazot gümrük, istihlak ve inhisar resimlerinden muaf tutulmuştur. Bunun dışında 500 dönümün üzerinde toprak işleyenler ile 200 küçükbaş ya da 50 büyük başın üzerinde hayvanı olanlar ve yardımcıları da askerlikten muaf sayılmıştır.[357] Ancak tarımda görülen nispi gelişme ve makineleşme daha çok Çukurova ve Ege'deki kapitalist işletmelerde görülmektedir.[358]

---

[350] Tuğluoğlu, s.95; A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, s.7
[351] Günaydın "Türkiye Ekonomisinin…", s.108,109
[352] Topuz, s.382
[353] A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, s.8
[354] Günaydın "Türkiye Ekonomisinin…", s.109
[355] Mesut Doğan, "Türkiye Ziraatında Makineleşme: Traktör ve Biçerdöverin Etkileri",*İstanbul Üniversitesi.CoğrafyaDergisi*,2005,Sayı14, http://www.istanbul.edu.tr/edebiyat/edebiyat/dekanlik/dergi/cd/Archives/number_14/14_05.pdf (erişim:06.12.2008), s.69
[356] DPT, **Kalkınan Türkiye 1923–1968**, Ankara: DPT Yayınları 1969, s.44. Aktaran: Tuğluoğlu, s.20
[357] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.117
[358] Avcıoğlu, s.313,315

Ticari tarım ürünlerinin teşvikine bakıldığında ise Ziraat Bankası'nın büyük ölçüde toplam ihracatın yarısından fazlasını oluşturan tütün, pamuk, fındık ve incir gibi ihraç ürünleri üretimi için verdiği krediler yer aldığı görülmektedir. 1926 yılında 18 milyon lira olan Ziraat Bankası kredileri, 1930 yılında yüzde %50 artışla 27 milyon liraya çıkmıştır.[359] 20 hektardan geniş tarımsal araziyi makineyle işleyen çiftçilere prim verilmesi öngörülmüştür. Ancak pamuk gibi büyük toprak mülkiyetinin ve büyük ölçekli üretimin önemli olduğu ürünlerde teşviklerden yararlananlar çoğunlukla büyük toprak sahipleri olmuştur. Üreticiler, tütün gibi küçük üreticiliğe dayanan ve güçlü aracıların bulunduğu üretim alanlarındaki teşvik politikalarından yararlanamamışlardır.[360]

1923'ten 1929'a kadar olan dönem, Tarım sektörü için, ihraç edilen tarım ürünlerinin fiyatlarının da artmasıyla nispeten canlı bir dönem olmuştur. Ancak değişmeyen mülkiyet ilişkileri, ilk başta görülen hızlı bir üretim artışının devam etmesine ve sektörün modernleşmesine engel oluşturmuştur.[361]

Büyük buhran öncesi ve sonrasında köylünün durumunun ne olduğuna bakıldığında ise, 1933 yılında yazılmış bir makalede durum çarpıcı bir şekilde anlatılmaktadır[362]:

> *Umumi harp yoksulluğu üstüne Kurtuluş Savaşı'nın tabii sıkıntıları geldi. Yurt kurtuldu, sağ kalan Mehmetçikler köylerine döndüler. (...) Parasızdılar, yalnız parasız değil aynı zamanda çıplaktılar. İlk işleri kasabadan giyecek tedariki oldu. Dükkâncılar da onları bekliyorlardı. Onlar da veresiye pahalıca mal satarak kazanacaklardı. Köylüler kafile kafile çarşıya borçlandılar. Harmanda verecekleri borç için, biricik senet tüccarın defteri idi. 927 senesine kadar yıllar iyi gitti. Yağmurlar eksik değildi. Ancak bu suretle borçlarını ödeyebiliyorlardı. Vatka ki, o mahut kuraklık geldi, artık boğaz kavgası başladı. Tüccarların elinde buğday vardı. Onu bir sene evvel köylüden alacak yerine almıştı. Köylüler*

[359] Küçük, tarım politikaları ve tarımsal desteklerden özellikle büyük çiftçilerin yararlandıklarını ifade ederek şunları kaydetmektedir: "Büyük çiftçilere ayrıcalıklar askerlik hizmetlerine kadar uzanıyor. 1924 yılında işlenen araziyi artırmak amacıyla kabul edilen bir yasa ile bir çiftçi ya da yardımcısı tarafından arazi minimum büyüklüğün (en az 50 hektar) üzerinde ise, çiftçi yardımcıları askerlikten muaf tutuluyordu" Küçük, "Türkiye Üzerine…", s.35

[360] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.118,119

[361] Avcıoğlu, s.314

[362] Stajyer Hâkim Yalçın, "Kadıhan Köylüsü Nasıl Borçlandı?", Ülkü Mecmuası, sayı 11, 1933. Aktaran: Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.123

tüccarlara yalvardılar, (...) aç kalmayalım da gelecek sene bire üç vermeye razıyız dediler. (...) Bir sene evvel yüz liraya verdiğini, üç yüz liraya alan köylü, belli bir akıbete doğru sürükleniyordu. (...) 929 senesinde köylünün katmerleşen borçlarını ödemek imkânı olmadı. Mahsul vardı, fakat fiyatlar geçmiş senelerindekinden düşüktü. (...) Elindekini sattı. Bir kilenin borcunu üç kilenin değeri ile ödeyemedi. (...) Beş sene evvel yüz liraya bir öküz alan köylü, bugünkü değeriyle üç öküz bedelini vermiş olduğu halde daha üç öküz bedeli vermeli ki, borcundan kurtulsun. Köylü borcunu veremedi ve veremiyor. Tüccar da icra kanununa dayandı. Ektiği tohumu alamayan veya ancak yiyintisini kaldırabilen köylülerin borçlarına, bu sene de icra masrafları, memur harçları biniyor. Daha şimdiden Ankara'ya Eskişehir'e giden köylüler var.

1929 Büyük Dünya buhranının tarım sektörüne etkisi oldukça yıkıcı olmuştur. İhraç edilen tarım ürünleri fiyatlarında yaşanan yarı yarıya varan düşüşler,[363] ihracat gelirlerinde büyük ölçüde azalmalara neden olmuştur. Bu durum Türk tarımında, kapitalist sektör de dâhil olmak üzere tam bir çöküntü yaratmıştır. Makineleşme hareketi durmuş ve hükümetin akaryakıta tanıdığı gümrük muafiyetini kaldırmasıyla yeni makine alımı durmuş ve var olanlar da kullanılmaz hale gelmiştir.[364]

Köylü düşen ürün fiyatları nedeniyle, temel ihtiyaçlarını karşılayamamış ve tefecinin eline düşmüştür. Hatta bu dönemde açlık öyle bir boyuta ulaşmıştır ki, kimi bölgelerde zengin çiftliklerde yağmalama olayları yaşanmış, kimi yerlerde de açlıktan ölümler olmuştur. Makal, Bizim Köy'de şunları kaydediyor:[365]

Her evde bir tencere kaynar ya fokur fokur, dert olsa gerek bu kaynayan. Her yüzde gösterir tesirini. (...) bulgurun yanına fasulye, patates, bağı olan bazılarında azıcık pekmez bulunabilir (şayet darlık sattırmazsa). Ama topu topu beş on ev faydalanır bu lüks nimetlerden. Ekseriyet ya kupkuru yavan ekmekle yahut biraz soğan, turşuyu katık ederek gününü gün eder. Bulguru bile zor bulur. Sık dişini, verme canını!

[363] Pamuk, s.229
[364] Avcıoğlu, s.316
[365] Mahmut Makal, **Bizim Köy,** 4.Baskı, Varlık Yayınları: İstanbul, 1950, s.15

3.2.2. 1930–1950 Dönemi

Bu kısımda Tarım Sektörünün bir sonraki dönemlendirmedeki durumu iki alt ayrımda incelenecektir. İlk kısımda 1929 Büyük Buhranından sonra devletçi sanayileşmeye geçiş ve tarım sektörünün sanayileşmeyle ilişkisi ele alınacak, ikinci alt ayrımda ise uygulanan tarımsal politikalar incelenecektir.

3.2.2.1. Sanayileşmeyle Olan İlişkisi Çerçevesinde Tarımsal Yapı

Türkiye'de 1930'la başlayarak 1950'lere kadar süren döneme Devletçi dönem adı verilmiştir.[366] İktisat politikaları bağlamında değerlendirilecek olursa, özel olarak 1930–39 yılları ilk sanayileşme dönemi olarak adlandırılmaktadır. Dünya büyük buhranla boğuşurken, Türkiye ekonomisi de kendi içine kapanarak devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesine girişmiştir. Bu dönemde devletçi politikaların en belirleyici özelliği tarım dışındaki sektörlerde devletin asli yatırımcı ve üretici olmasıdır. Devletin bu bağlamdaki yatırımları 1933 yılında hazırlanan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde programlanmıştır.[367]

Devlet üç beyazda (pamuk, un, şeker) devlet işletmeleri kurarak bu temel ürünlerde dışa bağımlılığı azalma çabası içerisine girmiştir. O dönemde, sanayileşmeyi gerçekleştirmek için gerekli olan kaynakları sağlayabilecek çok fazla seçenek bulunmamaktaydı. Dönem içinde, tarım ve sanayi ilişkisine bakıldığında, bir yanda kurulması gereken bir sanayi varken, diğer yanda sanayiye kaynak aktarımında bulunacak bir tarım sektörü yer alıyordu. Ancak tarım sektörünün hem bu aktarımı yerine getirebilmesi için ve hem de sektörün içinde bulunduğu sıkıntı ve buhran koşullarından kurtarılması için desteklenmesinin gerekli olduğu görülmekteydi.[368]

Türkiye bu dönemde sermaye birikimini artırmak ve kurulacak olan işletmelerin finansmanını sağlamak için kaynak arayışı içindeydi. Dış kaynak olanaklarının buhran ortamında çok sınırlı olduğundan, sanayiye kaynak aktaracak en

[366] Kongar, s.351
[367] Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi,** 7. Baskı, İmge Yayınları: Ankara, 2003, s.59
[368] Tuğluoğlu, s.91,95

önemli sektör tarım kesimi oluyordu.[369] Dolayısıyla tarım sektörü bu dönemden itibaren sanayileşmeyi ve kent sektörünü desteklemeye başlamıştır.[370]

Bu dönemde tarımdan tarım dışına kaynak aktarımında olası üç kanaldan bahsedilebilir. Bunlar, fiyatların tarım aleyhine dönmesi, bankacılık-tefecilik ilişkileri ve tarıma devletin doğrudan müdahaleleridir.[371]

Fiyatların tarım aleyhine dönmesine bakıldığında, ilk olarak gıda maddeleri fiyatları düştüğünden dolayı reel ücretlerin artış göstermediği görülmektedir. Bu nedenle sanayi sektörü için ucuz iş gücü kullanımı söz konusu olmuştur.[372] Sanayi için ucuz iş gücünü yaratan bir diğer faktör de, tarım kesiminden kopanlarla birlikte iyice artmış olan işsizliğin ücretler üzerinde yarattığı baskı olmuştur.[373] İkinci olarak yerli sanayinin giderek artan oranda kırsal kesimin ihtiyacı olan mamul malları üretmesi ve fiyatların tarım aleyhine dönmesi de sanayi kesiminin kârlarını artıran bir etken olmuştur. Dolayısıyla, tarımsal ürünlerin fiyatlarının gerilemesiyle tarım kesimi devletçi dönemde sanayileşmenin temel kaynaklarından biri olmuştur.[374]

Bankacılık ve tefecilik yoluyla tarımdan kaynak aktarılması mekanizmasına bakıldığında bunun 1929 öncesi döneme ilişkin gelişmelerden farklı bir gelişme göstermediği görülmektedir. Ancak ticaret kesimi aracılığı ile sanayiye kaynak yaratan bu ilişkinin önceki döneme nazaran önemi azalmıştır.[375]

Devletin tarıma doğrudan müdahalesine bakıldığında iki temel politika ortaya çıkmaktadır. Bunlar vergi politikası ve fiyat politikasıdır. Vergi politikasına bakıldığında, bu dönemde de tarımsal vergi gelirleri düşük kaldığı görülmektedir. Ancak devlet gelirleri içinde tarımsal gelirlerin payının yüzde 36 dolaylarında olduğu görünmektedir. Bu durum, vergileme politikası bakımından herhangi bir değişikliğin söz konusu olmadığını ifade etmektedir.[376] Aşarın kaldırılmasından sonra tarım

[369] Tuğluoğlu, s.94
[370] Pamuk, s.229
[371] A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, s.19
[372] A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, s.19
[373] Tuğluoğlu, s.45
[374] A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, s.20
[375] A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, s.21
[376] A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, s.21

kesimini vergilendirmek için uygulanan yol, arazi ve hayvan vergileri, buhran yıllarında çok ağır olarak hissedilmiş ve şikâyet konusu olmuştur.[377]

Devlet pamuk ve şekerpancarı gibi sanayinin hammaddesini oluşturan tarım ürünlerini fiyat politikasıyla desteklemiştir.[378] Bunun yanında, tarım kesiminin pazara açılabilmesi için doğrudan buğday alıcısı olarak piyasaya girmiştir. Türkiye'de o dönemde tarım arazilerinin yüzde 88'inde tahıl üretimi yapılmaktadır.[379] Ziraat Bankası 1932 yılında 3,5 milyon hektar gibi büyük çapta üretimi yapılan buğdayın, fiyatlarının belli bir düzeyin altına düşmemesi için piyasadan buğday almakla görevlendirilmiştir.[380] 1932–1937 Yılları arasında beş kattan fazla buğday alımı gerçekleşmiştir.[381] Ancak buğday-sanayi fiyat endekslerine bakıldığında durum köylü açısından pek iç açıcı değildir. Endeks 1924=100 alındığında, bu oran 1939'da hâla 68'de kalmıştır.[382] Bu durum buğday üreticilerinin iç ticaret hadleri ile tarım dışına kaynak aktarma ilişkisi içinde olduklarını ortaya koymaktadır.[383] Ortaya çıkan tabloya göre 1930'lu yıllarda tarımdan sanayiye kaynak transferi esas olarak buğday üreticilerinin sırtından gerçekleşmiştir.[384] Böylelikle köylülerden transfer edilen kaynaklar, büyük işletmelerin ürettiği pamuk ve şekerpancarı tarımının desteklenmesinde kullanılmıştır. Tuğluoğlu bu destekleme ve fiyat politikalarının büyük tarım işletmeleri açısından etkilerini ise şöyle ifade etmektedir.[385]

> *(…) dönemin bazı özelliklerinden büyük çiftçilerin olumlu olarak etkilendiği de ortaya çıkmaktaydı. Toprak kullanım oranının yükselmesine karşın borçluluk ilişkisi nedeniyle tarımsal işçi ücretlerinin düşüklüğü ve ortakçılık ilişkilerinin yaygınlığı büyük köylülerin yararlandığı bir ortamın devam etmesini sağlamış, ayrıca garantili ve yüksek fiyattan ürün alımları kârlarını artırma imkânı sunmuştu. Pamuklu dokuma fabrikalarına hammadde temini için ülke içinde uygulamaya konulan pamuk tohumu ıslah*

[377] Tuğluoğlu, s.95
[378] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.128
[379] Tuğluoğlu, s.91
[380] 1938'den sonra yapılan alımlar ise Ziraat Bankası tarafından değil, yeni kurulan Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) tarafından yapılmıştır. (Tuğluoğlu, s.105)
[381] A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, s.22
[382] Boratav,**Türkiye İktisat Tarihi** s.78
[383] A.Aydın Çeçen, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, s.21,22
[384] Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi,** s.79
[385] Tuğluoğlu, s.110,111

çalışmalarından da sonuç itibariyle yararlanan ticari tarım yapan büyük çiftçiler olmuştu.

Sonuç itibariyle kaynak transferi açısından bakıldığında, sanayileşmenin maliyetinin küçük köylü kesimi ve işçiler tarafından paylaşılmış olduğu görülmektedir.[386]

Üretim verilerine bakıldığında ise, Pamuk'a göre Resmi istatistikler de dâhil olmak üzere çeşitli kaynaklardan sağlanan kanıtlar, tarımsal üretimin 1930'larda yüzde 50 ile 70 arasında artış gösterdiğini ortaya koymaktadır.[387] Bu durumda 1920'lerde tahıl ithalatçısı konumunda olan Türkiye, 1930'ların sonunda buğday ve diğer tahıllarda ihracatçı konumundadır. Bu üretim artışı altındaki nedenler; aşarın kaldırılması, demiryolu yapımının pazar için üretimi güçlendirmesi, nüfus artışının savaş dönemi kayıplarından sonra toparlanarak yüzde 2 düzeylerine yükselmesi, yine aynı etkiyle çeki hayvanlarının sayısında yüzde 40'a varan artışlar yaşanması ve son olarak üreticilerin iktisadi davranış biçimi içerisine girmeleridir.

Üretim artışı ve düşen tahıl fiyatları ve ücretler, sanayileşme için oldukça elverişli bir kaynak transferi süreci yaratarak kent ekonomisini güçlendirmiştir. Dolayısıyla 1930'ların ekonomik performansı büyük ölçüde giderek artan biçimde uygulamaya konan ithalat kısıtlamaları ve korumacılıkla birleşen tarım kesiminden güçlü bir kaynak transferi ile ortaya çıkmıştır.[388]

3.2.2.2. Tarım Politikaları

Bu kısım iki alt ayrımda incelenecektir. İlk olarak kurumsal yapılanmaya değinilerek hedeflenen ve oluşturulan kurumlar ve politikalar anlatılacak, ikinci olarak da İkinci Dünya Savaşı sürecindeki uygulamalara değinilecektir.

[386] Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi,** s.79
[387] Pamuk, s.179,180
[388] Pamuk, s.181

3.2.2.2.1. Kurumsal Yapılanmaya Yönelik Politikalar

1930'lu yıllarla başlayan dönemde tarımsal yapı değiştirilmeye ve bir kırsal dönüşüm gerçekleştirilmeye yönelik politikalar uygulanmıştır. Bu çalışmalar şöyle sıralanabilir:[389]

- **Toprak reformu çalışmaları** 1930'lu yılların ortalarında öncelikli olarak düşünülmüştür. Toprak reformu sorunu, 1934 yılından itibaren konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Ancak 1945 yılında çiftçiyi topraklandırma kanununun çıkarılmış olmasına rağmen, Türkiye'de bir toprak reformu gerçekleştirilememiştir. Toprak reformu konusu Türkiye'nin sosyal ve ekonomik yapısı açısından hem geçmişi ve hem de bugünü belirleyici önemli bir etken olduğundan dolayı ayrı bir başlık altında incelenmiştir

- 1935 Yılında **Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri** kurulmuştur. **Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK)**: Geçmişi memleket sandıklarına dayanır. Tarımda kredi sorununa yönelik ilk çözüm denemesi, 1924'te çıkartılan İtibar-ı Zirai Birlikleri Kanunu ve Ziraat Bankası'nın bir anonim şirkete dönüştürülmesidir.[390] Cumhuriyet döneminde ilk kooperatif 1929 yılında çıkartılan Zirai Kredi ve Alım Kooperatifleri Kanununa dayanılarak aynı yıl Giresun'da kurulmuştur. Ancak bu girişim başarıya ulaşmamış ve alınan kredilerin amaç dışı kullanıldığı ve köylünün bir kısmının da kooperatiften aldığı krediyi, kooperatif kapısından çaktıktan sonra yönetim kurulu üyesi olan tefeciye borcuna karşılık teslim ettiği durumların yaşandığı gözlenmiştir. Mevcut kredi kooperatifçilik uygulamasının ve Ziraat Bankası kredilerinin yetersiz kalması neticesinde 1935 yılında Tarım Kredi Kooperatifleri kurulmuştur. **Tarım Satış Kooperatifleri (TSK):** kredi kooperatifleriyle eş zamanlı kurulmuştur. Amaçları, ortakların ürünlerine devamlı sürüm ve alıcılar bulmak, gerektiğinde bu ürünleri hammadde olarak işlemek ve elde edilen maddelerin satışını yapmak, iç ve dış aracılara giden kazancı üreticilere mâl ederek durumlarını yabancı ülkelerdeki üreticilere karşı güçlendirmek ve piyasaya düzen vererek, fiyatların zararlı dalgalanmalarının önüne geçmek şeklinde sıralanabilir. Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim ortaklığı, Tekel,

[389] Günaydın "Türkiye Ekonomisinin…", s.109
[390] Kazgan, 379

Çaykur, Et-Balık Kurumu, Süt Endüstrisi Kurumu, Tariş, Çukobirlik, Fiskobirlik gibi kurumlar ülke çapında yaygın biçimde özellikle en az gelişmiş yörelerde örgütlenmiş kurumlardı. Bu kurumlar 1980'li yıllarda ya özelleştirilmiş ya da tekel konumlarına son verilmiştir.[391] Ayrıca yeterli alt yapı olmadan ve üretim sorunlarının çözümü gerçekleştirilmeden yapılan kooperatifçilik hareketi başarıya ulaşmamış ve üretici kesimle arasındaki ilişki pek çok aşamada sorunların çıkmasına neden olmuştur.[392]

- 1937 Yılında hazırlanan bir kanun tasarısı ile Köy Birliklerinin oluşturulması düşünülmüş ancak bu plan kâğıt üzerinde kalmış gerçekleştirilememiştir.[393] Bunu destekleyecek bir diğer adım ise 1937 yılında kurulan traktör ve makine merkezleri olan **Zirai Kombinalar**dır. Tarımın daha modern teknikler ve metotlarla yapılması için ve tarım makinelerini üreticilerin kullanımına sunmak amacıyla kurulmuştur. Ancak makinelerin üreticilere satılması beklendiği gibi gerçekleşmemiş ve özellikle büyük işletmeler tarafından kombinanın ucuza kiralanan araçları kullanılması yeğlenmiştir.[394] 1950 yılında **Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü**nün kurulması ile kapatılmıştır.[395] Ancak tarımda teknolojinin gelişmesine yönelik sabit sermaye yatırımlarında kamu ağırlığının olduğu dönem 1980'dan sonra sona ermiştir.[396]

- 1938 yılında ise **Devlet Ziraat İşletmesi** kurulmuştur. Bu kurumlarla köylüye, modern tarım tekniklerinin öğretilmesi, tarım sanayinin geliştirilmesi ve bu konularda çiftçilere yol göstermek amacıyla Atatürk'ün kendi çiftliklerini bağışlamasıyla kurulmuştur. Bu kurum çok sonra 1984 yılında **Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü** (TİGEM) adı altında yeniden yapılandırılmıştır.[397]

---

[391] Kazgan, 380

[392] Kooperatifler köylerde büyük çiftçi ve tüccarlar tarafından hoş karşılanmamıştır. Bunlar, kooperatifler hakkında çeşitli iddialarda bulunarak, kendi kredi kaynaklarını engelledikleri gerekçesiyle kooperatiflere karşı halkı soğutmaya çalışmışlardır. Köylülerin kendi söz ve ekonomik egemenliklerinden çıkmasını istemeyen murabahacılar ve büyük köylüler, kooperatiflerin idare meclislerine sızarak, kendi çıkarlarına hizmet etmesini sağlamaya çalışmışlardır. (Tuğluoğlu, s.120–24)

[393] Avcıoğlu, s.318

[394] Tuğluoğlu, s.140,141

[395] Tayfun Çağlayan, **Osmanlı'dan Günümüze Tarım,** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2004, s.55

[396] Kazgan, 381

[397] Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü
http://www.tigem.gov.tr/icerik.asp?is=177q12225q10q1hdq10q10q10q1153 (erişim:31.10.2009)

• Yine 1938 yılında **Toprak Mahsulleri Ofisi** Kurulmuştur. Bu kurumla Ziraat Bankasında Buğday Masası Şefliğinin yürüttüğü buğday satın alımı ve depolaması politikası, yalnız bu amaçla çalışacak olan Ofise bırakılmıştır.[398]

• Son adımda ise, 17 Nisan 1940 tarihli yasayla **Köy Enstitüleri** kurulmuştur. Bu eğitim sistemi, Köy Birliklerini, Zirai Kombinaları, Kooperatifleri ve Toprak reformunu tamamlayan Avcıoğlu'nun deyimiyle gerçekten devrimci ve orijinal bir hareketti.[399] Bu eğitim yapılanması, eşraf, köy ağaları ve bürokrasinin dar ve tutucu kadroları tarafından düşmanca karşılanmıştır. Kısa bir süre sonra, 1948 ve 1950 tasfiyeleriyle köy enstitüleri kapatılmış ve klasik okullar haline getirilmiştir. [400]

1950'li yıllara kadar bu politikaların değişik nedenlerle önemli bir kısmının sonuçsuz kaldığı görülmüştür. Köy kalkınması için 1930'ların ortalarında estirilen rüzgâr, 1945 yılına kadar sürmüş ancak yerel ve yerleşmiş güç odakları tarafından soluksuz bırakılmıştır. Avcıoğlu'nun ifadeleriyle:[401]

> *Köy birlikleri projesi, kâğıt üzerinde kalmıştır. Tarım kredi ve satış kooperatifleri, devlet parasını dağıtan ve geniş ölçüde eşraf ve tefeci tüccar çıkarları ile bağdaşan kuruluşlar olarak kalmış, hiçbir zaman gerçek kooperatifler birliği haline gelememiştir. Üretim kooperatiflerine yönelinememiştir. Köy kalkınmasının ve tarımı modernleştirmenin temel dayanaklarından biri sayılan kombinalar, devletin büyük çiftçiler hesabına traktör işletmesinden ibaret kalmıştır. (...) Büyük çiftçiler, makine satın almak yerine, bu işi ucuz fiyata devlete yaptırmayı tercih etmişlerdir.*

3.2.2.2.2. İkinci Dünya Savaşı'nın Etkileri

Dönem içerisinde Türk Tarımını etkileyen en önemli olaylardan biri, İkinci Dünya Savaşı sürecinin yarattığı baskı ve buna karşı uygulanan politikalar olmuştur. Bu dönem Türk tarımında birinci durgunluk ve gerileme dönemi olarak

---

[398] Toprak Mahsulleri Ofisi , http://www.tmo.gov.tr/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=28 (erişim: 30.10.2009)
[399] Avcıoğlu, s.326,327
[400] Köy enstitüleri için Bkz. Ek 2: Düzeni Tehdit Eden Eğitim: Köy Enstitüleri
[401] Avcıoğlu, s.318

değerlendirilebilir.[402] Tarımsal üretim 1945 yılında en düşük düzeyine ulaşmıştır. Bu dönemde gelen bitkisel üretim hacmi 1938–1939 dönemine oranla yüzde 34 azalma göstermiştir. Pamuk bu gerilemenin nedenlerini şöyle sıralamaktadır:[403] İlk olarak emek kıtlığı çok önemli bir etkendir. Ülke nüfusu 18 milyondur ve 1 milyonun üzerinde bir ordu sürekli olarak silâhaltında tutulmuştur. İkinci olarak çeki hayvanları ve diğer girdilerin kullanım miktarları önemli ölçüde düşmüştür. Yoksul üreticiler hayvanlarını besleyememektedirler ve bu dönemde çeki hayvanlarının sayısı yüzde 10 azalmıştır. Üçüncü olarak, devlet ürünlere piyasa fiyatlarının bir hayli altında el koymaktadır ve sektöre ağır bir vergi yükümlülüğü de getirilmiştir.

Bu dönemde uygulanan politikaların hukuki dayanağı 18 Ocak 1940'ta çıkartılan Milli Korunma Kanunu'dur. Bu kanuna dayanarak devlet kırsal nüfusa kimi yükümlülükler getirmiştir. Bunlar, üç kategoride değerlendirilebilir.[404] Emek yükümlülükleri, para olarak vergilendirme ve tarımsal ürüne el koyma.

Emek yükümlülüklerinin en önemlisi askerlik yükümlülüğü olmuştur. Kırsal kesimin bu bağlamdaki bir diğer yükümlülüğü de, askeri olmayan amaçlar için –yol yapımı, diğer yapım işleri ve kömür madenlerinde ücretli işçilik gibi- çalışma yükümlülükleridir.[405]

Para olarak alınan vergiler ise, arazi vergisi, hayvan vergileri ve yol vergisidir. Bu vergilerin özellikle yoksul kırsal kesim için büyük yük getirdiği söylenebilir. Örneğin köylüler yol vergisini para olarak ödememek için devletin yapım işlerinde çalışmayı kabullenmişlerdir.[406]

Savaş yıllarında devletin uyguladığı en önemli ve ağır yük getiren politika, devletin, ürünün bir bölümüne ya piyasa fiyatlarının çok altında kalan fiyatlardan zorunlu satış yoluyla ya da ayni vergilendirme yoluyla el koyması olmuştur. Bu politikalar 1941 yılı başlarından savaşın sonuna kadar uygulanmıştır. Haziran 1943

[402] Kazgan, s.363; Kazgan'ın yaptığı kategorizasyona göre, tarımdaki ikinci durgunluk ve gerileme dönemi çöküşle ifade edilen 1980'li yıllardır.
[403] Pamuk, a.g.e. s.186
[404] Pamuk, a.g.e. s.189
[405] Pamuk, a.g.e. s.189
[406] Pamuk, a.g.e. s.189,190

yılında çıkartılan Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile aşar vergisine dönüşü ifade eden bir uygulamayla, 1944–1946 yıllarında belli başlı ürünlerde ayni vergileme uygulanmıştır.[407]

Getirilen yükümlülüklerin eşit dağıtılmaması politikaların önemli bir aksaklığı olarak değerlendirilebilir. Pamuk'un aktardığına göre, kanunun 41. maddesine göre geniş toprakları işleyen üreticilerin hayvanlarına muafiyet sağlanırken, 40 dönümden az toprağı işlemekte olan köylülerin hayvanlarına el konulabiliyordu. Dolayısıyla yükümlülüklerin ağırlığı az topraklı köylülerin üzerine yıkılmıştır. Bu durumda köylülerin uygulanan politikalara karşı pasif direnişi söz konusu olmuş ve üretilen ürünleri beyan etmeme, yükümlülüklerden kaçınma, devlet görevlilerine ürünleri teslim etmeme ya da köye gelen görevlilere rüşvet vererek ürünün miktarını az gösterme gibi yollara başvurulmuştur. Dolayısıyla bu süreçte de yerel güç ilişkileri devreye girmiş ve kimin ürününe ne kadar el konulacağı buna bağlı olarak gelişmiştir. Netice itibariyle bu sürecin sonunda uygulanan politikaların yükünü çeken yoksul köylü kesimi olmuştur.[408]

Küçük'e göre Cumhuriyet'in kuruluşuyla başlayan tarım kesimine sağlanan muafiyetler -Aşar vergisi örneğinde olduğu gibi- ve desteklemeler esas olarak büyük toprak sahiplerini desteklemiştir. Bu süreçte ticaret ve sanayi burjuvazisi büyük toprak sahipliği ile ittifakını güçlendirmiş ve bu durum Cumhuriyet döneminin en önemli niteliklerinden birini oluşturmuştur. Yine bu durum, siyasal ve ekonomik tüm sorunların temel nedenlerinden birini oluşturmuştur.[409]

3.2.3. 1950–1980 Dönemi

Cumhuriyetin çok partili döneme geçilmesiyle başlayan ve esas olarak 1950 seçimleriyle başlayan bu yeni dönem iki alt dönemlendirme ile incelenecektir. İlk on yıllık dönemde içsel ve dışsal öğeler çerçevesinde tarım politikaları incelenecek, 1961-1980 yıllarını kapsayan planlı dönemde de özellikle kalkınma planları ışığında oluşan politikalar ve uygulamaları incelenecektir.

[407] Somel, "Türkiye İktisat Politikaları Tarihi" s.10; Pamuk, s.190,196
[408] Pamuk, a.g.e. s.191,192
[409] Küçük, "Türkiye Üzerine…", s.34

3.2.3.1.1950-1960 Dönemi ve Marshall Yardımları

1950'li yıllarda diğer sektörlere paralel olarak tarımda önceki dönemlere nazaran oldukça hızlı bir Bu dönemde, 1930'ların ithal ikameci sanayileşmesinin yerine, tarım sektörüne odaklı bir ekonomik model ortaya konmuştur.[410] Bu değişim ulusal tarım politikalarıyla birlikte, artan ölçüde gelişen uluslar arası etkiler çerçevesinde gerçekleşmiştir. 1940'lı yılların sonunda ve özellikle 1950'li yıllarda ekonomi ve politika alanında Türkiye'nin gelişimi, tek parti döneminin aksine, Batı'dan gelen etkilere ve yönlendirmelere açık hale gelmiştir. Özellikle Marshall Yardımları ile Türkiye'den biçilen rol, uluslararası işbölümünün Türkiye'den beklentileri çerçevesinde, tarıma önem verilmesi ve Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu haline gelmesi olmuştur. Bu durum, özellikle ABD tarafından o dönemde yayımlanan kimi raporlarda (Thornburg Raporu, Hilts Raporu ve Barker Raporu) ifade edilmiştir. [411]

Uluslararası işbölümünün içinde bir ham madde ve tarım ürünleri ihraç eden ülke rolü içeride de, bürokrasi ve siyasiler açısından da kabullenilmiş bir durumdadır. Bu açıdan, hem Bayar hem de Menderes Türkiye ekonomisinde önceliğin tarım sektörüne verilmesini savunmaktadırlar. *Menderes'e göre* ***" (…) Bizim memleketimizde içtimai adalet, başka memleketlerdeki gibi amele davası olmaktan çok, daha fazla çiftçi ve köy davasıdır."***[412]

1950–1960 döneminde kalkınma tümüyle tarım öncelikli düşünülmüştür. Yardım veya hibe şeklindeki dış "desteğin" önemli ağırlığı da Amerika Birleşik Devletleri tarafından sağlanmıştır. Bu nedenle dışsal faktör olarak dış finansman çok önemli bir rol üstlenmiştir.[413]

1950'li yıllarla birlikte tarımda uygulanan politikaların ana çerçevesi şunlardır;

- Traktör sayısının hızla artırılması,
- Ziraat Bankası kredilerinin genişletilmesi ve

[410] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…", s.110
[411] Tolga Tören, "Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği" **Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Üniversitesi SBE, 2006, s.125
[412] Avcıoğlu, s.401
[413] Yalçın Küçük, **Sırlar,** 1.Basım, İstanbul: YGS Yayınları, 2001, s.192

- Ürün fiyatlarının yükseltilmesi

Bu politikaların ilk ikisi, özellikle Marshall yadımlarıyla[414] hayata geçirilmiştir. Marshall Planı'nın Türk tarımına etkileri, kapitalist sermaye birikim süreçlerinin Türkiye'ye çizdiği çerçeveyi doldurmak amacıyla kullanılmıştır. Tören'in dediği gibi ***"plan, ABD sermayesinin üretim fazlasını massedebilecek mekanizmalar/pazarlar yaratma amacına ve uygulandığı ülkelerdeki sermaye birikim sürecinin sürekliliğini garanti altına alma misyonuna uygun olarak biçimlendirilmiştir."***[415]

Türkiye'de tarım geridir ve bir an önce teknik gelişme sağlanarak tarımın modernleşmesiyle üretim artırılacak ve Menderes'in deyimiyle *"içtimai adalet"* sağlanacaktır. Ancak bu içtimai adalet içinde, bölüşüm problemi yer almamaktadır.

Marshall Yardımı'ndan sağlanan traktörler çiftçilere krediyle dağıtılmıştır. 1948 yılında 1750 civarlarında olan traktör sayısı 1955 yılında 40 bini aşmıştır.[416] Alınan traktörlerin kullanılacağı yerler de ABD tarafından belirlenmiştir. ABD, traktörlerin özellikle tütün üretiminde kullanılmamasına ve dolayısıyla Türkiye'nin tütün üretiminin ABD'ye rakip olmamasına dikkat etmiştir. Bu nedenle traktörlerin özellikle Ege ve Doğu illerinde kullanılması şartı getirilmiştir. Bu nedenle traktörler özellikle hububat üretiminde kullanılmıştır.[417] Ayrıca traktörlerin pamuk üretiminde kullanılması da ABD tarafından engellenmiştir. Türkiye ile ABD arasında yapılan Ticaret anlaşması ile alınan 30 adet traktör Başbakan Menderes'in talimatıyla Adana'ya gönderilmek istenmiştir. Ancak traktörlerin pamuk üretiminde kullanılması sözleşmeye

---

[414] Marshall Planı, ABD Dışişleri Bakanı Geroge Marshall'ın bir söylevinde ortaya attığı ve II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın ekonomik kalkınmasıyla ilgili ABD yardımlarını gündeme getiren bir plandır. İlk hazırlığı 12 Temmuz 1947'de Paris'te toplanan 16 devletin konferansıyla başlamıştır. Sovyetler Birliği bu planın, aynı yılın Mart ayında ortaya atılan ve soğuk savaşın başlangıcı kabul edilen Truman Doktrini ile bağlantısı olduğu vurgulamış ve programa katılmamıştır. (Oral Sander, **Siyasi Tarih**,15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2007, s.260)

[415] Böylelikle soğuk savaşın başlaması ve "(…) komünizme karşı ideolojik mücadeleyle birlikte, uluslararasılaşma dinamiği içerisinde olan ABD sermayesinin dolaşımının maddi temelinin yaratılması için önemli bir adım atılmıştır. 1948-1960 dönemini kapsayan plan ile Türkiye'ye toplamda 1.207.434.000 dolar kaynak ayrılmıştır. Türkiye'ye ayrılan bu kaynağın yaklaşık %82'si direkt yardımlardan oluşmaktadır ve bu direkt yardımlar genellikle ABD'den yapılan ithalatın finansmanında kullanılmıştır. Bu nedenle, Marshall Planı, ABD'nin üretim fazlasına Pazar yaratma misyonunu önemli ölçüde yerine getirmiştir*"* (Tören, s.16,136,192)

[416] Avcıoğlu, s.402

[417] Tören, a.g.e. s.147,148

aykırı olduğundan, ABD Büyükelçisi Dışişleri bakanını uyararak duruma müdahale etmiştir.[418]

Marshall Planı'nın ABD sermayesinin üretim fazlasını massedebilecek pazarlar yaratılması iddiasını destekleyen tek veri traktör ithalatı değildir. Traktör ithalatı dışında diğer tarımsal girdilerin de ithali söz konusu olmuştur. Aşağıdaki tabloda bu girdiler verilmiştir.

Tablo 5- 1956 Tarihine Kadar Marshall Planı Direkt Yardımları İle Gelen Tarım Aletleri

Makinenin Cinsi	Gelen
Traktör Pulluğu	12120
Traktör	7904
Disk Harrow	7350
Hububat Mibzeri	7192
Pamuk Mibzeri	4115
Trailer	4044
One-Way	3969
Biçer Döger	3631
Kültüvatör	3422
Duster	3350
Pülverizatör	3350
Hayvan Pulluğu	2943
Çapa Makinesi	1962
Beygir Tarağı	1862
Alev Makinesi	1012
One Way Sandığı	809
Lastik	761
Santrifüj	694
Tırmık	664
Kamyonet ve Jeep	571
Motopomp	423
Harman Makinesi	415
Çayır ve Orak Makinesi	269
Rod-Weeder	104
Balya Makinesi	61
Pamuk Selektörü	33
Seyyar Tamirhane	6

Kaynak: Tören, a.g.e. s.141

[418] A.İsmet Tortopoğlu "Kamu Şeker Fabrikaları Özelleştirilmeli mi", Ankara: TMMOB ZMO Tarım Politikaları yayın dizisi, No:2, 2002 Aktaran: Aysu, **Küreselleşme ve Tarım Politikaları**, s.181

1950-1953 döneminde traktör ithalatında yaşanan bu hızlı artış neticesinde, sektör yıllı %10'un üzerinde büyümüştür. Ancak bu büyüme temposu üretim artışını verimlilik artışlarıyla birlikte sürdürememiş ve tarımın bir süre sonra tıkanma sürecine girmesine neden olmuştur.[419] Özellikle ekilen toprakların genişlemesi ile başlayan hareket 1960'ların başında sınırına varmıştır. Bu durum düşük bir verimlilik artışı ile birlikte bir tıkanmayı ifade etmektedir. Bu tıkanmanın temelinde, tarımsal gelişmenin yaygın fakat yoğun olmaması yatmaktadır.[420]

Bir diğer politika aracı olan tarımsal kredilerde de önemli atışlar söz konusu olmuştur. Ziraat Bankası kredileri artırılmış, 1948 yılında 235 milyon lira olan kredi miktarı 1957 yılında 2 milyar lirayı aşmıştır.[421]

Dönemlendirmenin başlangıcında tarımsal ürün fiyatlarına bakıldığında, ürün fiyatlarının yükseldiği ya da yükseltildiği gözlenmektedir. 1951–1955 döneminde buğdayda yüzde 16, pancarda 24 ve pamukta yüzde 47 oranında fiyat artışı sağlanmıştır.[422]

Bu politikaları destekleyen bir diğer uygulama da ulaşım sektörünün geliştirilmesi olmuştur. Ulaşımda ağırlık büyük ölçüde karayolu ağının geliştirilmesine verilmiştir. Bu sadeye, iç pazarın kendi içinde bütünleştirilmesine ve dış ticaret kanallarının gelişmesine yönelik olarak da pazarın büyümesine yönelik önemli adımlar atılmıştır.

Ancak döneme asıl damgasını vuran faktör, traktör sayısındaki hızlı artış olmuştur. Bu artışla birlikte işlenen tarımsal alan, 1945'te 12,7 milyon hektardan, 1962'e 23,2 milyon hektara ulaşmıştır. İşlenen toprakların büyük bölümü ya kamu mülkiyetindeki ya da köy birimlerinin ortak kullanımında bulanan arazinin özel kişilerce işlenmesi şeklinde olmuştur. Bunun anlamı, tarım topraklarında özel mülkiyetin, büyük toprak sahiplerinin, daha doğrusu traktör alabilen çiftçilerin yayarına olarak ve elkoyma yöntemiyle genişlemiştir.[423] Ancak bu gelişmelerin ülkenin her

[419] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…", s.110
[420] DPT I.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.26,27
[421] Avcıoğlu, s.402
[422] Avcıoğlu, s.402
[423] Kepenek ve Yentürk, s.108

yerinde eşanlı olarak yaşandığını söylemek mümkün değildir. Kapitalist gelişmeler özellikle teknoloji ithali, büyük ölçüde Ege ve Çukurova bölgelerinde yaşanmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bu gelişmeler aynı hızla yaşanmamıştır. Bunun nedeni, büyük pazarlara olan uzaklık, yol yetersizliği üretilebilen ürünlerin cinsi, toprağın olanakları gibi elverişsiz şartlar olmuştur. Üretim ilişkilerinin prekapitalist çerçevede devam etmesinin bir nedeni de, bey ve ağaların yüzlerce ortakçıdan aldıkları pay sayesinde önemli gelir sağlamaları ve boğaz tokluğuna çalışan marabaların kol gücünün, teknoloji yatırımından daha ucuza üretimi devam ettirme olanağının olmasıdır. Ancak sürecin genel seyrine bakıldığında, Türk tarımında kapitalist ilişkilerin o dönemde gelişmesinin hızlandığı, derebeylikten toprak ağalığına, toprak ağalığından kapitalist çiftliğe geçilmekte olduğu gözlenmiştir.[424]

3.2.3.1.1.İç Göç Sorunu

Bir önceki dönemden kopuş anlamına gelebilecek olan bu yeni dönem aynı zamanda nüfus hareketlerini de beraberinde getirmiştir. 1950 yılıyla başlayan dönemde %75'ler seviyesinde bulunan kırsal nüfus, kentlere doğru hareketlenmeye başlamış ve 1960 yılında %68'e kadar inmiştir.[425] 1950-1965 döneminde kırsal nüfus artışı 4 milyon 911 bin iken, kentlerdeki nüfus artışı 5 milyon 511 bin olmuştur.[426] Bu göç hareketi kentleşmeye ve sanayileşmeye bağlı olarak kentin çekiciliğinden daha ziyade, kırın itmesiyle gerçekleşmiştir.[427] Bu itiş büyük ölçüde, mekanizasyonun tarımsal işgücü üzerindeki etkileriyle oluşan işsizlik ve dış kaynak kullanılarak yapılan yatırımların canlandırdığı ekonomik gelişme ile birlikte, kan davası gibi sosyal sorunlar neticesinde gerçekleşmiştir.[428] Ayrıca nüfus atışı karşısında ekilebilen arazinin sınırlarına varılmış

[424] Avcıoğlu, s.427,430
[425] Serdar Sağlam, "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme" [Electronic Version] *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Güz 2006, Sayı 5, (5 Nisan 2010),s.37; Bu oran, kır nüfusun mutlak olarak azalmaya başladığı 1980'in ilk yarısından sonra, 2000'li yıllarda %40'lar seviyesinin altına inecektir.
[426] Avcıoğlu, s.437
[427] Ruşen Keleş, Kentleşme ve Kamu Yönetimi Sorunları, "Hızlı Şehirleşmeni Yarattığı Ekonomik ve Sosyal Sorunlar", İstanbul: SİSAV, 1986, s.135 Aktaran: Elif Çolakoğlu, "Kırsal Kalkınma Problemine Bir Çözüm Arayışı Olarak Köy-Kent Projesi", 2007, Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Sosyal bilimler Dergisi [Electronic Version] *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,*2007, Cilt 3, Sayı 6, (5 Nisan 2010), s.188
[428] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…", s.108,110

olması da tarım istihdamının artırılmasını sınırlandırmakta[429] ve göç hareketlerini hızlandırıcı bir etki yaratmaktadır.

Kent mevcut sosyoekonomik yapısı ile köyden akan nüfusu emebilecek kapasiteye hiçbir zaman ulaşamamıştır. Artan nüfus toprak üzerinde bir baskı yaratmakta ve verili durumda bir toprak reformu da yapılmadığından, toprak üzerinde oluşan bu baskı toprak kavgalarını artırarak göç hareketlerini de hızlandırmaktadır.[430]

Göç sonrası oluşan çarpık kentleşme, gecekondulaşma ve zaman içerisinde kamu arazilerinin kaçak yapılaşmayla paylaşılması süreci ilk göç dalgasından itibaren önemli sosyal sorunlar yaratmaya da devam etmektedir. Gecekonduların yasallaşmasıyla kent içinde göçmen nüfusun artışını etkileyen önemli siyasal ve toplumsal nedenler şöyle sıralanabilir: enformel sektörde çalışan ucuz göçmen iş gücü, emek maliyetlerini aşağı çekmiştir. Göçmenler kentlerde üretilen nihai mal ve hizmetlerin tüketiminde bir talep yaratmış ve seçim süreçlerinde önemli bir siyasal güç haline gelmiştir.[431] Bu durum imar aflarıyla birlikte demokratik süreçlerin oy maksimizasyonu aracılığıyla zedelenmesini de beraberinde getirirken, kentte biriken kırsal toplum içerisinde de yeni cemaat yapıları ya da "yeniden kabileleşme" kavramıyla ifade edilebilen bir yapılanma ortaya çıkarmıştır.[432]

3.2.3.1.1961-1980 Planlı Dönem

Planlı döneme bakıldığında, Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında, devlet yatırımlarının artırılmasını sağlamaya yönelinmiş olduğu görülmektedir. İlk iki plan, artan devlet yatırımlarıyla tarım üretiminin artırılmasını sağlamaya çalışmıştır. Tarım gelirinin yarısına yakınını aldıkları halde yaptıkları yatırım çok düşük düzeylerde olan büyük çiftçiler yerine, tarımsal yatırım devlet eliyle yapılacaktır. Bu politika tarım reformu olarak sunulmuştur.[433]

---

[429] Avcıoğlu, s.437
[430] Avcıoğlu, s.437
[431] Fatime Güneş, "Kentleşme", Nadir Suğur (Ed.), **Sosyolojiye Giriş** içinde (244-267), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2009, s.256
[432] Sağlam, s.42
[433] Avcıoğlu, s.433

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963-1967) uzun dönemli amacın tarım ve sanayi arasında dengeli bir gelişme esasına dayandığı, Türkiye'nin uzun dönemli gelişmesinin daha çok sanayileşme yönünde olacağı, ancak sanayinin gelişebilmesi için tarımda belli amaçlara ulaşılması gerektiği vurgulanmaktadır.[434] Bu çerçevede tarımdaki yıllık katma değer artışı %4,2 [435] büyüme hızı %4,7 hedeflenmiştir.[436]

Tarımsal üretimin artması için devletin sektöre sulama, enerji, yol ve haberleşme tesisleri, kredi ve pazarlama imkânları sağlaması, teknik yardımda bulunması ve toprak reformu gibi temek strüktür değişmelerini gerçekleştirmesinin gerekliliği vurgulanmıştır. Mevcut durumu itibariyle Türkiye'de köklü bir tarım reformunun yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Bu reformu destekleyen önemli bir adım olarak da Toplum Kalkınması (Köy Kalkınması) uygulamasına geçilmesi hedeflenmiştir. Planda tarım politikasının amaçları ana hatlarıyla şöyle sıralanmıştır: Tarımsal üretimi artırmak ve hem ihracatı artırmak ve hem de sanayiye ham madde sağlamak; beslenme seviyesini düzeltmek için hayvani proteinli besinleri artırmak; Planın sosyal amaçlarını gerçekleştirmek; arazi kullanılışında uzun süreli dengeyi sağlamak.[437]

Planda, bu amaçları gerçekleştirmek için bir Tarım Reformu yapılması gerekliliğinden söz edilirken, diğer yandan da tarımda devlet yatırımlarının artırılacağından söz edilmiştir. Plan döneminde yapılacak yatırımların (sulama, traktör ve donatımı, arazi iyileştirilmesi, ormancılık, hayvancılık, balıkçılık ve öteki hizmetler olmak üzere) 11,3 milyar lira olması hedeflenmiştir. Bu yatırımların 6,5 milyardan fazlası devlet tarafından gerçekleştirilmiştir.[438] Gerektiği durumlarda, üretkenliğin artırılması amacıyla girdilere sübvansiyon verileceği ifade edilmiştir. Ayrıca verimliliği yükseltecek girdilerin daha çok kullanılması için tarım kredilerinin artırılmasına değinilmiş ve küçük ve orta işletmelerin kooperatifleşmesinin destekleneceği vurgulanmıştır. [439]

---

[434] Ataç, s.263
[435] DPT I.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.138
[436] DPT IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.332
[437] DPT I.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.60,145
[438] Avcıoğlu, s.433
[439] DPT I.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.27,145,146,162,187,188

Yukarıda sayılan amaç ve hedeflerin yanında son olarak toprak reformu yapılacağı da belirtilmiştir. Toprak dağıtımında yalnız devletin olan ya da devletin hüküm ve tasarrufunda bulunan topraklar üzerinde durulmayacak; aynı zamanda özel mülk topraklarında kamulaştırılarak dağıtılacağı belirtilmiştir. Reformda ayrıca toprakların toplulaştırılmasının da yer alacağı ifade edilmiştir.[440]

Birinci Plan sonuçlarına bakıldığında, tarımsal büyüme hedefinin yıllık %4,7 olması ile kıyaslandığında, %4'lük gerçekleşme ile[441] gelişme hedefinin büyük ölçüde gerçekleştiği değerlendirilmesinde bulunulabilir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1968-1972) önceki plana göre kalkınma sorununa bakış açısında kimi farklılıklar söz konusudur. Bu planda ekonomide önemli yapısal değişiklikler ön görülürken, birinci plan döneminde tarım ve sanayi sektörleri arasındaki dengeli gelişme esası değiştirilmiş ve sanayi sektörünün ekonominin en hızlı gelişen sektörü olacağı vurgulanmıştır.[442] Tarımdaki gelişme hızı önceki planda olduğu gibi yıllık %4,7 olarak belirlenmiştir. Gerçekleşen üretim artışı ise yıllık olarak %4 olarak gerçekleşmiştir.[443]

Yapılması planlanan tarım yatırımları 16,9 milyar tutarındadır ve bu miktar ülkenin toplam kamu ve özel yatırımlarının %15,2'sini oluşturmaktadır. Tarım sektörüne yapılan 16,9 milyarlık yatırımın 11,5 milyarlık kısmı(%68'i) devlet tarafından yapılacaktır.[444] Bu yatırımların yarısından fazlası sulama işlerine, %21 kadarlık kısmı da makine ve teçhizat yatırımlarına ayrılmıştır.[445]

Sulama politikasına bakıldığında devlet çiftçilere, sulama tesislerinin amortismanı bir yana, işletme giderlerini dahi karşılayamayacak sembolik bir bedelle su sağlamaktadır. Bunun yanında devlet, gübre ve iyi tohum verme gibi modern tekniklerin yayılması yolunda çaba göstermektedir. İzlenen politika Menderes döneminden farklı olarak, verimliliği ve karlılığı artırmaya yönelik bir çabayı amaç edinmiştir. Bu

[440] DPT I.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.189
[441] DPT IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.332
[442] Ataç, s.263
[443] DPT IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.332
[444] Avcıoğlu, s.433
[445] DPT II. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.294,297,298

dönemde ilk kez olarak tarımsal üretimin arttırılması için iyi tohumluk, bol gübre, makine ve kredi sağlayarak tarım üretimini artırmak için yoğun çaba gösterilmektedir. Ancak bu politikalar daha çok büyük ve orta çiftçilere olanak sağlamıştır. Devlet, büyük ve orta ölçekli çiftçilerin tarımsal üretimlerini artırmaları için milyarlarca lira yatırım yapmış ve sübvansiyon vermiştir. Bu politikanın tarımdaki sonucu bir yandan kapitalist gelişmeyi hızlandırması olurken, diğer yandan da gelir dağılımındaki adaletsizliği artıracak olmasıdır. Mevcut durumda tarımda eşitsiz bir toprak ve gelir dağılımı söz konusu iken, tarımsal girdi desteklerinin sağladığı üretim ve verim artışı orta-büyük işletmelerin gelirlerini artırarak, gelir dağılımındaki adaletsizliği derinleştirecek nitelikte olmaktadır.[446]

Tarım kesimi yatırımları ilk iki plan döneminde plan hedeflerinin biraz altında gerçekleşmiştir.[447] Buna rağmen tarımsal üretim artışı nüfus artışının üzerine çıkabilmiştir. Ancak, hem bir tarım reformu gerçekleştirilememiş ve hem de toprak reformu yapılamamıştır.[448] *Avcıoğlu'na göre "**gerçek bir tarım kalkınması, milyonlarca köylünün atıl işgücünün seferber edilmesi ve milyonlarca cüce işletmenin verimli tarım yapacak birimler haline gelmesi demektir.**"* Buna göre, bir tarım reformu söz konusu ise, bunun içinde mutlaka işgücünün verimli kullanılmasına yönelik bir politika ve konsolidasyon dahil bir toprak reformunun gerçekleştirilmesi gereklidir.[449]

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) döneminde tarımsal üretimin yılda ortalama %4,5 oranında artırılması ön görülmüştür. Bu hedef dönem sonunda %4,2 olarak gerçekleşmiştir. Devlet yatırımların önceki planlarda olduğu gibi artırılması ve bu yatırımların %47,3'ünün özel sektör tarafından yapılacağı tahmin edilmiştir. Tarımın yapı yönünde modernleşmesi ve geliştirilmesi, kurumsal yapının düzenlenmesi, teknolojinin yaygınlaştırılması, pazarlamanın ve üretimle gıda sanayi ilişkisinin etkin bir biçimde kurulması ve kooperatifleşmenin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Sadece bitkisel üretim değil, hayvansal üretimin de geliştirilmesi gereğinden söz edilmiş ve köy

[446] Avcıoğlu, s.434,435
[447] Kepenek ve Yentürk, s.184
[448] DPT III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.209
[449] Avcıoğlu, s.437

hayvancılığını geliştirme projesi ve süt işletmeciliği projelerinin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir[450]

Üçüncü plan hedefine ulaşmıştır. Planlanan tarım yatırımları oranı, önceki planlara göre sürekli olarak azaltılmıştır.[451] İç ticaret hadleri 1976 yılına kadar tarım sektörü lehine gelişirken, uygulanan düşük taban fiyatları dolayısıyla bu yıldan itibaren bu gelişme durmuştur.[452]

Planlı dönemin sonuna gelinirken, toprak mülkiyeti ve gelir dağılımındaki duruma bakıldığında dengesiz ve adaletsiz toprak ve gelir dağılımı daha da artmış görünmektedir. Topraksız aile sayısı gittikçe artmış, çiftçi ailelerinin giderek büyüyen bölümü küçük-orta boy işletmelerde geri yöntemlerle üretim yapmaya devam etmektedirler. Dördüncü kalkınma planında da belirtildiği gibi bu yapı, tarımda verim düşüklüğüne, gelirin adaletsiz bölümüne ve toplumsal gelişmenin yetersizleşmesine yol açmıştır.[453]

Tablo 6- Tarımdaki Mülk Toprakların Dağılımı

	1963				1973			
Toprak Dilimleri (Dekar)	Hane Yüz.	Birikimli Hane Yüzdesi	Toprak Yüz.	Birikimli Toprak Yüz-desi	Hane Yüz.	Birikimli Hane Yüz-desi	Toprak Yüz.	Birikimli Toprak Yüz-desi
1-20	40,7	40,7	11,3	11,3	44,6	44,6	8,4	8,4
21-50	28,1	68,8	17,7	29,0	28,3	72,9	17,9	26,3
51 -100	18,1	86,9	22,2	51,2	16,7	89,6	22,6	48,9
101-200	9,4	96,3	22,2	73,4	7,0	96,6	19,5	68,4
201-500	3,2	99,5	15,9	89,3	2,6	99,2	16,2	84,6
501+	0,5	100,0	10,7	100,0	0,8	100,0	15,4	100,0

Kaynak : DPT. «Türkiye Tarımında Yapısal Değişme, Teknoloji ve Toprak Bölümü», Ankara, 1978.

Tablodan görüldüğü gibi, 1963'de 1-20 dekar toprağa sahip olanların oranı yüzde 40,7, tüm tarım topraklarına göre sahiplik oranı %11,3 olmaktadır. Bu durum 1973 yılında %44,6'ya çıkmaktadır. Bu değişme 200 dekar ve daha fazlasını elinde

[450] DPT III. Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.211,214,231,242,251
[451] Kepenek ve Yentürk, s.184
[452] DPT IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.9
[453] DPT IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.11,12

bulunduran büyük toprak sahiplerinin paylarının on yıl içinde artış göstererek %26,6'dan %31,6'ya çıkmasıyla mümkün olabilmiştir.

3.2.4. 1980 Öncesinde Genel Tarımsal Kamu Yönetimi

1980 Öncesinde devlet tarımsal kamu yönetiminde aktif bir rol alarak tarımsal üretimin artırılması ve geliştirilmesine yönelik tarımsal organizasyonlar ve KİT'ler kurmuştur. Devletin sektördeki yönetimi üç kol üzerinden yürümüştür. İlk olarak üreticiye tarımsal girdi sağlanması ve girdi dağıtımı alanında, ikinci olarak tarımın finansmanına yönelik kredi uygulamalarıyla ve üçüncü olarak da tarımsal ürün alımlarında müdahil olmuştur.[454]

Devlet, girdi üretimi ve dağıtımı alanında Devlet Üretme Çiftlikleri (1949), Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM), YEMSAN (1956), TZDK (1944) gibi kurum ve kuruluşlarla faaliyet göstermiştir. Tarımın finansmanında Tarım Kredi Kooperatifleri(1935) ve Ziraat Bankası kredileri kullanılmıştır. Üçüncü olarak da, Toprak Mahsulleri Ofisi(1938), ÇAYKUR (1927), TEKEL (1925'te millileştirilmiş ve 1946 Tekel olarak yapılandırılmıştır), Et ve Balık Kurumu (1952), Süt Endüstrisi Kurumu(1963) gibi kurumlarla, ürün alımlarında belli ürünler için piyasaya alıcı olarak çıkılmış ürünleri stoklayıp satışa çıkarmak suretiyle tarımsal üretimi desteklenmiş ve yönlendirilmiştir.

Bu araçlar ve kurumlarla devletin tarım politikalarındaki en önemli temel amacı, sanayileşmek için tarım üretimini ve ihracatını arttırmak ve sanayinin artan hammadde ihtiyacını karşılamak olmuştur.[455]

3.2.5. Türkiye'de Toprak Reformu

Toprak reformu konusu bugünkü Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal durumuna ilişkin yapılacak pek çok analiz ya da tartışmada değerlendirilmesi gereken önemli konulardan biridir. Toprak reformu, özellikle doğuda bugün hala devam eden

[454] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.198
[455] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.200

feodalizm ve ağalık-şeyhlik düzeni, bu çarpık düzenin demokrasiyi manipüle etmesi[456], Kürt sorunu, kırsal nüfusun kentlere göç etmesiyle oluşan çarpık kentleşme, yoksulluk, eşitsizlik ve gelir dağılımı adaletsizliği gibi önemli sorunların kaynaklarından biridir.

Hem birinci dünya savaşı sonrasında hem de ikinci dünya savaşı sonrasında Orta ve Doğu Avrupa'da asker köylülere savaş sırasında vaat etmiş oldukları toprakları, savaş sonunda toprak reformlarıyla dağıtmıştır. Savaşlar bittiğinde tüm Avrupa'da toprak reformları yapılmıştır. Aynı zamanda Japonya, Kore gibi Doğu ülkelerinde büyük toprak sahiplerinin gücünü kırıp yeri kurulacak olan hükümetlerin önünü açmak içinde toprak reformları yapılmış ve köylülerin desteği alınmıştır. Bunun yanında Meksika gibi sol, sosyal demokrat iktidarlar da toprak reformları yapmışlardır.[457] Ancak Türkiye'de bir toprak reformu yapılamamıştır. Toprak mülkiyetinde adaletli bir düzen sağlanamamıştır. Bu eşitsiz toprak mülkiyeti Osmanlı İmparatorluğundan miras kalmıştır. Ancak Osmanlı'dan kalan pek çok kurum ve kurumsal miras reddedilip yerine yeni ve çağdaş kurumlar uygulamalar getirilirken, toprak mülkiyetinde bu gerçekleştirilememiştir.

Öncelikle teorik olarak bir ülkede toprak reformu gerekli midir, ya da niçin gereklidir gibi bir soruyla başlanabilir.[458] Geray yapılacak bir toprak reformunun biri ekonomik, diğeri de sosyal olmak üzere iki amaca yönelik olabileceğini belirtmektedir.[459] Ekonomik açıdan toprak reformu topraksız ya da yeteri kadar toprağı olmayan çiftçilerin geçimlerini sağlamaları için gereklidir. Ayrıca toprak reformu, gerektiğinde çok dağılmış ve parçalanmış toprakların birleştirilmesi yoluyla da yapılabilmektedir. Reformun sosyal amacı ise, insan-toprak ilişkisi bakımından

---

[456] Demokrasinin manipülasyonun buradaki görünümü şöyledir: Özellikle Güneydoğu Anadolu'da 21. Yüzyıla girerken hâlâ devam eden feodal düzen (ağalık/şeyhlik düzeni), yöre halkının genel ve yerel seçimlerdeki oyunun yönünü belirleyebilmektedir. Bu sayede Türkiye'de toprak ağaları hemen her dönem TBMM içerisinde yer alabilmiştir. Demokrasi eğer seçme bilincine sahip bir "filozof insan"ı baz alıyorsa, oyunun yönü ağa ya da şeyh'in işaret ettiği şekilde belirlenen "bireyler"in oluşturduğu bir yapıda demokrasi söz konusu olmadığı gibi, bu çarpık "demokrasi" sözü edilen kesimler için bir çıkar maksimizasyonunun aracı haline getirilmiştir.

[457] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.75; Oya Köymen, "Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar-Üretenler-Patronlar", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262, s.36

[458] Böyle bir soruyla başlanmasının nedeni, bölüm sonunda verilen tartışmada da görüldüğü gibi Türkiye'de böyle bir reformun gerekli olmadığına yönelik hem büyük toprak sahiplerinin hem de kimi akademik çevrelerin baskı ve söylemlerinin söz konusu olmasıdır. Bununla ilgili bir tartışma için Bkz. Ek.1: Tartışma: Toprak Reformu Yerine Öküz Reformu

[459] Geray, s.52,53

önemlidir. Bu, çiftçinin hem toprakla ilişkisinin, mülkiyet düzenini teminata bağlamak yoluyla güvenliğini sağlamak ve hem de eşit olmayan mülkiyet ve gelir dağılımını sosyal adalet gereklerince yeniden düzenlemek anlamına gelmektedir.

Barkan'ın 1934 yılı için yaptığı hesaplara göre bir çiftçi ailesinin asgari geçimi için en az 100 dönüm toprağa gereksinimi vardır. İsmail Hüsrev'in hesaplarına göre ise asgari geçimlik toprak 70–100 dönüm arasındadır.[460] Buhran döneminin düşük buğday fiyatlarını dikkate alırsak bu arazi büyüklüğünün normal dönemde en az 50 dönüm olabileceği düşünülebilir. Nitekim Geray 1960'larda bir ailenin geçimlik arazisi için en az 50 dönümün gerekli olduğunu belirtmektedir.[461]

Barkan'ın hesaplarına göre köylülerin %59'unun sahip olduğu topraklar 50 dönümden azdır. Bu oran bir köylü ailesinin geçinmesi için gereken toprak miktarının çok altında kalmaktadır. Çünkü o dönemde, 40 dönüme kadar toprak işleyenlerdin kira ve faiz ödemelerinin, net tarımsal gelirlerinden fazla olduğu hesaplanmaktadır. Küçük köylülüğün, tarımsal kesimin %80'i olduğu düşünülürse, bu kesimin ellerindeki toprakların geçinmelerine bile yetmediği ortadadır.[462]

Cumhuriyetin yönetici kadroları tarafından bir toprak reformu yapılmasının gerekliliği düşünülmektedir. Ancak bir türlü tam anlamıyla bu amaç gerçekleştirilememiştir. Avcıoğlu'na göre, köklü bir toprak reformu için, güçlü bir halk hareketinin varlığı ve aşağıdan gelen bir baskı gereklidir.[463] Ancak Türkiye'de böyle bir baskı söz konusu olmamıştır. Eşraf yeni toprakları ele geçirip köylü üzerindeki egemenliğini devam ettirebilmiştir. Ayrıca reformu bir yasa olarak çıkartmanın da bir anlamı olmayacaktır. Avcıoğlu'nun deyimiyle, bunu destekleyecek güçlü, örgütlenmiş bir kitle hareketinin varlığı gereklidir. Aksi takdirde reform egemen sınıfların yaratacağı büyük bir direnmeyle işletilmeyebilecektir.

---

[460] Ömer Lütfü Barkan, "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ve Türkiye'de Zirai Reformun Ana Meseleleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* Ekim 1944-Ocak 1945, Cilt 6, ; İsmail Hüsrev Tökin, "Türk Köylüsünü Topraklandırmalı, Fakat Nasıl?", *Kadro*, 1933,Sayı 21,s.35; Aktaran: Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük,* s.124

[461] Geray, s.54

[462] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük,* s.124,125

[463] Avcıoğlu, s.234

Gerçekte Türkiye'de yaşanan durum da bu olmuştur. Reform'a ilişkin yasal düzenlemeler gündeme geldiği 1934 yılından itibaren yıllarca yasalaşamamıştır. Ancak 2 Mayıs 1945 yılında yasalaşan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu büyük ölçüde yumuşatılmıştır. 1947–1972 Yılları arasında dağıtılan 22 milyon dönüm civarında arazinin binde 2'si şahıslardan kamulaştırılmıştır. Dağıtılan toprakların da geri kalanının hazine arazilerinin olması,[464] gerçek anlamda bir reformun yapılamadığının göstergesidir.

1924–1934 Yılları arasında devletin gündeminde sadece hazine arazilerini dağıtarak çiftçiyi topraklandırma yer alıyordu. Bir toprak reformundan bahsedilmiyordu. Bu konunun bir sorun olarak tartışılmaya başlanması 1934 yılında başlamıştır.[465] O tarihten itibaren üç adet kanun tasarısı hazırlanmış ancak bunlar meclisten geçememiş, çeşitli nedenlerle engellenmiştir. Bu on yıl süren engelleme, büyük toprak sahiplerinin meclisteki muhalefetinin gücünden kaynaklanmıştır.[466] Yine de 1945 yılında İnönü ve Saraçoğlu tarafından özellikle bu iş için Tarım Bakanlığına getirilen Şevket Raşit Hatipoğlu'nun hazırladığı tasarı kanunlaşmıştır. Tasarı "düzenli işletme" adıyla kapitalist çiftlikleri koruyor ve başında sahibinin bulunmadığı ortakçılığın geçerli olduğu ilkel büyük çiftlikleri hedefliyordu. Radikal olmaktan ziyade ılımlı bir görüşle hazırlanan bu tasarı, mecliste başında Adnan Menderes'in olduğu ciddi bir muhalefetle karşılaşmıştır. [467]

Adnan Menderes, ***"üç ay komisyonda kanunu işlemez bir hale getirmek için, ince ve zarif zekâsını (daha doğrusu kurnazlığını) kullanmıştır."*** [468] Menderes meclisteki bir konuşmasında ***"Ziraatte geri durumumuz toprak mülkiyeti rejiminin elverişsizliğinden değildir. Asırlarca geri kalışımızın sebebi, zirai ve iktisadi sahadaki geriliktir. Aşarı kaldırdık fakat vasıtalı ve vasıtasız vergilerle çiftçinin yükünü***

[464] Pamuk, s.202
[465] Avcıoğlu, s.236,319
[466] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük,* s.129
[467] Avcıoğlu, s.322
[468] Maraş ve Kütahya Milletvekillikleri yapan Alaattin Tiritoğlu'nun ifadeleri. Aktaran: Avcıoğlu, s.322

artırdık." [469] demiş ve daha sonra iktidara geldiği dönemlerde uygulayacağı tarım reformu politikalarının çerçevesinden bahsetmiştir.

Bir toprak ağası olan Emin Sazak meclisteki toprak reformu tartışmaları sırasında, tarım bakanı Hatipoğlu'na şöyle demiştir: [470]

> - *Tasarıyı geri al. Sen bunu İnönü'nün emriyle yapıyorsun. Tasarı geri alınırsa, Beylikköprü'deki 30 bin dönümü hibe ediyorum.*
>
> - *Kanunla alsak ne olur?*
>
> - *Kanunla olmaz. Devlet araziyi zorla alırsa, Eskişehir havalisinde Emin Sazak Ölür.*
>
> *(...) Sakın bu düzene dokunmayın. Ben köyde karısı ölene tekrar yardım eder, evlendiririm. Öküzü ölene öküz alıveririm, biz yüze gelmiş insanlarız, bu düzeni bozarsanız, vallahi arkadaşlar ilaveymülkıyame size memleket beddua eder. (...) İnsanların çamurunu değiştiremeyiz ki (...) Birisi kumandan olur, mareşal olur, öbürü de nefer olur. Hepsini mareşal yapamayız. Arkadaşlar, bu amele işi bütün köyleri altüst eder. Çiftçiler kendisini nisbeten kurtarır. Ama bu prensip kabul edilince, yarın amelenin şu apartmanın bir odasını da istemek hakkı dolacaktır."*

Tasarının en önemli maddesi 17. maddedir. Bu kadar tartışma o madde üzerinde kopmuştur. Tasarının orijinal halinde bu madde oldukça ileri bir reformu işaret etmektedir. Buna göre ortakçı, yarıcı ve tarım işçisi çalıştığı toprağa derhal el koyup, onun sahibi olabilecektir.[471]

> *Bu kanunun neşri tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti hudutları dâhilinde, herhangi bir tarım toprağını fiilen işleyen ortakçı, yarıcı ve tarım işçisi otomatik olarak işlediği toprağa sahip olur. Mahalli tapu idareleri bunlara derhal tapu vermekle mükelleftirler. Mülk sahipleri, bu kanunla istimlâk edilmiş bulunan mallarının bedelini devletten alır.*

Ancak madde, yukarıda örneği verildiği üzere, ciddi bir muhalefetle karşılaşmış, bu haliyle geçmemiş ve değiştirilerek şu şekilde kanunlaşmıştır:

---

[469] Cumhuriyet, "Toprak Kanunu Tartışmaları", 15 Mayıs 1945 Aktaran: Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.130
[470] Avcıoğlu, s.322
[471] Avcıoğlu, s.323

Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtılmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak suretiyle kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden az olamaz. (...) Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz.

Bu tasarısın yasalaşması için İnönü ciddi bir kulis faaliyeti yürütmüş ve ***"toprak reformunu istemeyen parti benim partim değildir"*** demiştir. Nitekim bu tasarının yasalaşmasından sonra, toprak reformu tartışmaları Demokrat Partinin kuruluşuna yol açan nedenlerden biri olmuştur.[472]

1947 yılı Cumhuriyetin devrimci kadroları açısından ilginç bir tasfiyesin yaşandığı yıl olmuştur. Görevden ayrılan kişilerin yerine, seleflerinin tam tersi politikalar uygulayacak olan yetkililer getirilmiştir. Tıpkı Milli Eğitim Bakanlığı'nda Yücel ve Tonguç'un görevlerinden ayrılmak zorunda bırakıldıkları gibi[473], Toprak Reformu Kanunun çıkmasından birkaç ay sonra da Hatipoğlu görevinden ayrılmak zorunda kalmış ve yerine kanunun baş muhaliflerinden kapitalist bir çiftçi olan Cavit Oral getirilmiştir. Neticede, Toprak Kanunu, 1950 seçimlerinden önce 17. maddenin iptal edilmesiyle işlemez hale getirilmiştir. Bundan sonra dağıtılacak topraklar hazine ve vakıf arazileriyle sınırlı kalmıştır.[474] 1950 yılı ile başlayan dönemde başta Bulgaristan'dan gelen göçmenler olmak üzere köylüye toprak dağıtımı yapılmıştır. Toplamda 350 bin aileye 18 milyon dönüm toprak dağıtılmıştır.[475]

1950 Seçimleriyle yönetime gelen ve toprak kanununa muhalefet halinde olan Demokrat Parti yönetimi, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 24 maddesini daha değiştirmiştir.[476]

27 Mayıs 1960'tan sonra Milli Birlik Hükümeti, bir toprak reformu kanun tasarısı hazırlığına girişmiştir. Elli beş ağayı sürgüne göndererek sosyal gelişmenin sağlanması ve ağalık-şeyhlik düzeninin yıkılması hedeflenmiş ancak, toprak reformu

[472] Avcıoğlu, s.323
[473] Bkz. Ek. 2: Düzeni Tehdit Eden Kurum: Köy Enstitüleri
[474] Avcıoğlu, s.324
[475] Kepenek ve Yentürk, s.108
[476] Pamuk, s.202

başarılamamıştır. Avcıoğlu'na göre, geçici bir hükümetin köklü bir harekete girişmesini CHP sakıncalı saymış ve seçim şansını değerlendirmek amacıyla bu teşebbüsü önlemiştir. Kurucu Meclis'te kamulaştırılacak toprakların bedelinin taksitle ödenebileceği maddesi başta toprak ağaları olmak üzere reforma karşı çıkanlarca tartışma konusu yapılmış ve reddedilmiştir. Bu tartışmalardan sonra da Başbakanlık Müsteşarı Alpaslan Türkeş toprak reformu tartışmalarını tekrar başlatarak, toprak reformu işinin inkılâp ruhuna uygun bir şekilde etüt edilmesini istemiştir. Milli Birlik Hükümetinin son günlerinde Tarım Bakanlığı'nca bir tasarı hazırlanmıştır.

1973 yılında yeni Toprak ve Tarım Reformu Kanunu ile tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.[477] Bu dönemde gündem artık toprak reformu değil bir tarım reformudur. Bu reform, modern tekniklerle üretimi artırmak ve verimliliği sağlamak üzerine inşa edilmiştir. Dolayısıyla toprakta eşitsiz mülkiyet düzenine ve yoksul kırsal kesimin refah seviyesine bir çözüm getirilmemiştir. Bu dönem iktidarlarına göre, Türkiye'de dağıtılacak toprak yoktur ve toprak reformu gereksizdir.

Birinci toprak reformu kanununun ardından, 1973 yılında da bir "Toprak ve Tarım Reformu Kanunu" çıkarılmıştır. Ancak bu bölgesel nitelikte bir adımdır ve işlerlik kazanamamıştır. Kanun beş yıl yürürlükte kalmış ve 1200 kadar aileye 180 bin dönüm toprak dağıtılmıştır.[478] 1978 yılında Anayasa Mahkemesinin iptal kararı ile uygulama son bulmuş ve dağıtılan toprakların büyük bir kısmı eski sahiplerine geri verilmiştir.[479]

2001 yılında yapılan tarım sayımları sonuçlarına göre, Türkiye'de 10 hektardan (100 dönümden) az toprağa sahip yoksul ve küçük köylülerin sahip oldukları işletme sayısı, toplam işletmelerin %85'ini ve sahip oldukları araziler toplam arazilerin %42'sini oluşturmaktadır. Orta ve zengin köylüler ise toplam işletmelerin %15'ine ve toplam arazilerin %46'sına sahiptirler. 50 hektardan büyük işletmelerin oranı %1 iken, bunlar toplam tarım arazilerinin %17'sine sahiptirler. Hiç toprağı olmayan köylü sayısı

[477] Pamuk, s.202
[478] Kazgan, s.360,387
[479] Zeynep Dernek, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", 2006, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/zfd/article/viewFile/256/262, (05.03.2010)

ise, yaklaşık dört milyon köylü ailesi içinde 102 bindir. Köylünün büyük bir kısmı ya topraksızdır ya da işçilik-ortakçılık gibi işlerle uğraşarak, kendini yeniden üretmek için büyük sıkıntılara katlanmaktadır.[480]

Köymen toprak reformu konusunun bugünkü gelinen noktadan hikâyesini şöyle özetlemektedir:[481]

> *1920'lerden günümüze, iktidarların ve toplumbilimlerindeki baskın liberal görüşün buluştuğu nokta, Türkiye'de hiçbir zaman büyük toprak mülkiyetinin olmadığı ve Türkiye'nin tarımda kendi kendine yeten adeta bir küçük köylü cenneti olduğudur. Bu iddiaların 85 yıl boyunca olağanüstü "istikrarlı" biçimde, dünya ve Türkiye ne kadar değişirse değişsin hiç değişmemesi, gerçekten üstünde düşünülmesi gereken, dikkate değer bir durumdur (...) Ünlü tarihçi Hobsbawm'ın dediği gibi gerçektende "20. yüzyılın başında, toprağından geçinen köylü" bu yüzyılın tipik bir özelliğiyken, yüzyılın sonunun simgesi köylülüğün ölümü yani topraktan koparılması ve yersiz yurtsuzlaştırılmasıdır. İki büyük dünya savaşı, buhranlar, kalkınma projelerinin sembolü olan barajların ve karayollarının yapımı, tarım topraklarının giderek daha artan bir hızla büyük mülkiyetin elinde toplanması ve benzer başka nedenlerle köylüler yoksullaşmış ve yaşam araçları olan topraklarını yitirerek her yerde muhacir konumuna düşmüşlerdir. Tabii büyük köylü kitlelerinin yerlerinden yurtlarından sürülmesinin en önemli etkilerinden birisi yabancılaşma, gittikleri yerlerde "adam yerine konmama", gettolaşma ve yabancı ortamlarda "tutunmaya" çalışırken yaşadıkları acılar ve kimsesizlik duygusudur. Bizlere de sadece bu gerçeği, tarihe bir not olarak bırakmak sorumluluğunu yerine getirmek kalmıştır.*

Türkiye'de bir tarım ve toprak reformu Köymen'in de belirttiği gibi, çeşitli nenlerle yapılmamış ve bugün kutuplaşma teorilerine oldukça uygun ve aynı zamanda ikili yapı sergileyen bir ülke ortaya çıkmıştır. Sonuç itibariyle 1950'lerde ve özellikle 1985'ten sonraki büyük çaplı kırsal göçün ardından, kentlere yığılmış milyonlarca insan ortaya çıkmış ve bu insanlar tutunmanın ve hayatta kalmanın türlü yollarını bulmaya çalışmaktadırlar. Kimileri kentsel alanda tutunabilmek ve geçinebilmek için cemaat ilişkileri içerisine girmiş, kırsalda doğal olarak yaşadıkları dinsel yaşam biçimini kentlerde abartarak ve cemaatlerin de etkisiyle radikalleştirerek yaşamışlardır. Sosyal

[480] Günaydın "Türkiye Ekonomisinin…", s.114
[481] Oya Köymen, "Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar-Üretenler-Patronlar", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262, s.38

devlet ilkesi bu süreçte tasfiye edilerek, büyük ölçüde anayasada yazılı olarak kalmaktadır. Sadaka ilişkisine dönen sosyal dayanışma ise, demokrasinin, kimi siyasiler ve cemaatler tarafından çıkar maksimizasyonuna doğru yönlendirilmesine neden olmuştur.

Kazgan'ın Toprak Reformuna ilişkin çözüm önerisi olarak bir toprak reformunun yapılması gerekliliğini belirterek, bunun niteliklerini şu şekilde ifade etmektedir:[482]

> *Türkiye gibi toprakların çok parçalanmış, ortalama işletme büyüklüğünün cüceleşmiş olduğu GOÜ'de yapılması gereken toprak reformu bunu giderici nitelik taşımalıdır: Miras hukuku toprak parçalanmasını önlemelidir; sanayileşme yoluyla nüfusun toprak üzerindeki baskısı azaltılmalı ve doğum oranı düşülmelidir. Parçalı topraklar ise "konsolidasyon" işlemine tabi tutularak işlenen arazilerin bütünlüğü sağlanmalıdır.*

[482] Kazgan, s.361

4. BÖLÜM: TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNÜN 1980'LERDEN SONRAKİ YAPISAL DÖNÜŞÜMÜ

Bu bölümde Türk tarımının 21. yüzyıla girerken temel özelliklerine ve yapısal sorunlarına değinilecektir. İlk baştaki kısımda, veriler ışığında tarımsal yapıdaki mevcut durum tespit edilecek ve sorunlar ortaya konacaktır. Daha sonraki kısımda, politika değişikliklerinin iç ve dış dinamikleri ayrıştırılacaktır.

Burada içsel olan ile dışsal olanı birbirinden ayırmak kavramsallaştırmada pratik bir yol gibi görünmekle birlikte, pratikte sorunlu bir ayrım olmaktadır. Zira içsel gibi görünen değişim, çoğu zaman dışsal dinamiklerin kabullenilmesi ya da "dayatması" olarak ortaya çıkmaktadır. Politikanın asıl belirleyicisi dışsal öğe, uygulayıcısı "ulusal" politika yapıcıları olmaktadır. IMF ve DB örneğinde de görülebileceği gibi, YUP ile birlikte kurumlar tasfiye edilerek ortadan kaldırılmakta ya da özelleştirilerek yok edilmektedir. Sonuçta ekonominin entegrasyonu ile birlikte, içsel politika dinamiği, dışsal politika yapıcılar ile özdeşleşmekte ve yerel süreçler, uluslar arası müdahale kurumlarının/süreçlerinin bir aracı haline gelmektedir. Bu durum 7. BYKP'da açık olarak ifade edilmiştir:[483]

> *Tarım Politikaları, Uruguay Turu sonunda imzalanan Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması'nın tarımla ilgili hükümleri çerçevesinde ülkemizin yükümlülüklerine ve AT Ortak Tarım Politikasında beklenen gelişmelere uygun olarak düzenlenecektir.*

Yine de çalışmaya, pratik gerekçeler ile yapısal dönüşümün gerçekleştirilmesinde (sorunlu bir kavramlaştırma olmasını not düşerek) içsel ve dışsal öğe ayrımıyla devam edilecektir.

[483] DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s.60

4.1.SON ÇEYREK YÜZYILDA TÜRK TARIMININ GENEL GÖRÜNÜMÜ VE YAPISAL SORUNLARI

Bu kısımda bazı temel göstergeler ile tarımsal durum tespit edilecek ve son çeyrek yüzyılda tarımda çöküş olarak adlandırılabilecek durumun niteliksel ve niceliksel tespiti yapılacaktır.

4.1.1. Önemli Bazı Göstergeler Işığında Tarım Sektörünün Durumu

Bu kısımda, tarımsal üretimin yapısının değerlendirilebileceği kimi önemli göstergeler incelenecektir. Bu göstergeler milli gelir katkısı, istihdam payı, tarımsal fiyatlar, üretim istatistikleri, dış ticaret verileri, toprak mülkiyeti ve arazi kullanımı gibi bir ülkede tarımın durumunu tespit edilmesinde kullanılan temel göstergelerdir.

4.1.1.1.Tarım Sektörünün GSMH, İstihdamdaki Payları ve Yoksulluk Oranı

Tarım sektörün GSMH içindeki payına bakıldığında 1960'lardan itibaren sürekli bir azalma gözlenmektedir. Üç ana sektör ile karşılaştırıldığında, sanayinin payı azalan oranlı bir artış gösterirken, hizmet sektörünün payı yükselmektedir.

Şekil 4- Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (Sabit Fiyatlarla)

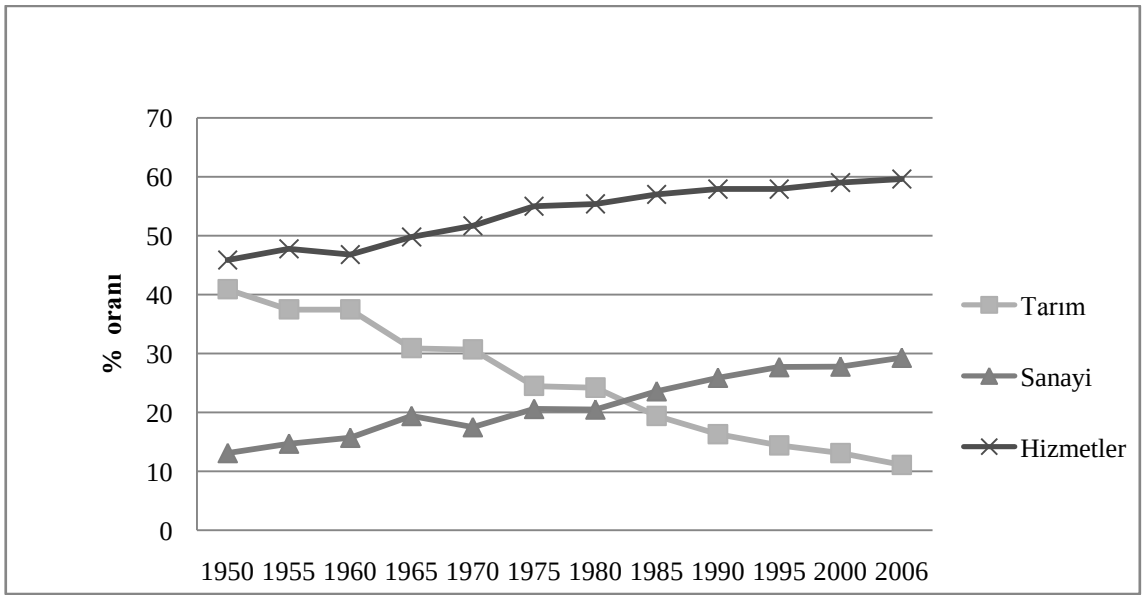

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008 deki verilerden oluşturulmuştur.

Aşağıda üç temel sektörün GSMH gelişimi gözlenmektedir. Büyük çoğunluğu ticaretten oluşan hizmet sektörünün GSMH içindeki payının %60'lara yaklaştığı ve sanayi üretiminin de milli gelir içerisindeki payının son otuz yılda %20'lerden %30'lar düzeyine ancak çıkabildiği bir süreçte, tarım sektörünün GSMH içindeki payı %10'lara kadar inmiştir. Bu süreçte ülke hızla üretimden uzaklaşmış, özellikle dış ticaretle rekabet halinde olan tarım sektöründe yatırımlar azalmış ve Türkiye küresel ticaretin ve çokuluslu şirketlerin önemli bir pazarı haline gelmiştir.

Tarım sektörünün GSMH içindeki payı 2006 yılında %11,1'dir ve bu oran 2010 yılına doğru azalmaya devam etmektedir. Bu azalma Tablo 7'de oransal olarak verilmiştir.

Tablo 7- Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (1988 Baz Yıl Fiyatlarına Göre)

Yıl/Sektör	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	40,9	13,1	45,9
1955	37,5	14,7	47,8
1960	37,5	15,7	46,8
1965	30,9	19,4	49,8
1970	30,7	17,5	51,7
1975	24,5	20,6	55
1980	24,2	20,5	55,4
1985	19,4	23,6	57
1990	16,3	25,9	57,9
1995	14,4	27,7	57,9
2000	13,1	27,8	59
2006	11,1	29,3	59,6

Kaynak: TÜİK,İstatistik Göstergeler 1923-2008

GSYİH içindeki tarım paylarına bakıldığında, Tüik 1998 baz yılı verilerine göre 2007 yılında % 8,6 iken, 2008 yılında % 9 ve son olarak 2009 yılında % 9,7 olmuştur.[484] Bu veriler tarımın istihdamdaki payı ile birlikte değerlendirildiğinde çarpıcı bir sonuç daha vermektedir. Tarımın istihdam katkısı 2006 yılı itibariyle 22.330.000 toplam istihdam içinde 6.088.000 çalışan ile %27,6'dır. Bu oran GSMH'ye yapılan %11,1'lik katkı ile birlikte değerlendirildiğinde, tarımsal gelirin oldukça düşük olduğunu ve sektörün büyük boyutlarda gizli işsizlik barındırdığını göstermektedir.

[484] TÜİK, Sabit Fiyatlarla Sektörlerin GSYİH içindeki payları http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16 (20.06.2010)

Tarımın GSYİH'den aldığı pay, 2009 yılında 76.410.051.000 TL'dir. Kırsal nüfus ise aynı yıl için, 17.754.093'tür. Buna göre 2009 yılında kırsal nüfusta kişi başına düşen gelir cari fiyatlarla 4.304 TL olmaktadır. Aynı dönemde kişi başına düşen GSYİH ise 13.269 TL'dir.

Tablo 8'de ve Şekil 5'te, tarım üretiminin büyüme oranları verilmektedir. 1980 yılından sonrayı kapsayan bu verilere göre, özellikle 1989 yılı sonrasında testere ağızlı büyüme denilebilecek bir istikrarsız büyüme hızı söz konusudur.

Tablo 8- 1980 Sonrası Tarım Sektörünün Büyüme Oranları (1987 Sabit Fiyatlarla-Milyon TL)

Yıl	GSMH'deki Pay	% büyüme
1980	12.287.951	1,3
1981	12.066.633	-1,8
1982	12.463.165	3,3
1983	12.359.289	- 0,8
1984	12.438.263	0,6
1985	12.396.028	-0,3
1986	12.836.768	3,6
1987	12.882.700	0,4
1988	13.911.021	8,0
1989	12.845.404	-7,7
1990	13.746.287	7,0
1991	13.662.907	- 0,6
1992	14.248.581	4,3
1993	14.129.023	- 0,8
1994	14.044.544	- 0,6
1995	14.230.305	1,3
1996	14.878.622	4,6
1997	14.549.630	-2,2
1998	15.952.685	9,6
1999	15.064.386	-5,6
2000	15.641.800	3,8
2001	14.710.538	-6,0
2002	15.808.470	7,5
2003	15.422.217	-2,4
2004	15.733.558	2,0
2005	16.625.493	5,7
2006	17.109.108	2,9

Kaynak: TÜİK,İstatistik Göstergeler 1923-2008

1980-2006 aralığında tarım üretimindeki ortalama büyüme oranı %1,4'tür ve bu oran nüfus artış hızının altındadır. [485] Önceki dönemlerle kıyaslandığında, tarımsal üretimin önemli oranlarda düştüğü gözlenmektedir. 1924-1980 dönemindeki büyüme oranı ortalama olarak %4,3 ile nüfus artış hızının üzerinde seyretmiştir. Bu durumun açıkça ortaya koyduğu sonuç, Türkiye'nin artan nüfusunu besleyebilecek bir tarımsal üretim yapısından hızla uzaklaştığı ve kendine yeterliliği kaybetmeye başladığıdır.

Şekil 5-1980 Sonrası Tarım Sektörünün Büyüme Oranları

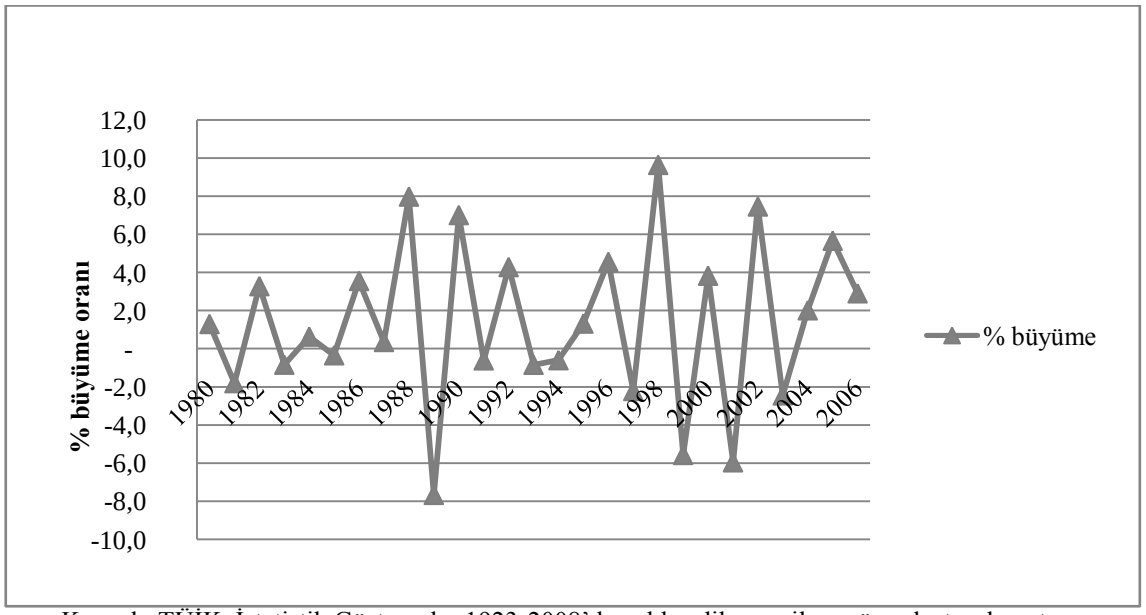

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008'den elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Aşağıdaki şekilde Türkiye'de nüfus artışı görülmektedir. Nüfusun 1980 yılındakine göre 2010'lu yılların sonuna doğru ikiye katlanması, daha doğru bir ifadeyle, nüfusun ikiye katlanma süresi 25 yıl civarına düşmüştür. Ancak bu süre zarfında, sosyal göstergeler bir yana, sadece tarımsal üretim istatistiklerinden elde edilen bilgilere dayanılarak tarım üretiminin çöküş içerisinde olduğu rahatlıkla ifade edilebilir. Nüfusun ikiye katlanması karşısında, tarımsal üretimin ikiye katlanması bir

[485] TÜİK'in adrese dayalı nüfus sayımı sistemine geçmesiyle birlikte, önceki nüfus sayımları ve nüfus artış hızı ile ciddi bir farklılık ortaya çıkmaktadır. Önceki sayımlara göre nüfus azalmış görünmekte ve nüfus artış hızında da önceki dönemle istatistiksel anlamda tutarsızlık olarak adlandırılabilecek bir kırılma görülmektedir. 1980-1985 aralığında ortalama nüfus artış hızı, %2,49 iken; 1986-1990 aralığında %1,71; 1991-2007 aralığında %1,41 olarak hesaplanmaktadır. DPT verilerine göre **2005 yılında 72,3** milyon olan toplam nüfus, TÜİK'in -1986'yılına doğru geriye götürülerek hesaplanan- adrese dayalı sistemi verilerine göre **2008 yılında 71,5** milyondur. Yani nüfus 2005-2008 yılları arasında artış göstermek bir yana azalmış görünmektedir. Bu nedenle tarımsal üretim artışı ve nüfus artış oranlarını sağlıklı bir şekilde karşılaştırma olanağı bulunamamıştır.

yana, artan nüfusun ihtiyaçlarını karşılayamayacak düzeyde bir üretim çöküşü yaşadığı gözlenmektedir. Tarımsal üretim ile nüfus artışı arasındaki makas sürekli açılmaktadır.

Şekil 6-Türkiye'de Nüfusun Yıllara Göre Gelişimi

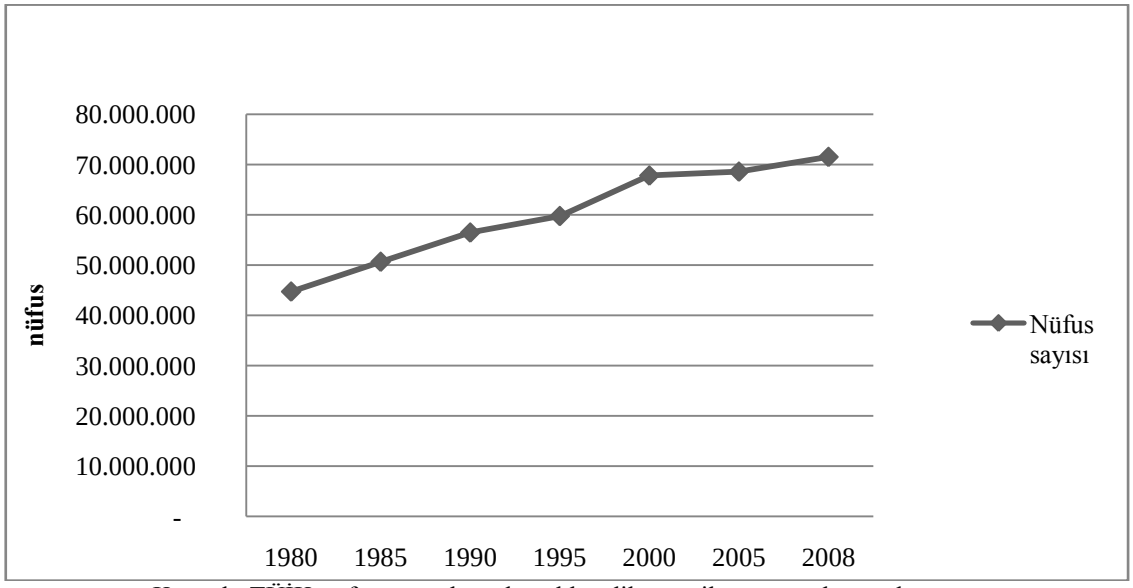

Kaynak: TÜİK nüfus sayımlarından elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Teorik olarak ulusal ekonomilerin güçlenmesi, diğer sektörlere nazaran tarımın payının göreli olarak azalması sonucunu doğurmaktadır. Bu durum neticesinde hem tarımda yaratılan katma değer azalmakta hem de talebin sanayi ve hizmetler sektörüne kaymasına neden olmaktadır.[486] Ancak burada öne çıkan faktör, ekonomilerin güçlenmesiyle diğer sektörlere görece tarımın payının azalmasından çok, tarım üretiminde başlı başına yaşanan çöküş olarak adlandırılabilecek bir üretimin azalmasıdır.

Kırsal nüfus sosyal güvenlik sisteminden büyük ölçüde yoksundur. 4,1 milyon çiftçi ailesinden sadece 1,2 milyonu tarım sigortası kapsamındadır.[487] Tarım topraklarının eşitsiz dağılımı zemini üzerine gelişen marjinalleşme ve toprakların parçalanması geçim olanaklarını büyük ölçüde aşındırmış ve yoksullaşmaya paralel olarak sosyal güvenlikten de yoksun bir tarımsal kesim ortaya çıkmıştır. Bu verilere ek olarak Türkiye'de yoksulluğun en yoğun yaşandığı sektör tarım sektörüdür. TÜİK

[486] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.111
[487] Tarım Bakanlığı II.Tarım Şurası VIII.Komisyon Kırsal Kalkınma Politikaları, 29-30 Kasım-1 Aralık 2004, Ankara, s.13, http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/8.komisyon.pdf (4 Mayıs 2010)

verilerine göre, 2008 yılı itibariyle Türkiye'de yoksulluk oranı %17,1'dir. Bu oranın tarımdaki kısmı ise, diğer sektörler içinde en yüksek oran olarak %37,9'dur.

Tablo 9- İktisadi Sektörlerdeki Yoksulluk Oranları

İktisadi faaliyet	**Fert yoksulluk oranı -(%)**						
	2002	**2003**	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**
TOPLAM	26,96	28,12	25,60	20,50	17,81	17,79	17,11
15 ve daha yukarı yaştaki fertler							
İstihdamdaki fertler							
Tarım	**36,42**	**39,89**	**40,88**	**37,24**	**33,86**	**32,05**	**37,97**
Sanayi	20,99	21,34	15,64	9,85	10,12	9,70	9,71
Hizmet	25,82	16,76	12,36	8,68	7,23	7,35	6,82
İş arayanlar	32,44	30,97	27,37	26,19	20,05	26,01	17,78
Ekonomik olarak aktif olmayanlar	22,15	22,82	20,95	15,92	13,60	14,74	13,73
15 yaşından küçük fertler	34,55	37,04	34,02	27,71	25,23	25,55	24,43

Kaynak: 2008 Yoksulluk Çalışması Sonuçları, TÜİK

4.1.1.2.İç Ticaret Hadleri

Tarımsal ürün fiyatları ekonomik bir gösterge olmasından belki de daha önemli olarak toplumsal bir görünüm arzetmektedir. Çoğunlukla tarım ürünleri fiyatları serbest piyasa koşullarında oluşmamaktadır. Bunun nedenleri arasında küçük üretici, sınırlı bir pazarlama süresi, sınırlı pazarlama koşulları, alıcıların monopsonist yapısı gibi faktörler sayılabilir. Ayrıca 1980'in ikinci yarısından sonra tarımsal fiyatların saptanmasında "dünya fiyatları" kavramı sık kullanılan bir kavram haline gelmiştir.[488]

Tablo 10'da yer alan tarımın iç ticaret hadleri (TİTH)[489] Türkiye'deki iktisat politikalarının farklılaşmasıyla çakışmaktadır. Ekonomik/finansal kriz ve talep daralması konjonktüründe genel bir eğilim olarak TİTH gerilemektedir. 24 Ocak Kararları'yla başlayan dönemeçle birlikte TİTH'nde önemli boyutlarda bir azalma gözlenmektir. 1978-1988 yıllarındaki aşınma toplamda %46'ları bulmaktadır. Bu

[488] Kepenek ve Yentürk, s.395

[489] TİTH: "Tarım sektörü fiyat indeksinin, sanayi sektörü fiyat indeksine oranlanması biçiminde ele alınır. İç ticaret hadlerindeki bir bozulma, tarımsal fiyatların sanayi fiyatlarından daha yavaş artması durumunda ortaya çıkar ve köylünün gelir ve refah düzeyinde, fiyat değişmeleri dolayısıyla, bir düşüş olduğunu ifade eder" (Halil Seyidoğlu, "İç Ticaret Hadleri", **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük,** s.255)

durum, tarımsal fiyatlarda büyük bunalım döneminde bile görülmeyen büyüklükte bir çöküntü olarak değerlendirilmektedir.[490]

Tablo 10- Tarımsal Ticaret Hadleri

Yıllar	Ticaret Haddi
1968	100.0
1974	127.6
1978	131.0
1988	70.0
1992	77.6
1997	100.7
1998	126.3
1999	109.3
2000	102.3
2001	78.6
2002	78.6
2003	89.9
2004	91.8
2005	82.7
2006	77.1
2007	82.6

Kaynak: Boratav, "Tarımsal Fiyatlar, istihdam ve Köylülüğün Kaderi" s.11

Tarım ürünleri fiyatları üreticilerin temel geliridir. Eğer tarımsal nüfusun belirli bir gelir düzeyinde olması isteniyor ise, uygun politikalar ile gelir tarımsal fiyatlar yüksek tutulabilir. Özellikle ithal ikameci dönemde içe dönük bir büyüme stratejisi yürütüldüğünden, tarımsal ürün fiyatları ve iç ticaret hadlerinde tarım kesimi lehine bir fiyatlandırma politikası söz konusu idi.[491] Ancak 1980 dönemeciyle girilen süreçte, iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmeye başlamıştır. İç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesi, ihracata yönelik büyüme stratejisi açısından, kentsel sektörde işgücü maliyetlerini azaltmanın bir yolu olarak değerlendirilebilir. Zira temel tarım ve gıda ürünlerinde işgücünün enerjisini yeniden üretme sürecinde daha düşük fiyatlarla gıda

[490] Korkut Boratav, "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262, s.12
[491] Kepenek ve Yentürk, s.395

ihtiyacını karşılaması, ücretlerin düşürülmesi politikalarını destekleyici bir işlev görecektir. Ayrıca ticaret hadlerindeki değişmenin bir başka açıklayıcısı da politik gelişmelerdir. 1980 sonrası askeri rejim döneminde ticaret hadlerinin tarım aleyhine gelişmiştir. 1990'lı yıllarda ise göreli bir düzelme söz konusudur. Kepenek ve Yentürk bu değişimin göreli demokratik siyasal ortamın katkısıyla oluştuğunu kaydetmektedir. Buna göre siyasal etkinliklerin askıya alındığı askeri darbe yıllarında, tarım kesiminin genel olarak gelirlerinin azaldığı, demokratik süreçlerin işlediği yıllarda ise tarımsal desteğin arttığı değerlendirilmesinde bulunulabilir.[492] Dikkat çekici bir diğer nokta ise, TİTH'nde 2000'li yıllardan itibaren önemli boyutlarda bir aşınmanın tekrar gündeme gelmesidir. 1998-2007 döneminde toplamda %35'lik bir aşınma söz konusudur. Bunun nedenlerine bakıldığında 2001 krizinin etkileri ile birlikte, aşağıda değinilecek olan tarımsal reformların önemli bir katkısı olmuştur.[493]

4.1.1.3.Kırsal Nüfusun Çözülmesi

Tarımsal nüfusun 1950 yılından sonraki ikinci göç dalgasıyla azalması 1980-1985 döneminde olmuştur. Kırdan kente göç hala devam etmektedir. Kentlerde önemli altyapı sorunları, eğitim, sağlık, konut gibi alanlarda yetersizlikler yaratmıştır. Bu durum, işgücü piyasası açısından bakıldığında, kentlerde önemli bir iş gücü fazlası yaratırken, ücretlerin de baskı altına alınmasında önemli bir rol oynamaktadır. Kentlere göç eden kitlelerin iş bulabilen kısmı, çoğunlukla düşük ücretle ve enformel sektörlerde çalışırken, eski köylerinden de bir takım gelirler ve erzak alarak, tutunmaya çalışmaktadırlar.

[492] Kepenek ve Yentürk, s.398
[493] Korkut Boratav, "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", s.13

Tablo 11- Nüfusun Kırsal ve Kentsel Değişimi

Sayım Yılları	Kırsal Nüfus		Kentsel Nüfus		Toplam Nüfus
	Sayı	Oran (%)	Sayı	Oran (%)	Sayı
1927	10.342.391	75.8	3.305.879	24.2	13.648.270
1940	13.474.701	75.6	4.346.249	24.4	17.820.950
1950	15.702.851	75.0	5.244.337	25.0	20.947.188
1960	18.895.089	68.1	8.859.731	31.9	27.754.820
1970	21.914.075	61.6	13.691.101	38.4	35.605.176
1980	25.091.950	56.1	19.645.007	43.9	44.736.957
1985	23.798.701	47.0	26.865.757	53.0	50.664.458
1990	23.146.684	41.0	33.326.351	59.0	56.473.035
1997	22.179.676	35.3	40.630.430	64.7	62.810.111
2007	20.838.397	29.5	49.747.859	70.5	70.586.256

Kaynak: TÜİK, Genel Nüfus Sayımı, Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri 1990, 2000

TÜİK verilerine göre, 1980'lere kadar devam eden kırsal nüfusun azalması, oransal bir nitelik gösterirken, 1985 yılında mutlak bir azalma göze çarpmaktadır. Kırsal nüfus adeta çözülme yaşayarak belli başlı büyük kentlere akmaktadır. Bu durum, 1985'lerdeki gibi 2000'li yıllarda da yeni bir göç dalgası olarak nitelendirilebilecek düzeydedir. Bu azalmanın altında yatan nedenlerin başında tarımda geçim olanaklarının önemli oranda azalmış olması gelmektedir. Bir diğer neden, özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da artan terör olaylarının yarattığı güvensizlik ortamı ile göçün hızlanmasıdır.

Burada özellikle 2000'li yıllarda yaşanan TİTH'nde ki gerilemenin etkilerini de kaydetmek gereklidir. Buna bağlı olarak, aşağıda değinilecek olan tarım destekleme rejimindeki değişim ve ürün destekleme fiyatlarının "dünya fiyatlarına" uyarlanması şeklindeki niyet mektupları, maliyet baskısı altındaki kırsal nüfusu üretimden

koparmakta ve kent varoşlarına yığmaktadır. Bu değişmenin sadece kentlerde yarattığı altyapı sorunlarını ekonomik maliyeti, destekleme maliyetlerinin de üzerinde olmuş ve etkisi yıllara yayılacak büyük bir ekonomik-bölgesel dengesizlik yaratmıştır.[494]

2007 yılı itibariyle kırsal nüfus toplam nüfusun %29,5'i kadardır. Kentsel nüfus oranı ise toplam nüfusun %70,5'idir. Son on yılda kentsel nüfus yaklaşık 9 milyon civarında (% 22) artmıştır. Kırsal nüfustaki azalma kentsel sektörler, yaşanan bu göç dalgasını emebilecek bir kapasite yaratmadığı için, kentlere yığılan nüfus varoşlarda ve banliyölerde artan işsizlikle birlikte ayakta kalma mücadelesi vermektedir. Kentlere akan yoksul kitleler, özellikle enformel sektörlerde tutunma çabası içerisine girmekte ve çoğunlukla asgari geçim standartlarında yaşamaktadır.

Göçün doğurduğu sonuçlardan biri de, sermayenin yatırım alanlarının genişlemiş ve üretimin yanı sıra kent mekânları, ulaştırma-haberleşme, konut inşaatı gibi yeni yatırım alanlarına dönüşmüş ve kentler sermaye birikim sürecinde ve karlılığın artırılması sürecinde önemli hale gelmiştir.[495]

Türkiye'deki durum Amin'in şu tespitine uygun görünmektedir:[496]

> *Modernleşme her zaman sermaye birikimi ve üretkenliğin artışı gibi yapıcı boyutları, emeği pazarda satılan bir mal haline getirmek, genellikle üretim ve hayatın yeniden üretimi için gereken doğal ekolojik temeli tahrip etmek ve refahın küresel düzeydeki dağılımını kutuplaştırmak gibi yıkıcı boyutlarda birleştirmiştir. Modernleşme her zaman aynı anda, hem genişleyen pazarların istihdam yaratması ile birlikte bazılarını içerip, hem de bir önceki sistem içindeki konumlarını yitirdikten sonra yeni emek gücüne dâhil edilmeyen diğerlerini, dışlamaktadır. Kapitalist küresel genişleme, tırmanma evresinde, dışlama süreçlerinin yanı sıra birçoklarını da içermiştir. Ama şimdi, üçüncü dünyanın köylü toplumlarında, sadece göreli olarak çok az sayıda insanı dâhil ederken kitlesel sayıda insanı dışlamaktadır.*

Bu yeni göç dalgası, bir yandan kentsel işsizliği, diğer yandan gelir ve servet dağılımındaki eşitsizliği daha da artırmıştır. Bu durum suç oranlarının artışı şeklinde

---

[494] Tayfun Özkaya, Oğuz Oyan, Ferruh ışın, Ayşe Uzmay, "**Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü-Bu günü-Geleceği,** Ankara: Ziraat Odaları Birliği yay. 2001, s.30
[495] Güneş, "Kentleşme", s.257
[496] Samir Amin, "Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262, s.90

kendini gösteren bir güvenlik sorunu yaratmıştır. Göçle birlikte gittikçe yoksullaşan kitleler, yoksulluğa neden olan Yeni-Sağ politikaların oy deposu haline gelmiş durumdadır. Aynı zamanda kentlere yığılan kitleler, yıllardan beri artarak devam eden radikal sağ akımların ve cemaatlerin etki alanına girmiştir. Bu nedenle, Türkiye'nin bugünü ve geleceği önemli ölçüde gecekondu nüfusu tarafından etkilenmektedir.[497]

Belirtilen nedenlerle, tarım politikaları oluşturulurken, nüfus hareketlerine özellikle dikkat etmek gerekliydi ve gereklidir. Kentsel sektörde, devam eden göçü istihdam edebilecek kapasite bulunmaması, kırsal nüfusun azaltılması paradigmasının geçerliliğinin sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Kalkınma kuramlarında anlatılan, kalkınmanın yönünün, tarımdan sanayiye ve oradan da hizmet sektörüne doğru olması, büyük ölçüde yanlış bir yaklaşımdır.[498] Bu durum, AGÜ'lerde tarımın dışlanmasına neden olmuştur. Kentlerde sağlıklı istihdam olanakları yaratılmadan, sanayileşme adına kırsal nüfusun azaltılması, gelişmişliğin saplantılı bir göstergesi olarak kabullenilmiştir.

4.1.1.4.Tarımsal Üretimin Durumu

Türkiye'de her on yılda bir yapılan tarım sayımlarının sonuncusu olan 2001 yılı tarım sayımına göre tarım işletmelerinin %67,4'ü hem bitkisel ve hem de hayvansal üretimde bulunurken, %30,2'si yalnız bitkisel üretim ve son olarak da %2,4'ü hayvansal üretimde bulunmaktadır.

TÜİK'in tarımsal üretim istatistiklerine bakıldığında, seçilmiş ürünlerin üretimindeki değişmeler gözlenmektedir. Yeni-Sağ tarım politikalarının uygulanmaya başlandığı 1980 dönemecinden sonra önemli üretim kayıplarının ve özellikle kimi ürünlerde çok ciddi boyutlarda azalmaların yaşanmaya başladığı gözlenmektedir.

[497] Kongar, s.576
[498] Türkel Minibaş, Tarımın Yapısı ve Yeni Düzenlemelerin Etkileri" başlıklı toplantı notları, **İktisat Dergisi,** Sayı 412, (Nisan 2001), s.5

4.1.1.4.1.Bitkisel Üretim

Tablo 12- Seçilmiş Ürünlerin Üretimindeki Değişmeler

Ürün(bin ton)/Yıl	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2008
Buğday	16.500	17.000	20.000	18.000	21.000	21.500	17.782
% büyüme		3	18	- 10	17	2	- 17
Mısır	1.240	1.900	2.100	1.900	2.300	4.200	4.274
% büyüme		53	11	- 10	21	83	2
Kuru Fasulye	165	170	210	225	230	210	154
% büyüme		3	24	7	2	- 9	- 27
Mercimek	195	618	846	665	353	570	131
% büyüme		217	37	- 21	- 47	61	- 77
Pamuk (lif)	500	518	654	851	879	863	673
% büyüme		4	26	30	3	- 2	- 22
Şekerpancarı	6.766	9.830	13.985	11.170	18.821	15.181	15.488
% büyüme		45	42	- 20	68	- 19	2
Tütün	233	170	296	204	200	135	93
% büyüme		- 27	74	- 31	- 2	- 33	- 31
Patates	3.000	4.100	4.300	4.750	5.370	4.090	4.225
% büyüme		37	5	10	13	- 24	3

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008'den düzenlenmiş, büyüme oranları ayrıca hesaplanmıştır.

Tablo 12'den elde edilen verilere göre, mısır dışında genel eğilim olarak sanayi ürünleri de dahil olmak üzere en önemli tarımsal ürünlerin üretiminde ciddi düzeyde daralma söz konusudur. Buğday, kuru fasulye, mercimek, pamuk şekerpancarı, tütün gibi ürünlerde kimi zaman % 47'lere varan daralmalar söz konusu olmuştur. Özellikle endüstriyel ürün kategorisinde bulunan pamuk 2000 yılından sonra ve tütün üretiminde 1990 dan itibaren, dramatik bir azalma yaşanmıştır. Şekerpancarı üretiminde ise 2000 yılından itibaren bir azalma söz konusudur. Özellikle nişasta bazlı şeker kotalarının Bakanlar Kurulu kararıyla her yıl %50 oranında artırılması, bu eğilimi daha da hızlandırmaktadır.

Şekil 7-Pamuk ve Tütün Üretimi

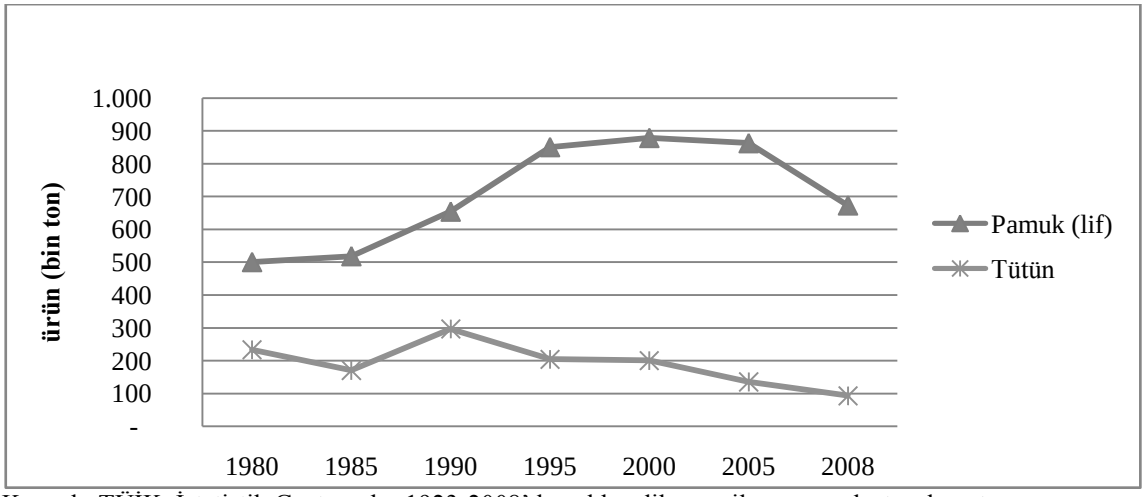

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008'den elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Tütün üretimindeki 1990'lardan itibaren başlayan daralmaya bakıldığında, aynı dönemde 32 sayılı finansal serbestlik kararıyla oluşan kur politikalarının (aşırı değerli TL)'nin ve dış ticaretin liberalizasyonuna paralel olarak artan ithalatın etkisi görülmektedir. Kriz dönemleri dışında, tütün ürünleri ithalatı sürekli artış göstermiştir.

Tablo 13- Tütün Ürünleri İthalatı

Yıl	İthalat (1000$)
1996	34.093
1997	41.438
1998	51.882
1999	45.796
2000	42.543
2001	39.811
2002	45.829
2003	57.967
2004	73.331
2005	93.459
2006	84.126
2007	82.139
2008	104.016
2009	109.940

Kaynak: TÜİK, fasıllara göre dış ticaret verilerinden elde edilmiştir

Tütünde özellikle 2000'li yıllardaki gelişmelere bakılığında, dış ticaretin liberalizasyonu ve kur politikalarına ek olarak Tekel'in özelleştirilmesi ile kamunun tütün üretiminden çekilmesinin etkisini de ayrıca kaydetmek gereklidir.

Pamuk üretimindeki azalmaya bakıldığında ise, üretimdeki azalma ile 2000'li yıllardaki ithalat artışı çakışmaktadır. Bir başka değişle, pamuk üretimindeki azalma ile pamuk ürünleri ithalatı arasında bir korelasyon bulunmaktadır.

Tablo 14- Pamuk ve Pamuk Ürünleri İthalatı

Yıl	İthalat (bin $)
1996	720.743
1997	1.044.822
1998	994.752
1999	671.387
2000	1.079.791
2001	950.070
2002	1.293.241
2003	1.641.454
2004	1.982.197
2005	2.079.291
2006	2.090.189
2007	2.829.539
2008	2.331.906
2009	2.098.518

Kaynak: TÜİK, fasıllara göre dış ticaret verilerinden elde edilmiştir.

Aşağıda yer alan şekilde, buğday üretiminin 1980'li yıllardan itibaren azalan oranlı bir artış sergileyerek, 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren net olarak bir azalma eğilimi içerisine girdiği görülmektedir. 2008 verilerine göre buğday üretimi 17 milyon ton ile 1980'li yılların ortasındaki düzeye gerilemiştir. Göstergeler nüfus artışı ile kıyaslandığında, tarımsal arz yetersizliğinin her geçen yıl artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Önemli tarım ürünleri içerisinde, genel olarak üretim artışında süreklilik olan tek ürün mısır olmuştur.

Şekil 8-Buğday Üretimi

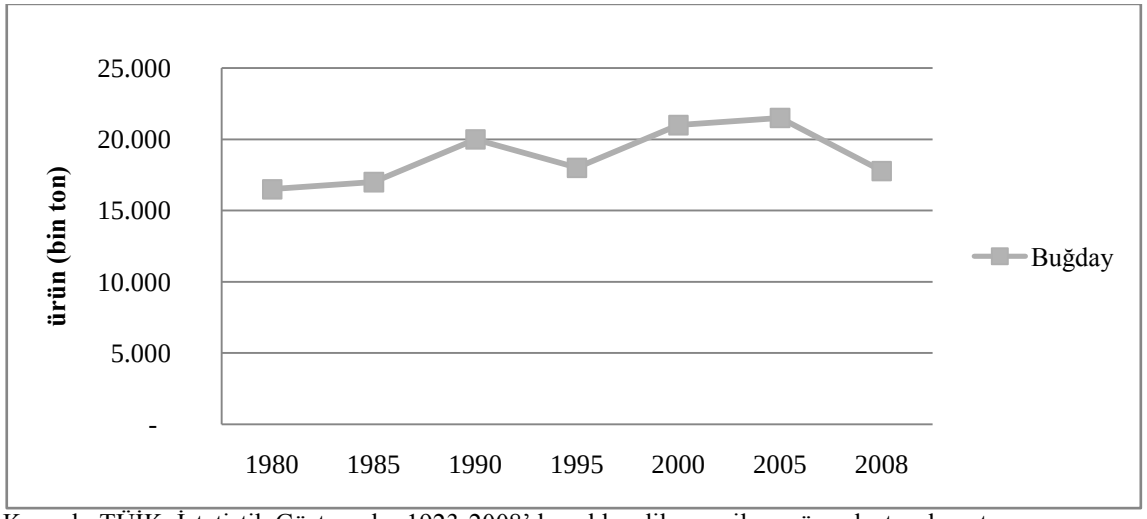

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008'den elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

4.1.1.4.2.Hayvansal Üretim

Tablo 15'ten de görüldüğü gibi 1980 yılından itibaren canlı hayvan üretiminde çok önemli oranlarda azalma yaşanmıştır. Canlı hayvan üretimiyle ilgili tüm alt ayrımlarda, tüm hayvan türlerinde %47'lere varan küçülmeler yaşanmıştır.

Tablo 15-Canlı Hayvan Üretimi

Adet/Yıl	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2008
Koyun	48.630.000	42.500.000	40.553.000	33.791.000	28.492.000	25.304.000	23.974.000
% büyüme		- 13	- 5	- 17	- 16	- 11	- 5
Kıl Keçisi	15.385.000	11.233.000	9.698.000	8.397.000	6.828.000	6.284.000	5.435.393
% büyüme		- 27	- 14	- 13	- 19	- 8	- 14
Tiftik Keçisi	3.658.000	2.103.000	1.279.000	714.000	373.000	232.966	158.168
% büyüme		- 43	- 39	- 44	- 48	- 38	- 32
Sığır	15.894.000	12.466.000	11.377.000	11.789.000	10.761.000	10.526.440	10.859.942
% büyüme		- 22	- 9	4	- 9	- 2	3
Manda	1.031.000	551.000	371.000	255.000	146.000	104.000	86.297
% büyüme		- 47	- 33	- 31	- 43	- 29	- 17

Kaynak: TÜİK,İstatistik Göstergeler 1923-2008'den düzenlenmiş, büyüme/küçülme oranları ayrıca hesaplanmıştır.

2008 verilerine göre koyun sayısı 23 milyon, sığır sayısı 10 milyon civarındadır. Bu oranlar 1980 yılında koyun için 48 milyon, sığır için ise 15 milyondur.

Şekil 9-Koyun, Sığır ve Kıl Keçisi Üretimi

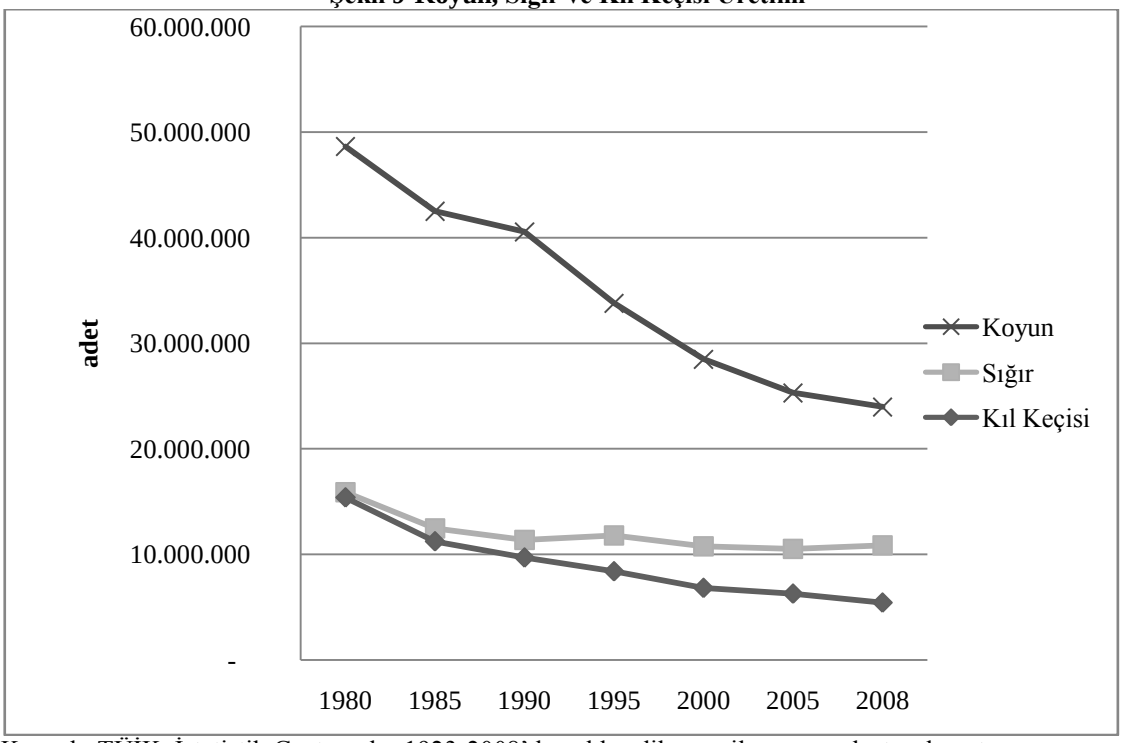

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008'den elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

Şekil 10- Manda ve Tiftik Keçisi Üretimi

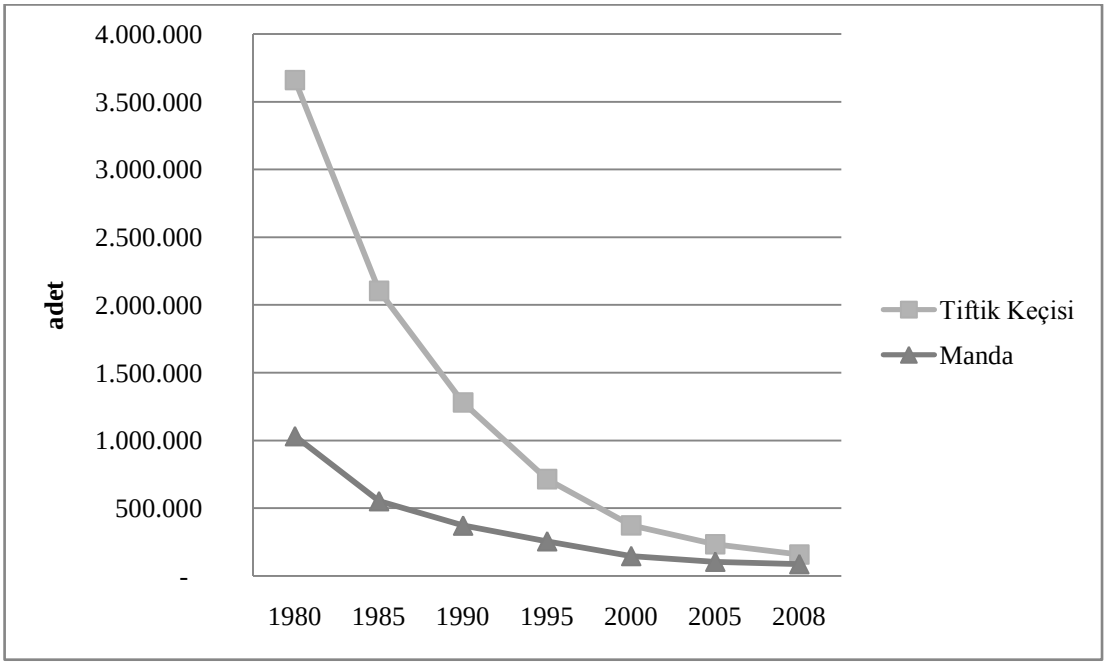

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008'den elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

1980 yılında nüfusun 44,7 milyondan 2008 yılında 71,5 milyona ulaştığı göz önüne alındığında canlı hayvan üretiminde yaşanan azalmanın boyutları daha çarpıcı olarak ortaya çıkmaktadır. 2010 yılında yaşanan et fiyatlarındaki artışın nedeni, canlı hayvan ve et üretiminde yaşanan daralmadan, bir başka deyişle, et arzında yaşanan artan oranlı azalmadan kaynaklanmaktadır.

Bu azalma eğilimi 1980 dönemini takip eden her yıl artarak devam etmiştir. Burada, temel girdi fiyatlarının artmasına ek olarak, devletin yem fabrikalarını özelleştirmiş olması sektörü önemli ölçüde olumsuz etkilemiştir. Bunun yanında özellikle kaydedilmesi gereken noktalardan biri sektörde temel alıcılardan olan Et ve Balık Kurumu'nun (EBK) özelleştirilmiş olması, canlı hayvan üretiminin azalmasında en önemli etkenlerden biri olmuştur. EBK bir yandan, yüksek fiyatlı canlı hayvan alımı ile hayvansal üretimin devamlılığını garanti altına alırken, diğer yandan tüketicilere ucuz ve sağlıklı et pazarlayan önemli bir kurum idi. Kurum niteliksiz kamu yönetimi – ya da özelleştirmeye zemin hazırlamak amacıyla zarar ettirme politikaları- nedeniyle 1992 yılında özelleştirilme kapsamına alınmış ve 1995 yılında özelleştirilmiştir. 1990'lı yıllara kadar 37 işletmesi ile faaliyet gösteren kurumun 18 adet işletmesi satılmış (Şanlıurfa, Elazığ, Bursa, Kars, Tatvan,Suluova, Afyon, Malatya, Kastamonu, Bayburt, Ankara, Erzincan, Burdur, Gaziantep, Eskişehir, Sivas, Manisa, Samsun kombinaları), 5 adedi de bedelsiz olarak resmi kurumlara devredilmiş (Kızıltepe, Yüksekova, Fatsa, Konya, Kayseri), 3 adedi ise kapatılmıştır (Trabzon Balık Mamulleri Fabrikası, Zeytinburnu Et Kombinası ve Haydarpaşa Et Sanayi İşletmesi). Kurumun faaliyette olan 8 adet kombinası (Adana, Ağrı, Bingöl, Diyarbakır, Erzurum, Sakarya, Van ve Sincan Et Sanayi İşl. Tavuk kombinaları) bulunmaktadır. Şirket, AB normlarına uygun olarak hayvancılık sektöründe düzenleyici ve destekleyici bir rol üstlenmesi amacıyla 2005 yılında özelleştirme kapsam ve programından çıkartılmıştır. Yeni statünün birinci maddesinde "ülke hayvancılığını teşvik ederek istikrarlı bir şekilde geliştirilmesine yardımcı olmak" hükmü konmuştur.[499]

Kurumun bugün uyguladığı politikalar arasında, "piyasa ekonomisinin kuralları içerisinde sektörde rekabet şartları yerine getirerek karlılık ve verimlilik ilkeleri

[499] EBK Tarihçe ve Genel Bilgiler, http://www.ebk.gov.tr/sayfa1.asp?id=600 (19.06.2010)

içerisinde geniş kitlelere hizmet sunmak" yer almaktadır. Bu çerçevede kurumun desteklemeden kastı, piyasa ekonomisi çerçevesinde bir anlayışla düzenleyici ve denetleyici bir konum şeklindedir.

Kişi başına et ve süt üretim düzeylerine bakıldığında, oranların 1985 yılından itibaren sürekli olarak azaldığı ve nüfus artış hızının gerisinde kaldığı gözlenmektedir. Et ve süt üretimi 1980-85 aralığında önemli oranda artış göstermiş ancak bu tarihten itibaren durağan bir seyir izlemiştir. Kişi başına süt üretimi 2008 yılında 171 kg, et üretimi ise 6,7 kg.dır. Hem et ve hem de süt üretiminde kişi başına düşen üretim oranı, 1985 yılındaki seviyenin altına düşmüştür.

Tablo 16- Et ve Süt Üretimi

Ton/Yıl	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2008
Süt	5.472.345	9.670.123	9.617.415	10.601.553	9.793.961	11.107.896	12.243.040
% büyüme		77	-1	10	-8	13	10
kişi başına düşen üretim (kg)	122	191	170	177	144	162	171
Et	204.380	498.709	506.995	415.289	491.499	409.423	482.458
% büyüme		144	2	-18	18	-17	18
kişi başına düşen üretim (kg)	4,5	9,8	8,9	6,9	7,2	5,9	6,7

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008'den düzenlenmiş, büyüme ve kişi başı üretim oranları ayrıca hesaplanmıştır.

Bu oranların, gelişmiş ülkelerin gerisinde kaldığı görülmektedir. AB ve diğer gelişmiş ülkelerde kişi başına et üretimi domuz hariç 50 kg civarlarında, süt üretimi ise 200-240 kg düzeylerindedir.[500]

[500] DPT, "Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu", Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 2001, s.5

Şekil 11- Kişi Başına Düşen Et Üretimi

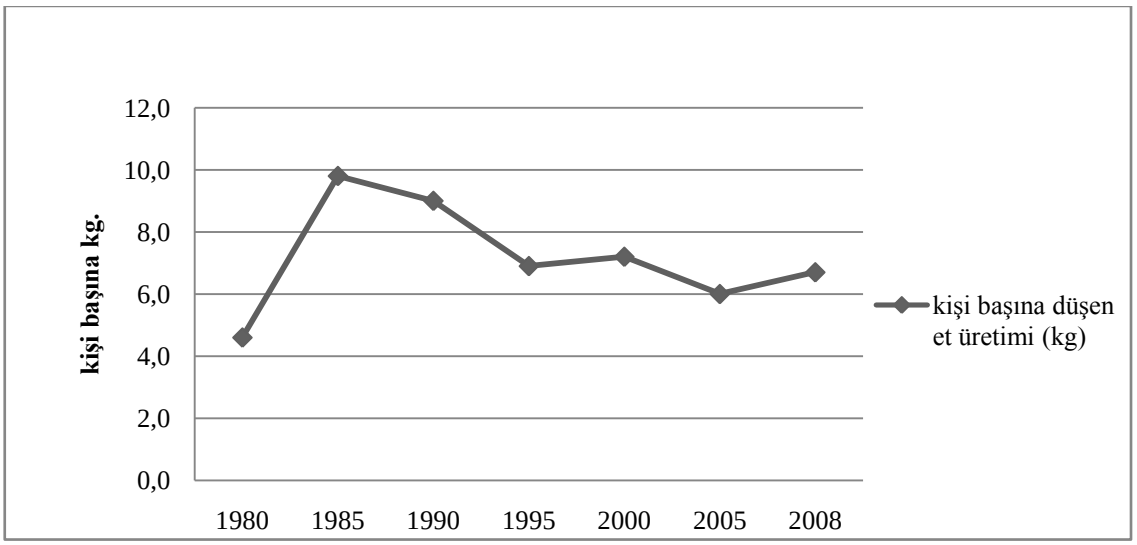

Kaynak: Tablo 16'daki verilere göre oluşturulmuştur.

Canlı hayvan sayılarında yukarıda görülen keskin azalmalara karşın, et üretiminde de azalma gözlenmektedir. Ancak et üretimindeki azalma, canlı hayvan üretimi ile kıyaslandığında, o kadar keskin bir seyir göstermemektedir. Buradaki farklılığın nedeninin, büyük ölçüde canlı hayvan ithalatından kaynaklanıyor olma olasılığı yüksek görünmektedir.

Tablo 17-Canlı Hayvan, Et ve Yenilen sakatat ithalatı

Yıl	Etler ve Yenilen Sakatat (1000 $)	Canlı hayvanlar (1000 $)	Toplam (1000 $)
1996	25112	167429	192 541
1997	1095	18929	20 024
1998	273	26091	26 364
1999	94	23 618	23 712
2000	1 040	33 458	34 498
2001	312	22 843	23 155
2002	51	15 932	15 983
2003	181	11 845	12 026
2004	277	9 782	10 059
2005	277	14 074	14 351
2006	86	15 546	15 631
2007	97	23 921	24 017
2008	906	41 448	42 354
2009	1 600	33 664	35 264

Kaynak: TÜİK, fasıllara göre dış ticaret verilerinden elde edilmiştir.

(Tablo 17'deki, etler ve yenilen sakatat sütunu, etten, sakatattan yapılmış sosis, konserve vb. ürünleri kapsamaktadır.)

Canlı hayvan ithalatının yanında tavuk üretimindeki artışın da kişi başına düşen et rakamlarının 1995 yılından itibaren 6-8 kg. bandı arasında seyretmesine neden olmuştur. Etlik tavuk (broiler) üretimi sektörü, özellikle 1990'lı yılların ilk yapısında %50'lerin çok üzerinde büyüme ile ülkenin azalan kırmızı et üretimini önemli ölçüde ikame edebilmiştir.

Şekil 12-Tavuk Eti Üretimi (1000 ad.)

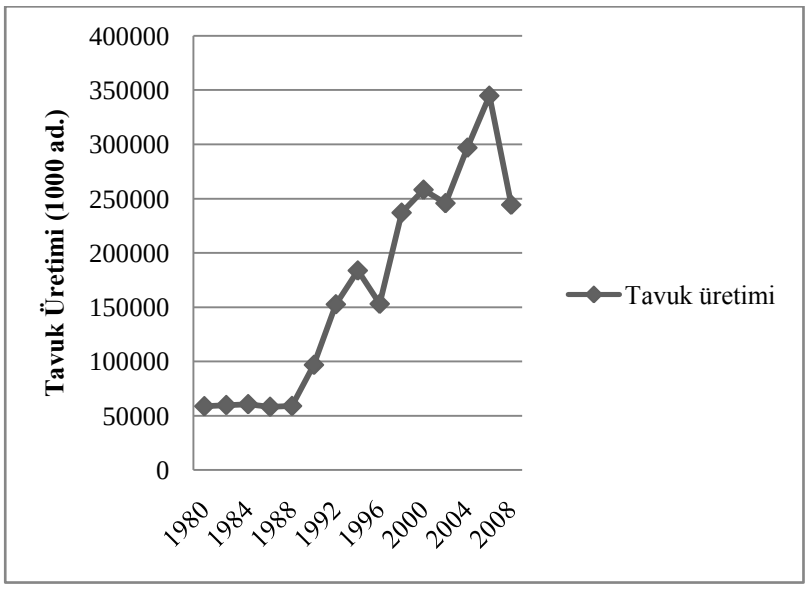

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008'den elde edilen verilere göre oluşturulmuştur.

4.1.1.5. Dış Ticaret

1980'le başlayan dönemde tarımsal dış ticaret ve özellikle ithalat rejiminde önemli serbestleştirmeler gerçekleştirilmiştir. 1984 yılında gıda ürünü ithalatındaki vergi ve harçlar önemli ölçüde aşağı çekilmiştir. Bu dönemden sonra ithalattaki artış tarım sektörünün kimi alt sektörlerinde rekabet baskısıyla gerçekleşen üretim ve yatırım daralmalarına neden olmuştur. Olumsuz etkilenen sektörlerin başında özellikle hayvancılık ve et üretimi gelmektedir. Bu dönemden sonra ortaya çıkan canlı hayvan ve et ithalatındaki sıçrama, üretimin önemli boyutlarda azalmasına neden olmuştur. Bunun

yanında Türkiye'de işlenmiş tarım ürünleri ithalatında da artış olmuştur. Özellikle süt, peynir, yağ ve dondurma gibi sütlü ürünler ithalatı yükselmiştir.[501]

Dış ticaret dengesi tarımsal ürünlerde 1980-89 aralığında yıllık ortalama olarak 1.5 milyar dolar fazla verirken, 1990-99 döneminde 600 milyon dolara düşmüştür. 1995 yılında Türkiye tarihinde ilk kez tarımsal ithalat ihracatı geçmiştir. [502] Bu tarihten itibaren tarımsal dış ticaret açığı kimi yıllar fazla vermesine rağmen, artarak devam etmiştir.

2008 yılında dış açık 2,5 milyar dolar ile yine cumhuriyet tarihinin en yüksek tarımsal dış açık değerine ulaşmıştır. 2009 yılında yaşanan krizin etkisiyle azalan milli gelir ithalatta önemli bir düşüş yaratmış ve dış açık azalmıştır. İthal edilen ürünler özellikle pamuk, hububat, bitkisel yağ ve yağlı tohumlarda yoğunlaşmıştır.[503]

Tablo 18- Tarımsal Dış Ticarette Değişim (1000 $)

	Tarım ve Havancılık		
Yıl	İthalat	İhracat	Denge
1996	2 165 687	2 152 577	-13110
1997	2 416 734	2 353 848	-62886
1998	2 125 387	2 357 425	232038
1999	1 648 518	2 057 511	408993
2000	2 123 187	1 659 092	-464095
2001	1 409 313	1 976 410	567097
2002	1 702 642	1 754 287	51646
2003	2 535 427	2 120 690	-414737
2004	2 757 392	2 541 777	-215615
2005	2 801 365	3 328 814	527449
2006	4 640 577	3 480 539	-1160038
2007	4 640 577	3 725 213	-915364
2008	6 391 914	3 936 711	-2455203
2009	4 593 507	4 346 922	-246585

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir-(Uluslararası standart sanayi sınıflamasına -USSS, Rev.3- göre)

Türkiye'de tarımsal ürünler incelendiğinde geleneksel ürünlerin ağırlıklı bir yer tuttuğu görülmektedir. Bunlar fındık, incir, ya ve kuru üzüm, turunçgiller, zeytinyağı, tütün, baklagiller ve buğday unudur. İthalata bakıldığında ise Türkiye ekolojisinde yetişebilen ürünlerin önemli oranlarda ithalatının yapıldığı görünmektedir. Bu ürünler,

[501] Necdet Oral, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262, s.327
[502] Oral, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", s.327
[503] Oral, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", s.327

pamuk, soya, mısır ve diğer yağ bitkileri, ekmeklik buğday, çeltik gibi ürünlerdir.[504] Bu ürünlere 4,5 milyar $ civarında bir ithalat bedeli ödenmesi, aşağıda incelenecek olan tarımsal kamu yönetiminin aşınması ve dış ticaret serbestliğinin yerli tarımsal üretimi azaltmasından kaynaklanmaktadır.

4.1.1.6.Mülkiyet Yapısı, Toprak Kullanımı ve Toprak Satışı

Önceden devralınmış olan eşitsiz mülkiyet yapısı üzerine Yeni-Sağ politikaların uygulanmasıyla bir yandan sermaye yapısı yabancılaşırken diğer yandan da köylü mülkiyetinde değişim yaşanmaktadır.

Tablo 19- Tarımsal İşletme büyüklükleri ve Mülkiyet İlişkileri

	1980 Tarım Sayımı				2001 Tarım Sayımı			
İşletme büyüklüğü (da)	İşletme sayısı	%	Arazi (da)	%	İşletme sayısı	%	Arazi (da)	%
Arazisi olmayan					54 523	1,77	-	
0- 49	2267021	62,1	45.555.886	20,0	1 959 123	63,68	39.344.102	21,34
50- 99	738376	20,2	48.392.133	21,3	560 049	18,2	38.127.035	20,68
100- 499	615253	16,9	106.247.261	46,7	481 048	15,64	85.959.895	46,63
500- 999	26407	0,7	17.858.013	7,8	17 429	0,57	11.218.554	6,09
1000+	3032	0,1	9.502.396	4,2	4 478	0,15	9.698.646	5,26
Toplam	3650089	100,0	227.555.689	100,0	3 076 650	100	184.348.232	100

Kaynak: TÜİK,İstatistik Göstergeler, 1923-2008. (1980 istatistiğinde arazisi olmayanların verileri bulunmamaktadır.)

Gerçekte Türkiye'de tarım topraklarının mülkiyet ve tasarruf durumları hakkında net ve sağlıklı bilgiler bulunmamaktadır. Bunun temelinde tarım topraklarının tapu ve kadastro kayıtlarının yetersiz ve sağlıksız oluşu yatmaktadır.[505] Cumhuriyet kurulduğundan bugüne kadar toprakların yarısı kadastrolaştırılamamıştır.[506] Ancak, TÜİK'in 2001 yılı sayım sonuçlarına göre, Türkiye'de toplamda 3 milyon 76 bin civarında işletme bulunmaktadır. 1980 yılında ise toplam işletme sayısı 3 milyon 650 bindir. Buna göre, son yirmi yıl içerisinde 650 bin tarım işletmesi ortadan kalkmıştır.

[504] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.129
[505] Sema Gün, "Tarımda Toprak Mülkiyet Yapısı ve İşletmelerin İyileştirilmesi", **Türk Tarım Dergisi,** Sayı 171, 2006,s.34
[506] Gürol Ergin, Tarımın Yapısı ve Yeni Düzenlemelerin Etkileri" başlıklı toplantı notları, **İktisat Dergisi,** Sayı 412, (Nisan 2001), s.9

Bu rakam büyük ölçüde sosyoekonomik kırsal yapıdaki çözülmenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İşletme büyüklüğü açısından bakıldığında, yoksul köylü olarak değerlendirilebilecek ve geçim olanaklarını karşılamayan 50 dekardan az toprak kullanan işletme sayısı, toplam işletmelerin %64,8 gibi büyük bir oranını oluşturmaktadır. Ancak arazi kullanımına bakıldığında bu işletmelerin toplam arazilerin %21,3'ünü kullandıkları gözlenmektedir. %16 civarındaki orta büyüklükte köylü işletmeleri olarak kabul edilebilecek 100-499 dekar arası arazi kullanan işletmeler, arazi kullanımında %46,6 ile çoğunluğu oluşturmaktadır. Hiç toprağı olmayan işletme sayısı ise 54.523'tür.

Çarpıcı bir veri ise kullanılan tarım topraklarının alanında son beş yılda yaşanan azalmadır. 1980 yılına 24.560.000 bin hektar kullanılan tarım alanı 2003 yılına kadar 23.066.000 hektar düzeyinde gerçekleşmiştir. TÜİK'in 2008 verilerine göre, bu alan 20.719.000 hektar olarak gerçekleşmiştir. Son beş yıl içinde yaşanan %10'luk azalma Türkiye tarımsal üretimi açısından en çarpıcı ve anormal verilerden biridir. Bu rakamların gösterdiği çarpıcı sonuç, Türkiye'de artık boş bırakılan tarlalar döneminin başladığıdır.[507]

Bunun nedenleri, aşağıda incelenecek olan Yeni-Sağ yaklaşım çerçevesinde şekillenen tarımsal politikalarla küçük köylülüğün kırsalda geçim olanaklarını büyük ölçüde yitirmesidir. Ancak tek açıklayıcı neden bu değildir. 1980 yılından itibaren tarımsal üretimde bir daralma yaşamaktadır. Burada Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yaşanan terör olaylarının da önemli bir olumsuz etkisi olduğu kaydedilmelidir.

Değinilmesi gereken bir başka konu da tarım işletme yapısının küçük ve çok parçalı oluşudur. Tarım işletmeleri, göçün devam etmesine rağmen artan nüfusun önemli bir oranda tarımda kalması ve tarım dışı geçim olanaklarının -sanayinin kırsal nüfusu emme kapasitesinin darlığı nedeniyle- çok sınırlı olmasıyla parçalanmaktadır.

[507] Ergin, s.9

Türkiye köylüsü kendi içinde sınıf ve katmanlara bölünmüştür. Köylünün çok önemli bir kısmı topraksızdır. Ayrıca %64 gibi büyük bir oranı yoksul köylü konumundadır. Sektörde emek sömürüsü ve özellikle kadın emeğinin sömürüsü egemen bir yapı sergilemektedir.[508]

Toprak satışı konusu da, tarım arazilerinin kullanımı ve yabancılaşması açısından önem arzeden bir güncel konudur. 1924 yılında çıkan Köy Yasası ile yabancıların köylerde arazi ve emlak almaları yasaklanmıştı. 1934 yılında çıkan Tapu Yasası'yla ise, kanunca belirtilmiş sınırlar içinde ve karşılıklı olmak şartıyla yabancı gerçek kişiler Türkiye'de gayrimenkul alabilmişlerdir. Bu yasalara göre, eğer bir devlet Türk vatandaşlarına taşınma edinme hakkı tanımıyorsa, o ülke vatandaşı da Türkiye'den taşınmaz alamıyordu.[509]

Ancak bu yasa ilk olarak 1984 yılında (21.6.1984 günlü 3029 sayılı yasa ve bunun Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmesiyle Bakanlar Kurulu'nca çıkartılan 5.6.1986 tarihli ve 86/10714 sayılı yasalarla) **karşılıklılık şartının aranmayacağını** Bakanlar Kurulu'nun iznine tabi olacak şekilde toprak satışına izin vererek değiştirilmiştir. Bu yasa da yine ikinci kez, "yabancı kamu hukuku tüzel kişilerin, özellikle devletlerin bir başka devlet ülkesinde taşınmaz mal edinmelerine, karşılıklılık ilkesine uyulması durumunda bile olanak bulunmadığı, " bir devletin bir başka devlet ülkesinde taşınmaz mal edinmesinin, devletin 'siyasi bütünlüğü' ilkesine aykırı olduğu ve Anayasanın "Türkiye Devleti, ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütündür" kuralı kapsamında, hiçbir organın yabancı ülkelere Türkiye Cumhuriyeti devleti sınırları içinde taşınmaz mal edinmesi için izin vermeye ya da bu yolda Bakanlar Kurulu'na takdir hakkı tanımaya yetkisi bulunmadığı" gerekçesiyle, Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir.[510]

Ancak 1924 tarihli Köy yasası ve 1934 tarihli Tapu yasası, 3 Temmuz 2003 çıkartılan 4916 sayılı yasayla değiştirilmiştir. Yasa, Anayasa Mahkemesi tarafından

[508] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.114
[509] Erdost, s.117,118
[510] Bu son bakanlar kurulu kararında karşılıklılık koşulu aranmayacak ülkelerin şunlar olacağı belirtilmiştir: Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Oman Sultanlığı, Bahreyn ve Katar. Ayrıca bu ülkeler gerçek kişilerce değil, ülke olarak da karşılıklılık esası olmadan toprak satın alabileceklerdi. (Erdost, s.118)

14.3.2005 yılında iptal edilinceye kadar 59 ülkeden 15.842 yabancı, köylerden ve köy arazisinden 7.859.406 m^2 toprak satın almıştır. Yine 5 Haziran 2003'te çıkartılan "Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu" karşılıklılık esasını kaldıran bir düzenleme yapılmış, bu düzenlemenin de yabancıların taşınmaz ve ayni hak elde etmelerini serbest bırakan hükmü 11.3.2008 tarihinde Anayasa Mahkemesince iptal edilmiştir.[511]

29.12.2005 yılında çıkartılan "yeni" yasa ile de toprak satışının kapsamı "bir gerçek kişinin 2,5 hektar sınırıyla –ki bunu on iki katına kadar artırabilme yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilerek-ülke genelinde taşınmazların satışı" şeklinde genişletilerek tekrar gündeme gelmiş ve bu kez yapılan başvuruyla, Anayasa Mahkemesi tarafından içerik açısından değil ama -2,5 hektarın on iki katına kadar artırabilme yetkisinin Bakanlar Kurulu'na verilmiş olması gerekçesiyle- biçim açısından 11.4.2007 yılında iptal etmiştir. Bu iptal kararına rağmen yasa iki buçuk yıla yakın yürürlükte kalmıştır.[512]

Sonuç olarak, 2003 yılından 2008 yılına kadar yabancı yatırımcılar (ilk sırada özellikle Türkiye ile arasında fiili ve hukuki karşılıklılık bulunmayan Körfez Ülkeleri gelmektedir) Türk vatandaşlarının edinimine açık olan bölgelerde, karşılıklılık koşulu aranmadan taşınmaz edinebilmişlerdir.[513]

---

[511] Erdost, s.133

[512] Erdost, s.117

[513] Muzaffer İlhan Erdost, şunları kaydetmektedir: "Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası başkanlarından Hüseyin Ülkü'nün özellikle altını çizdiği gibi, yabancıların ülkemizde taşınmaz edinmelerine ilişkin yasalar, daha önce belirlenen programlara uyarlanmış yasalardır. Büyük bir olasılıkla satış için söz verilmiş, vaat edilmiş alanların satışını gerçekleştirmek amacıyla düzenlenmekte, yasanın yürürlüğe girdiği tarih ile yürürlükten kaldırıldığı tarih arasında işlemler tamamlanmaktadır. (…) Anayasa Mahkemesi kararlarında yer aldığı ve Yabancı Yatırımlar Yasasının 3. Maddesi d bendinin iptal gerekçesinde de yinelendiği gibi, "Ülke devletin asli ve maddi unsurlarından biridir. Ülke olmadan devlet olmaz." Ülke, yani yeryüzünün belirlenmiş bir parçası toprak, devletin öteki maddi unsuru olan insan topluluğunun mülküdür. Mülkiyet hakkı, kişisel hak olarak, devleti oluşturan yurttaşların hakkıyla sınırlı bir haktır ve bu, yurttaş olmaktan kaynaklanan doğal bir haktır. Bu anlamda evrensel bir haktır. Yani her kişi, kendi devletinin toprağını edinme hakkına sahiptir. Yabancılara toprak edinme hakkı, doğal bir hak değildir, olamaz da. Burada yabancılara tanınan, toprak edinme hakkı değil, toprak edinme olanağıdır. "Karşılıklılık" koşulu, hak tanıma koşulu değil, olanak sağlama koşuludur. Devlet gerekli yerde ve zaman bu olanağı sağlayabilir ve gerektiğinde bu olanağa son verebilir. (…) bir bakıma Türkiye Büyük Mağazasında, ülke toprağı, meta olarak pazarlanıyor, toprağı "para" olarak algılayan Bakanların deyişiyle ülke "kapı kapış" paylaşılıyor. (Erdost, s.117,163)

4.1.1.7.Pazar Yapısı ve Sektörün Yabancılaşması

Tarımsal işletmelerin ürünlerinin pazarlanması, işletmelerin coğrafi dağılımı, üretilen ürünün çeşidi, finansman kapasiteleri ve pazarı durumuna göre değişmektedir. Hasat zamanı çok miktarda ürün pazara çıkarken, depolama olanaklarının ürün çeşidine göre değişen yetersizliği ürün fiyatlarının düşmesine ve üreticilerin gelir kayıplarına uğramalarına neden olmaktadır. Aracı kesim ise bu dönemde sahip oldukları pazarlama kanalları ve depolama olanakları sayesinde önemli kazançlar elde etmektedirler.[514]

Pazara yönelik üretilen meyve ve sebze türü ürünleri çoğunluğu tarlada aracılar tarafından satın alınmaktadır. Tarımsal ürün pazarlama sürecinde üç kanal söz konusudur. İlk olarak toptancı halleri ve sayıları 3000 civarında olan komisyoncular geleneksel aracılık faaliyetini sürdürmektedir[515]. İkinci olarak da, gıda pazarlamasında 1990'larda gelişen ve gittikçe artan oranlarda tekelleşmenin yaşandığı hiper/süpermarketler ya da alışveriş merkezleri (AVM) yer almaktadır. Bu pazarlama kanalları ile aracılar ürünü düşük bedellerle ve vadeli ödemelerle çiftçiden alırken, kentlerde tarım ve gıda ürünleri tüketicilere pahalı bir şekilde satılmaktadır.[516] Üçüncü pazarlama kanalı da TEKEL, Çaykur, Türkiye Şeker Fabrikaları, Toprak Mahsulleri Ofisi aracılığıyla oluşturulan KİT sistemidir. Ancak bu üçüncü kanal, aşağıda inceleneceği üzere, tarımsal kamu yönetiminin elimine edilmesi, parçalanması ve özelleştirilmesi ile işlevsizleştirilmiştir.

Gıda sektörü, tarımsal kesimden elde ettiği girdilerle nihai mal üreten bir sektör olduğundan, tarım sektörüne bağlı olan bir sanayi alanı olarak değerlendirilebilir. Gıda sanayinde de 1980'le başlayan dönemde bir yapısal dönüşüm söz konusu olmuştur. Bu dönüşümün dinamikleri, teknolojinin yenilenmesi, kalite sistemlerinin yaygınlaşması, KİT'lerin özelleştirilmesi, şirket evlilikleri, yeni pazarlama tekniklerinin uygulanması ve sektörel örgütlenmenin gelişmesi gibi etkilerdir.[517]

---

[514] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.129
[515] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.129
[516] Hiper/süpermarketlerin etkileri aşağıda "Çokuluslu Şirketlerin Türkiye Tarımına Etkileri" başlığıyla ayrıca incelenecektir.
[517] Oral, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", s.326

Sektörün yabancılaşmasına koşut olarak tekelleşme eğiliminde de ciddi bir artış söz konusu olmuştur. Bu eğilim yoğunlaşma oranları analiziyle incelendiğinde ortaya çıkan tablo çarpıcıdır.

Tablo 20- Gıda Sektöründe Yoğunlaşma Oranları (2001)

Faaliyet Adı	İşyeri Sayısı	CR4	CR8
Nişasta ve nişasta ürünleri	6	95.8	100
Bira ve malt	8	77.2	100
Alkolsüz içecek, maden ve kaynak suları	54	75.0	84.7
Şarap	13	73.5	91.5
Balık ve balık ürünleri	16	68.1	84.6
Tütün ürünleri	25	66.7	88.5
Unlu mamuller (makarna, şehriye vb.)	19	61.6	81.8
Kakao, çikolata ve şekerleme	85	61.4	82.1
Süt ürünleri	114	51.8	66.1
Şeker	39	35.9	53.4
Bitkisel ve hayvansal yağ	95	35.1	48.9
Mezbahacılık; et işleme ve saklama	99	34.7	50.3
Sebze ve meyve işleme ve saklama	234	20.0	29.4
Öğütülmüş tahıl ürünleri	264	18.1	27.5

Kaynak:TÜİK, 2001 İmalat Sanayi İşyerleri Anketi Aktaran: Oral, "Türkiye'de …", s.328

En büyük ilk dört (CR4) ve ilk 8 (CR8) şirketin pazar payına göre yapılan ölçüme göre yoğunlaşma oranı tespit edilmektedir. Buna göre yoğunlaşma oranının, CR4 30 ve altında ise düşük, 31-50 arasında ise orta, 51-70 arasında ise yüksek, 71 ve üzende ise çok yüksek olduğu kabul edilir. CR4'ün %60-70 üzerinde bir değer alması tekelleşmenin varlığına işaret etmektedir.[518]

Yukarıdaki verilerin de gösterdiği gibi tarım ve gıda sektörü pazar yapısında önemli oranlarda tekelleşmenin olduğu ileri sürülebilir.

4.2.YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BELİRLEYİCİSİ İÇSEL ÖĞELER

Türkiye Yeni-Sağ politikaları, 24 Ocak 1980 yılında alınan ve literatüre 24 Ocak Kararları olarak geçen kararlarla uygulamaya koymuştur. Bu kararlar aynı yılın Eylül ayında gerçekleşen askeri darbe ile gerçekleşen düzen değişikliğinde çok sıkı bir

[518] Oral, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", s.328

şekilde uygulanmıştır. Tarım sektöründeki dönüşüm de bu kararlarla başlayan dönemlendirmede gerçekleşmiş ve açılan yolda 2000'li yıllara kadar gelinmiştir.

Sektörün gelişimini sağlamaya yönelik çabaların bir kısmı da 1980'li ve 1990'lı yıllarda sonlandırılmış ve kamunun piyasayı düzenleyici ve üreticileri destekleyici konumu salt doğrudan gelir desteği ödemesine indirilmiş ve sektör bu bölümde açıklanacağı üzere serbest piyasa koşullarına bırakılmıştır.

4.2.1. Tarımsal Kamu Yönetimindeki Dönüşüm ve Özelleştirmeler

Bu kısımda, öncelikle kamunun tarım sektöründen çekilmesinin araçları olarak reorganizasyon ve destekleme rejimindeki değişmeler incelenecek ve sonrasında özelleştirmelere değinilerek, özelleştirmenin yarattığı sonuçlar incelenecektir.

4.2.1.1. Kamunun Reorganizasyonu ve Tarıma Hizmet Veren Kamusal Örgütlerin Dağıtılması

Yeni-Sağ politikaların uygulanmasıyla birlikte, tarım işletmeleri firma teorisi çerçevesinde değerlendirilerek, piyasa ekonomisinin işleyişine bırakılmış ve devlet-köylü doğrudan ilişkisi yerine, sermaye-köylü ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. Önceki dönemde örgütlenmiş oldukça büyük kamu kurumları işlevsiz hale getirilerek tasfiye edilmişlerdir. Bir kısmı kaldırılan, bir kısmı özelleştirilen kamu kurumlarının, kalanlarının da işlevleri azaltılarak, kullandıkları kaynaklar da daraltılmıştır. Devlet, tarım politikalarını yürüttüğü üç alan alandan ikisi olan girdi sağlama ve tarımsal ürün ticaretini düzenleme alanlarından geri çekilmiş, tarımsal finansman sistemi de tarımsal ham madde işleyen tarımsal sanayilere yönlendirilerek ve kısmen de özel finansman kaynaklarına bırakılarak büyük ölçüde terk edilmiştir.[519]

Kurumsal yapıda gerçekleştirilen ilk dönüşüm, tarımsal girdi üreten kamu kurumlarının işlevsizleştirilmesi yönünde olmuştur. İç piyasanın serbestleştirilmesine paralel olarak devlet tekellerine son verilmiş ve kurumların işlevsizleştirilmesi sonucu özelleştirmelerin önü açılmıştır. Yeni-Sağ politikaların ilk yıllarında tarımsal girdi alanında kamu kurumlarının görevleri özel sektör ve ithalat yoluyla ikame edilmiş ve

[519] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.197

tekel konumlarına son verilmiştir. Bu durumda özelleştirmeye gidilen yolda tarımsal kamu kurumlarının varlık nedenleri ortadan kaldırılmıştır.[520]

Bu politika değişimlerinin içsel dinamiğinin yarattığı bir dönüşüm olmaktan çok, uygulamaya konan YUP'nın bir sonucu olarak değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

4.2.1.1.1.Tohumluk Üretimi ve Dağıtımı

İlk başta Devletin tohum alanındaki tekeline son verilmiştir. Tarım Bakanlığı'nın doğrudan kontrolü altındaki tohumluk üretimi, denetimi ve ihracatında Bakanlığın etkinliği tümüyle ortadan kaldırılması ve 1982 yılında özel sektörün bu alana girmesi olmuştur. 1983 yılında özel tohum firmalarının ürettikleri tohumların fiyatlarını serbestçe saptamaları ve 1984 yılında da tohumluk ithalatı serbest bırakılmıştır. İthalat yapacak firmalara da Devlet Ziraat Bankası aracılığıyla kredi ve faiz teşvikleri sağlamıştır.[521]

2006 yılında bir Tohumculuk Kanunu çıkartılmıştır.[522] *"Yurt içinde sadece kayıt altına alınmış çeşitlere ait tohumlukların ticaretine izin verilir"*[523] hükmü ile genetik kaynaklardan elde edilen tohumlukların çiftçiler arasında değişimine açık olmakla birlikte ticareti yasaklanmıştır. Hâlihazırda bir köylünün pazarda tohumunu satması, -eğer sertifikasyonu yapılmamış ise- yasaktır. Ancak bu durum henüz fiiliyata dökülmüş değildir.

Bu özellikler benzer yasalar çıkartan diğer ülkelerle de ortaktır. Örneğin 1989 yılında Fransa çiftçilerin kendi tohumlarını kullanmasını yasaklamıştır. Bu kanunlar, tohumların daha sağlıklı olması ve hastalıklardan korunması ileri sürülerek yapılmaktadır. Ancak, çokuluslu tohum şirketlerinin yeni bir etkinlik alanı kazanması sağlanmış olmaktadırlar. Zira uluslararası tohum ticareti, özellikle tohumun tamamlayıcı malı olan herbesitler ve GDO ürünlerle birlikte büyük bir gelişen pazar konumundadır.[524] Bu durumda, Anadolu topraklarında binlerce yıldır kullanılan ve ıslah

[520] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.203,204
[521] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.203
[522] Bu kanun ilgisi olmadığı halde AB uyum yasaları çerçevesinde kanunlaştırılmıştır.
[523] 5553 Sayılı Tohumculuk Kanunu, Madde-7, Resmi Gazete 8 Kasım 2006
[524] Tayfun Özkaya, "Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi" s.258

edilen yerli tohumlar, çokuluslu şirketlerin genetik müdahaleleri ile patentlenebilecek ve orijinal yerli tohumların kaybolması söz konusu olacaktır.

Türkiye ayrıca 2007 yılında Uluslararası Yeni Bitki Çeşitlerini Koruma Birliği'ne (UPOV) üye olmuştur. UPOV'un sözleşmeleri 1961 yılında başlamış ve yeni bitki çeşitlerinin korunması adıyla gerçekleşmiştir. Türkiye'nin üyeliği önceki sözleşmeleri de kapsayacak şekildedir. Ancak bu sözleşmelerin özellikle 1970'lerden sonra uygulanmaya başlanmasıyla Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'ne (FAO) göre dünya biyoçeşitliliğinde %75'lik bir kayıp olmuştur.[525]

UPOV sözleşmeleriyle çiftçilerin kendi tohumlarını kullanmaları kısıtlanmaktadır. Büyük tohum şirketleri gelişmekte olan ülkelerin yerel tohumları ile ülkelerin kamu kuruluşlarına ait gen merkezlerindeki tohumlara el koyabilmekte ve Hindistan'ın basmati pirincinde olduğu gibi yerel ürünlere patent çıkartarak el koyabilmektedirler.[526]

4.2.1.1.2.Tarım Bakanlığının Yapısında Değişme

1985 yılında Tarım Bakanlığı'nda kapsamlı bir reorganizasyon yapılmıştır.[527] Bu reorganizasyon ile Bakanlığın Toprak-Su, Ziraat İşleri, Zirai Mücadele, Hayvancılığı Geliştirme, Gıda İşleri, Veteriner İşleri, Su Ürünleri Genel Müdürlükleri kaldırılmıştır. Bu durum bakanlığın yönetim gücünde bir aşınmayı beraberinde getirmiştir. Diğer kamu kurumlarının tarım yönetiminde söz sahibi olmasıyla (Bakanlar Kurulu, Yüksek Planlama Kurulu, Pazar Kredi ve Koordinasyon Kurulu, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı, Devlet Bakanlıkları, Devlet Planlama-Hazine-Dış Ticaret Müsteşarlıkları, Merkez Bankası, Ziraat Bankası …) ortaya bir belirsiz görevler zinciri ve yetki çatışması

[525] "… gelişmiş ülkelerde çiftçi tohum firmalarının hegemonyasına girerken tüketiciler besin değeri düşük, ancak tarım ilaçları ve kimyasal gübrelerle yetiştirilebilen tatsız ürünleri yemek zorunda bırakıldılar. Dekara verimlilik bazen artabildi ama bunun çiftçilere, tüketicilere ve doğaya zararı çok fazla oldu." Tayfun Özkaya, "Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi", s.259
[526] Tayfun Özkaya, "Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi", s.260
[527] Bakanlığın Kurumsal Yapısındaki Değişme Ek.4'te şema olarak gösterilmiştir.

çıkmıştır. Bu durum eş güdüm yetersizliğiyle birleşince tarım yönetimi etkin olmayan bir yapıya dönüşmüştür.[528]

Sektörde yaratılan bütünleşik sistemlerin nedeni, dışsal yararları içselleştirmek ve birim başı üretim maliyetlerini düşürmektir. Şeker, sigara, TSKB gibi bütünleşik (entegre) tesislerin dağıtılması, parçalanması ve rekabet ortamının yaratılması adına birbirinden ayrıştırılmaları, üretimin zayıflamasına ve rekabet gücünün kaybolmasın neden olmuştur.[529]

2000'li yıllardan itibaren yönetişim[530] (governance) kavramıyla birlikte Tarım Bakanlığı'nın yetkileri "özerk" kurullara devredilmeye başlanmıştır. Bu kurullar Tütün ve Tütün Mamullerini ve Alkollü İçkiler Piyasasını Düzenleme Kurulu, Şeker Kurulu ve Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerini Yeniden Yapılandırma Kurulu'dur. Bu kurulların işlevleri, kamu alanını özel sektöre devretme ve kamunun işletici özeliğinden sıyrılarak özel sektör işbirliği ile düzenleyici ve denetleyici bir kurum haline getirilmesi şeklindedir.[531] Burada devletin düzenleyici ve denetleyici rolü ön plana çıkartılırken, ekonomik bir aktör olarak varlığı son bulmaktadır. Ancak bu düzenleyici ve denetleyici işlevleri de DB ve IMF'nin himayesinde ve çoğu zaman doğrudan kontrolü ile gerçekleşmektedir. Bu kontrolün en etkin yolu da, özerk kurullar ya da başka bir adıyla üst kurullar[532] oluşturmuştur.[533]

---

[528] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.115

[529] Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, s.401

[530] Yönetişim konusunda Akalın şunları kaydetmektedir: "Dünya Ekonomisinde Sosyalist Blok'un çözülmesi, kapitalist devletlerin bloklaşma sürecine girmesi ve dev şirketlerin ortaya çıkması bir tehdit olarak görülüp, global ekonominin yönetişimi sorunu gündeme gelir. (…) zengin ülkeler, fakir ülkelere küçülen ve araştırma ve geliştirmeden çekilmiş bir devleti öngörerek hizmet sektörü ve iletişim sektöründe dışa açılmaya yönlendirmektedir. Böyle bir durumda global ekonominin yönetişimi, kapitalist blokların blok dışındaki **ülkelerin paylaşımının bir yönetişim arayışı** gibi görünmektedir." (Gülsüm Özkan Akalın, "Global Ekonominin Yönetişimi Üzerine", **İktisat Dergisi**, Ağustos 2001, s.71); Zabcı ise yönetişim için şunları kaydetmektedir: " Dünya Bankası'nın ilk olarak 1980'lerin sonlarında kullanmaya başladığı (…) iyi yönetişim kavramı, -1982 borç krizine girmiş ülkelerin IMF ve DB'den alacağı yeni borçların, Ö.K.- verilebilmesi için ülkelerin yerine getirmesi gereken koşuları tanımlıyor. (…) Yönetişim aslında uluslar arası sermayenin akışını güvence altına alacak koşulları yaratmak içindir. (…) bu akışkanlığın ve genişlemenin sağlanması, günümüzde sadece bir devletin diğerini ekonomik ve kültürel alanda bağımlı kılması şeklinde değil, uluslar arası kuruluşların ve yapıların gerçekleştirdiği programlar, yaptırımlar biçiminde yaşanıyor." (Zabcı, s.57)

[531] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.115

[532] Kurullar atanmış üyelerden oluşmuş organlardır. Yöneticiler uzun süreli görev yaparlar. Yani sürekli seçim süreçleriyle değişen bir yapıları yoktur. Bu sayede belirlenen politikaları uygulayacak sürekli bir teknokratik kadro hazır bulunmaktadır. Uluslar arası finansal kurumların etkisinde olan bu kurullar ile

4.2.1.1.3.Kimyasal Gübre Üretimi ve Dağıtımı

Kimyasal gübre sağlama ve dağıtma işi 1962 yılında TZDK'ya verilmiştir. Kurum bu tarihten sonra gübre fabrikalarından devlet tarafından belirlenen fiyatlarla gübre alarak çiftçiye satmış, maliyet ile satış fiyatı arasındaki fark da görev zararı olarak Hazine tarafından karşılanmıştır. 1985 yılında alınan bir Dünya Bankası kredisi olan Tarım SECAL ile 300 milyon dolarlık kaynak, gübre alım-satımı ve fiyatlarda serbestleşme ile TZDK için yönetim geliştirme çalışmalarında "tatmin edici ilerleme kaydedilmesi" koşuluna bağlanmıştır. Alınan kaynağın, 130 milyon doları TZDK'ya tahsis edilmiş ve bu kaynağın %93'ü gübre ithalatında kullanılmıştır. Cirosunun %77'sini gübre satışından sağlayan kurum, 1986 yılında gübre ithalatı da serbest bırakılmasıyla ve 1988 yılında özel sektöre kimyasal gübre ticareti yapma yetkisi tanınmasıyla varlık nedenini büyük ölçüde yitirmiş, tekel konumunda olan kurumun 1993 yılındaki pazar payı %9,7'ye inmiştir. Aynı zamanda gübrelerin yurt içi taşımacılığında kurum vasıtalarının ve demiryollarının paylarının %3'e indirilmesiyle, sırasıyla %67 ve %47 oranlarında daha pahalı bir taşımacılık olan özel sektör taşımacılığının tercih edilmiştir. Bu durum kurumun girdi taşımacılığında da zarar etmesine neden olmuştur. [534]

Ayrıca kimyasal gübreye fiyat desteklerinin kalkması toprak veriminin gerilemesine neden olmuştur. Nitekim 1985'ten sonra nadas alanları giderek daraltılmış ve ekime açılmıştır. Bu durum yoğun tarımın yerini yaygın tarımın almasına neden olmakta ve aynı zamanda erozyon artışı tehlikesini doğurmaktadır.[535]

4.2.1.1.4.Tarımsal Finansman Yapısındaki Değişim

Dünya Bankası verdiği kredilerle, tarımın finansman yapısının değiştirilmesi konusuna özellikle eğilmiştir. 1983 tarihli bir garanti anlaşması ile Ziraat Bankası kredilerinin çiftçiyi sözleşmeli çalışmaya özendirecek araç olarak kullanılmasını öngörmüş ve proje kredilerine devam edilmiştir. Değişikliklerden birincisi, uygulanan

---

ulusal yasama ve yürütme organları etkisiz hale getirilmiş ve kurullar bu organlardan daha etkili bir konuma yükselmiştir. (Zabcı, s.63)

[533] Zabcı, s.62

[534] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.206-209

[535] Kazgan, **Tarım ve Gelişme**, s.400

faiz oranlarının kredi limitlerine göre değişmesidir. İkincisi, 1993 yılından itibaren ayni işletme kredileri uygulamasına son verilmiştir. Çiftçi aldığı kredi ile kamu kurumları ile çalışmaya yönlendirilmeyecektir. Üçüncü olarak tarımsal sanayi kredilerinin yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Kredinin doğrudan üreticiye değil, ürettiği malı işleyecek sanayiciye verilmesi söz konusu olmuştur. Kredi sanayiciye verilecek, üretici sanayici ile yapacağı sözleşmeler ile bu krediden dolaylı olarak yararlanacaktır. Bu şekilde verilen krediler, sözleşmeli üreticiliğin kurulmasını sağlamaya dönük bir işlev görmektedir.[536]

İDT şeklinde faaliyet gösteren Ziraat Bankası, 2000 yılından sonra A.Ş.'ye dönüştürülmüş ve 2001 krizinden sonra da tarıma verdiği finansman hizmetlerine sınırlamalar getirmiş, uyguladığı tarımsal kredi faizleri cari faiz haddinden yüksek seyretmiştir.[537]

4.2.1.1.5.Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (KHGM)

1945 yılında Toprak İşleri Genel Müdürlüğü olarak oluşturulan kurum, 1983 ve 1984 yıllarında YSE (Yol, Su, Elektrik-1965); TOPRAKSU ve Toprak ve İskan kuruluşlarının birleştirilmesiyle Tarım bakanlığına balı bir kurum olarak yapılandırılmıştır. 1985 yılında, teşkilat yapısı ve görevlerinde yapılan değişikliklerle, Toprak Su Genel Müdürlüğü lağv edilmiş ve görevleri Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Birçok kez bağlı bulunduğu bakanlık değiştirilmiş ve 2002 yılında Tarım Bakanlığına bağlanmış[538] ve 2005 yılında kapatılmıştır. Bu durum, arazi toplulaştırma, drenaj, toprak muhafaza, gölet, yer altı suyu ve yerüstü suyu sulaması yatırımlarının yürütülmesi alalarında önemli bir boşluk yaratmıştır.[539] 4 milyon hektar civarında sulanmayı bekleyen tarım arazisi olduğu dikkate alındığında,[540] bu boşluğun büyüklüğü daha net olarak ortaya çıkmaktadır.

[536] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.224-227
[537] Tayfun Çağlayan, s.57
[538] Tayfun Çağlayan, s.51
[539] DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), s.32
[540] Ergin, s.18

4.2.1.1.6.Tarım Kredi Kooperatifleri (TKK)

1995 yılına kadar doğrudan Tarım Bakanlığı'nın yönetimin altında çalışan TKK, yeni bu tarihten sonra özerklik kazanmıştır. Yapılan değişikliklerle Tarım Bakanlığı, TKK yönetimi ve işleyişinin tümüyle dışına çıkartılmış 2005 yılında çıkartılan 533 sayılı KHK ile ve Yeni-Sağ yaklaşım çerçevesinde kurum devletten uzaklaştırılmış ve "demokratikleştirilmiş"tir.[541] Özerkleştirilen kurum aynı zamanda güçlendirilmiştir. TKK'nın gübre pazarındaki varlığı genişlemiş, kullandırdığı kredilerde özkaynak oranı düşürülmüştür, Ziraat Bankası kaynakları artırılmıştır. Kuruluş, kendi üyelerinin yanı sıra diğer çiftçilerin tarımsal girdi gereksinimlerini (kimyasal gübre, tarımsal ilaç, yem, tohumluk vb. girdileri) karşılamaktadır. Girdiler iç ve dış piyasadan ihale ile ya da sözleşme ile alınıp çiftçilere satılmaktadır. Bu süreçte, Yeni-Sağ politikaların demokratikleşme kavramı çerçevesinde, kamu hizmetinin devlet kurumları yerine devlet-dışı çeşitli kurullar ve özel sektör aktörleri ve bileşenlerince sağlanması söz konusu olmuştur. TKK'ya teslim edilen yetki, aslında çiftçilere verilmiş sayılmaktadır. Ancak yönetim kurulları incelendiğinde ağırlığın büyük toprak sahibi çiftçilerden oluştuğu görülmektedir. Bu yapının diğer tarımsal katmanlara ne ölçüde etkinlik hakkı tanıyacağı tartışmalıdır.[542]

4.2.1.1.7.Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM)

1949 yılında oluşturulan devlet Üretme Çiftlileri 1984 yılında Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü olarak yeniden organize edilmiştir.1994 yılına kadar KİT statüsündeki kurum, bu yıldan sonra İDT olarak faaliyetini sürdürmüştür. 38 işletmesi ile faaliyetine devam etmektedir.[543]

4.2.1.1.8.Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB)

Tarım Satış Kooperatifleri asıl kimliklerini 1935 yılında kazanmıştır. Kurum 1984 ve 1993 yılında çıkartılan KHK'ler ile kimi değişikliklere uğramıştır.[544] Devlet

[541] Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarihçemiz, http://www.tarimkredi.org.tr/goster.php?tablo=menu&id=2 (31.05.2010)
[542] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.228-233
[543] Tayfun Çağlayan, s.58
[544] Tayfun Çağlayan, s.60

Planlama Teşkilatı, Dünya Bankası kredilerinin alımına bağlı olara 1986-87 yıllarında AFC (Almanya) adlı kuruluşa "Tarım Satış Kooperatiflerini geliştirme Projesi" adıyla bir proje hazırlatmış ve merkezi bir kuruluşun oluşturulması öngörülmüştür. Bu konu Dünya Bankasının 1980 sonrası kredilerinde de bir ön koşul olarak yer almıştır.[545] Nihayet, 2000 yılında yapılan değişiklikle, kurumun işletme ve tesislerin şirketleştirilerek özerkleştirilmesi, bir başka deyişle "demokratikleştirilmesi" sağlanmıştır. Kurum için bir "Yeniden Yapılandırma Kurulu" oluşturulmuş ve bu kurul aracılığıyla kurumun özelleştirmeyi sağlaması hedeflenmiştir.[546] Aslında tüm Dünyada olduğu gibi, kooperatifler, şirketlere alternatif olarak kurulan örgütlenme biçimleridir. Çiftçiler kooperatifler aracılığıyla üretim girdilerini ucuza edinerek, ürettikleri ürünleri kooperatife pazarlar ve bu sayede şirketlerin monopsonist yapıları karşısında zayıflamadan üretim yapabilmekteydiler.[547] Bu yapı yerini, işlevsizleştirilen bir kooperatifçilik ile birlikte gıda şirketlerinin tarımsal üretim üzerinde hakimiyet kurduğu bir düzene bırakmaktadır.

4.2.1.1.9.Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO)

Kurum, buğday ve diğer yemlik hububatın ve sorumlu olduğu diğer ürünlerin destekleme alımlarını yapmak ve bu ürünleri iç piyasalarda satmak amacıyla 1938 yılında kurulmuştur. [548] Özel sektörle birlikte çalışan kurum, tam bir tekel pozisyonunda olmamıştır. Tarımsal üretimi desteklemek amacıyla ürün alım fiyatlarını yüksek belirleyerek üreticiyi desteklerken, ürün satış fiyatını da gerektiğinde alış fiyatının altında tutabilmiştir. Yapısal uyum politikalarının, Dünya borsaları fiyatları baskısı karşısında alım politikası değiştirilmiştir. Bu amaçla 1993 yılında Konya ve Polatlı'da buğday borsası oluşturulmuş ve burada fiyatların oluşumuna TMO'nun müdahalesi sınırlandırılmıştır. Fiyatların oluşumunu engellememek için TMO en son fiyat veren kuruluştur. TMO'nun ürün alımlarında finansman kaynağı olarak Ziraat Bankası kullanımı 1994 yılında sona erdirilmiş ve Merkez Bankası kaynakları da önemli ölçüde

[545] A.Dursun Yılmaz, "Tarım Satış Kooperatiflerinin Kapısına Kilit Vurulacak", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi,**Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi,** Sayı:2, Ağustos 2000, s.4 http://kamyon.politics.ankara.edu.tr/dergi/belgeler/kydd.php (31.05.2010)
[546] Abdullah Aysu, **Türkiye'de Tarım Politikaları**, 1.basım, İstanbul: Özgün,2001, s.181
[547] Aysu, **Küreselleşme ve Tarım Politikaları,** s.196
[548] DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000, s.12

kısılmıştır. Bu durumda kurum, yerli ticari bankalardan ve uluslararası bankalardan kaynak kullanmaya yönlendirilmiş ve bu yolla mali sermayeye büyük miktarlarda kaynak aktarılmıştır.[549]

4.2.1.1.10.Türkiye Zirai Donatım Kurumu (TZDK)

1943 yılında kurulmuş olan kurum tarımda kullanılan her türlü makine ve teçhizatın üretimi ve tedarikinden sorumlu bir yapıda idi. 1994 yılında, Tarım Bakanlığı tarafından, TZDK'nın 224 şube müdürlüğü kapatılmış, 8 bölge müdürlüğü şubeye dönüştürülmüş, 7 işletmesi kapatılmıştır. Buna göre kurum tamamen kapatılmasa da, %60 oranında tasfiye edilmiştir.[550] Bundan sonra Yeni-Sağ politikaların özelleştirme programı ile kalan 5 bölge müdürlüğü de 1998 yılında özelleştirilmiştir.[551]

4.2.1.1.11.TEKEL

Tekel 2001 yılında özelleştirme programına alınmış ve 2002 yılında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'na (ÖİB) devredilmiş, 2003 yılında A.Ş. statüsüne dönüştürülmüştür. Daha sonra Tekel Alkollü İçkiler Sanayii Müessesesi ve Tekel Sigara İşletmeleri Müessesesi ayrı ayrı A.Ş.'lere dönüştürülmüştür.[552]

Tekel'in Alkollü İçkiler San. ve Tic.A.Ş.kısmı 2004 yılında Mey İçki San. Ve Tic.A.Ş.'ye satılmıştır. Bunun peşinden yapılan özelleştirmeler ile 2005 yılında Puro üretimine ilişkin varlıklar satılmış, 2006 yılında tuz üretimi özelleştirilmiş ve 2008 yılında da Pipo, kıyılmış tütün ve nargile üretimine ait tesisler satılmıştır. Yine 2008 yılında Sigara Sanayii İşletmeleri ve Tic.A.Ş. özelleştirilmiş ve 1 Milyar 720 milyon Dolarla British American Tobacco (BAT) firmasına satılmıştır.[553]

Bu özelleştirmeler ile Kamu alkol üretimi ve dağıtımı, puro üretimi ve dağıtımı, tuz üretimi, pipo, kıyılmış tütün ve nargile tütünü üretimi ve dağıtımı ve sigara üretimi ve dağıtımı işlerinden tamamen çekilmiştir.

---

[549] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.218
[550] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.211
[551] Tayfun Çağlayan, s.55
[552] Tülay Özerman, "Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları" **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262, s.294
[553] Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, tta Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve alkol İşletmeleri A.Ş. http://www.oib.gov.tr/portfoy/tekel.htm (05.06.2010)

2004 yılında satılan Alkollü İçkiler şirketinin 17 fabrikası devredilmiş ve 2009 yılına gelindiğinde bu fabrikaların 9 adedinin çalıştığı tespit edilmiştir.[554]

Özelleştirme öncesinde, Tekel'in monopol gücü, 1984 yılında serbest bırakılan ithalatla ve 1986 yılında devlet tekelinin kaldırılmasıyla kırılmaya başlanmıştı. Halk Virjinya kökenli yabancı sigaralara alıştırılmaya başlamıştı. ABD'den yapılan tütün ithalatı giderek artırılmış ve 2000'li yıllara gelindiğinde tütün tüketimindeki payı %40'lara kadar ulaşmıştı.[555] Buna ek olarak özelleştirmeler ile birlikte, sigara piyasası yabancı firmaların oluşturduğu oligopolistik bir yapı kazanmıştır. Tekel özelleştirmesi ile sigara piyasasındaki firmalarının Pazar payları şöyle oluşmuştur:[556]

Tablo 21- Türkiye'de Sigara Üretiminde Şirketlerin Pazar Payları (2008)

Firma	Pazar Payı %
Phillip Morris	44
BAT	37
JTI	9
European Tabacco	7
Imperial	3

Kaynak: Özkaya, "Küreselleşme ve Tarım Politikaları" s.5

Sadece iki firma piyasanın % 81'ine sahiptir ve bu durum Türkiye sigara piyasasının büyük oranda yoğunlaştığını göstermektedir.

2001 yılında tütün üreticisi sayısı 477.829 iken[557], Tütün Kanunu'nun yürürlüğe girmesi, özelleştirme programının uygulanmasıyla bu sayı 2009 yılı sonunda 80.766'ya inmiştir. 2000 yılında 236 bin ton olan tütün üretimi, 2009 yılının sonunda 89 bin ton civarına gerilemiştir.[558] Aşağıdaki şekilde, tütün üretimindeki azalma gözlenmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren artan ithalatla birlikte keskin bir üretim düşüşü söz konusudur.

---

[554] Özerman, s.295
[555] Kazgan, s.401
[556] Tayfun Özkaya, "Küreselleşme ve Tarım Politikaları", **Türkiye Ekonomisinin Sorunları Sempozyum Dizisi,** Yıldız Teknik Üniversitesi Oditoryumu- Beşiktaş, İstanbul, 20-10-2008, s.5 http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/ozkaya.pdf (04.06.2010)
[557] Özerman, s.299
[558] Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu, http://www.tapdk.gov.tr/tuverileri.asp (05.06.2010)

Şekil 13- Tütün Üretimindeki Gelişim

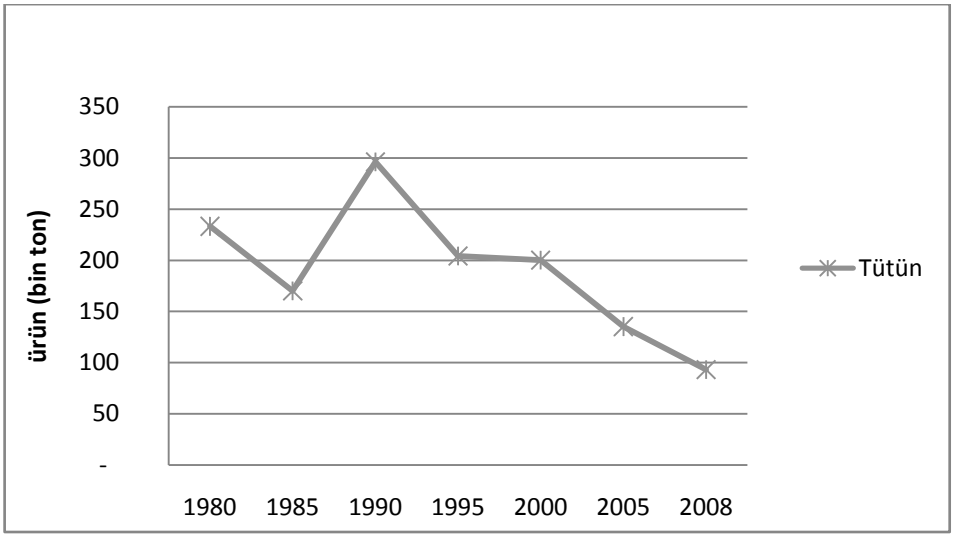

Bu süreç, hem yerli tütün üretimini, hem de istihdamı olumsuz etkileyerek, Türk Tarımının çökertilmesi konusunda başlı başına bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Aynı zamanda, 2009 15 Aralığında başlayıp 78 gün süren Tekel işçileri eylemiyle Türkiye'nin sıcak gündem konularından birisini oluşturmuştur.

4.2.1.1.12.Türkiye Şeker Fabrikaları (TŞFAŞ)

Cumhuriyet'in ilk döneminde kurulan üç beyaz sanayinden biri olan ve 90'lı yıllarda fabrika sayısı 33'e kadar çıkan şeker sanayi 2000'li yılara doğru, hem karlı ve hem de tarım kesiminin önemli bir geçim kaynağını oluşturmaktaydı. Şeker Fabrikaları karlılık ve verimlilik ilkeleriyle, şeker üretimi, satışı, ihracat ve ithalatı ve yan ürün fiyatlarının tespitinden sorumlu olan kurumdur. Kurum aynı zamanda kendi fabrikalarında şeker üretiminde kullanılan alet ve araçların yapılması imkânına da sahip olduğundan, şeker üreticisi çiftçiler bu konuda TŞFAŞ'den yardım alabilmekteydiler.[559] Ancak Yeni-Sağ politikalar şeker fabrikalarının da Kamu varlıkları arasından çıkartılması yönünde süreci başlatmıştır.

Öncelikle 2003 yılında çıkartılan Şeker Kanunu ile şeker üretimine kota uygulaması ve pancar ve şeker fiyatlarının serbest bırakılması konuları, gündeme gelmiş ve şeker sektörünü düzenlemek ve denetlemek Şeker Kurulu'na verilmiştir. Bu kurulun

[559] DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000, s.13

en önemli görevleri AB düzenlemeleri ve DTÖ ve diğer uluslar arası anlaşmalar ile taahhütlere uyum sağlanarak ve özelleştirmenin gerçekleştirilmesi olmuştur.[560]

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2004 yılında Amasya Şeker fabrikalarının %15'i ile özelleştirmeye başlamış ve sırasıyla Kütahya (%54), Adapazarı (%95), Kayseri (%9,9) oranlarında özelleştirilmiştir. 2009 yılında, Kastamonu-Kırşehir-Turhal-Yozgat-Çorum ve Çarşamba fabrikaları Portföy C olarak; Elazığ-Malatya-Erzincan ve Elbistan fabrikaları Portföye B olarak tamamı birden satılmak istenmiş, süreç dava edildiğinden henüz sonuçlanmamıştır.[561]

Özelleştirme politikalarına ek olarak şeker üretim kotaları süratle Nişasta Bazlı Şeker üreticileri lehine (Cargill gibi firmalar için) düzenlenerek (%10'dan %15'e), TŞFAŞ'nin sektördeki öncü rolü kaldırılmaya başlanmıştır. Şeker Kanunu'nun uygulamaya konulmasından itibaren her yıl Bakanlar Kurulunca kota Nişasta bazlı şeker (NBŞ) üretim kotası %50 oranında artırılarak 351 bin tona yükseltilmiştir.[562]

Sektörün üretici kanadından, Pancar Ekicileri Kooperatifleri Birliği (PANKOBİRLİK) Yönetim Kurulu Başkanı Recep Konuk, NBŞ kotasının %15'e çıkartılması ile ilgili şu açıklamayı yapmıştır.[563]

> *NBŞ kotasının ülkemizde %50 arttırılmasının pancar şekeri üretimine etkisi 120.000 tonluk üretim daralmasıdır. Bu 210 bin dekar alanda pancar tarımı yapılamaması demektir. Yan sektörlerle birlikte mili ekonomimize maliyeti yaklaşık 300 milyon TL'dir. Pancar şekerine alternatif bir ürünün kotasının artırılması tarım sektörünü ve pancar sanayin desteklediği yan sektörleri olumsuz etkileyecek. Bunun ilk örneğini NBŞ kotasının artırılması ile gördük. Bir diğer etkisi istihdama yansıyan olumsuzluktur. Kapasite kullanımındaki düşüş neticesinde doğrudan istihdamın ve nakliye sektörünün yaşadığı daralmanın sonucunda tarımsal*

---

[560] TŞFAŞ, 2009 Şeker Raporu, s.19 http://www.turkseker.gov.tr/WORLD_SUGAR_SECTOR2009.pdf (05.06.2010)
[561] Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. http://www.oib.gov.tr/portfoy/seker.htm
[562] TŞFAŞ, 2009 Şeker Raporu, s.21
[563] "AB ülkeleri NBŞ kotası ortalaması %2-3'tür. Fransa ve İngiltere'de NBŞ kotası %0, Almanya'da ise %1,92'dir. Türkiye'de ise kanun ile belirlenen bu oran %10'dur. Ama bakanlar kurulu bu oranı yüzde 15'e çıkardı. AB 15 ÜLKELERİ Türkiye'ye göre 7,5 kat daha az NBŞ üretirken gıda sanayileri çökmemi, sanayi tesisleri kapamamıştır." (Odatv.com, "Bu Kanun İşsizliği Artıracak", (09.06.2010), http://www.odatv.com/n.php?n=bu-kanun-issizligi-artiracak-0906101200)

istihdamda da yaklaşık 20 bin tarım işçisi işsiz kalacak. Bu tercihin olumsuz etkisi de en çok pancar şekeri sanayi tarafından desteklenen hayvancılığa olacaktır. 120 bin tonluk pancar şekeri üretimi daralmasının hayvancılığa etkisi 300 bin ton yüksek nitelikli besi hammaddesi olan küspenin ve 50 bin ton melasın kullanılamamasıdır. Bu tercih ülke hayvancılığını destekleme kararlılığında olduğunu ilan eden irade ile de çelişmektedir. (...) lobicilik faaliyetleri sürekli şeker pancarı üreticilerini rahatsız ediyor. Şeker Kanunu'nun 3'üncü maddesi gereği NBŞ'ler için belirlenecek toplam A kotası, ülke toplam A kotasının %10'u geçemez. Bakanlar Kurulu bu oranı, Şeker Kurumu'nun görşünü alarak %50 artırma ya da eksiltmeye yetkilidir. Ancak bu uygulama karşı lobicilik faaliyetleri sonucu maalesef hek tek taraflı kullanılarak NBŞ kotalarını artırmış ve ülkemiz şeker pancarı sanayi zarara uğratılmıştır. Şeker Kanunu iç tüketimin iç üretimle karşılanması amacıyla çıkarıldı. Çelişki de tam bu noktada ortaya çıkıyor. 2007/08 pazarlama yılı sonunda ülkemizin şeker stoku 119.000 ton iken NBŞ kotası %35 oranında arttırıldı. 2008/09 pazarlama yılı sonunda şeker stoku 230 bin ton iken, NBŞ kotası %25 arttırıldı. 2009/10 pazarlama yılında ise ülkemizin ürettiği pancar şekerinin 1 milyon tonundan fazlası henüz depolarda dururken ve pazarlama yılı sonunu 600-700.000 ton stokla kapatacağı tahmin edilirken NBŞ kotası %50 oranında attırıldı. Bu karar her şey bir yana sadece bu açıdan bile anlaşılır bir karar değildir.

Bu süreç 2000 yılından itibaren şeker üretiminin 18 milyon tondan 2008 yılında 15 milyon tona gerilemesine neden olmuştur. 2002 yılında pancar eken çiftçi sayısı 337 bin civarında iken, 2009 yılında bu sayı 124 bin aileye gerilemiştir.[564] 2000'li yıllardan sonra yaşanan bu süreç aşağıda yer alan şekilde net olarak gözlenebilmektedir.

[564] TŞFAŞ, 2009 Şeker Raporu, s.27

Şekil 14-Şeker Pancarı Üretimi

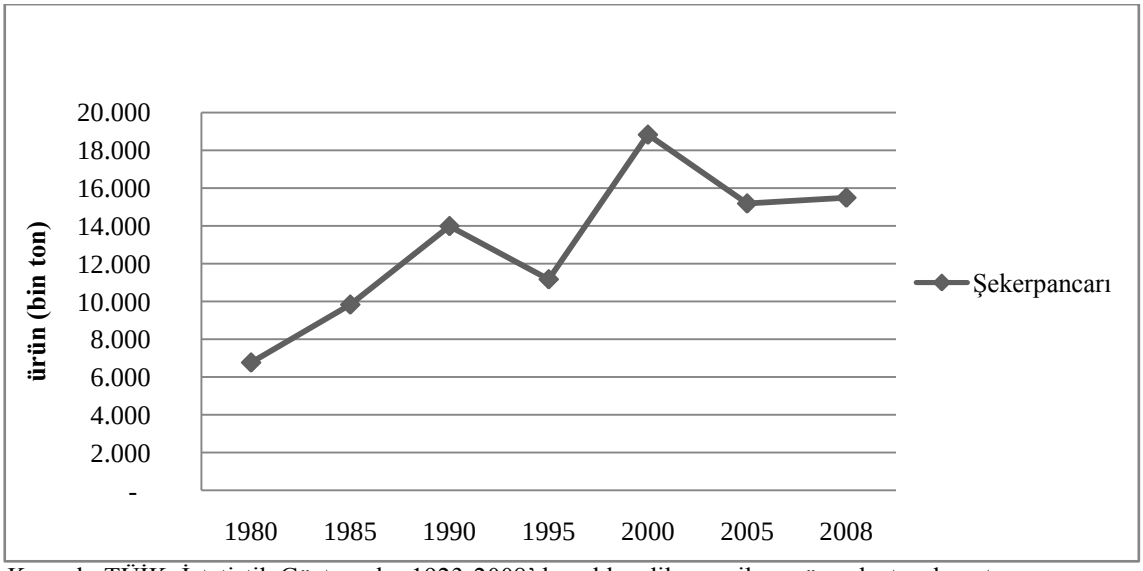

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2008'den elde edilen verilere göre oluşturulmuştur

En önemli gelir kaynaklarından biri olan pancar tarımı olan kırsal nüfus, ilerleyen bu zaman içerisinde kırsalda yaşam olanaklarını iyice yitirmiş olacaklardır. Pancar üretimi dönemsel ve bölgesel bazda hızla tasfiye edilmekte ve bazı bölgelerdeki tasfiyenin, diğerlerine göre daha hızlı olduğu görülmektedir. Özellikle hızla gelişen kota transferi ile özellikle batı, kuzey ve doğu Anadolu'daki pancar üreticileri, üretim sürecinden dışlanmaktadır.[565]

4.2.1.1.13.Çay İşletmeleri Kurumu (ÇAYKUR)

1924'ten itibaren çay tohumu ithaliyle geliştirilen çay üretimi devlet tarafından sürekli desteklenmiş ve ilk fabrika 1947 yılında Rize'de kurulmuştur.[566] 1999 yılında yaş çay işleme fabrika sayısı 46'ya ulaşmıştır.[567] 1971 yılında İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) olarak kurulan ÇAYKUR, çay sektöründe politikaların belirlenmesi ve

[565] Bayram Ünal, "Pancar Tarımında Dönemsel ve Bölgesel Tasfiye: Kırsal Hanelerin Önemi", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Bahar 2009,Sayı 262, s.288
[566] Çaykur, Çaykur'un Tarihçesi, http://www.caykur.gov.tr/detay.aspx?ID=1 (05.06.2010)
[567] Çay Sektörü Raporu 2009, Çaykur, s.3
http://www.caykur.gov.tr/UserDir/dokuman/Apk/2009%20Çay%20Sektörü%20Raporu.pdf (05.06.2010)

uygulanması, hizmetlerin daha iyi bir şekilde yerine getirilmesi ve fabrikalar kurarak iç talebe yönelik üretim yapma gibi amaçlara sahiptir.[568]

Tablo 22-Çay Üretimi

Yıl	Çay yetiştiren çiftçi sayısı	Çay Yetiştirmeye ayrılan alan (dekar)	Çay fidanı dikilen alan (dekar)	Yaş çay yaprağı üretimi (Ton)	Yaş Çay yaprağından elde edilen kuru çay (Ton)
1988	196 386	862 880	862 880	752 662	153 160
1989	202 082	895 250	895 250	662 549	136 530
1990	202 904	905 750	905 750	608 440	122 754
1991	215 278	886 390	886 390	682 858	136 887
1992	215 388	893 450	893 450	724 383	144 025
1993	214 542	893 300	893 300	578 500	117 099
1994	201 558	767 910	767 910	654 000	134 350
1995	201 657	766 090	766 090	523 465	102 713
1996	201 844	767 430	767 430	600 000	114 540
1997	201 957	767 550	767 550	752 000	139 523
1998	203 038	767 520	767 520	978 589	177 850
1999	203 875	767 490	767 490	1 095 532	199 155
2000	204 491	767 500	767 500	758 038	138 770
2001	204 112	766 530	766 530	824 946	142 900
2002	203 028	766 450	766 450	791 700	135 000
2003	203 318	766 400	766 400	869 000	153 800
2004	202 431	766 320	766 320	1 105 000	201 663
2005	202 699	766 250	766 250	1 192 004	217 541
2006	203 431	766 136	766 136	1 121 206	201 866
2007	203 901	765 808	765 808	1 145 321	206 158
2008	199 231	758 257	758 257	1 100 257	198 046

Kaynak: Tüik, Tarım İstatistikleri Özeti

Yukarıda yer alan çay üretimine dair tabloda, ilk göze çarpan nokta, 1990 yılından sonra çay yetiştirmeye ayrılan ve çay fidanı dikilen alanda bir azalma

[568] DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000, s.13

olduğudur. 1994'e kadar süren bu azalmadan sonra çay ekilen alanda bir sabitlik söz konusu olmuştur. Yaş çay yaprağı üretiminde ise, 2004 yılına kadar genel olarak bir artış olmuş ve 2004'ten sonra bir durağanlık görünmektedir.

1984 yılında Çay Kanunu ile gerçekleştirilen serbestleştirme ile çayda devlet tekeline son verilmiş ve gerçek ve tüzel kişilerin yaş çay işleme ve paketleme fabrikaları kurup işletmeleri ve üreticiden doğrudan yaş çay yaprağı alabilmeleri sağlanmıştır. 1985 yılında sektördeki toplam alımın %95'ini Çaykur gerçekleştirmiştir. 2009 yılında yapılan toplam 1.104 bin ton yaş çay ılımının %54'ünü Çaykur, geri kalan %46'lık alım ise özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir.[569]

DTÖ tarım anlaşması ve AB Gümrük birliği anlaşması neticesinde çay ithalatına uygulanan spesifik verginin advaloreme dönüştürülmesi ve fon uygulamasının kaldırılmasıyla, gümrük vergisi %145 olarak değiştirilmiş ve ithalat serbestleştirilmiştir.[570]

Çaykur, Özelleştirme Ana Planı çerçevesinde 2.sırada özelleştirmeyi beklemektedir.

4.2.1.2. Tarımsal KİT'lerin Özelleştirilmesi

Türkiye'de tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi konusu 1985 yılında Dünya Bankası desteğiyle hazırlanan "Özelleştirme Ana Planı" çerçevesinde çıkartılan 1986 tarihli ve 3291 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun ile uygulamaya geçirilmiştir. Özelleştirme Ana Planı çerçevesinde özelleştirilmesi gereken KİT'ler öncelikle özelleştirileceklere göre bir derecelendirme yapılmıştır. Bu sıralamaya şöyledir;[571]

Birinci öncelik: YEMSAN (Yem Sanayii A.Ş.); TİGEM (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü)

---

[569] Çay Sektörü Raporu 2009, Çaykur, s.4
[570] Halil Usta, "Çay, Sektör Profil Araştırması", İstanbul Ticaret Odası, (t.y), s.27 http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-18.pdf (05.06.2010)
[571] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.119

İkinci öncelik: EBK (Et ve Balık Ürünleri A.Ş.); ÇAY-KUR (Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü); TÜGSAŞ (Türkiye Gübre Sanayii A.Ş.); TŞFAŞ (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.)

Üçüncü öncelik: TMO (Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü); TZDK (Türkiye Zirai Donatım Kurumu)

Türkiye'de özelleştirme sürecinden sorumlu olan kurumlar, Özelleştirme Yüksek Kurulu, Özelleştirme İdaresi Başkanlığı (ÖİB) ve Hazine Müsteşarlığıdır. Yeni-Sağ politikalar ekseninde IMF ve özellikle DB tarafından Türkiye'de bir alternatif bürokrasi oluşturulmuş ve ülkenin kurumsal yapısı bu alternatif bürokrasi ile piyasa ekonomisine hızla terk edilmiştir. [572]

Özelleştirmeler 90'lı yıllardan itibaren başlamış ve 2000'li yıllarda hızlanmıştır. Sıralama ise yukarıda verilen öncelik sıralamasından farklı şekilde yapılmıştır. Aşağıdaki tabloda özelleştirilen kurumlar yer almaktadır.

[572] Baki Remzi Suiçmez, "Hayvancılık Sektöründe Yıkım: YEMSAN-SEK-EBK Özelleştirmeleri" KİGEM Özelleştirme Değerlendirmeleri No:2, 2003, s.17, http://www.google.com.tr/url?sa=t&source=web&ct=res&cd=5&ved=0CCgQFjAE&url=http%3A%2F%2Fwww.kigem.org.tr%2Fyonetim%2Fresimler%2Fhayvancilikraporu2003.doc&rct=j&q=Hayvanc%C4%B1l%C4%B1k+Sekt%C3%B6r%C3%BCnde+Y%C4%B1k%C4%B1m%2Bsui%C3%A7mez&ei=wNXrS76ICsyYOIrn5JMI&usg=AFQjCNE6PJYeeGFD7cD99Huwn_GTiGBAOQ (13 Mayıs 2010)

Tablo 23- Türkiye'de Tarımsal Özelleştirmeler

İŞLETME	TARİH	SATIŞ BEDELİ ($)
YEM FABRİKALARI	1993-1995	21.416.710
SÜT VE MAMÜLERİ SEKTÖRÜ	1993-1998	69.619.759
PAMUK VE YÜN SANAYİLERİ	1996-2005	75.060.197
ORÜS	1996-2000	32.301.635
EBK VE KOMBİNALAR	1995-2000	49.693.324
TEKEL İÇKİ	23.12.2003	292.000.000
GÜBRE FABRİKALARI	2004-2005	289.490.000
TZDAŞ	1998-2000	15.783.896
ŞEKER FABRİKALARI	2004-2005	68.438.000

Kaynak: Avrupa Birliği Genel Sekreterliği, Turkey's Contribution to the 2001 Progress Report, Annex: 6 Privatization, Ankara, 2001, Tablo E Aktaran: Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.119; KİGEM, Yıllara Göre Yapılan Özelleştirmeler http://www.kigem.org.tr/index.php?op=arastirma (13 Mayıs 2010)

Türkiye'de tarımsal KİT'lerden yalnızca İDT (İktisadi Devlet Teşekkülü) olarak TMO, ÇAYKUR ve TİGEM kalmıştır. Kamu İktisadi kuruluşu niteliğinde bir KİT kalmamıştır. Türkiye'de tarım sektöründeki KİT'ler üç ana kategoriye ayrılmaktadır. [573]

a.Hayvancılık alt sektöründe faaliyet gösterenler: Et Balık Kurumu/ Et ve Balık Ürünleri A.Ş., Gönen Gıda Sanayii A.ş., Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, Yem Sanayi A.Ş.

b.Girdi üretimi ve dağıtımı alanında faaliyet gösterenler: Türkiye Zirai Donatım Kurumu, Türkiye Gübre Sanayi A.Ş., İstanbul Gübre Sanayi A.Ş., T.C.Ziraat Bankası, Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü.

[573] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.119

c.Tarım ticareti alanında faaliyet gösterenler: Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş., Tütün, Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşleri Genel Müdürlüğü, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri

Tarımsal özelleştirmelerin yarattığı sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür: Kamumun çıktı pazarından ayrılmasıyla ÇUŞ'lar kimi zaman yerli ortaklık kurarak, kimi zaman da doğrudan satın almalarla iç piyasaya girmekte ve güçlü bir tekelleşme eğilimi yaratmaktadır. Bu sürece gerileyen ham madde fiyatları da eşlik ederek, üretici gelirlerinin azalması ve tarımsal üretim yapılarının zayıflaması ile sektörün yabancılaşması neden olmaktadır.[574]

4.2.1.3.Destekleme Rejimindeki Değişme

Hemen hemen tüm dünya ülkelerinde tarım sektörü çeşitli biçimlerde desteklemektedir. Bu destekleme bütçe olanakları çerçevesinde özellikle AB –ortak tarım politikası OTP- ve ABD örneğinde olduğu gibi, gelişmekte olan ülkelerde önemli boyutlara ulaşmış ve tarım ticaretinin serbestleştirilmesi "zorunluluğu"na neden olacak bir tarımsal fazla yaratmıştır.

Ancak bu destekleme rejimi GÜ'lerde devam etmekte ve tarıma bu desteklerin önemli boyutlarda olduğu görülmektedir. 2000'li yılların başında, tarımsal desteklere bakıldığında, ABD'de DGD'nin payı %10, pazar fiyatı desteği %50, girdi desteği ise % 10 civarındadır. AB ülkelerinde ise bu oranlar sırasıyla, %30, %55 ve %8'dir. Gelişmiş ülkelerdeki tarımsal destekler, IMF'nin verilerine göre 2002 yılında tarımsal katma değerin üçte birine varmaktadır.[575]

Türkiye'deki destekleme rejimine bakıldığında 2000'li yılların başına kadar dört tür destekleme rejimi uygulanmıştır; pazar fiyat desteği, doğrudan gelir desteği, dolaylı gelir desteği ve genel hizmetler şeklindeki diğer destekler.[576]

a.Pazar fiyatı destekleri: Üreticiye yönelik bir destekleme türüdür ve finansmanı tüketiciler tarafından karşılanır. Taban fiyat ve fiyat primleri üreticinin

[574] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.120
[575] Kazgan, s.403
[576] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.120,121

ürününe bağlı olarak ödenir. Aynı zamanda destekleme alımı da yapılmaktadır. Bununla birlikte iç pazarı korumaya yönelik, dış ticarete düzenlemeler de bu kategoride değerlendirilebilir. Türkiye'de en yaygın olarak başvurulan destekleme türü bu olmuştur. İlk olarak 1932 yılında T.C.Ziraat Bankası'nın buğday alımıyla başlamış ve diğer kamu kuruluşları (TMO, Çay Kur, Tekel, Kooperatifler) ve çeşitlenen ürün sayısıyla destekleme sürdürülmüştür.

Desteklenen ürün sayısı 1960 yılında 6 iken, 1970'li yıllarda 24'e çıkmış, (buğday, arpa, çavdar, yulaf, pamuk, tütün, yaş çay yaprağı, şeker pancarı, soya, ayçiçeği, fındık, Antep fıstığı, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, çekirdekli kuru üzüm, zeytin, haşhaş, gül çiçeği, yer fıstığı, kolza, zeytinyağı, tiftik, yapağı, yaş ipek kozası) Yeni-Sağ politikaların uygulamaya konduğu 24 Ocak 1980 sonrasında peyderpey azalma göstermiş 5 Nisan 1994 kararlarıyla birlikte destekleme kapsamındaki ürün sayısı 9'a (hububat ürünleri, şekerpancarı, haşhaş ve tütün) düşürülmüştür.

Burada değinilmesi gereken bir diğer nokta da Günaydın'ın belirttiği gibi, destekleme fiyatlarının gelişmiş ülkelerdeki tarımsal borsalarda oluşan "dünya fiyatlarına" endekslenmesi durumudur.[577] IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları çerçevesindeki niyet mektuplarında bu durum açıkça bir yapısal kriter olarak konulmuştur. Ancak gelişmiş ülkelerde üreticinin eline geçen fiyatlar ile borsa fiyatları arasındaki fark devletçe karşılanmaktadır. Dolayısıyla üretici her zaman borsada oluşan fiyatların üzerinde bir fiyattan ürününü satabilmektedir. Bu aradaki fark özellikle AB çiftçisi için çok yüksektir.[578]

Yüksek sübvansiyonlu gelişmiş ülke tarımsal ürünleriyle, serbest dış ticaret rejimi çerçevesinde rekabet edemeyen Türk Tarımı, tarımsal girdi maliyetlerinin baskısı altında ezilirken, tarımsal çıktı fiyatlarının baskılanmasıyla geçim ve üretim olanaklarını büyük ölçüde yitirmektedir. Bu süreç 2000'li yıllarda kendini, geçim olanaklarını kaybeden tarımsal nüfusun kent varoşlarına birikmesiyle ve artan tarım ürünleri ithalatıyla kendini göstermeye başlamıştır.

---

[577] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.122

[578] Tayfun Özkaya, Oğuz Oyan, Ferruh ışın, Ayşe Uzmay, "**Türkiye'de Tarımsal Destekleme Politikaları Dünü-Bu günü-Geleceği,** Ankara: Ziraat Odaları Birlği yay. 2001, s.30

b.Doğrudan gelir destekleri (DGD): 2001 yılında başlatılan uygulama, üreticilere yapılan ödemelerle üreticilerin gelirlerini artırmaya yöneliktir. Kamu bütçesi tarafından finanse edilir. Tarımsal altyapı sorunlarını çözmüş ülkelerde olumlu sonuçlar doğururken, bunun tersine olan ülkelerde olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Temel uygulama biçimleri, birim alan veya hayvan başına yapılan ödemeler, doğal afet ve zarar ödemeleri ve depolama yardımlarıdır.

Türkiye'de DGD ödemelerinin tarım bütçesi içindeki payı 2000'li yılların başında tarım bütçesinin %80'i iken, 2007 itibariyle bu oran %49 olmuştur. Ergin'e göre bu sistemin uygulanmasının nedeni, çiftçi için daha iyi bir destek olması değil, kamuya daha az yük getireceği düşüncesidir. Oysaki bu uygulama çiftçiye gerçek bir destek vermek amacıyla kullanılacak olursa, kamuya daha çok yük getirecektir.[579]

Doğrudan gelir desteği ile yapılan ödemeler üretimden bağımsızdır. Bunun anlamı, bu ödemelerin çiftçinin ürettiği ürün ya da ürün çeşidi ile bir bağlantısının olmamasıdır. Gelişmiş ülkeler için ticarette rekabet üstünlüğü sağlarken, az gelişmiş ülkelerde tarımsal üretim yapılarında kimi olumsuzluklara neden olabilmektedir.[580]

c.Dolaylı gelir destekleri: Kamu bütçesi tarafından karşılanan ve üretim masraflarını azaltıcı etkiye sahip desteklerdir. Tarımsal girdilere (tarım makineleri, gübre, tarımsal mücadele ilaçları, tohumluk vb.) uygulanan sübvansiyonlar, finansman kolaylıkları (piyasa faiz oranlarının altında tarımsal üretim kredi faizleri, sermaye bağışları vb.) ürün sigortalamasına verilen devlet destekleri bu tip desteklerdendir. Ancak yine yapısal uyum ve istikrar politikaları araçlarıyla uygulanan Yeni-Sağ politikalar çerçevesinde tüm girdi desteklerine son verilmiştir.

d.Tarıma sağlanan genel hizmetler: Yine kamu bütçesi tarafından sağlanan, tarımsal altyapı hizmetleri, eğitim –araştırma ve yayım hizmetleri, tarım sektörüne tanınan vergi kolaylıkları, taşımacılıkta tanınan ayrıcalıklar, denetim ve kontrol hizmetleri, hastalık ve zararlılara karşı yapılan kamu mücadelesi gibi hizmetlerle tarımsal maliyetlerin azaltılması sağlanır. Bu hizmetlerin de belirtilen politikalar çerçevesinde etkinliğini yitirdiği söylenebilir.

[579] Ergin, s.8
[580] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.124

Dünya Bankası kısmında inceleneceği gibi, 2001 yılında imzalanan "Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP)" destekleme rejimi tamamen terk edilerek bir tek doğrudan gelir desteği uygulanması kararlaştırılmıştır.

DB'nin 9 Mart 2004 tarihinde yayımladığı "Türkiye'de Tarım Sektörü Destekleme Reformunun Etkilerine Bir bakış" adlı raporunda belirtildiği gibi, tarımsal sübvansiyonlar 6 milyar dolar azaltılarak 1,1 milyar dolara inmiş ve sübvansiyonların GSMH'ye oranı %3,2'den, %0,5'e düşmüştür.[581]

Tablo 24-Tarım Bütçesi Gerçekleşmesi ve Desteklemeler (Cari Fiyatlarla Milyon TL)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Alan Bazlı Tarımsal Destekler	1.469	2.330	2.480	2.353	2.653	2.465	1.984	1.255
Doğrudan Gelir Desteği	1.469	2.019	2.125	1.673	2.653	1.640	1.140	
Mazot Desteği	-	311	355	410	-	480	492	
Gübre Desteği	-	-	-	270	-	345	352	
Destekleme Primleri	240	268	334	897	1.292	1.797	1.848	1.870
Hayvancılık Destekleri	35	107	209	345	661	741	1.095	1.183
Kırsal Kalkınma Destekleri	-	-	-	-	-	80	109	267
Tarım Sigortası Destekleri	-	-	-	-	2	40	47	81
Telafi edici Ödemeler	40	39	-	56	67	79	80	85
Kuraklık Desteği	-	-	-	-	-	266	547	-
Tarım Reformu Uygulama Projesi	84	57	31	29	14	26	42	27
Diğer Tarımsal Amaçlı Destekler	-	3	30	28	58	60	57	184
Toplam Destekleme ödemeleri	1.868	2.804	3.084	3.707	4.747	5.555	5.809	4.951

Kaynak: Günaydın, a.g.e. s.181

Tarım bütçesi, 2009 yılında 4.951.301 TL olarak gerçekleşmiştir. 2001-2002 kriz yıllarından sonra tarıma ayrılan bütçe kaynaklarında bir artış gözlenmektedir. Ancak bu artışa rağmen, tarımsal desteklerin GSMH içerisindeki payı, 2006 yılında çıkartılan tarım kanununda belirtilen "desteklerin %1'den az olamayacağı hükmü"nü

[581] Gökhan Günaydın, "Türkiye Tarım Politikalarında "Yapısal Uyum": 2000'li Yıllar, **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Bahar 2009,Sayı 262, s.180

sağlayamamıştır. Tarımsal desteklerin 2009 yılında GSMH'ye oranı % 0,45 olarak gerçekleşmiştir.[582]

4.2.1.3.1.Doğrudan Gelir Desteğinin Değerlendirilmesi

Dünya Ticaret Örgütü tarım anlaşması ve Dünya Bankası anlaşmalarına imza atan gelişmekte olan ülkeler tarıma verdikleri bütçe olanaklarıyla sınırlı olan desteklerini de daha da azaltmak durumunda kalmışlardır. Türkiye'de de uygulanan DGD sisteminin ağırlıklı olarak ortaya koyduğu olumsuzluklar şöyle sıralanabilir:[583]

1. Tarımsal üretimin en önemli gereklerinden olan finans, DGD uygulamasıyla tarımdan çekilmektedir. Girdi desteği yerine her geçen gün azalan DGD ödemeleri, tarımsal desteklemede yetersiz kalmaktadır.
2. Bu sistem ile üretim planlaması gerçekleştirilememektedir.
3. Sistem toprağı işleyeni değil, toprak sahibini desteklemektedir.
4. Sistemde 500 dekara kadar olan alanlar için ödeme yapıldığından, daha büyük toprağa sahip olanlar, bu ödemeleri almak için arazilerini akrabaları üzerine yapma yolunu seçmişlerdir. Küçük toprak sahipleri ise ödemeleri almak için yapmak zorunda oldukları bürokratik işlemlerin (belge ücreti, noter ve başvuru masrafları-yol giderleri vb.) alacakları ödemeleri geçmesi nedeniyle, bu ödemelere başvuru yapamamaktadırlar.
5. DGD için ayrılan bütçe payı her yıl azaltılmaktadır.
6. DGD sistemi geçicidir ve giderek azalacak ve bir süre sonra sona erecektir.

Gerçekte gelişmiş ülkeler Dünya Ticaret Örgütü tarım anlaşması kurallarına göre yeşil ve mavi kutu desteklerini artırarak, deyim yerindeyse "kitabına uydurdukları" destekleri önemli ölçüde sürdürmektedirler. Bu ülke grupları, Yeni-Sağ politikaların uygulamaya konulmasıyla, rekabet üstünlüğünü sağlayacak ölçüde uyguladıkları desteklerle AGÜ'lerin tarım pazarları önemli ölçüde ele geçirilmiş durumdadır. Bu verileri de göz önüne alarak, Türk tarımını geliştirmek için yeni bir sistemin geliştirilmesi gereklidir. Elimine edilen eski sistemin eksiklikleri de göz önüne alınarak,

[582] Günaydın, a.g.e. s.182
[583] Kazgan, s.404; Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.125

hem tarımın yapısal sorunlarını giderecek, hem de kırsal nüfusun geçim olanaklarını sürdürebilmelerine olanak sağlayacak bir destekleme gereksinimi vardır.

4.2.1.4. Sözleşmeli Üreticilik

Sözleşmeli tarım uygulaması söz konusu değil iken yapılan tarımsal üretim, şu şekildedir: çiftçiler aidatlarıyla ortak oldukları Tarım Kredi Kooperatiflerinden üretime başlama için ihtiyacı olan nakit sermayeyi, tohumu, ilacı, gübreyi temin ederek işe başlamaktadır. Peşinden Ziraat Bankası'ndan aldığı nakit para ile toprağını eşler, TKK'dan aldığı tohumla tohumunu kullanır, yine TKK veya Türkiye Zirai Donatım Kurumu'ndan aldığı gübresini ve tarımsal ilacını kullanarak üretimi gerçekleştirirdi. Ürün hasat zamanı geldiğinde ise, devletin belirlediği taban fiyat üzerinden ya özel sektöre veya destekleme alımını yapan kamu kuruluşuna ürününü satarak, elde ettiği gelir ile hem borçlarını öder ve hem de geçimini sağlardı.[584]

Ancak sözleşmeli üreticilik bu yapıyı büyük ölçüde ortadan kaldırmış, Yeni-Sağ politikalar çerçevesinde tarımsal KİT'lerin ve devletin tarım sektöründen adım adım çekilmesiyle devlet-köylü ilişkisi yerini sermaye-köylü ilişkisine bırakmaya başlamıştır.

Sözleşmeli tarım, plantasyon tarımı ve genel ticari ilişkilere göre, yerli ve yabancı şirketler için daha elverişli bir tarımsal üretim yöntemi olmuştur. Hiçbir ulusallaşma tehdidi olmadan ve aşırı emek sömürüsü suçlamasıyla karşılaşmadan, tarımsal üretim risklerini en aza indirecek[585] bir üretim yöntemi olarak Yeni-Sağ politikalar döneminde uygulanmaya konmuştur.

Bu sistemde sanayici köylü ile belli standartlarda yaptığı sözleşme ile köylüyü kendi uzmanlarıyla denetleyebilecek, tohumluk ve diğer girdileri çiftçiye temin edecek, her türlü üretim sürecindeki risklerden muaf olarak sözleşmede belirlenen fiyat

[584] Aysu, **Küreselleşme ve Tarım Politikaları**, s.207-208
[585] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.235

üzerinden hasat sonunda ürünü teslim alacaktır. Bu üretim yapısında köylü bir tür taşeronlaşmış işçi haline getirilmiş olmaktadır.[586]

Özel sektörde 1970'li yıllarda uygulanmaya başlayan sözleşmeli üreticilik, özelikle 1980'lerden sonra yaygınlık kazanmaya başlamıştır.[587] Türkiye'de sözleşmeli çiftçiliğin geliştirildiği ilk alanlardan biri tohumculuk alanı olmuştur. 1985 yılında alınan Tohumculuğun Teşviki Hakkında Karar ile tohum üretiminde kamu kuruluşları ile eşit kurallara sahip kılınan özel sektör, çiftçilerle sözleşme yaparak faaliyete başlamıştır. Özellikle tohumculuktaki sözleşmeli üretim ağırlıklı olarak yabancı sermaye şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Daha doğrusu, dış ticarette serbestleşme sonunda gelişen sözleşmeli üreticilik, asıl olarak yabancı şirketler tarafından kullanılan bir modeldir.[588]

Türkiye'de sözleşmeli üreticiliğin yapıldığı bitkisel ürünler, şeker pancarı, domates gibi ürünler olurken, hayvancılık alanında da büyük baş, küçük baş hayvan besiciliği (özellikle broiler üretimi) de sözleşmeli üreticilik kapsamında yapılmaktadır.

Sözleşmeli tarımın ne kadar yaygın olduğu konusunda bir fikir vermesi açısından birkaç örneklendirme yapılabilir. Salça sanayinde etkinlik gösteren 42 fabrikanın 25'i Bursa'da bulunmakta ve bu fabrikalar yaklaşık 20 bin çiftçi ailesiyle 235 bin dekar alanda sözleşmeli domates üretimi yapmaktadır. [589]

Bu sistem ile çiftçiler yerli-yabancı sermayenin taşeronu olarak bir çeşit proleter haline getirilirken, ülkenin tarımsal üretim planlamasının yerini, kamusal mekanizmaların denetim alanı dışında kalan uluslar arası şirketlerin kârlılık hedefleri almaktadır.

---

[586] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.236
[587] Necdet Oral, "Küresel Sömürgecilik Aracı: Sözleşmeli Üretim" http://eski.bianet.org/diger/makale10595.htm (18.06.2010)
[588] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.239
[589] Necdet Oral, a.g.e.

4.3.YAPISAL DÖNÜŞÜMÜN BELİRLEYİCİSİ DIŞSAL ÖĞELER

Türkiye gibi dış borç sorunlarıyla boğuşan çoğu azgelişmiş ülkede özellikle 1980 yılından sonra ortaya çıkan borç krizleri sürecinde ortaya çıkan mali sıkıntıların tek çözüm yolu, IMF ve DB gibi uluslar arası finans kurumlarından yeniden kredi imkânı bulmak olmuştur. Ancak bu süreçte verilen krediler yapısal uyum programlarının uygulanması koşullarına bağlı olarak verilmiştir. Bu sayede AGÜ'ler Yeni-Sağ'ın sosyoekonomik coğrafyasına hızlı bir giriş yapmışlardır.

Tarımda yapısal dönüşüm Türkiye Ekonomisindeki yapısal dönüşümün önemli bir parçasıdır. 1980 sonrası çevre ekonomilerde ortaya çıkan dış borç krizleri iktisat politikalarında yapısal bir dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Merkezde Keynesyen politikalar terk edilmiş ve daraltıcı parasal politikaların (Monetarizm'in) uygulanmasına geçilmiştir. Türkiye gibi çevre ekonomilerde de aynı politika seti uluslararası kuruluşlar tarafından özellikle IMF ve Dünya Bankası'nın eşliğinde yapısal uyum programları olarak (Washington Uzlaşması) hayata geçirilmiştir. Bu çerçevede Türkiye'de tarım sektöründe yaşanan dönüşüm, bu gelişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye 1980 yılında yürürlüğe konulan ilk beş yıllık yapısal uyum programı ile çevre ekonomiler içinde çevre ekonomiler bloğunda yapısal uyum politikalarına öncülük etmiştir denilebilir.[590] Bu politikalar Yeni-Sağ iktisat politikası olarak temelde serbest dış ticareti (ki bu büyük ölçüde ithalatın serbestleştirilmesine odaklanmıştır) kamu kesiminin ekonomideki rolüne artık son verilmesi gerekliliğine dayanmaktadır. Bu amaçla Yeni-Sağ politikaların uygulayıcısı uluslararası kurumlar, uygulamayı garanti altına almak ve hızlandırmak/kolaylaştırmak amacıyla AGÜ'lerde serbest piyasacı otokratik yönetimleri desteklemişler ve koşullu kredi imkânlarıyla politikaların hayata geçirilmesini garantilemişlerdir.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yönelik kredi anlaşmaları ağını bir bütün olarak değerlendirmek gereklidir. Sisteme bir bütün olarak bakıldığında gelişmiş ülkelerce açılan uluslararası kredilerin birbirini tamamlayıcı nitelikte oldukları

[590] Ahmet Haşim Köse, "Uluslar arası İşbölümü İçinde Türkiye: Piyasa ve Devlet İlişkisi Olarak Dış Ticaretin Yapısı", s.236

görülmektedir.[591] Bu bütün içerisinde IMF, Dünya Bankası Grubu, Avrupa Birliği gibi kurumlar yer almaktadır. Bu yapılanmanın yarattığı ağın vardığı sonuçlar birbirine paralellik göstermektedir: Yeni-Sağ politikalar Az Gelişmiş Ülkelerde farklı kanallardan ve farklı politikalarla uygulanmaya konulmuştur. Aşağıda bu kanallar incelenecektir.

4.3.1.Dünya Ticaret Örgütü'nün Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi

Türkiye, Küresel Kapitalizmin inşa eden kurumlardan biri olan DTÖ'nün tarım anlaşmasını 1995 yılında kendi tercihiyle "gelişmekte olan ülke" kategorisinde imzalamıştır. Bu anlaşma, pazara giriş alanında, ihracat sübvansiyonları alanında ve iç desteklerde, indirim öngörerek Dünya ticaretinin serbestleştirilmesi/liberalize edilmesi için gerekli hukuki zemini oluşturmuştur.

Pazara Giriş Alanı: Türkiye Gelişmekte olan ülke statüsü ile tarife oranlarını, 10 yıl içinde, her bir tarım ürünü için %10 ve tarım ürünlerinin tümünde ortalama olarak %24'lük bir indirime tabi tutma taahhüdünde bulunmuştur. Balıkçılık ürünleri hariç tarım ürünlerinin tamamı, DTÖ'ye konsolide edilmiştir. Ancak Türkiye'de tarife dışı engeller bulunmadığı için tarifikasyona gidilmemiştir. Türkiye zaten 1980 yılından itibaren liberal politikalar uygulamış ve büyük ölçüde dış ticaret serbestliği sağlamıştır.[592]

İhracat sübvansiyonları alanı: 10 yıl içinde, ihracat sübvansiyonuna konu olan ürün miktarını %14, bütçe harcamalarında ise %24 oranında indirmeyi yeni sübvansiyon oluşturmamayı taahhüt etmiştir. Zaten çok az miktarda uygulanan ihracat sübvansiyonlunun kaldırılması büyük bir olumsuz etki yaratmayacak, hatta Gelişmiş Ülkelerin bu türden sübvansiyonları kaldırmaları dünya tarımsal ticaretini daha adil bir hale getirebilecektir.[593]

[591] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.151 (dipnot)
[592] Ahmet Ay, Sinem Yapar, s.67
[593] Ahmet Ay, Sinem Yapar, s.72,76

İç Destekler Alanı: Türkiye'de iç destek harcamalarıyla üreticilere yapılan yardım miktarı üretim değerinin %10'unun altında kaldığından dolayı "de minimis"[594] kapsamındadır. Yeşil Kutu desteklemeleri için mevcut durum bir sınırlama getirmediği için, bu kapsamdaki DGD sisteminde bir sorun yaşanmamaktadır.[595] Zaten Türkiye'deki destekler sadece DGD'den oluşmakta, bunun dışında bir fiyat ya da girdi desteği bulunmamaktadır. Türkiye 2001 yılından sonra girdi sübvansiyonu uygulamamaktadır ve DTÖ Tarım Anlaşması dâhilinde olmadığı halde girdi sübvansiyonlarının kaldırılma zorunluluğu bulunmadığını da ayrıca bir not olarak belirtilmesi gerekir.

AB ve AB dışında da birçok ülke 1995 yılındaki taahhütlerini yaparken çok yüksek koruma düzeylerinden başlamışlar ve bu oranlar ürerinden tarife indirimlerine başlayarak avantajlı bir konum elde etmişlerdir. [596]

Sonuç olarak, otuz yıldır uygulanan serbest dış ticaret politikası ile Türkiye DTÖ Tarım Anlaşmasına uyum konusunda fazla sıkıntı yaşamamıştır. Daha doğrusu, bu anlaşma hükümlerinden daha önce Türkiye zaten tarımsal serbestleştirmeyi "kendiliğinden" gerçekleştirmiştir.

4.3.2.Uluslararası Para Fonu'nun Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi

1999 yılı sonunda IMF ile imzalanan Stand by anlaşması ve niyet mektupları[597] ile tarım politikalarında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimler şöyle sıralanabilir:

IMF'nin Türkiye Tarım Politikalarına yoğun müdahalesi özellikle 17. Stand-By Anlaşması (Aralık 1999-Şubat 2002) ile başlamıştır. Bu anlaşma ile hâlihazırda uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi olmadığı ileri sürülmüştür. Buna göre Yapılan uygulama, piyasadaki fiyat sinyallerini bozarak kaynak dağılımını kötü etkilediği ifade edilmekte ve eski destekleme rejiminin, son yıllarda ortalama olarak GSMH'nın %3'ü gibi bir

[594] De Minimis: iç destek harcamalarının toplam üretim değeri içindeki payı %5'in altındaki gelişmiş ülkeler ve %20'un altındaki gelişmekte olan ülkeler için geçerli bir sınırdır. Bu kapsamdaki ülkelerde iç desteklerinde indirim yapma yükümlülüğü yoktur.
[595] Ahmet Ay, Sinem Yapar, s.76
[596] A.Halis Akder, "Doha Gelişme Gündemi ve Türkiye", **İktisat Dergisi,** sayı 477, (Eylül 2006), s.17
[597] Niyet Mektuplarının tarımla ilgili olan kısımlarının detayları EK 5'te verilmiştir.

maliyet ile vergi mükellefleri üzerine ağır yük getirdiği ifade edilmiştir. Bu nedenle orta vadeli bir amaç olarak, 2000 yılında pilot bölgelerde ve 2001 yılında tüm ülkede, sadece DGD ödemelerini içeren yeni bir destekleme rejimine geçilmesi öngörülmüştür. Bu ödemelerin de özellikle fakir çiftçileri hedef alacağı ifade edilerek gelir dağılımın iyileştirileceği imasında bulunulmuştur.

Tarımsal desteklemede, hububat destekleme fiyatları, destekleme fiyatları ve tahmin edilen dünya piyasa fiyatı arasındaki fark, tahmin edilen dünya c.i.f. piyasa fiyatının %35'inden fazla olmayacak şekilde belirleneceği ifade edilmiştir. Buradaki dünya piyasa fiyatı Şikago Borsası'nda (Chicago Board of Trade) kote edilen USA2HRW'nin fiyatına bağlı olarak belirlenecektir.

Ayrıca TMO tarafından yapılan hububat alım miktarının düşürülmesi hedeflenmiştir. Bunun yanında Hükümetin, çiftçilere verilen kredi sübvansiyonunu safhalar halinde tedricen oradan kaldıracağı taahhüdünde bulunulmuştur. Gübre ve diğer girdi sübvansiyonlarının ise, 2000 ve 2001 yıllarında nominal olarak sabit tutulacağı bildirilmiştir.

1. Gözden Geçirmeye İlişkin 10.03.2000 Tarihli Niyet Mektubu'nda Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerini mevcut kooperatifler yasasına tabi kılarak kooperatifleri otonom hale getirecek bir kanun çıkartılacağı ifade edilmiştir.

2. Gözden Geçirmeye İlişkin 22.06.2000 Tarihli Niyet Mektubu'nda tarım politikaları alanındaki değişikliklerden en önemlisinin, devlet bankalarınca sağlanan kredi sübvansiyonlarının kaldırılması olduğu ifade edilmiştir.

Tarımsal kooperatifler ve birliklere özerklik sağlayan bir kanunun 1 Haziran tarihinde Meclisçe onaylanması ile (yapısal kriter) büyük bir reform gerçekleştirilmiş olduğu ifade edilmiştir.

Yine aynı niyet mektubunda, TEKEL'i reforma tabi tutmak ve tütün destekleme fiyat mekanizmasını kaldırma amacı zikredilmiştir. Buna paralel olarak alkollü içki üretimindeki tekelin kaldırılması ve böylece özel sektörün piyasaya girmesinin sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca, çıkartılacak diğer kanunlarla, TEKEL'in

içki, tuz ve tütün ürünleri üreten tesislerinin özelleştirilmesi sağlanacaktır. TEKEL'in ticari varlıklarının satışının 2001'den 2002 sonuna kadar tamamlanması hedeflenmiştir.

3. ve 4. Gözden Geçirmelere İlişkin 18.12.2000 Tarihli Niyet Mektubu'nda tüm dolaylı destek politikalarından 2002 sonuna kadar kademeli olarak vazgeçilmesi ve doğrudan gelir desteği (DGD) sisteminin uygulanmasına geçilmesi hedefi tekrar edilmiştir. Bunun, tarım politikalarının ekonomik olarak daha etkin hale getirilmesini sağlayacağı, bütçeye maliyeti üzerinde daha sıkı bir kontrole ve kaynakların en fakir çiftçilere daha iyi yönlendirilmesine izin vereceği ifade edilmiştir.

17.Stand By Niyet Mektubu'nda kaldırılması niyet edilen, Tarımsal kredi sübvansiyonları tamamen kaldırılmıştır.

Yapılacak olan reformların Dünya Bankası tarafından Tarım Reformu Yatırım Projesi (ARIP) ile desteklenmesi beklentisi ifade edilmiştir.

Dolaylı destek politikalarının kaldırılması ile bu alanda çalışan KİT'lerin hızla özelleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda, TŞFAŞ 20 Aralık 2000'e kadar Özelleştirme İdaresinin portföyüne transfer edileceği ifade edilmiştir.

TEKEL'i yeniden yapılandıran bir kararname ve TEKEL'in tüm tütün işleme birimlerini Özelleştirme İdaresi portföyüne devri hedeflenmiştir. Tütün için destekleme alım politikalarını ortadan kaldıran, tütün alımlarında ihale mekanizmasını oluşturacak Tütün Kanunu çıkarılmasına niyet edilmiştir.

6. ve 7. Gözden Geçirmeye İlişkin Niyet Mektubu'nda TEKEL (tütün ve alkollü içecekler), ŞEKER (sugar) (…) şirketleri de dahil olmak üzere önemli kamu teşebbüslerinin çoğunluk hisselerinin özelleştirilmesi için gerekli hazırlık işlerinin tamamlanmasına odaklanacağı ifade edilmiştir. TEKEL ve ŞEKER'in özelleştirilmesi, Dünya Bankası'nın kredileri ile desteklenmesi beklenen tarım reformu programının diğer bölümleri ile koordine edileceği ifade edilmiştir.

Bütçenin faiz dışı fazla dengesinin sağlanması için şeker pancarı kotalarının 12.5 milyon ton'dan, 11,5 milyon ton'a indirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca hububat

destekleme alım miktarının kısılması ve ihtiyaç fazlası hububat stokunun eritilmesine niyet edilmiştir.

18. Stand By (Şubat 2002-Şubat 2005) Anlaşması'nda 2003 yılında tüm tarımsal prim ödemelerinin kaldırılmasının sağlanması için, çiftçilere verilen doğrudan gelir desteğine ayrılan kaynakların artırılması hedeflenmiştir.

Önceki niyet mektuplarında çıkarılması planlanan Tütün Kanunu 3 Ocak 2002 tarihinde Meclis tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca TEKEL için bir özelleştirme planı hazırlanacağı ifade edilmiştir.

Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin özelleştirilme çalışmaları, ilk adım olarak 2002 Mayıs ayına kadar bir özelleştirme planının kabulü öngörülmüştür. Özelleştirilmesinin öncesinde yine, Dünya Bankası ile yakın işbirliği içinde çalışılarak operasyonel yeniden yapılandırmalar hayata geçirileceği ifade edilmiştir.

3. Gözden Geçirmeye İlişkin 30 Temmuz 2002 Tarihli Niyet Mektubu'nda Tekel'in özelleştirme planının hazırlanacağı ifade edilmiş ve TŞFAŞ'nin özelleştirmeye ilişkin hazırlık çalışmalarının 2002 yılı sonuna kadar tamamlanması öngörülmüştür.

5.Gözden Geçirmeye İlişkin 25 Temmuz 2003 Tarihli Niyet Mektubu'nda TEKEL özelleştirilmesine ilişkin ihale duyuruları Haziran 2003'te ayında yapılmıştır. Türkiye Şeker Fabrikaları'na ilişkin kapsamlı bir özelleştirme stratejisi hazırlanması düşünülmüş ve Türkiye Şeker Fabrikaları'nın bazı işletmelerinin 2004 yılının başlangıcında satışa çıkarılmasını öngörülmüştür.

Gelinen süreç içerisinde IMF ile Türkiye Tarım Politikaları özet olarak şu değişimleri yaşamıştır:

1. Destekleme fiyatlarının dünya fiyatları düzeyine çekilmesi ve daha sonra girdi ve çıktıya dayalı destekleme rejimine tamamen son verilerek Doğrudan Gelir Desteği sistemine geçilmesi

2. TSKB, TCZB'nin yeniden yapılandırılması –ki benzeri metinlerde geçen yeniden yapılandırma ifadesi ile kastedilen unsur genellikle özelleştirme olmaktadır.
3. TZDK, İGSAS, TÜGSAŞ, TŞFAŞ, ÇAYKUR, TEKEL'in özelleştirilmesi
4. Şeker, tütün ve TSKB alanlarında kurulların oluşturulması

Ayrıca IMF reformları da Dünya Bankası Yapısal Uyum kredile ile destekleneceği hükmü de niyet mektuplarında özellikle söz konusu olmuştur.

4.3.3.Dünya Bankası'nın Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi

Türkiye Dünya Bankası ile kredi ilişkisine ilk kez 1950 yılında girmiştir. Bu tarihten itibaren Türkiye Dünya Bankası ile 163 Kredi anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmalar içerisinde 31 adet anlaşma ve %19,02'lik pay ile tarım sektörü birinci sırada gelmektedir. DB tarafından tarım sektörüne açılan kredilerden 14'ü 1950-1980 döneminde gerçekleşmiştir. Bu krediler genel olarak dar kapsamlı ve sektörün belli noktalarında verimliliğini artırmaya dönüm kalkınma kredileri olarak konumlanmıştır. 1980 yılından sonra ise, kredilerin niteliği değişmiştir. Bu değişiklik tarım sektörünün yeniden yapılandırılması yönelik program kredileri, daha doğrusu Yapısal Uyum Kredileri olarak konumlanmıştır. Bu kredilerle tarım sektörü küreselleşme sürecinin gereklerine uygun olarak yeniden yapılandırılmıştır. [598]

Özellikle 1980 sonrası DB kredi anlaşmalarının iki önemli özelliği göze çarpmaktadır. Birincisi ulusal plan ve programların hedef ve stratejilerin DB tarafından yönlendirilmesi. İkincisi, doğrudan kamu sektörü ve kamu yönetiminin örgütlenmesi, çalışma ilişkileri, istihdam biçimleri ve işlevlerinin DB tarafından değiştirilmesidir.[599]

1980 sonrası dönemde, Türkiye'nin Dünya Bankası ile yaptığı krediler üç kademede gerçekleşmiştir. Birinci kademede yapısal uyum çerçevesinde oluşturulan ve Mart 1980-1986 döneminde yapılan ve toplamda 1,6 milyar dolar tutarında olan Yapısal Uyum Kredileri (SAL) düzenlemeleridir. İkinci kademe anlaşmalar 1985'te başlayan ve

[598] Güler, "Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri", s.1
[599] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.123

tarım, enerji ve mali sektörler için açılan 1,3 milyar dolarlık Sektörel Uyum Kredileri (SECAL) olan kredilerdir. Üçüncü kademe anlaşmalar ise konu hedefli proje kredileri çerçevesindeki anlaşmalardır. Bu krediler SAL ve SECAL'leri uygulamaya sokma çerçevesinde destekleme araçları olarak işlev görmüşlerdir.[600]

1980 sonrasında Dünya Bankasının Türkiye'ye yönelik kredileri SAL'lar ile başlamıştır. Türkiye gündemine girmesi Türkiye'de yeni bir tarım stratejisi geliştirmek amacıyla olmuştur. 1979-1980 döneminde DB tarafından bir rapor hazırlanmış ve bu rapor hükümet düzeyinde incelenmiş, DB tarafından yakın dönemde uygulanması beklenmiştir. Daha sonra Türkiye'ye ilk SAL kredisi verilmiştir. Bu kredi 1980 24 Ocak kararlarının hemen arkasından verilmiştir. Hükümet kararlar alındıktan sonra çok hızlı bir süreç içinde 7 Şubat'ta DB'ye bir mektup göndermiş ve DB Türkiye'nin aldığı önlemleri oldukça uygun bulmuş olacak ki, ilk kredi dilimi olan 200 milyon dolarlık program kredisi hemen Mart ayı içinde verilmiştir.[601]

Türkiye DB'den 1986 yılına kadar 1,6 milyar dolar tutarında beş adet SAL kredisi almıştır. Bütün bu kredi anlaşmalarının ortak noktaları aynıdır: krediler koşulludur. Detayları kimi zaman farklılık göstermesine rağmen koşulların iki temel noktası vardır. Birincisi Kamunun ekonomideki yerinin KİT'lerle birlikte küçültülmesi, ikincisi ithalatın serbestleştirilmesidir. Verilen krediler tarım ve sanayi sektörleri için sayılan malların dış alımı için kullanılmıştır. Bir diğer değişle DB Türkiye'nin "yapması gereken" ve mal listeleriyle önerilen ithalatı finanse etmiştir. İhracat hedefi SAL-III'ten itibaren zikredilmemiş ve sonuçta bütün SAL anlaşmalarının geldiği nokta ithalatın serbestleştirilmesi ile ülke pazarının dışa açılması ve kamunun ekonomideki yerinin küçültülmesi şeklinde olmuştur.[602]

1985 yılından sonra SAL yerine, sektörel uyum (ya da uyarlama) (SECAL) kredileri kullanılmaya başlanmıştır. Tarım SECAL 1985 yazında imzalanmış ve 1990 başında tamamlanmak üzere 300 milyon dolar tutarında bir kredi alınmıştır. Bankaya göre bu kredi, Türkiye tarım sektörünün yapısal uyarlamasını sağlamak amacıyla

[600] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.150,151
[601] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.154
[602] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.159

verilmiştir. Kredinin %96'lık bir bölümü tarımsal girdi ithalatı için, geriye kalan bölümü ise tarım yönetimini geliştirmek amaçlı kullanılmıştır.[603]

Kredinin koşulları şunlardır: 1.Zirai Donatım kurumundaki (TZDK) yönetimi geliştirme çalışmalarında, 2.gübre dağıtımının özel sektöre açılmasında 3. Perakende gübre fiyatlarında serbestleşme sağlanmasında tatminkâr gelişmelerin olması. 4.Tarım sektörü kredilerinde pozitif reel faiz oranı uygulanmasının sağlanmasıdır. Bu koşulların tümü yerine getirilmiş ve kredi kesintiye uğramadan alınmıştır. Güler'e göre yönetimi geliştirme çalışmaları aslında tarım sektöründeki başlıca kamu kurum ve kuruluşlarının parçalanması ya da tasfiye edilmesi sürecini ifade etmektedir. Bu süreçte 1985 yılında tohum ithalatı serbest bırakılmış, 1986 yılında TZDK eliyle kullanılan gübrede kamu tekeline son verilmiş ve aynı yıl Türkiye Gübre Sanayi (TÜGSAŞ) ve Zirai Donatım kurumu özelleştirilme kapsamına alınmıştır.[604]

Türkiye'de tarım sektörünün 2000'li yıllara girerken çerçevesini çizen en önemli konulardan biri de Tarım Reformunun uygulanmasıdır. 1997 yılında bir DB heyetinin Türkiye'yi ziyareti sonucunda yazdıkları bir raporla bu reform gündeme gelmiştir. Bu rapor, heyetin başkanı John Nash tarafından 1998 yılında "Reform İçin Öneriler" başlığıyla hazırlanmıştır. Rapora göre Türkiye'de uygulanan tarımsal destekleme politikaları mali açıdan pahalı ve ekonomik olarak verimsizdir. Ayrıca sistem vergi yükümlüleri ve tüketicilere önemli yükler getirmektedir.[605]

DB ile 2001 yılında "Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP ya da ARIP)" imzalanmıştır. 2000 Yılı sonrasında uygulanan istikrar ve yeniden yapılandırma programları içerisinde diğer sektörlerden farklı olarak, tarım sektörünün tamamen yeniden yapılandırılması tasarlanmıştır. 31 Aralık 2008'de sona eren TRUP bu kapsamda işlev görmüştür.[606] TRUP dört alt projeden oluşmaktadır:[607]

---

[603] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.160
[604] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.161
[605] "Türkiye Tarımında IMF Tahribatı", ZMO Bursa Şubesi, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3374 (01.06.2010)
[606] Oğuz Oyan, "IMF ve Dünya Bankası'nın Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin Bilançosu" **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Bahar 2009,Sayı 262, s.238
[607] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.123

1. Doğrudan Gelir Desteği,
2. Çiftçi Geçiş Programı (Alternatif Ürün Projesi),
3. Tarım Satış Kooperatiflerinin Yeniden Yapılandırılması,
4. Proje Destek Hizmetleri

DB Uruguay Turu sonuçlarına göre doğrudan gelir desteği ödemeleri indirgemeye konu olmayacaktır.

Yukarıda belirtildiği gibi, DB kredileri koşullu kredilerdir. Türkiye'de tarım sektörünü geliştirmek amacıyla verilen kredilerin %90'ı tarımsal girdilerin ithali için verilmiştir. Buradaki koşul ise tarımsal girdilerde devlet tekelinin kaldırılması ve fiyatların serbest bırakılmasıdır. Koşulların ardışık etkilerine bakıldığında, ortaya çıkan yapı aslında tarımsal kalkınma politikasının DB tarafından belirlenmesi anlamına gelmektedir. Oluşturulan bu politika ile toplumsal bölüşüm ilişkileri de tarım sektörünün II. Dünya Savaşı sonrasında ikinci bir çöküş içerisine girecek şekilde değişmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Devlet kurumlarının ve tekellerinin kaldırılması ile bu süreç hızlandırılmıştır.[608]

4.3.4.Avrupa Birliği'nin Türkiye Tarım Politikalarına Etkisi

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) kurulduğu tarihten (1958) itibaren oluşturulan ilk uluslarüstü politika seti Ortak Tarım Politikası -OTP (Common Agricultural Policy) olmuştur. Bu politikanın temel amacı II. Dünya Savaşından sonra gıda problemi yaşayan Avrupa ülkelerinin tarım üretiminde kendine yeterli bir düzeye yükseltilmesi olmuştur. Bu amaçla AET her yıl bütçesinin yarısına yakın miktarları tarım sektörüne ayırmıştır -bu oran 2000'li yıllarda da %40'lar düzeyinde devam etmektedir-. 1968 yılında uygulamaya konulan Mansholt planı ile de tarımsal nüfus azaltılmış ve şirket tarımına geçilmiştir. Kırsal alandan boşa çıkan nüfus için de yeni iş olanakları yaratılarak bu süreç başarılmıştır. Bu politika sayesinde AET ülkeleri önemli bir tarımsal fazla yaratabilmiştir. 1980'li yıllara girildiğinde bu tarımsal fazla önemli bir sorun haline gelmeye başlamış ve kendi içinde üretimden ayırma (set aside) önlemleri

[608] Güler, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi**, s.149,150

ile tarımsal alanların %10'unun boş bırakılması şart koşulmuştur.[609] Bir diğer önlem ise, ortaya çıkan bu tarımsal fazlanın Yeni-Sağ politikalar öncülüğünde, serbest dış ticaret politikaları ve ihracat kanalları yoluyla eritilmesi olmuştur.

1 Ocak 1996 itibariyle Türkiye, Avrupa Birliği (AB) ile Gümrük Birliği (GB) Anlaşması yapmıştır. Bu anlaşmada temel olarak tarım ürünleri kapsanmamıştır. Ancak **işlenmiş tarım ürünleri** kapsama alınmıştır. Bunlar, içeriğinde süt-tahıl ve şeker bulunan ürünlerdir. Yapılan anlaşma ile Türkiye'nin tarım ticareti hacmi artarken, AB ile olan tarımsal ürünlerdeki dış açığı gittikçe artmıştır. Tarımsal ürünler cari açığı 2000 yılında 77.8 milyon dolar iken, 2005 yılında 146,7 milyon dolar olmuştur. Bu durumda Türkiye Gümrük Birliği çerçevesinde iddia edildiği gibi karşılaştırmalı üstünlükten yararlanamamaktadır. Bir diğer önemli nokta ise, Türkiye'nin en çok rekabet avantajının olduğu (taze meyve – sebzeden işlenmiş tarım ürünleri) GB kapsamına alınmamış olmasıdır. AB'nin rekabet üstünlüğü olan işlenmiş tarım ürünleri ise (tahıl, süt ve şekerden imal edilen mamuller) GB kapsamına dâhil edilmiştir.

Avrupa Birliği üyeliği için müzakere açısından bakıldığında ise müzakerelere konuları içinde doğrudan tarımla ilgili olarak üç dosya söz konusudur. Bu dosyalar, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Gıda Güvenliği – Bitki ve Hayvan Sağlığı ve balıkçılık olmuştur. [610]

Türkiye AB'ye üye olduğu takdirde gümrük vergileri karşılıklı olarak sıfırlanacak ve tek Pazar uygulamasına geçilecektir. Üçüncü ülkelere karşı uygulanacak gümrük tarifesi ise AB ortak gümrük tarifesine uygun olacaktır. Bu durumda Türkiye'nin tarım ticaretindeki rekabet gücü ön plana çıkmaktadır. 2004 yılında yayımlanan "Türkiye'nin Üyeliği Perspektifinden Kaynaklanan Hususlar adlı rapora göre, mevcut koşullarda Türkiye'nin rekabet şansı olan ürünler şunlardır: yaş meyve-sebze, fındık, koyun eti ve bakliyat alt sektörleri. Rekabet şansının bulunmadığı alt sektörler ise, yukarıdakilerin dışındakiler ve bitkisel-hayvansal üretimin diğer önemli alt sektörleridir. Bu durumumda Günaydın'ın da belirttiği gibi, hem DTÖ ve hem de AB

[609] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.132
[610] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.132

sürecinde yaratılan serbest dış ticaret ortamı, Türkiye'nin rekabet koşullarını daha da ağırlaştıracaktır.[611]

> *Hâlihazırda %200'ün üzerinde gümrük verisi ile korunan et ve et ürünleri, %150-200 bandında yer alan çay, tütün, muz ve şeker; %100-150 bandındaki yağlı tohumlar, %50-100 arası gümrük vergilerine sahip meyve sebze ve sert kabuklular ile %50'nin altındaki gümrük vergisi oranları ile korunan çeltiğin; gümrük vergilerinin sıfırlanacağı olası bir orta dönem geleceği için nasıl rekabetçi bir üretim yapısına kavuşabileceklerinin değerlendirilmesi, yaşamsal önem taşımaktadır.*

4.3.4.Çok Uluslu Şirketlerin Türkiye Tarımına Etkileri

1980 yılı sonrasında Türkiye'de tarımsal üretim ve gıda üretim yapısı uluslar arası tarım ve gıda sanayinin bir parçası olmaya ve küresel tarım komplekslerinin bir parçası haline gelmeye başlamıştır. Bu özellikle devletin tarımsal piyasadaki rolünün azaltılmasına koşut olarak ortaya çıkan bir değişme olmuştur. Çok Uluslu Şirketlerin iç piyasaya girmesi, gıda üretimi, dağıtımı ve tüketiminde katmanlaşmayı da beraberinde getirmiştir.[612]

Çokuluslu şirketlerin (ÇUŞ) Türkiye'de tarım ve gıda piyasasına girişi 1950'li yıllara dayanmaktadır. Türkiye yabancı sermaye yatırımlarına yönelik ilk kanunu 18 Ocak 1954 tarihinde çıkarmıştır.[613] 1950'lerde Coca-Cola gazlı içecekte ve Unilever nebati yağda üretime başlamıştır. Tarımsal girdi alanında da Gcba-Geigy, Bayer, Sandoz ve Pfizer gibi şirketler de gübre ve tarım ilaçları üretimi alanında faaliyet göstermişlerdir. Ancak bu dönemde sayıları toplamda 13 olan ÇUŞ'ların etkinlik alanları ve pazar payları diğer AGÜ'lere özellikle Latin Amerika ülkelerine kıyasla, sınırlı kalmıştır.[614] Ancak ÇUŞ'ların etki alanını artırmaları ve Türkiye tarım ve gıda piyasalarında üretim ve pazar yapısında belirleyici olmaları 1980 sonrasına denk gelmektedir. Bu dönemde ÇUŞ'ların etkileri, yerli firmaların diğer sektörlere paralel olarak, yabancı firmalar tarafından satın alınması, ortaklık kurması ya da yerli

[611] Günaydın, "Türkiye Ekonomisinin…" s.134
[612] N.Zafer Yenal, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması", **Toplum ve Bilim,** Bahar 2001, sayı 88, s.33
[613] Nurhan Yentürk, "Yatırımların Yapısı ve Gelişimi", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (55-78), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008, s.69
[614] Yenal, s.37

taşeronlar kullanması şeklinde yürümüştür. [615] Yine bu dönemde catering alanında faaliyet gösteren ÇUŞ'lar – da Sodexho ve Marrihot- ile McDonald's, Pizza Hut ve Burger King gibi fast-food firmaları da Türkiye pazarına girmiştir. Bu örnekler ve aşağıda verilenlerle de görülebileceği gibi, Türkiye'deki gıda üretim yapısının uluslar arası tarım ve gıda endüstrisinin bir parçası haline gelmiş ve ona eklemlenmiş kabul edilebilir.[616]

Giderek yoğunlaşan gıda perakendeciliğinde, büyük perakendeci şirketler üretici şirketlere karşı pazarlık ve yaptırım güçlerini kullanmaktadırlar. Artık üretici için, pazara ulaşmak eskisi kadar kolay olmamaktadır. Gıda şirketleri, ürün çeşitliliğini artırarak, pazarlama, reklam ve markalaşma faaliyetlerini artırmak yoluyla süpermarketlere kendi satış ve dağıtım koşullarını kabul ettirebilmektedir. Artık gıda üretiminde sektörde kalmanın yolu, perakende sektörüyle güçlü bir ilişkide olmayı veya bu sektörde yatırım yapmayı gerektirmektedir.[617]

Tarımsal gıda piyasasındaki ÇUŞ'ların pazar payları ve etkileri açısından önemli bazı örneklere bakılacak olunursa özellikle değinilmesi gereken ürünler şunlar olmaktadır[618]:

Çay Piyasası

Unilever firması 1986 yılında çay piyasasına Lipton adı ile girmiştir. İç piyasadan aldığı çayı, Hindistan, Kenya, Sri Lanka gibi ülkelerden ithal ettiği çaylarla harmanlayarak piyasaya sürmektedir. Yıllık 40-50 bin ton çayın bu şekilde iç piyasada pazarlanması, yerli çay üretimini tehdit etmektedir. Unilever'in dışında yerli piyasaya çay ithal eden diğer firmalar ise Coca Cola –Doğadan Gıda'yı satın almıştır- ve–Kütaş şirketiyle ortaklık kuran Teekanne'dir.

[615] Oral, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", s.326,333
[616] Yenal, s.37
[617] Yenal, s.51
[618] Daha geniş bir değerlendirme için bkz. Necdet Oral, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Bahar 2009,Sayı 262, s.325-343; N.Zafer Yenal, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması", **Toplum ve Bilim,** Bahar 2001, sayı 88, s.32-54

Süt Piyasası

Nestle firması 1995 yılında süt ve süt mamullerinin en büyüklerinden iri olan Mis Süt'ün %25'ini ve 2000 yılında tamamını satın aldı. 2003'ten sonra Grup Danone ortak olduğu Sabancı Holdingin hisselerini ve Nestle'nin Türkiye'deki süt ve sütlü ürünler işkolunu satın alarak sektörün tekelleşmesini sağladı.

Ayçiçeği Yağı

Yağ sanayinde kurulu kapasitenin %65'i, pazarın %80'i yabancı şirketlerin elidedir. Piyasa koşullarının sıkıntısı altındaki yerli firmalar tesislerini yabancı firmalara kiralamaktadırlar. Pazarın %40'ı Yudum (Savola) dâhil üç, kalan %60'lık payı ise 200 civarındaki firma tarafından paylaşılmıştır.

Organize Gıda Perakendeciliği

1950'lerden beri var olan sektör asıl gelişimini 1985 yılında göstermiştir. Bu tarihten sonra büyük alışveriş merkezleri ve süpermarket zincirleri kurulmaya başlamıştır. 1990'ların ortalarına doğru gıda perakendeciliğinin %30'unun kontrolü Metro, Carrefour, Tesco gibi süpermarketlerin eline geçmiştir. ÇUŞ'ların piyasaya giriş yöntemleri içinde değinilmesi gereken en önemli nokta, doğrudan yatırımlardan ziyade şirket birleşmeleri şeklinde oluşturulan yerli firmalarla ortaklıklar olmuştur. Bununla beraber, bayilik ve lisans anlaşmaları da kullanılmıştır.

Bu süreçten sonra üreticilerin, pazarlara ulaşmasının yolu sadece çok sayıda küçük ölçekli satıcı ve toptancıya ulaşmak değildir. Belki de bundan daha önemli ölçüde üreticilerin karşısında, ürün kalitesi, fiyatı, dağıtım koşulları ve raf alanı gibi konularda monopsonist bir güce sahip olan süpermarketler bulunmaktadır. Bu süreçte yeni olarak adlandırılabilecek bir gelişme de, yerli üretici firmaların bir dikey bütünleşmeye yönelerek kendi perakende kanallarını oluşturmaları olmuştur.

Ancak küçük çiftçiler için bu durum söz konusu değildir. Özellikle yukarıda değinilen sözleşmeli tarım ilişkilerinin hâkimiyet kazanmasıyla birlikte, üreticinin düşük fiyatlarla kent pazarına ulaştırılan ürünleri, tüketicilere yüksek fiyatlarla satılmaktadır.

Bu süreçte, kentlerdeki küçük perakendeciler de tasfiye olma sürecine girmiştir. Özellikle değinilmesi gereken bir alt sektör, mahalle bakkalları olmuştur. 1998 yılında sayısı 155 bin olan 50 m^2 den küçük bakkal sayısı, 2008 yılında 113 bin civarına yaklaşmıştır.[619] Bu durumun da, kentlerdeki küçük esnaf açısından ayrıca değerlendirilmesi gereken olumsuz sosyo-ekonomik etkileri olmuştur.

[619] Oral, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", s.340

SONUÇ

Tarım sektörü özellikle AGÜ'lerde sanayileşme ve kalkınma sürecinde, sanki birbirlerine karşıtmış gibi konumlanmaktadır. Deyim yerindeyse, AGÜ'lerde tarım ihmal edilerek, geri bıraktırılarak, gelişme ve kalkınma sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu durum büyük ölçüde kalkınma literatürünün, tarımdan sanayiye ve oradan da hizmet sektörüne doğru geçiş öngören paradigmasından kaynaklanmaktadır. Oysaki tarım ve gelişme/kalkınma, birbirlerine karşıt yapılar değil, tamamlayıcı bir yapı ortaya koymaktadır.

Bir ekonomideki üç önemli sektörden biri olan tarım sektörü, insanlığın gelişim aşamalarındaki ilk büyük üretim devriminin başlangıcını ifade etmektedir. On bin yıllık zaman dilimi içerisinde, tarımsal üretim aşama aşama gelişmiş ve bugünkü karmaşık üretim yapısı ve ticari ilişkiler ağı içerisinde şekillenir olmuştur. İnsanlığın üretime başlaması, geçmişten büyük bir kopuş ve geri dönüşü olmayan büyük bir devrim niteliği taşıdığından dolayı, insanlığın tarımsal üretime geçişi neolitik devrim olarak adlandırılmıştır. Bu devrimin başlaması, insanlığı yerleşik hayata bağlamış, nüfusun istikrarlı bir şekilde artmasına olanak sağlamış ve mülkiyet kavramının ortaya çıkmasına, şehirleşmeye ve oradan devletin oluşumuna doğru yol alırken, adına uygarlık denen kültür yapılarını doğurmuştur.

Bugün üretilen ve tüketilen tüm tarımsal ürünler, on bin yıllık bir ortak insanlık mirasının ürünleri olarak değerlendirilmelidir. Bu mirasın üzerine kapitalist sermaye birikimini de ekleyerek şekillenen modern dünya, tarımsal üretimde sürekli yenilikler peşinde koşmuş ve modern tarım denilen bir üretim tekniğini yaratmıştır. Büyük ölçüde bir teknik ilerlemeler silsilesi şeklinde gelişen bu süreçle gelinen modern/endüstriyel tarım, üretim artışı ve onun beslediği nüfus artışını da beraberinde getirirken, doğanın, toprağın ve insanın tahribatına neden olmuş ve sürdürülemez bir üretim tekniği halini almıştır.

Bunun yanında, devrimin başlangıcından on bir yıl sonra insanlık açlık problemini çözememiştir. Sürekli yenilik iktisadıyla geliştirilen tarımsal üretim fazlasına rağmen, dünya nüfusunun altıda birinin yaşadığı ve hala çözülmek bir tarafa

artarak devam eden açlık sorunu, meselenin üretimi artırmaktan ziyade, bir bölüşüm problemi olduğunu ortaya koymuştur. Dünyada gerçek bir açlık problemi vardır. Ancak problemin kaynağı üretim yetersizliği değil, adil olmayan gelir bölüşümüdür. Eğer açlık sorununa gerçekçi bir çözüm getirilmek isteniyorsa, konunun teknik bir problem olarak algılanmaması ve kaynakları dağılımı, gelir bölüşümü adaletsizlikleri gibi konular üzerine odaklanılması gereklidir.

Yeni-Sağ yaklaşım ve politikalar, Keynesyen Refah devleti uygulamalarının sona ermesiyle, yeni dünya düzeni denilebilecek bir dönemde 1970'lerden sonra ortaya çıkmıştır. Kaynağını Klasik Liberalizmden alan Yeni-Sağ ideoloji, 1970'li yıllarda hazırlanan ve 1980'li yıllarda biçimlenen yeni dünya sisteminin temelinde olan, varlığı serbest piyasaya endekslenmiş ve demokratikleşme ve onun temelinde de serbest piyasa ekonomisini öngören bir ideolojidir.

Küreselleşme ise, ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlendiği ve bütün iktisadi kararların, giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle şekillendiği bir süreçtir. Küreselleşme, Yeni-Sağ yaklaşımın uygulamadaki yüzüdür.

Yeni-Sağ politikaların tarım sektörüne ilişkin politika görüşleri, Neoklasik iktisadın tüm ekonomik olgularda uyguladığı evrenselci ve tümden gelimci yaklaşımına dayanır. Bu yaklaşım tarıma teknik açıdan ve verimlilik açısından bakar. Buna göre, tarım ile diğer sektörler arasında bir farklılık yoktur. Tıpkı sanayide olduğu gibi, tarımda da firma mantığı geçerlidir. Köylü, çiftçi ve kapitalist tarım işletmecisini, sanayideki sermayedar ile aynı kategoride incelerler. Ortada, bir girişimci ve rekabetçi serbest piyasada kâr maksimizasyonu ile çalışan bir işletme vardır. Bu yaklaşıma göre, sektörün en önemli sorunları, verimlilik ve üretim artışlarıyla, teknolojik gelişmenin sağlanabilmesidir.

Ancak bu modellerin varsayımlarıyla teori geliştirmek ve politika uygulamak, tarımsal yapılardaki önemli tarihi farklılıkların ve farklı teknolojik koşulların ayrımına varılamaması anlamına gelmektedir. Bu durum aynı zamanda, yoksul ve orta gelir düzeyindeki ülkelerin kırsal kesimlerinde var olan önemli boyuttaki eşitsizliği ve

katmanlaşmayı göz ardı eden, yanıltıcı nitelikteki "evrensel köylü" ya da "ortalama temsili çiftçi" kavramlarına yol açmıştır. Aynı zamanda bu kavramlar, evrensel bir tarımsal üretim türdeşliğinden söz ederken taşıdığı bilimsellik tartışmalıdır. Bu bağlamda, Yeni-Sağ kabuller, tıpkı 1950'li yılların kalkınmacılığında olduğu gibi, 1980'lerin küreselleşmeciliğinde de tek tip politikaların ve reçetelerin tüm dünyadaki tarımsal yapılar için uygulamaya geçilmesi gerekliliği üzerinde durmaktadır.

Yeni-Sağ politikaların uygulayıcıları Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi Bretton Woods kurumları ve Çokuluslu Şirketlerdir.

DTÖ kapsamında üye devletlerce Uruguay Round'u sonunda bir Tarım Anlaşması imzalanmış ve bu anlaşma 1995 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma tarım ticareti önündeki engellerin kaldırılması için pazara giriş, ihracat sübvansiyonları, iç destekler ve sağlık ve bitki sağlığı önlemleri gibi dört temel alanda birtakım disiplinlerin oluşturulmasını hedeflemiştir. Anlaşmalarının temel mantığı, tarım ürünleri ticaretinin serbest piyasa koşullarında gerçekleştirilmesini sağlamaktır. DTÖ düzenlemeleri çerçevesinde, gelişmiş ülkeler kendi tarım sektörlerine Yeşil Kutu destekleriyle gittikçe artan oranlarda yüksek miktarda destekler sağlarken, AGÜ'lerin kısıtlı tarımsal bütçeleriyle verdikleri desteklerin azaltılması istenmektedir.

Yeni-Sağ politikaların en önemli uygulayıcılarından biri olan IMF tarafından uygulanan yapısal uyum programlarında üye ülkeler, tarım sektörünün yeniden yapılandırılmasını ve piyasa ekonomisine uygun dizayn edilmesini şart koşmaktadır. Sektöre yönelik yapılması şart koşulan düzenlemeler, tarımsal desteklerin kaldırılması, sektörünün piyasa ekonomisine açılması, tarıma destek sağlayan devlet kurumlarının özelleştirilmesi şeklinde sıralanabilir.

Dünya Bankası da, tarım politikalarının uluslararası alanda belirleyiciler arasındaki en önemli kurumlardan biri olagelmiştir. Özellikle, yeşil devrim adıyla başlattığı uygulamalar, verdiği kredi destekleri, yürüttüğü projeler ve bilgi üretme konusundaki gücü, kurumu küresel ölçekte AGÜ'lerin en yakın ve güçlü muhatabı yapmaktadır. Özellikle 1980'lerden sonra IMF ile birlikte yürüttükleri istikrar ve yapısal uyum programları, AGÜ'lerdeki tarımsal politikalarının temel belirleyicisi olmuştur.

Dünya Bankası, kalkınma stratejileri, projeler ve özellikle kamu sektörünün yeniden düzenlenmesine odaklanmıştır. Bu düzenleme Yapısal Uyum Programları (YUP) olarak adlandırılmış ve buna yönelik koşullu olmak üzere AGÜ'lere Yapısal ve Sektörel Uyum Kredileri kullandırılarak Yeni-Sağ yaklaşımın tarımsal düzenlemeleri hayata geçirilmiştir.

Dünya tarım politikalarına yön veren bir diğer aktör de ÇUŞ'lar olmaktadır. Bu şirketler, hem ulusal tarım politikalarının belirlenmesinde önemli bir baskı grubu olmakta ve hem de IMF-DB ikilisinin önlerini açmasıyla hemen hemen tüm AGÜ'lerin tarım piyasalarına girmekte ve bir hegemonik güç olarak ortaya çıkmaktadırlar.

Azgelişmiş ülkeler, uzun dönemde ticaret hadlerinin tarım ürünleri aleyhine ve sanayi ürünleri lehine değişmekte olduğunu savunmuşlardır. Yoksullaştıran Büyüme Kuramı'yla Jagdish Bhagwati teorik olarak, üretim artışlarının bir ülkede refah düşüşüne yol açabileceğini ileri sürmüştür. Bu kuram tarım ve ilkel mal ihracatçısı AGÜ'lerin dış ticaret hadlerindeki kötüleşmeyi açıklar niteliktedir.

Yeni-Sağ politikalar ve Yapısal Uyum Programları ile öne sürülen, ticaretin geliştirilmesi, kaynak dağılımında etkinlik, refah artışı gibi gerekçelerle yapılmak istenen, gerçekte büyük desteklerle üretim fazlasına sahip olan gelişmiş ülkelerin (AB, ABD) tarımsal ürünlerinin yeni pazarlara, AGÜ piyasalarına girmesidir.

Bu çerçevede Türkiye'nin tarımsal yapısına ve tarım politikalarına bakıldığında şunlar gözlenmiştir: Türkiye Cumhuriyeti'nin devraldığı tarımsal yapı, Osmanlı döneminin özelliklerini taşıyan ve özellikle toprak mülkiyeti bağlamında sürekliliği olan bir durum göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu tarımını, klasik dönemde en olgun yapısını tımar sisteminde bulan vergisel bir üretim tarzının temelini teşkil etmiştir. Bu üretim tarzı, sanayi öncesi toplumların ortak özelliği iken, Osmanlı'ya has özellikler de taşımaktadır. Sistemin 16. yy'dan itibaren bozulmasıyla, yerini iltizam sistemi almış ve son yüzyılda sanayi ve askeri teknolojide Batı karşısında gerileyen siyasal ve ekonomik düzende, Osmanlı Devleti bir çevre ülke halini almıştır. Bu süreçte ülkenin gelişimi merkez olarak konumlanmış sanayileşmekte olan ülkelerden gelen etkilere/anlaşmalara göre şekillenmiştir. Son yüzyılda fiili ve resmi olarak toprakta özel mülkiyetinin ağırlık

kazanması ile birlikte, Osmanlı Devleti yıkılırken Türkiye Cumhuriyetine de, iç pazarı ele geçirilmiş, kıyı kentlerinde büyük ölçüde yabancılaşma yaşanmış ve eşitsiz bir toprak mülkiyetine sahip bir tarım sektörü bırakmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ilk yapılan işlerden biri, tarım sektörünün geliştirilmesine yönelik önlemlerin alınması olmuştur. Aşar vergisi kaldırılmış, çeşitli araçlarla tarım sektörü desteklenmiş, köylünün eğitilmesiyle birlikte %10'lara varan bir tarımsal büyüme sağlanmıştır.

Kalkınma için tarıma öncelik verilmesine koşut olarak, Toprak Reformunun çıkartılması hedeflenmiş, Tarım Kredi ve Tarım Satış Kooperatifleri kurulmuş, Zirai Kombinalar ve Devlet Üretme Çiftlikleri kurulmuş, Köylüye modern tarımı benimsetmek için Devlet Ziraat İşletmeleri kurulmuş, Tarımsal ürün alımları ve desteklemeler amacıyla Toprak Mahsulleri Ofisi oluşturulmuş ve bu dönemde ancak on yıllık bir süre ile faaliyette bulabilen Köy Enstitüleri kurulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın tarımsal üretime etkileri yıkıcı olmuş, %34'lere varan daralmalar yaşanmıştır. Bu dönemdeki ağır maliyetler çoğunluklar küçük köylü kesimi üzerinde yoğunlaşmıştır.

1950'li yıllar özellikle dışa açılmayla birlikte ABD'den gelen Marshall Yardımları ile şekillenmiştir. Marshall Yardımları ile Türkiye'den biçilen rol, uluslararası işbölümünün Türkiye'den beklentileri çerçevesinde, tarıma önem verilmesi ve savaş sonrası tarımsal üretimde kendine yeterliliği büyük ölçüde kaybetmiş olan Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu haline gelmesi olmuştur.

Bu dönem aynı zamanda, makineleşmeye koşut olarak kırsal göçün de yaşandığı yıllar olmuştur. Büyük kentlerde varoşlarda gecekondulaşma ile birlikte oluşan göç olgusu, ileriki dönemlerde Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısını belirlemiştir.

1961 ile başlayan planlı dönemden 1980'lere gelininceye kadar oluşturulan kurumsal yapılanmalar ve politikalar, eksikliklerine rağmen, tarımsal üretimde kendine yeterliliği sağlayabilmiş ve üretim fazlası yaratabilmiştir. Devlet planlı dönemde

tarımsal yatırımları artırmış ve kırsal kesimi özellikle destekleme alımları kapsamında desteklemiştir. Bu durum tarımsal üretimin artırılması kadar, aynı zamanda siyasilerin oy maksimizasyonu amaçları ile de ortaya çıkan bir gelişme olmuştur. Ancak netice itibariyle, 1924-1980 döneminde tarımsal büyüme ortalaması %4,3 düzeyinde gerçekleştirilmiş ve bu oran %2-2,5 aralığında seyreden nüfus artış hızının üzerine çıkmıştır.

1980 dönemeci sonrasında tarım sektörünün, hâlihazırda sanayileşmekte olan bir ekonomik yapı içerisinde yaşadığı değişimlere ek olarak, bilinçli bir kamusal müdahaleyle karşılaştığı görülmektedir. Ancak bu müdahalenin yönü ve amacı önceki dönemlerden çok farklıdır.

Sektörün yapısal verilerine bakıldığında, karşılaşılan ilk olgulardan biri, istihdam payının, azalmış olmasına rağmen 6 milyon civarında çalışan ile içinde gizli işsizliği de barındıracak seviyede, hala çok yüksek (toplam istihdamın %27'si) seyretmekte olduğudur. Her ne kadar, sanayileşme sürecinde kırsal nüfususun ve istihdamın azalması arzulanır ise de, azalmakta olan bu iş gücünü emme kapasitesinde olan bir kentsel sektör ne yazık ki bulunmamaktadır.

Tarım kesimi, yoksulluğu en yoğun yaşayan kesim olarak, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri ve aynı makûs talihini sürdürmektedir. 2008 yılında Türkiye'de yoksulluk oranı %17,11 düzeyinde iken, tarım sektörü yoksulluk oranı %37 ile en yüksek sektör olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca tarımda çalışanların yaklaşık dörtte biri tarım sigortalısıdır. Sektör genel olarak sosyal güvenceden yoksundur.

Tarımda ticaret hadlerine bakıldığında, ekonomik/finansal kriz ve talep daralması konjonktüründe genel bir eğilim olarak TİTH gerilediği gözlenmiştir. 24 Ocak Kararları sonrasına ilk sekiz yıllık sürede, TİTH'ndeki aşınma toplamda %46'ları bulmuş ve hem bir yoksullaşmayı beraberinde getirmiş ve hem de köylünün yeni geçim olanakları yaratmak için kendi emeğini sömürme ya da beka stratejisi olarak adlandırılabilecek ayakta kalma çareleri bulmasına yol açmıştır.

Türkiye'de kırdan kente göç önemli ölçüde 1950'lerde yaşanmaya başlamıştır. Ancak göçün büyük oranda mutlak olarak kırsal nüfusun azalması şeklinde yaşanması,

1980-85 aralığında başlamış ve 2000'li yıllara girildiğinde aynı düzeyi yeniden yakalamıştır. Her ne kadar hizmet sektöründe sürekli bir büyüme yasanmış olsa da, sanayileşmenin durağanlık gösterdiği, sanayi sektörünün 1980 yılında beri GSMH içindeki payının %20'ler seviyesinde seyretmesi dikkate alındığında, göç eden kitleler kentlerde varoşlarda biriken açık işsiz haline gelmektedirler. Bu durum aynı, ücretlerin de baskı altına alınmasında önemli bir rol oynarken, kentsel sektöre de talep yaratmaktadır. Artan göçle birlikte gittikçe yoksullaşan kitleler, aynı zamanda, kendi yoksullaşmalarına neden olan Yeni-Sağ politikaların oy deposu haline gelmiş durumdadır. Ayrıca, köylü nüfus kente göç öncesi adına "Anadolu İslamiyet Anlayışı" denilebilecek bir kültürü kendi "doğası" içerisinde yaşarken yeni göç ettikleri kentlerin varoşlarında, 1970'lerden beri artarak devam eden radikal sağ akımların ve cemaatlerin etki alanına girmişledir. Bu durum da aynı zamanda Türkiye'de demokrasinin manipülasyon yollarından birini oluşturmuştur.

Yeni-Sağ tarım politikalarının uygulanmaya başlandığı 1980 dönemecinden sonra önemli tarımsal hâsılada ciddi boyutta azalmaların yaşandığı tespit edilmiştir. Ancak Türkiye tarımında üçüncü bir dönüm noktası olarak değinilmesi gereken 2000'li yıllar ayrıca öne çıkmaktadır. Çünkü Türkiye'de tarımsal üretimin en ciddi boyutlarda daraldığı zaman dilimine 2000'li yıllar ile girilmektedir. Özellikle bitkisel üretimde temel besin maddesi olan buğday üretimi 17 milyon ton civarındaki üretim düzeyi ile 1980'lerdeki seviyesine gerilemiştir. Aynı şekilde kuru fasulye, mercimek gibi ürünlerde de çok dramatik düzeylerde küçülmeler yaşanmıştır. Endüstriyel ürünlerden özellikle şeker, tütün ve pamuk üretiminde de çok ciddi küçülmeler yaşanmıştır. Canlı hayvan üretimi ise 1980 yılından itibaren tüm kalemlerinde azalma yaşamaktadır. Türkiye önemli bitkisel ürünlerde olduğu gibi, et ihtiyacını ithalatla karşılamak durumunda kalmıştır.

Dış ticaret verilerine bakıldığında, Türkiye'de tarım ürünleri ve gıda sektöründe 1996 yılından itibaren net ithalatçı pozisyonuna geçmiş durumdadır. Halkın temel besin ihtiyaçları artan ithalatla karşılanırken, 2006 yılında tarihin en büyük tarımsal dış ticaret açığı verilmiştir (2,4 milyar dolar). Artık Türkiye geleneksel olarak ürettiği temel tarım ürünlerini dahi ithal eden, ödemeler bilançosu dengesi sürekli açık

veren, bu açığı kapatmak için borçlanan ve borçlanmayı azaltabilmek için de faiz dışı fazla yaratmaya yönelik önlemlerle genelde tüm kamuda, özelde tarım sektöründeki destekleyici/aktif/üretici rolünü bırakmak durumunda kalan bir ülke pozisyonundadır.

Osmanlı'dan devralınan adaletsiz toprak mülkiyeti cumhuriyet dönemine girilmesiyle ortadan kıldırılmaya çalışılmıştır. Ancak gerçek anlamda bir toprak reformu yapılamadığından, bölüşüm ilişkilerindeki eşitsizlik artarak devam etmiştir. Göç olgusunun altında yatan nedenlerden biri de gittikçe parçalanan tarımsal işletmeler olgusu olmuştur. Parçalanarak cüce işletmeler haline gelen araziler, büyük işletmeler tarafından satın alınmakta ve bu da eşitsiz mülkiyet ilişkilerini gelecek yıllara artarak taşımaktadır. Bunun yanında, doğrudan yabancı yatırımcılara sağlanan yasal düzenlemeler ile Türkiye'de karşılıklılık esası aranmadan toprak satışına izin verilmiştir. Türkiye'de "tüm kamu"nun sahip olduğu işletmelerin özel yerli/yabancı firmalar eline geçmesinin yanında, topraklar da, diğer ülkelerde belli şartlarda tanınan bir olanağın, Türkiye'de bir "hak"ka dönüştürülmesi ile pazarlanabilir bir meta haline getirilerek yabancılaşmaktadır.

Tarımsal ürün pazarlanmasında özellikle 1990'lardan sonra bir yoğunlaşma ve tekelleşme yaşanmaktadır. Pazara yönelik üretilen meyve ve sebze türü ürünleri çoğunluğu tarlada aracılar tarafından satın alınmaktadır. Bu aracılar çok büyük monopson gücüne sahip alışveriş merkezleridir. Bu pazarlama kanalları ile aracılar ürünü düşük bedellerle ve vadeli ödemelerle çiftçiden alırken, kentlerde tarım ve gıda ürünleri tüketicilere pahalı bir şekilde satılmaktadır. Bu gelişmenin nedenlerinden biri küreselleşme sürecinde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi iken, diğer nedeni tarımsal ürün alıcısı konumunda örgütlenmiş olan KİT sisteminin elimine edilmesi, parçalanması ve özelleştirilmesi yoluyla işlevsizleştirilmesidir.

Yeni-Sağ politikaların uygulanmasıyla birlikte, tarım sektörü özellikle serbest piyasa ekonomisinin işleyişine bırakılmış ve devlet-köylü doğrudan ilişkisi yerine, sermaye-köylü ilişkisi kurulmaya çalışılmıştır. 1980 öncesinde örgütlenmiş oldukça büyük kamu kurumları işlevsiz hale getirilerek tasfiye edilmişlerdir. Bir kısmı kaldırılan, bir kısmı özelleştirilen kamu kurumlarının, kalanlarının da işlevleri azaltılarak, kullandıkları kaynaklar da daraltılmıştır.

Türkiye'deki destekleme rejimine bakıldığında 2000'li yılların başına kadar dört tür destekleme rejimi uygulanmıştır; pazar fiyat desteği, doğrudan gelir desteği, dolaylı gelir desteği ve genel hizmetler şeklindeki diğer destekler. Ancak IMF'ye verilen niyet mektupları ve DB projeleri çerçevesinde Türkiye tarımsal desteklemelerden vazgeçerek sadece bir geçiş süresince uygulanacak olan doğrudan gelir desteği sistemini uygulamaktadır. Mali disiplin çerçevesinde ve neoklasik firma teorisi/ektin piyasa/kaynak kullanımı paradigmalarıyla uygulanan yeni destekleme rejimi, büyük ölçüde yukarıda değinilen tarımsal üretim rakamlarının müsebbibi olarak ortaya çıkmaktadır.

1990'larda yoğunlaşmaya başlayan sözleşmeli üreticilik de, tarımsal KİT'lerin ve devletin tarım sektöründen adım adım çekilmesiyle, devlet-köylü ilişkisi yerini sermaye-köylü ilişkisine bırakmasına neden olmuştur. Bu süreçte, ulusal tarım piyasasına ve çiftçi kesimine, ÇUŞ'lar egemen olabilmekte ve çiftçi kendi toprağında bir nevi proleterleşme sürecine girmektedir.

Türkiye'de tarımın yapısal dönüşümünün dışsal etkilerine bakıldığında ise, beş temel aktörle karşılaşılmaktadır. Bunlar, DTÖ, IMF, DB, AB ve ÇUŞ'lerdir.

Türkiye DTÖ Tarım Anlaşması'na uyum konusunda fazla sıkıntı yaşamamıştır. Daha doğrusu, bu anlaşma hükümlerinden daha önce Türkiye zaten tarımsal serbestleştirmeyi "kendiliğinden" gerçekleştirmiştir.

IMF'nin tarım politikalarında yarattığı dönüşüm ise, destekleme rejiminin elimine edilmesi, TSKB ve TCZB'nin yeniden yapılandırılması/özelleştirilmesi, tarımsal KİT'lerin özelleştirilmesi, şeker, tütün ve TSKB gibi alanlarda kurulların oluşturulması yolu ile tarım sektörünün serbest piyasa koşullarına bırakılması olmuştur.

DB'nın tarım politikalarında yarattığı dönüşüm ise, ulusal plan ve programların hedef ve stratejilerin yönlendirilmesi ile başlamış, daha sonra doğrudan kamu sektörü ve kamu yönetiminin örgütlenmesi, çalışma ilişkileri, istihdam biçimleri ve işlevlerinin bizzat kurum tarafından değiştirilmesi ile devam etmiştir. Banka bu uygulamaları, verdiği kredilerin koşulları ile yerine getirmiştir.

Banka son olarak 2001 yılında "Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP)" yürürlüğe koymuş ve bu projede, Doğrudan Gelir Desteği, Çiftçi Geçiş Programı (Alternatif Ürün Projesi),Tarım Satış Kooperatiflerinin Yeniden Yapılandırılması, Proje Destek Hizmetleri gibi uygulamalarla, tarım sektörünün piyasa ekonomisi içinde geliştirilmesi ve etkin hale getirilmesi öngörülmüştür.

Türkiye'de tarımı ve tarım politikaları, AB'den üyelik müzakereleri çerçevesinde ve GB anlaşması ile etkilenmektedir. GB Anlaşması ile Türkiye'nin tarım ticareti hacmi artarken, Türkiye'nin karşılaştırmalı üstün olduğu ürünler anlaşma kapsamına alınmadığından, AB ile olan tarımsal ürünlerdeki dış açığı gittikçe artmıştır. Türkiye'nin AB'ye üye olması halinde, gümrük vergileri karşılıklı olarak sıfırlanacak ve tek pazar uygulamasına geçilecektir. Üçüncü ülkelere karşı uygulanacak gümrük tarifesi ise AB ortak gümrük tarifesine uygun olacaktır.

1980 yılı sonrasında Türkiye'de tarım ürünleri ve gıda üretimi, küresel ve uluslararası tarım ve gıda sanayinin bir parçası haline gelmiştir. Giderek yoğunlaşan gıda perakendeciliğinde, büyük perakendeci şirketler üretici şirketlere karşı pazarlık ve yaptırım güçlerini kullanmaktadırlar. Artık gıda üretiminde sektörde kalmanın yolu, perakende sektörüyle güçlü bir ilişkide olmayı veya bu sektörde yatırım yapmayı gerektirmektedir. Bu açıdan küçük köylünün pazar için yaptığı üretim, Jagdish Bhagwati'nin "yoksullaştıran büyüme" teorisinin yerel ölçekte uygulanmasına benzemektedir.

Tarım sektöründe içinde bulunulan durum, Yeni-Sağ politikalar olarak adlandırılmış ise de gerçekte bugün Türkiye'nin 1980 sonrasında bir tarım politikasının olduğundan söz etmek pek mümkün görünmemektedir. Yeni-Sağ yaklaşım, devletin ekonomiye her türlü müdahalesini ve bu bağlamdaki politikasını reddeden bir yaklaşım olduğundan, Yeni-Sağ'ın tarım sektörü için ön gördüğü en iyi politika "politikasızlık"tır.

Bu çerçevede değerlendirilmesi gereken en önemli husus, gelişmiş ülkelerin büyük tarımsal desteklerle oluşturdukları üretim fazlalarının AGÜ'lere pazarlanma yollarının açılmak istenmesidir. ABD ve AB ülkeleri elinde çok ciddi tarımsal (bitkisel

ve hayvansal ürünler olarak) stoklar bulunmaktadır. Aynı zamanda tarım ve hayvancılık üzerine çok ciddi koruma uygulanmaktadır. Ancak Türkiye'ye "dayatılan" Yeni-Sağ politikalar her türlü koruma önlemlerinin azaltılması ve desteklerin elimine edilmesi dayan bir serbest ticaret rejimi doğurmuştur. Bu politikaların Türkiye'yi getirdiği nokta, artık kendine yeterliliğini yitirmiş ve net olarak tarımsal ürün ve girdi ithalatçısı pozisyonuna düşmüş bir ülke konumudur. Tohum dâhil tarımsal üretimin temel girdileri bu süreç içerisinde çokuluslu şirketlerin eline geçmiş durumdadır.

1980 sonrası uygulanmaya konan Yeni-Sağ politikaların Türkiye'de tarım sektörü için getirdiklerine bakıldığında, ilk başta görülen olgu, devlet-köylü ilişkilerinin çözülmesi olmuştur. Küçük üretici ve tüccardan oluşan sektör, kamu yönetiminin alandan çekilmesiyle, bir yandan yerli yabancı büyük şirketlerin kontrolü altına girerken, diğer yandan tarımsal üretim azalmış ve ülke net ithalatçı pozisyonuna düşmüş, deyim yerindeyse Türk Tarımı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ikinci bir çöküşü yaşamıştır.

Tarım nüfusu hızla çözülmekte ve kent merkezlerine yığılmaktadır. Bu nüfusun aç bırakılmadan, sanayi tarafından emilebilmesini sağlayacak sektörler arası bütünleşik bir yapılanmaya ihtiyaç vardır. Var olan dengesiz kalkınma biçimi, toplumun artan sosyo-ekonomik sorunlar ile karşı karşıya kalmasına neden olmaktadır.

DB ve IMF gibi kuruluşlar dış ticarette liberalleşmenin sağlayacağı refah artışının çok büyük olacağını ileri sürmektedirler. Bu refah artışından pay alınabilmesi için de, tüm dünya ülkelerinin küreselleşme ve serbest ticaret önündeki engelleri kaldırmaları istenmiştir. Yeni-Sağ politikalarla başlayan bu süreç önündeki engeller aşama aşama kaldırılmıştır. Bu süreçten Türkiye'de tarım politikalarına yön verenlerin ileri sürdükleri ve bekledikleri refah artışı, tarımın çöküşü ile üretimin daralması, yatırımların durağanlaşması ve artan yoksullaşma ile sonuç vermiştir.

Bu durum, tarımsal üretimin, hem gıda güvenliği anlamında, hem de kendine yeterlilik anlamında yetersiz bir noktaya geldiğini göstermektedir. Ülkenin gelişme kapasitesi açısından bakıldığında, arazileri, üretim potansiyeli ve iş gücü ile potansiyelinden yararlanılamayan bir tarım sektörü görülmektedir.

Yeni-Sağ politikaların uygulandığı başka ülkelerde de çok benzer sonuçlar ürettiği bilinmektedir.[620]

Çalışmanın ortaya koyduğu bu sonuçlar, yaklaşık 30 yıllık bir süreç içerisinde, Türkiye'de tarımsal üretimin çöküş içerisine girdiğini göstermiştir. Ülkenin tarım politikalarına yön verenlerin, bu sürecin sağlıklı bir tahlilini yaparak bu gidişatın önlenmesi için gerçek bir tarım stratejisini geliştirmeleri gereklidir.

Bu stratejide temel unsur, tarımın stratejik bir sektör olarak kabul edilmesiyle başlamalıdır. Bu nedenle ilk başta kendine yeterlilik temel hedef haline getirilmelidir. Türkiye'nin gelecekte sağlıklı bir sosyo-ekonomik yapı olarak varlığını sürdürmesi, tarım sektöründe kendine yeterliliğe ve kent yoksulları ile kır yoksullarının refah seviyesinin yükseltilmesine bağlıdır. Bunun yanında net ithalatçı konumdaki tarım sektörü hızla Yeni-Sağ politikaların tam tersi bir şekilde yeniden yapılandırılarak, net ihracatçı bir tarım sektörünün yaratılmazı hedeflenmelidir.

Üretim artışı sağlanamadan, tarımsal üretimde kendine yeterlilik ve gıda güvenliği sağlanamadan refah artışı ve yoksullaşmanın azaltılması mümkün değildir. O nedenle, ulusal üretimin artırılabilmesinin tek yolu, sağlıklı kamusal destekleme/üretim politikaları ve sanayi ile birlikte bilinçli planlamış girdi-çıktı ilişkileriyle üretimin planlanmasıdır.

Bu temel hedefin gerçekleştirilmesi, Yeni-Sağ yaklaşım çerçevesinde ve küreselleşmenin dayattığı etkiler ile şekillenen "tarım ve ekonomi politikaları" ile gerçekleştirilmesi mümkün görünmemektedir.

Türkiye tarımının yaşadığı çöküşün ana nedeni, küresel kapitalizmin ve onun aşırı üretim krizi, düşük kar oranları, kar maksimizaysonu ve çokuluslu şirketleri ile oluşan yeni dünya düzenidir. Ancak bu düzen uluslararası kurumları ile AGÜ'ler için vaat ettiği refah artışı ve zenginleşmeyi bir türlü gerçekleştirememiştir. Tam tersine, AGÜ'lerde yoksullaşma artmış ve karma ekonomilerce uygulanan korumacı politikalarla geliştirilmeye çalışılan tarımsal üretim çöküş içerisine girmiştir.

---

[620] Bkz. Necdet Oral, "Azgelişmiş Ülkelerde Tarım Nasıl Çökertiliyor", *Sendika.org*,,2004, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1166 (erişim:15 Ekim 2009)

Küba gibi, Yeni-Sağ politikalara alternatif ekonomi politikaları ve tarımsal politikalar üretin ülkeler de çalışmada değinildiği üzere vardır. Küba, Kapitalist sistem dışında bir ülke konumundadır ve tarımsal üretimde kendine yeterliliği bu şekilde başarabilmiştir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler ise Yeni-Sağ politikalar ekseninde sistemle bütünleştikçe, süreçten zarar görmektedirler.

Türkiye için, bu temel hedeflerin gerçekleştirilmesi, Küresel Kapitalist sistem çerçevesinde, merkeze eklemlenmiş bir çevre ülkesi olarak yakın gelecekte mümkün görünmemektedir. İçinde bulunulan durumdan bir çıkış stratejisi gereklidir, ancak tarım sektörünün bu durumdan çıkışı, Türkiye ekonomi ve siyasetinin Yeni-Sağ politikalar ve Küresel Kapitalist sistemin sorgulanması ve bu sistem ile arasına koyabileceği mesafe ölçüsünde ya da bu politikaların terk edilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu mesafe, bir izolasyonu değil, ancak ülke üretiminin ve istihdamın artırılmasını sağlayacak koruyucu bir dış ticaret siyasetini; yeniden ve etkin bir kamusal üretimi/desteklemeyi ön plana alacak bir politikayı işaret etmelidir.

EKLER

EK 1.Tartışma: Toprak Reformu Yerine Öküz Reformu

Türkiye'de toprak reformuna ihtiyaç var mıdır? 1945 Yılında çıkartılan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na gerek var mıydı? Kanunun çıkartılma amaçları nelerdi? Pamuk ve Keyder "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Üzerine Tezler"[621] adlı çalışmalarında Cumhuriyet Halk Partisi iktidarının ve üst yönetiminin yasayı *ne gibi saiklerle* meclisten geçirdiğini incelemişlerdir.

Pamuk ve Keyder konuyla ilgili üç açıklama kategorisi oluşturmuşlardır. İlk olarak **Devrimci-Reformcu Kadro** açıklamasını getirmiş ve bu açıklamanın en iyi örneğinin Avcıoğlu tarafından verildiğini ifade etmişlerdir. *Pamuk ve Keyder, **"Avcıoğlu, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nu ekonomideki gelişmelerden soyutlamış bir çerçevede ele almakta; yasanın hikâyesini sınıflar-üstü bir devrimci kadronun çıkar sahipleri ile mücadelesine indirge**"diğini söylemektedirler*:[622] Avcıoğlu'nun sık karşılaşılan "kadrocu açıklaması", ekonomiden, maddi temellerden kopuk bir açıklama türüdür.

Avcıoğlu Toprak Reformuna ilişkin şunları ifade etmektedir:[623]

> *Toprak davasındaki hezimet, başta İnönü olmak üzere, az sayıdaki milliyetçi-devrimci bir kadronun, bürokrasinin tutucu kadrosu ve büyük şehir tüccarlı ile ittifak halindeki eşraf karşısında, aşağıdan hissedilir bir tepki gelmeyen bir ortamda kaçınılmaz görünen yenilgisinin ifadesidir. Bu ters şartlarda, bu köklü reforma teşebbüs edilmesi dahi, az sayıdaki milliyetçi-devrimci kadronun şeref hazinesine yazılacak bir davranıştır.*

Avcıoğlu köklü bir toprak reformu için, güçlü bir halk hareketinin varlığının ve aşağıdan gelen bir baskının gerekli olduğunu ifade etmektedir.[624] Ancak böyle bir baskı Türkiye'de söz konusu olmamıştır. Hissedilen baskı, toprak ağalarının ve eşrafın topraklarını genişletmeye yönelik uygulamaları olmuştur.[625] Kurtuluş savaşı bu eşrafa

---

[621] Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme,** 1.Baskı,, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, içinde s.200-213
[622] Pamuk, s.203
[623] Avcıoğlu, s.325,326
[624] Avcıoğlu, s.234
[625] "Rum ve Ermeniler'den boşalan arazi, birçok halde, bey ve ağaların eline geçmiştir. Rum ve ermeni araisizini, Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşen askerlerin ailelerine dağıtma teklifi dahi yankı bulmamıştır." (Avcıoğlu, s.235)

dayanarak yürütüldüğünden ve zaferden sonra topraksız köylüden gelen bir baskının olmadığı bir durumda, eşrafa karşı bir toprak reformu gerçekleştirmek imkânsız kadar güç bir durumdur.

Dolayısıyla o dönemki reformcu kadronun, karşısına toplumun güçlü kesimlerini alarak, onların ve kimi bürokrat kadronun muhalefetine rağmen, *köylü adına köylü için* bir reform çabasına giriştiği söylenebilir.

Pamuk ve Keyder'in ifade ettiği, ***"ekonomiden, maddi temellerden kopuk açıklamalar"*** şeklindeki eleştiri, toplumdaki tüm değişimlerin salt maddi koşullardan, ekonomik temellerden ve üretim ilişkilerinden kaynaklanabileceği yanılgısını taşımaktadır. Oysaki kimi zaman, üst yapı kurumları maddi koşulları etkileyip değişim ve dönüşüme uğratabilir.[626] Geray, bazı ülkelerde toprak reformunun yukarıdan aşağıya doğru başlatılmış bir hareket olduğunu belirtmektedir.[627] Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılmış olan reform ve yeniliklerin çoğunluğunun şekilde olduğu söylenebilir.

Pamuk ve Keyder'in ikinci açıklama kategorisi, **Topraksız Köylüler ve Hububat Üretimi**'dir. Bu açıklamada Pamuk ve Keyder, tarımsal üretimin zaman içindeki dalgalanmalarına değinerek, Toprak Reformu yapmakla Tek Parti Rejimi'nin güttüğü amacın, üretimi artırmak olduğunu ileri sürmektedirler.

Buna göre CHP içinde 1920'lerde ve 1930'lara tartışılan konu, büyük toprak sahiplerinin ellerinde bulunan ekilmeyen topraklardır. 1920'lerdeki Kürt isyanları bastırıldıktan sonra 1927'deki bir yasayla Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki büyük toprak sahiplerine ait 11000 hektarlık arazi topraksız köylülere dağıtılmıştır. Pamuk ve Keyder'e göre bu reform politik amaçlarla yapılmıştır. Burada şunu belirtmek gerekir ki, politik amaçlarla yapıldığı ifade edilen reform, belki de *politik olmayan amaçlarla* 1950 yılında sahiplerine geri verilmiştir. Seçimlerden önce bir Devlet Şurası tefsir ve kararı ile Doğu'daki ağa, bey ve şeyhler, köylülere verilmiş topraklarına tekrar geri

[626] "Aron'a göre (…) Sovyet Devrimi'nin oluşumunda ekonomik koşulların rolü olmakla birlikte, asıl rolü siyasal koşullar oynamıştır. Marx'ın öngördüğü ekonomik koşullar olgunlaşmadığı halde, devrim gerçekleşmiştir." (Ahmet Taner Kışlalı, **Siyaset Bilimi,** 1.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2004, s.248

[627] Geray, s.65

kavuşmuş ve köylüler işledikleri topraklardan atılmışlardır.[628] Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da tek kişinin ya da ailenin mülkiyetinde olan köyler vardır. Bunlar bir köy olabildiği gibi bir birkaç köy de olabilmektedir. 1960'larda 361 köyü olan bir kişi bile vardır.[629] Reform tartışmaları üzerinden geçen altmış küsur yıl sonra, 1991 yılında yapılan Genel Tarım Sayımı (GTS) sonuçlarına bakıldığında, büyük ölçekli tarım işletmeleri bir bölgede yoğunlaşmaktadır. 2500 ve 5000 dekar üzeri büyük işletmelerin sırasıyla yüzde 92,4 ve yüzde 91,8'i Güneydoğu Anadolu'da bulunmaktadır.[630]

Ayrıca topraksız köylü sorunu reformun bir gerekçesi olarak İnönü ve diğer yöneticiler tarafından dile getirilmiştir. Ancak 1927 yılındaki yasada olduğu gibi Pamuk ve Keyder bunun politik olduğunu belirtmektedirler. Pamuk ve Keyder'e göre buradaki amaç topraksız köylünün topraklandırılması değil, isyancı aşiretlerin gücünün kırılmasıdır. Bunun ana amaç olduğu düşünülse bile, topraksız köylü meselesi, ya da geçimlik ihtiyacı karşılayacak kadar toprağı bulunmayan köylü sorunu sadece 1930'lar için değil, 2000'li yıllar için bile söz konusu edilebilir. Pamuk ve Keyder çalışmalarında, toprakların mülkiyet yapısına ilişkin istatistiklerin yazının amacı dışına çıktığını belirterek istatistik vermemişlerdir. Ancak toprak reformunun nedenlerinin tartışıldığı bir çalışmada mülkiyet yapısını gösterir bir istatistik tüm teknik/verisel kusurlarına rağmen temel bir başlangıç teşkil edecektir.[631]

Aşağıda verilen Tablo 9'ten de görüldüğü gibi, reform yasasının çıktığı 1945 yılından ve hazine arazilerinin özellikle Demokrat Parti döneminde dağıtılmaya başlanmasından sonra bile, toprakların köylü aileler arasındaki dağılışının adaletsiz bir yapı sergilediği görülmektedir. İşletmelerin büyük çoğunluğu (1950'de %62,1; 1963'te %68,8'i) 50 dönümden az topraklı küçük işletmelerden oluşmaktadır. Geçinmek için gerekli olan toprağın 50 dönüm olduğu kabul edilirse –Barkan'ın Hesaplamaları 100

[628] Avcıoğlu, s.325
[629] Halil Aytekin, **Doğuda Kıtlık Vardı,** Ankara, 1965, s.372 Aktaran: Geray, s.61
[630] Kepenek ve Yentürk, s.408, 6. dipnot
[631] "Türkiye'de tarımsal topraklar üzerindeki mülkiyetin dağılım şekli ile doğrudan doğruya ilgili ayrıntılı istatistikler yoktur. Eldeki istatistikler işletme büyüklüklerine ilişkin bilgiler vermektedir. (…) Ülkemizde tarım işletmelerinin büyüklüğü ve aileler arasındaki dağılımı ile ilgili araştırmalar 1952 yılında yapılan sonbahar anketi, 1963 yılında Devlet İstatistik Enstitüsünce yapılan genel tarım sayımı örnekleme sonuçları ile Köy İşleri Bakanlığınca yapılan köy envanter etütlerine dayanmaktadır." (Gökşin Sıylam, "Toprak Reformu", TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/D96D_a5889bb0190d021_ek.pdf s.11

dönümdür[632]- köylü ailelerin %70'e yakın bir bölümünün geçinmeye yeterli toprağının bulunmadığı görülmektedir. Bu tablonun 1930'larda bundan çok daha kötü olduğunu kestirmek çok güç olmasa gerekir.

Önemli bir çoğunluk olan küçük işletmeler toprağın ancak %23,7'sine sahip görünmektedir. Aynı zamanda, 50 dönümden daha fazla dekar toprağı olan işletmeler, toplam işletmelerin %30'unu oluştururken, toprakların %76,3'ünü elinde bulundurmaktadır.

Tablo 25- İşletme Büyüklükleri ve İşledikleri Topraklar (1950–1963)

	1950 Yılı		1963 Yılı	
İşletme Büyüklüğü (Dekar)	İşletme (%)	İşlenen Toprak (%)	İşletme (%)	İşlenen Toprak (%)
1–20	30,6	4,3	40,9	6,8
21–50	31,5	14,3	27,9	16,9
51–500	36,4	56,6	30,7	63,1
501 ve daha fazla	1,5	24,8	0,5	13,2
Toplam	100	100	100	100

Kaynak: 1963 Genel Tarım Sayımı Örnekleme Sonuçları, DİE Yayın 1965 Ziraat Sayımı Neticeleri, DİE, Yayın No. 371, Ankara, 1965 Aktaran: Geray. s.55

Pamuk ve Keyder, özellikle buğday üretimi üzerinde yoğunlaşarak, üretimin düştüğü yıllarda reform tartışmalarının yapıldığını ve tasarılar hazırlandığını, ancak üretimin arttığı dönemlerde ise konunun önemini kaybettiğini ifade etmişlerdir. 1930'ların ilk yarısında hububat üretimi düşmüş, toprak reformunun 1934 yılında gündeme gelmesine neden olmuştur. Ancak 1936 yılında üretimin artması, konunun önemini yitirmesine neden olmuştur. 1938'den 1945'e kadar üretimde yarı yarıya varan azalmalar gerçekleştiğinde ise konu tekrar gündeme gelmiş ve reform yasası çıkarılmıştır. Burada şunu belirtmek gerekir ki, hububat üretiminin düştüğü yıllar olağanüstü koşulların yaşandığı büyük buhran ve İkinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Pamuk ve Keyder'e göre yönetimin üst kademesinin reform çabalarındaki amaçları, adaletsiz

[632] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.124

toprak mülkiyetine müdahale ederek, yoksul köylünün ihtiyacını karşılayacak kadar geçimlik toprağın verilmesi değil, kentlerdeki hububat ihtiyacını karşılayacak üretim artışını gerçekleştirmektir.

> *Toprak reformu kentlere ulaşan hububat miktarlarındaki gerilemeye tepki olarak gündeme getirilmiştir denilebilir. (...) CHP yöneticileri 1945 yılında tarımsal üretimin gerilemesine ve özellikle pazarlanan artığın azalmasına toprak reformuyla çözüm bulacaklarını –hem de kısa dönemde- düşündüyseler, herhalde yanılgı içindeydiler.* [633]

Pamuk ve Keyder, 1930'larda Atatürk ve İnönü'nün ve 1945'lerde de yine İnönü ve reformcu yöneticilerin düşündüklerini, "**üretimi artırmak amacıyla tarım reformu yapmak"** olarak tahmin ediyor ve analizini bunun üzerine temellendirerek reformun gereksizliğini vurguluyorlar. Onlara göre, üretimi artırmanın en önemli yolu fiyat teşvikleriyle, yüksek fiyat politikasıyla özellikle hububat üretimini artırmaktır. Buhran koşullarında fiyatlar düşmüş ve hububat üretimi gerilemiştir. Ancak burada akla şu soru geliyor: Reform yapmaktaki tek amacı üretimi artırmak olan Atatürk ve İnönü, tarımsal ürün fiyatları ve üretim düzeyi arasındaki korelasyonun farkında değil miydi? Üretimin bu yolla arttırılabileceğini bilmiyorlar mıydı? Toprak reformu tabi ki üretim ve verimliliği artıracaktır ve kuşkusuz devletin üst kademesi bunun bilincindedir. Oysaki 1930'lardaki buğday satın alımlarında fiyat özellikle düşük tutulmuş ve kent sektörünün ve sanayileşmenin tarım kesiminden beslenmesi, tarım sektöründen sanayiye kaynak aktarımı çerçevesinde planlanmıştır.

Devletin başındakilerin neden tarım reformu yapmak istediklerini tahmin etmek yerine neler düşündüklerini ifade eden söylemlerine bakılırsa, Atatürk'ün 1936 yılındaki meclis açış konuşmasından şu ifadelere karşılaşılır:[634]

> *Toprak Kanunu'nun bir neticeye varmasını Kurultay'ın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa malik olması, behemehal lazımdır. (...) Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve hiçbir suretle bölünemez bir mahiyet alması... Büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini arazinin*

[633] Pamuk, 205,207
[634] Avcıoğlu, s.320

bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lazımdır. "

İnönü de toprak reformu konusunda şunları ifade etmektedir:[635]

Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı, her tasavvurun üstündedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş yerlerimizde bile, köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır. Başkalarına ait topraklar üstünde, çok fena şartlar içinde ve çok verimsiz olarak çalışmak mecburiyetindedir. Hiçbir vakit, hiçbir adamın malını ceben zaptetmek fikrinde değiliz. Fakat hiçbir surette köylüyü ilelebet topraksız kalmaya mahkûm eden dar bir çerçeve içinde bırakmaya razı olamayız. Toprağı köylüye dağıtmak meselesi, medeni memleketlerin birer birer içinden geçtiği ve rejim agrer namını alan zirai bir ilerleme safhası olmuştur. Memleketimizin de bu safhadan geçmesi, bir tekâmül eseri olacaktır.

İç İşleri Bakanı Şükrü Kaya'ya konuyla ilgili açıklaması şöyledir:[636]

Bugün memleketimizde birçokları başkalarının topraklarında çalışmaktadır. (...) (bunlar) ancak kara ekmek yiyebilecek haldedir. Böylece "Türk köylüsü Türkün efendisidir" demek bir süsten başka bir şey olmuyor. (...) eğer bu köylüyü toprak sahibi yapmayacak olursak, kuracağımız fabrikaları kimin için, hangi pazarlar için kuruyorsunuz.

1942'de Başbakan Şükrü Saraçoğlu meclise sunduğu programda ***"köylüyü topraksız, toprağı köylüsüz bırakmayacağız"*** demektedir.[637]

Görüldüğü gibi Atatürk ve Devletin diğer yöneticileri, meselenin köylünün yaşamını sürdürebileceği bir araziye sahip olması ve büyük çiftçilerin arazilerinin de nüfusa oranla sınırlandırılması gerektiğinden söz etmektedir. Yani reformun temel amacı tarımsal üretimi artırmak değil, köylünün yaşam standardının yükseltilebilmesidir.

Ayrıca Toprak Reformunun üzerinde durulmasının en önemli nedenlerinden biri de ikinci dünya savaşının yoksul köylü kesimi üzerinde yarattığı yıkıcı etkilerin giderilmesinin bir yolu olarak değerlendirilmesi olabilir. Zira savaş dönemi toplumun ve ordunun iaşesi özellikle yoksul kırsal kesim üzerine yıkılmıştır. Bu kesimin savaş

[635] Avcıoğlu, s.320
[636] Karınca, sayı2, Temmuz 1934, s.4; Aktaran: Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.131
[637] Köymen, *Kapitalizm ve Köylülük*, s.129

döneminde, daha varlıklı kesime göre büyük ölçüde derinleşen yoksulluğunu bir reformla ortadan kaldırmak önemli bir politika olarak değerlendirilmiş olabilir.

Pamuk ve Keyder'in oluşturduğu üçüncü kategori **İktidarın Toprak reformunu politik mücadele aracı olarak kullanması hipotezi**dir.

Bu açıklamaya göre, İnönü toprak reformunu, özellikle 17. maddeyle, topraksız köylünün yararına bir düzenleme yapmaktan çok, var olan ve gelecekteki rakiplerine karşı kullanmayı düşünmüştür. Ancak bu açıklama bizce anakronik bir durum yaratmaktadır. Çünkü bilakis toprak reformunun tartışılması sırasında İnönü'nün rakipleri yeni bir parti kurma yoluna gitmişlerdir. Ayrıca rakip istemeyen bir liderin neden çok partili bir düzene geçmek istediği sorusu bu analizde yanıtsız kalmaktadır.

Pamuk ve Keyder, reformun, yine üretimin arttırılması düşüncesini temel aldığını belirterek, savaş koşullarındaki düşük üretimin nedenini köylünün tarım alet ve makinelerine sahip olamaması olduğunu belirtmektedirler. Dolayısıyla üretimi artırmanın yolu toprak reformu değil öküz reformu olmaktadır. Çünkü ekilecek çok fazla boş arazi vardır ve bunların büyük çoğunluğu hazine arazisidir ve ayrıca toprakta ağaların tekelinden söz etmek mümkün değildir. Bu koşullarda, ***"Topraksızlık yoksulluktan kaynaklanıyordu; yoksulluk topraksızlıktan değil."***[638] Köylüler öküzlerinin olmaması nedeniyle arazilerini ekememekte ve ortakçı ve kiracı olarak sömürülmek zorunda kalmaktaydılar. Dolayısıyla devletin yapacağı reform bir toprak reformu değil, bir öküz reformu olmalıdır. Demokrat Parti döneminde teknolojik sınırlama traktör ithaliyle kalkıyor, tarımsal üretim artıyor ve bu da toprak reformuna olan ihtiyacı ortadan kaldırıyordu.

Görüldüğü gibi, Pamuk ve Keyder'in analizinin temelinde, Toprak Reformunu gerçekleştirmek isteyen kadronun üretimi artırma amacında oldukları ve politik çıkar amacı güttükleri tezi yatmaktadır. Ancak kanımızca her iki açıklama da gerçekçi değildir. Atatürk, İnönü ve dönemin önemli kişileri somut uğraşları ve ifadeleriyle değerlendirildiğinde amacın, kent ekonomisi sanayileşme çabaları içerisinde iken, kırsal kesimin yaşam standardının geçimlik toprak düzeyinde arttırılması ve adaletsiz

[638] Pamuk, s.210

toprak mülkiyetinin düzeltilmesi olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla toprak reformunun ana amacı üretimi artırmak değildir. İkinci olarak yapılan politik açıklama ise, 1947 yılındaki gelişmelerle de çelişmektedir. Zira küçük köylülüğü kazanmak ve yeni siyasal rakiplere karşı kullanılmak istenen reform süreci, taslağı yazan Tarım Bakanı Hatipoğlu'nun görevinden alınmasıyla tersine çevrilmiştir. Kanunun çıkmasından iki yıl sonra İnönü'nün yeni tarım bakanı, reform karşıtı bir toprak ağası olan Cavit Oral'dır. Aynı politik rakiplerine karşı, küçük köylülüğü desteklemek istediği belirtilen İnönü, neden -Yücel ve Tonguç'un görevinden alınmasıyla- köyü toprak ağalarının tasallutundan kurtaracak olan köy enstitülerinin kapatılmasın yolunu açmıştır? Pamuk ve Keyder'in tezi bu soruya da yanıt verememektedir.

Geray'ın da dediği gibi ***"Toprak reformu, geliri arttırmak ve daha adil bir gelir dağılımını sağlamak amacıyla, tarımsal üretim aracı olan toprağın mülkiyeti, zilyetliği ve işletilmesi sorunlarıyla ilgilidir. Başka bir değişle toprak reformunun odak noktasını insan ve toprak ilişkileri teşkil etmektedir.***[639]

[639] Geray, s.63

EK 2. Düzeni Tehdit Eden Kurum: Köy Enstitüleri

Köy Enstitüleri Cumhuriyet Hükümetinin uyguladığı tarımsal dönüşüm projesinin bir ayağı olarak, değişimin kırsala götürülmesi amacını taşıyordu.[640] Enstitüler, Millet Mektepleri(1929), Halkevleri(1932), Köy Eğitmenleri(1936–1937) çabalarında sonra[641], Cumhuriyet'in eğitim projelerinin en ileri seviyesi olarak tarihte yerini almıştır. Köy Enstitüleri, özgün ve en verimli eğitim projelerinden biri olarak dünya eğitim tarihine geçen bir deneme olmuştur.[642] Kili'ye göre "Köy Enstitüleri uygulaması, Türkiye'de köye yönelik ve üretime dönük ulusal eğitimin ve kırsal alandaki geleneksel toplumsal yapının değiştirilmesi eğiliminin en ileri adımıdır.[643]

Ancak bu ileri adım, deyim yerindeyse yoksul ve bakımsız ana babadan doğan bu gürbüz çocuk, Türkiye iktisadına ve siyasetine hâkim olan yapı ve sınıflar tarafından daha on yaşına gelmeden boğdurulmuştur.[644] Köy Enstitülerinin neden kapatıldığını anlamak için, nasıl bir yapıda olduğu ve neyi amaçladığına kısaca bakmak gerekir.

Köy Enstitülerinin kurucusu ve kuramcısı, dönemin İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç Enstitülerin kuruluş amacını şöyle özetlemektedir:[645]

> *Kurtuluş savaşlarında kanlarını dökenlerin, inkılâp hareketlerine emek verenlerin hakları ödenecekti. Yeteneklilere, çalışkanlara hakları verilecekti… İmparatorluk döneminde olduğu gibi ezen ve ezilen, sömüren ve sömürülen sınıflar bulunmayacaktı. Bu güçlere devletin bünyesinde yer verilecekti… Cumhuriyet bu demekti… Devrim, En uygun koşulları bularak yeni insan tipleri yaratmak zorundaydı. (…) Köy meselesi, bazılarının zannettikleri gibi, mihaniki* (gelişigüzel-Ö.K) *bir surette köy kalkınması değil, manalı*

---

[640] Kepenek ve Yentürk, s.87, dipnot

[641] Necdet Aysal, "Anadolu Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,*2005, sayı 35–36 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/788/10118.pdf (erişim:03.11.2009), s.269–271

[642] Fay Kirby, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, Ankara: İmce Yayınları, 1962 Aktaran: Kongar, s.535; Kongar'ın aktardığına göre Kibry Köy Enstitüleri üzerine bir doktora tezi hazırlamıştır. Enstitüler uluslar arası örgütlerinin incelediği bir özgün örnek olmuştur.

[643] Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi III,** Cumhuriyet Kitapları Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000, s.105

[644] Boğdurma tabiri İsmail Hakkı Tonguç'un Oğlu Engin Tonguç'a aittir. Bkz. Engin Tonguç, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç,** İstanbul: Ant Yayınları, 1970

[645] İsmail Hakkı Tonguç, **Canlandırılacak Köy,** 3. Basım, Ankara: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı yayını,1998 s.19,27 Aktaran: Engin Tonguç, "Köy Enstitülerinin Amacı" Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği, http://www.koyenstituleri.net/index.php?option=com_content&task=view&id=81 (03.11.2009)

*ve şuurlu bir şekilde, köyün içten canlandırılmasıdır. Köy insanı, öylesine canlandırılma ve şuurlandırılmalı ki, onu hiçbir kuvvet, yalnız kendi hesabına ve insafsızca istismar etmesin. Köy meselesi, köyde eğitim problemleri de içinde olmak üzere bu demek*tir.

Enstitülerin Kuruluş 17 Nisan 1940 yılında yasalaşan tasarı mevcut durumu tespit ediyor ve açmaları netlikle ortaya koyuyordu.[646]

İlköğrenim yapmak zorunda olan çocukların şehir ve kasabalarda %80'i, köylerde ise %20'si okutulabilmektedir. Şimdiye kadar köy okullarımızın çoğu üç yıllık ilkokullardı. Onun için bu okullara giden öğrenci de normal beş sınıflı ilkokulu bitir emiyordu. Bu durum, ilköğrenim görmek ya da bu öğrenimi tamamlamak zorunluluğunda olan çocukların büyük çoğunluğunun köylerde olduğunu ve ilköğrenimi yayma işine köylerimizin önemle konu olması gerektiğini gösterir... 40.000 köyün ancak 4959'unda öğretmenli ve 4.000'inde eğitmenli okulumuz vardır. 31.000 köyümüz okulsuzdur. Şimdiye kadar köylere hep büyük şehirlerde kurulmuş olan öğretmen okullarında yetiştirdiğimiz şehirli gençleri yolladık... Bu kuruluşlardan yetişen öğretmenlerimizin köy koşullarına gereği gibi uymadıkları görülmüştür. Geleceğin köy öğretmenlerini, görecekleri hizmetin gereklerine daha uygun şekil ve koşullar altında yetiştirmek zorunda bulunmaktayız. Bu nedenle köye öğretmen yetiştirmede şu ilkelere uyulur: 'Öğretmen adayını köyden almak, köyden alınmış çocukları köy hayatından uzaklaştırmayan bir çevrede iyi bir çiftçinin bilgilerine sahip ve bildiklerini uygulayabilecek bir halde yetiştirmek, bu çocuklara öğretmenlik mesleği ile birlikte köyde geçecek demircilik, yapıcılık, kooperatifçilik; kız öğrencilere çocuk bakımı, dikiş, ev idaresi gibi işleri öğretmek, bunlardan olağanüstü istidat gösteren öğrenciye yüksek öğrenim yollarını açık bulundurmak, öğretmen olamayacakları, öğrendiği işlerden birini yapmak üzere serbest köy hayatına bırakmak, öğretmen olacakları da köy hayatının koşullarına dayanabilecek ve o çevrede daha ileri ve verimli bir hayat yaratma gücünü kazanacak surette hazırlamak, öğretmeni ve köye gerekli elemanları yetiştirmek üzere açılacak kuruluşları, arazi durumu elverişli yerlerde kurmak, onları üretici birer kurum haline getirerek hiç olmazsa öğrencinin yiyeceğini sağlayabilecek şekilde yönetmek, böylelikle masraflarını azaltarak devlete yük olmayacak duruma gelmelerine çalışmak.

Bu amaçla, Kızılçullu (İzmir), Çifteler (Eskişehir), Kepirtepe (Kırklareli), Gölköy (Kastamonu), Aksu (Antalya), Gönen (Isparta), Arifiye(Sakarya), Pazaröre

[646] Tevfik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839–1950,** 2.Baskı, Ankara: İmge Yayınları, 1999, s.373–374 Aktaran: Aysal, s. 273

(Kayseri), Akçadağ (Malatya), Düziçi (Adana), Akpınar-Ladik (Samsun), Beşikdüzü (Trabzon), Savaştepe (Balıkesir), Cılavuz (Kars), Hasanoğlan (Ankara), Yıldızeli-Pamukpınar (Sivas), İvriz (Konya), Pulur (Erzurum), Dicle (Diyarbakır), Ortaklar (Aydın) ve Erciş (Van) adlarıyla 21 adet Köy Enstitüsü kurulmuştur.[647] Tüm Enstitülerdeki fiziki yapılanma, işlikler, ders araç ve gereçleri okuyan köy çocuklarının bizzat kendi çalışmalarıyla yapılmıştır.[648] Enstitüler üretim içinde eğitim, eğitim içinde üretim ilkesine dayanmaktaydı Bu amaçla köy ilkokullarını bitiren yetenekli çocuklar enstitülere alınacak ve burada bilimsel bir eğitimden geçirileceklerdir. Hem kendilerine başta tarımla olmak üzere sağlık, müzik, marangozluk, balıkçılık, ayakkabı tamirciliği gibi çeşitli meslek dallarıyla ilgili uygulamalı dersler verilecek ve hem de onların mezuniyetten sonra atanacağı köylerde aynı eğitim ve öğretimi uygulamaları sağlanacaktır.[649] Böylelikle kırsal kesimde akılcı, çağdaş, laik düşünce yayılacak ve aynı zamanda tarımsal üretim tekniklerinde ilkel yöntemlerin yerini yeni yöntemler alabilecekti.[650]

Köy Enstitüleri hareketi, kuruluşundan itibaren yerel güçlerin, eşrafın, ağaların ve bürokrasinin düşmanlığıyla karşılanmıştır. Bu düşmanlığın nedeni yüzyıllarca süren köylü emeğinin sömürüsüne dayalı düzenin kendini tehdit altında hissetmesi olmuştur. Bu önemli ve orijinal eğitim çabası, 1946 yılında çok partili düzene geçilmesiyle, tıpkı toprak reformunda olduğu gibi, çokça kullanılan ifadelerle iğdiş edilmiş ya da boğazlanmıştır. 1946 Yılında Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç görevlerinden ayrılmak zorunda bırakılmıştır. Bu tarihten sonraki gelişmeler, peyderpey Enstitülerin budanmasına doğru yol almıştır. 1947 yılında çıkartılan (5117–5129 sayılı) kanunlarla öğretmene toprak verilmesi güçleştirilmiş, dağıtılmış kitaplar, aletler, hayvanlar ve malzemeler geri alınmıştır. Aynı eğitim ve öğretim yılında Enstitü öğretmenlerini yetiştiren Yüksek Köy Enstitüleri kapatılmıştır. Yine aynı yıl hazırlanan bir yönetmelikle (29.04.1947), öğrencilerin okul yönetimine etkin olarak katılamayacakları hükmü konmuş ve ders dışı çalışmaları sınırlandırılmıştır. Çıkartılan

[647] İsmail Halûk Gökçora, "Kulluktan Özgür Bireye: Üretken Eğitim ve Aydınlanma Yolunda Köy Enstitüleri" *Üniversite ve Toplum Dergisi,*2007, Cilt 7, Sayı 1, http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf_UT_302.pdf (erişim: 03.11.2009) s.2
[648] Kili, s.105
[649] Kili, s.105
[650] Kepenek ve Yentürk, s.87, dipnot

bir genelgeyle (09.05.1947) kız ve erkek öğrencilerin sınıfları birbirinden ayrılmıştır. Bir başka genelgeyle (20.05.1947) öğrencilerin serbest okumalarına karşı çıkılmış *seviyelerine uygun* kitaplar okumaları kararlaştırılmıştır. Ve yapılan en çarpıcı uygulamalardan biri de kitapların yaktırılması olmuştur. Enstitülere muhalif bir kişi olarak göreve getirilen Yeni Milli Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer yönetimindeki bakanlık kitapların yaktırılması talimatını vermiştir. Bakanlıktan, gönderilen listelere göre daha önce yine bakanlık tarafından çevirileri yapılmış olan dünya klasikleri, enstitülerin kitaplıklarından alınmış ve yakılmıştır. 1948 Yılında iş eğitimleri kaldırılmış ve enstitüler klasik okullar haline getirilmiştir. Bütün bunlar Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı ile gerçekleşmiştir. 1950'den sonra ise, Demokrat Parti Enstitüleri adlarıyla birlikte tamamen tasfiye etmiştir.[651]

Enstitülerin çok yönlü sosyal ve ekonomik değişimi/ilerlemeyi sağlayabilecek bir atılım olduğu fikri, bugünden bakıldığında şüphe götürmemektedir. Enstitüler, 1990'lı yıllarda gelişen ve adına Yeni İçsel Büyüme Teorileri denen kuramların, kalkınmada beşeri sermayenin temel olduğuna yönelik değerlendirmelerinden çok çok önce uygulamaya konulan bir kalkınma modeli olarak da görülebilir. Ancak ne yazık ki, bu model ülkeyi yönetenler, siyasetçiler ve bürokratlar tarafından görülmüş ama görmezden gelinmiştir.[652]

Sekiz yıl gibi kısa bir dönem faaliyette bulunmasına rağmen Enstitülerden adına Köy Enstitülü Yazarlar denen bir edebiyatçılar kuşağı çıkmıştır. Talip Apaydın (1926), Mehmet Başaran (1926), Fakir Baykurt (1929–1999), Mahmut Makal (1930) Dursun Akçam (1930–2003), Ümit Kaftancıoğlu (1935–1980), Osman Şahin (1940), Adnan Binyazar (1934) bu kuşak edebiyatçılardan sayılabilir. Bu yazarların, Köy

[651] Avcıoğlu, s.326,327

[652] O dönemlerden sonra Enstitüler 2000'yıllara kadar tartışılmaya devam edilmiştir. Sağ görüşlü siyasetçiler ve fikir adamlarının yanı sıra sol olarak bilinen kimi çevrelerden de Enstitüye muhalefet edenler olmuştur. Kemal Tahir bunların başlıcası sayılabilir. Enstitüleri Eleştirmek adına "Bozkırdaki Çekirdek" (1968) adlı bir roman da yazmış olan Tahir'e göre köy enstitüleri "(…) köylü çocuklarının çile çekme ve azla yetinme yatkınlıklarından yararlanarak, en ağır işlerde gaddarca çalıştırılıp sömürülmelerinden başka bir sonuç veremezdi. Nitekim bu deneme, son hesaplaşmada, biz Türk aydınlarının, halk düşmanlığını değilse bile, halka hiç acımadığını ispatlamıştır." (Aktaran: Vedat Günyol, **Çalakalem,** 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s.75).

Enstitülerinde okudukları okuma olanağı bulabildikleri için kendilerini gerçekleştirebildikleri ve yazar olabildikleri söylenebilir.[653]

Köy Enstitülü Yazarlar Kuşağıyla Türk Edebiyatı önemli bir renk ve zenginlik kazanmıştır. Ancak bunu tersinden okuyacak olursak: ya kaybolup giden, kendini gerçekleştirme olanağı bulamamış milyonlarca genç insan ne olmuştur, Anadolu'da kaybolup gitmiş yazarlar, müzisyenler, bilim insanları? Kanımızca, bugünkü Türkiye'yi hazırlayan geçmiş, birazda kaybedilen Anadolu tarafından hazırlanmıştır.

[653] Enis Batur, *Enstitü Beşlisi*, http://muratkaymak.blogcu.com/enstitu-beslisi_2567405.html (erişim:03.10.2009)

EK 3. Tarım Bakanlığı Organizasyon Şeması

1974-1979 Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı Teşkilat Yapısı

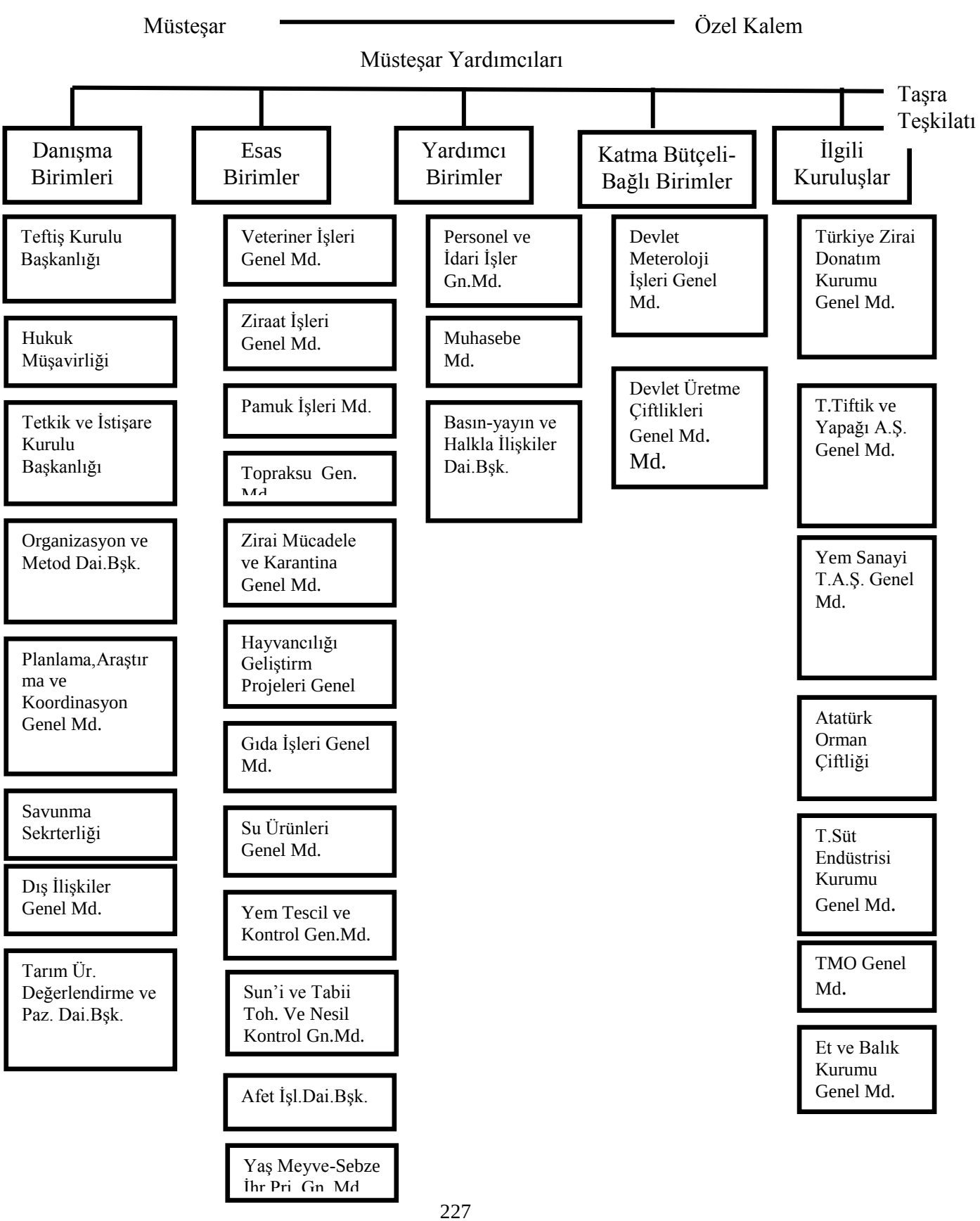

2010 Yılı İtibariyle arım ve Köyişleri Bakanlığı Organizasyon Yapısı

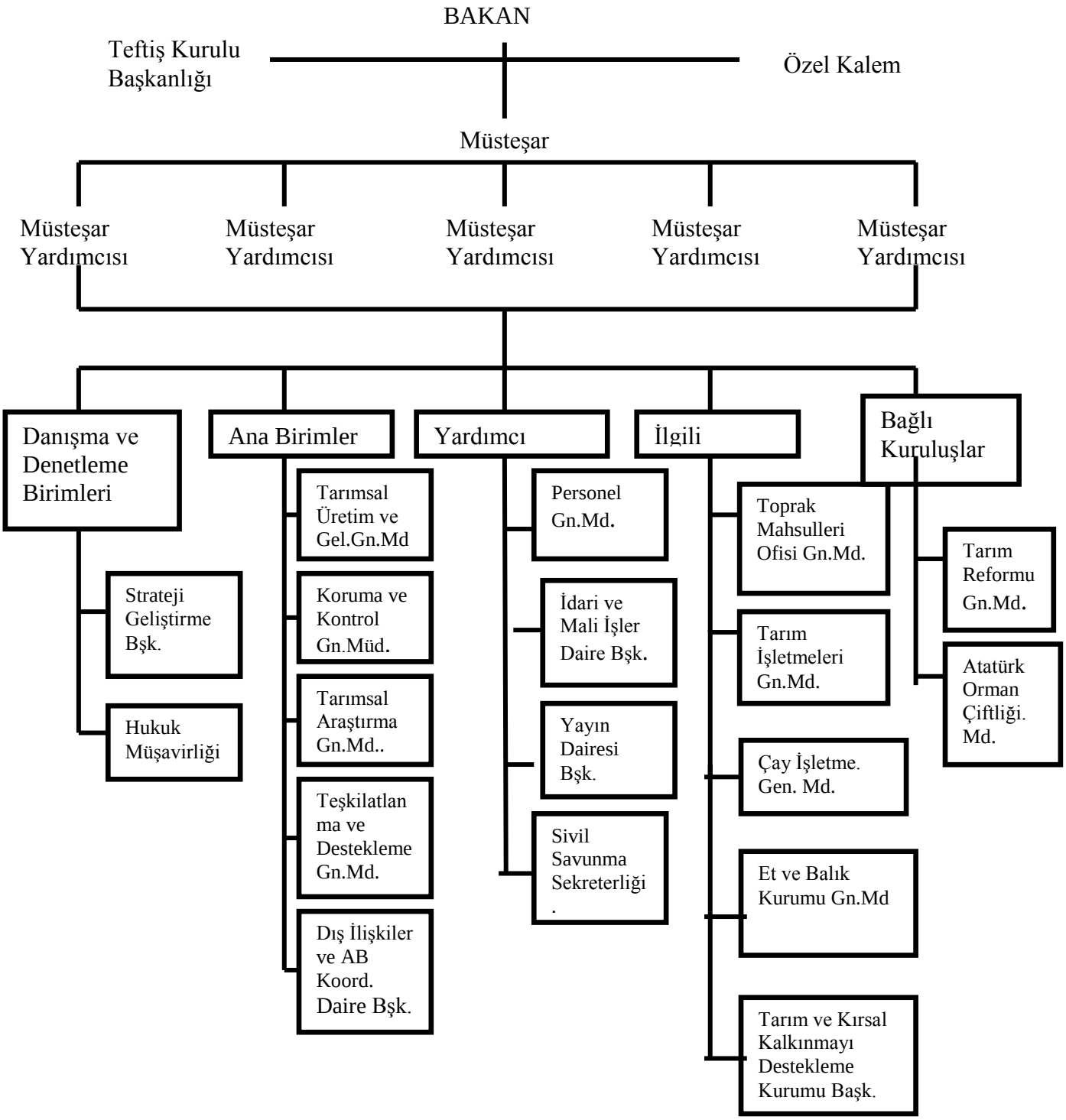

EK 4. IMF'ye Verilen Niyet Mektuplarında Tarım Sektörü[654]

17.Stand By Niyet Mektubu (Aralık 1999- Şubat 2002)

T.C.
BAŞBAKANLIK
HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI

Sayı : B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500-90584 Ankara, 9 Aralık 1999
Sn. Michel Camdessus
Başkan
Uluslararası Para Fonu
Washington D.C. 20431
Sayın Bay Camdessus,

(…)
Tarım Politikaları
40. Hâlihazırda uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikaları fakir çiftçilere destek sağlamanın en düşük maliyetli yöntemi değildir. Yapılan uygulama, piyasadaki fiyat sinyallerini bozarak kaynak dağılımını kötü etkilemekte, fakir çiftçilerden çok zengin çiftçilere fayda sağlamakta ve tarım alanındaki karar verme mekanizmasının bir çok Bakanlık ve kamu kurumu arasında dağılmasından ötürü husule gelen parçalı yapı nedeniyle tutarlı olamamaktadır. Bütün bunların ötesinde, bu politikalar, son yıllarda ortalama olarak GSMH'nın %3'ü gibi bir maliyet ile vergi mükellefleri üzerine ağır yük getirmektedir. Reform programımızın orta vadeli amacı var olan destekleme politikalarını safhalar halinde ortadan kaldırmak ve fakir çiftçileri hedef alan doğrudan gelir desteği sistemi ile değiştirmektir. Bu, ilk öncelikle 2000 hasat yılı için bir pilot program uygulamaya konarak yapılacaktır. Bu pilot çalışmanın sonuçlarına göre, doğrudan gelir desteği sistemini 2001 yılında ülke çapına yaygınlaştıracağız ve bu sistemi 2002 yılı sonuna kadar tamamlamayı bekliyoruz. Bu sistem, 2001 yılı Mart ayına kadar tamamlanacak olan çiftçi kayıt sistemi üzerine kurulu olacaktır.
41. Geçiş döneminde tarım politikaları rasyonalize edilecektir. Bu amaca yönelik olarak Hükümet hâlihazırdaki destekleme politikalarının 2000 yılındaki uygulamasında belirleyici olacak ve doğrudan destek sistemi tam uygulamaya konamadığı takdirde 2001 yılı için de geçerli olacak olan aşağıdaki prensipleri ilan edecektir:
2000 yılı hububat destekleme fiyatları, destekleme fiyatları ve tahmin edilen dünya piyasa fiyatı arasındaki fark, tahmin edilen dünya c.i.f. piyasa fiyatının %35'inden fazla olmayacak şekilde belirlenecek ve 2001 yılında bu fark daha da azaltılacaktır. Destekleme fiyatları ton başına 150 USD'den aşağı olmayacaktır. İthal tarifeleri, tarife dahil ithal fiyatı, yukarıda açıklanan destekleme fiyatından daha yüksek olacak şekilde ayarlanacaktır. Tahmin edilen dünya fiyatı Şikago Borsası'nda (Chicago Board of Trade) kote edilen USA2HRW'nin fiyatına bağlı olarak belirlenecektir. TMO tarafından yapılan hububat alım miktarını düşürmek ve TMO'nun yüksek miktarlı stok

[654] T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous?NavigationTarget=navurl://8da82bfa962c0713d9beaf661f639f20&LightDTNKnobID=-604714664 (06.06.2010)

tutmasından kaynaklanan zararlarını ortadan kaldırmak için Hükümet, TMO iç satış fiyatlarının (i) TMO'nun alış fiyatı artı satış zamanına kadar olan maliyetinden (stoklara zımni olarak uygulanacak faiz oranı dahil olmak üzere) veya (ii) aynı kalitedeki hububatın ithal tarifesi dahil parite fiyatından, hangisi daha az ise o fiyattan daha düşük olmayacağını açıklayacaktır.

Halen şeker pancarı kotaları 2000 yılı için tahsis edilmiş durumdadır. Şeker pancarı destekleme fiyatı hedeflenen enflasyon oranına göre artırılacak ancak artış destekleme fiyatının açıklanacağı 2000 yılı Ağustos ayına kadar gerçekleşen 12 aylık TÜFE enflasyon oranının %75'inden az olmayacaktır. 2001-02 yıllarında TŞFAŞ şeker pancarı üretimi desteğini şirketin zararı Hükümet tarafından bütçe dengeleri gözetilerek belirlenen sabit bir miktarı geçmeyecek şekilde yürütecektir. Bu durum TŞFAŞ fabrikalarına fiyatları ve üreticiler ile yapılan anlaşmalardaki miktarı belirlemekte daha büyük serbesti sağlayarak fabrikaların daha ticari bazlı çalışmasına imkan verecektir. Eğer kotalar kullanılırsa, bunlar hedeflenen zararla tutarlı olarak belirlenecektir.

Hükümet adına tarım satış kooperatifleri ve bunların kurduğu birlikler tarafından yürütülen sınai tarımsal ürünlere ilişkin destekleme alımlarında ilişkin olarak ise Birliklere tam muhtariyet sağlayan taslak kanun 2000 yılı Mart ayına kadar Parlamento'dan geçirilecek (ilk gözden geçirmenin tamamlanması için yapısal kriter (structural benchmark)) ve geçen seneden çiftçilere ödenmesi gereken gecikmiş ürün bedellerinin ödenmesi dahil yeniden yapılanmalarına ilişkin bir kısım maliyetlerini karşılamalarına yardım etmek için birliklere 410 trilyon TL verilecektir.

Hükümet çiftçilere verilen kredi sübvansiyonunu safhalar halinde tedricen oradan kaldıracaktır. Ziraat Bankası ve Halk Bankası tarafından verilen kredi sübvansiyonlarının toplam maliyeti 1999 yılı için tahmin edilen GSMH'nın % 1.2'lik seviyesinden 2000 yılında GSMH'nın %0.6'sına düşecektir. Bu amaçla Ziraat Bankası ve Halk Bankası sübvansiyon oranının belirlenmesinde aşağıdaki mekanizmayı ortaya koyacaktır (bir ön koşul olarak) : i) sübvansiyonlu faiz oranı referans oranına eşit hale gelinceye kadar düşürülmeyecektir (referans oranı son üç aydaki 12 aylık ¥ çarpılması ile hesaplanmaktadır); ve ii) daha sonra sübvansiyonlu oran referans oranı ile aynı kalacak; ve iii) referans oranı artmaya başlarsa referans oranının sübvansiyonlu oran üzerinde kalan yüzdelik farkı artmayacaktır. Kredi kullanıcılarına sabit faiz oranı (kredi alındığındaki sübvansiyonlu kredi faiz oranı) veya piyasada geçerli olan sübvansiyonlu orana eşit değişken faiz oranı arasında seçim hakkı verilecektir. Ziraat Bankası ve Halk Bankası tarafından verilen sübvansiyonlu kredi miktarındaki artış 2000 yılında %55'i geçmeyecektir.

Gübre ve diğer girdi sübvansiyonları 2000 ve 2001'de nominal olarak sabit tutulacaktır.

1. Gözden Geçirmeye İlişkin 10.03.2000 Tarihli Niyet Mektubu

T.C.
BAŞBAKANLIK
HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI

Sayı : B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/ Ankara, 10 Mart 2000
Sn.Stanley Fischer
Başkan Vekili
Uluslararası Para Fonu
Washington. D.C. 20431
A.B.D.

Sayın Fischer

(…)
9 Aralık tarihli Niyet Mektubunda tanımlanan bütün tedbir ve politikalara bağlılığımız sürmektedir. Yakın gelecekte alınacak temel tedbirler şunları içermektedir : (…) (ii) Tarım Satış Kooperatifleri Birliklerini mevcut kooperatifler yasasına tabi kılarak kooperatifleri otonom hale getirecek bir kanun çıkartılması, (yapısal benchmark);

Recep ÖNAL
Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı

Gazi ERÇEL
Merkez Bankası Başkanı

2. Gözden Geçirmeye İlişkin 22.06.2000 Tarihli Niyet Mektubu

T.C.
BAŞBAKANLIK
HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI

TERCÜME

Sayı : B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500 Ankara, 22 Haziran 2000

22.06.00*50985

Sn.Horst Köhler
Başkan
Uluslararası Para Fonu
Washington. D.C. 20431
A.B.D.

Sayın Bay Köhler,
(…)

Tarım Politikaları
22. Bu alanda program kapsamında bazı önemli yapısal değişiklikler halihazırda gerçekleştirilmiş olup, bu değişikliklerden en önemlisi devlet bankalarınca sağlanan kredi sübvansiyonlarının kaldırılmış olmasıdır. Sübvansiyonların kaldırılmış olmasının etkileri, makroekonomik koşullardaki iyileşmenin yol açtığı kredi tarımsal krediler de dahil olmak üzere faiz oranlarındaki keskin düşüş ile hafifletilmiştir.
23. Destekleme fiyatları yaklaşık olarak hedeflenen enflasyon oranı kadar yükseltilmiştir. Buğday destekleme fiyatı 9 Aralık tarihli Niyet Mektubu'nda tarif edilen mekanizmaya uygun olarak artırılmıştır (uluslararası fiyat üzerine %35'lik pay ile). Bu da hedeflenen enflasyon oranına yakın bir artış ile sonuçlanmıştır (% 27.5).
Tarımsal kooperatifler ve birliklere özerklik sağlayan bir kanunun 1 Haziran tarihinde Meclisçe onaylanması ile (yapısal kriter) büyük bir reform gerçekleştirilmiştir. Bu kooperatiflerin yeniden yapılandırılmalarını kolaylaştıracak bir geçiş düzenlemesi olarak anılan kanun, kooperatiflere verilecek desteğe ilişkin bütçe tahsisatının bir kısmının bu sene endüstriyel tarım ürünü destek alımlarının finansmanı amacıyla kullanılmasına olanak tanımaktadır. Ancak, bu geçiş düzenlemesinin maliyetini kontrol altında tutabilmek ve etkin, piyasa bazlı yeniden yapılanmayı teşvik etmek amacıyla tarım satış kooperatifleri birliklerine bütçe fonları ancak yeniden yapılandırma kurulu (veya kurul faaliyete geçinceye dek onun adına hareket eden Hazine Müsteşarlığı ve Sanayi ve Ticaret Bakanlığı) tarafından gerçekçi piyasa fiyatlarına dayalı bir iş planının kabulü, satılması beklenen miktardan daha fazla alım yapılmaması, kendi fonları (kendi hesaplarına borçlandıkları tüm fonları içerecek biçimde) ve devlet tarafından verilen 2000 yılı bütçe tahsisatından müteşekkil rakamı aşmayacak şekilde toplam faaliyet ve yatırım bütçesi sınırları içinde kalmaları koşuluyla verilecektir.

24. 2000 yılı içinde TEKEL'i reforma tabi tutmak ve tütün destekleme fiyat mekanizmasını kaldırmak için gerekli üç yeni kanun çıkarılacaktır. İlk kanun TEKEL'in destek alımı yapan birimini diğer ticari faaliyet gösteren birimlerinden ayıracak ve tütünün satışı için müzayede mekanizmasını hayata geçirecektir. TEKEL'in destekleme alımı yapan birimi satılmayan tütünü aynı kalitedeki ürüne müzayededе verilen en düşük fiyattan en az %15 daha düşük bir fiyata satın alacaktır. İkinci kanun alkollü içki üretimindeki tekeli kaldıracak ve böylece özel sektörün piyasaya girmesini sağlayacaktır. Üçüncü kanun ile TEKEL'in içki, tuz ve tütün ürünleri üreten tesislerinin özelleştirilmesi sağlanacaktır. TEKEL'in ticari varlıklarının satışı 2001 yılında başlayacak ve 2002 sonuna kadar tamamlanacaktır.

Recep ÖNAL	Gazi ERÇEL
Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı	Merkez Bankası Başkanı

3. ve 4. Gözden Geçirmelere İlişkin 18.12.2000 Tarihli Niyet Mektubu

T.C.
BAŞBAKANLIK
HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI

Sayı : B.02.1.HM.0.DEİ.02.00.500/ Ankara, 18 Aralık 2000

18.12.2000*101486

Sn.Horst Köhler
Başkan
Uluslararası Para Fonu
Washington. D.C. 20431
A.B.D.

Sayın Bay Köhler,

(…)

Tarım Politikaları
44. Tüm dolaylı destek politikalarından 2002 sonuna kadar kademeli olarak vazgeçilmesi ve doğrudan gelir desteği (DGD) sisteminin uygulanmasına geçilmesini amaçlayan tarım politikalarının reformunda, program dahilinde şimdiye kadar önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu, tarım politikalarının ekonomik olarak daha etkin hale getirilmesini sağlayacak, bütçeye maliyeti üzerinde daha sıkı bir kontrole ve kaynakların en fakir çiftçilere daha iyi yönlendirilmesine izin verecektir. Tütün destekleme fiyatları 2000 yılında hedeflenen enflasyonla aynı doğrultuda artırılmıştır. Buğday destekleme fiyatı ile dünya fiyatı arasındaki fark %35'e düşürülmüştür. Kasım'da açıklanan şeker pancarı destekleme fiyatları %25 artırılmıştır. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri (TSKB) Kanunu'nun onaylanmasından sonra, yeniden yapılandırılmalarına hazırlık amacıyla finansal durumlarının incelenmesinde ilerleme kaydedilmiştir. 2000/01 ürün sezonu için iş planları bütün TSKB için onaylanmış ve 2000 bütçe tahsisatları doğrultusunda kalınmıştır. Son olarak, kredi sübvansiyonları tamamen kaldırılmıştır.
45. İleriye baktığımızda, 2001 yılında buğday destek alım fiyatları hedeflenen enflasyon seviyesini aşmayacak bir oranda artırılacak ve dünya fiyatları ile arasındaki fark en fazla %20 olacaktır. 2001 bütçesinde ödenek ayrılmış bulunan doğrudan gelir desteği, ulusal düzeye yaygınlaştırılacaktır. Ödemeler yılda iki taksitle yapılacaktır. 2001 Temmuz ayına kadar çiftçi kayıtlarının büyük ölçüde tamamlanması beklenmekte olup, kayıtlı çiftçiler için ilk taksit ödemesi 2001'in ikinci yarısında yapılacaktır. Bu reformun Dünya Bankası tarafından Tarım Reformu Yatırım Projesi (ARIP) ile desteklenmesini bekliyoruz.
46. Dolaylı destek politikalarının kaldırılması devletin tarımsal ürünlerin üretim ve pazarlanmasındaki payının daha azaltılmasına neden olacaktır. Bu da, bu alanda çalışan

KİT'lerin hızla özelleştirilmesini sağlayacaktır. Bu kapsamda, TŞFAŞ'nin (Şeker pancarı alım ve işlenmesi ile ilgili KİT) en az altı şeker fabrikasının özelleştirilmelerinin 2001 sonuna kadar tamamlanması amacıyla 20 Aralık 2000'e kadar Özelleştirme İdaresinin portföyüne transfer edilecektir (ön koşul). Geriye kalan şeker fabrikaları, 2002 sonuna kadar özelleştirilmeleri tamamlanmak amacıyla 2001 yılı içinde Özelleştirme İdaresi portföyüne transfer edilecektir. Şeker piyasasının reformunu sağlayacak olan Şeker Kanunu 15 Şubat 2001'e kadar Parlamento'ya sunulacak ve 15 Mart 2001'e kadar onaylanacaktır. TEKEL'in yeniden yapılandırılması ve tütün sektörünün reformu konusunda;

- TEKEL'i yeniden yapılandıran bir kararname ve TEKEL'in tüm tütün işleme birimlerini Özelleştirme İdaresi portföyüne devrine izin veren Özelleştirme Yüksek Kurulu kararı Ocak 2001 sonuna kadar çıkarılacaktır.
- 2000 yılı başlarında Parlamento'ya sunulan Alkollü İçkiler Kanunu Ocak 2001 sonuna kadar çıkarılacaktır.
- Tütün için destekleme alım politikalarını ortadan kaldıran, tütün alımlarında ihale mekanizmasını oluşturacak Tütün Kanunu 2001 Ocak ayı sonuna kadar çıkarılacaktır.

En iyi dileklerimizle,

Recep ÖNAL
Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı

Gazi ERÇEL
Merkez Bankası Başkanı

5. Gözden Geçirmeye İlişkin 30.01.2001 Tarihli Niyet Mektubu

T.C.
BAŞBAKANLIK
HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI

Sayı : B.02.1.HM.0.DEİ.02.00.500/ Ankara, 30 Ocak 2001

Sn. Horst Köhler
Başkan
Uluslararası Para Fonu
Washington. D.C. 20431
A.B.D.

Sayın Bay Köhler,
(…)
3. Tütün sektörü için reform stratejisi ve tarım politikası reformumuzun ve özelleştirme sürecinin ana unsurlarından biri olan TEKEL'in yeniden yapılandırılması 18 Aralık tarihli Niyet Mektubu'ndaki ifadelere kıyasla daha da güçlendirilmektedir. Kamu tekel kuruluşu olan TEKEL'in kendisi, sadece tütün işleme üniteleri yerine, Özelleştirme İdaresi'ne devredilecektir. Bu bağlamda, diğer unsurların yanısıra tütün sektörünü yeniden yapılandıran ve tütün destekleme alımlarını kademeli olarak kaldıran bir kanun Şubat ayı sonuna kadar yürürlüğe alınacaktır (yapısal benchmark, Ek C).

İyi dileklerimizle,

Recep Önal
Ekonomiden Sorumlu
Devlet Bakanı

Gazi Erçel
Merkez Bankası Başkanı

6. ve 7. Gözden Geçirmeye İlişkin Niyet Mektubu

T.C.
BAŞBAKANLIK
HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI

Sayı : B.02.1.HM.0.DEİ.02.00.500/ Ankara, 3 Mayıs 2001

Sn. Horst Köhler
Uluslararası Para Fonu
Başkanı
Washington. D.C. 20431
A.B.D.

Sayın Bay Köhler,
(…)
21. Özelleştirmenin zamanlaması piyasa koşullarına bağlı olmakla birlikte hedefimiz başarılı özelleştirme politikalarına engel teşkil eden tüm hususları ortadan kaldırarak, piyasa koşulları elverdiğinde en hızlı şekilde harekete geçebilmektir. 2001 yılının kalan kısmında atılacak adımlar (…) TEKEL (tütün ve alkollü içecekler), ŞEKER (sugar) (…) şirketleri de dahil olmak üzere önemli kamu teşebbüslerinin çoğunluk hisselerinin özelleştirilmesi için gerekli hazırlık işlerinin tamamlanmasına odaklanacaktır. Özelleştirme İdaresi de elindeki küçük ve orta ölçekli şirketler portföyünü satma çabalarına devam edecektir.

(…)

Şeker piyasasını reforma tabi tutan kanun Nisan ayında kabul edilmiştir. Tütün sektörünü serbestleştiren, tütün için destekleme alımlarını tedricen kaldıran ve TEKEL'in varlıklarının satışına izin veren Tütün Kanunu'nun Meclis'te Mayıs ayı içinde kabul edilmesi beklenmektedir (sekizinci gözden geçirmenin kabulü için koşul). Bu kanunun onaylanmasını müteakiben, 2002 sonuna kadar tamamlanması beklenen TEKEL ve ŞEKER'in özelleştirilmesi, Dünya Bankası'nın kredileri ile desteklenmesini beklediğimiz tarım reformu programının diğer bölümleri ile koordine edilecektir.
32.KİT'lerin faiz dışı dengesinde önemli bir iyileşme beklenmektedir. (…) Bu amaçla, (…) aşağıdaki tedbirleri alacağız;
iii. Şeker pancarı kotalarının 12.5 milyon ton'dan, 11,5 milyon ton'a indirilmesi ve şeker pancarı destekleme fiyatının hedeflenen enflasyon oranından fazla artırılmaması,
iv. Hububat destekleme alım miktarının kısılması ve ihtiyaç fazlası hububat stokunun eritilmesi,
v.Çiftçilere doğrudan gelir desteği uygulamasının başlatılmasına paralel olarak, destekleme fiyatlarının en fazla hedeflenen enflasyon oranında tutulması (destekleme

fiyatlarındaki artışın hedeflenen enflasyonu geçmeyecek şekilde yapılması kaydıyla, buğday destekleme fiyatının dünya fiyatının en fazla %20 üzerinde kalacak şekilde Haziran 2001'e kadar düşürülmesi; ithalat üzerindeki tarifenin en fazla %45'e indirilmesi)

Saygılarımızla,

Kemal Derviş	Süreyya Serdengeçti
Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası

18. Stand By (Şubat 2002-Şubat 2005)

T.C.
BAŞBAKANLIK
HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI

Mr. Horst Köhler
Başkan
Uluslararası Para Fonu
Washington D.C. 20431
ABD

Ankara, 18 Ocak 2002

Sayın Bay Köhler,
(…)
Diğer temel öncelikler: (i) çiftçilere verilen doğrudan gelir desteğine ayrılan kaynakların artırılması (bunu desteklemek için 2003 yılında tüm tarımsal prim ödemeleri kaldırılacaktır) ve (ii) Dünya Bankası'nca desteklenen ve en fakir hane halkına giden sosyal güvenlik ağı kaynaklarının artırılmasını amaçlayan Sosyal Riskin Azaltılması Projesi'nin bütünüyle uygulanabilmesi olacaktır.

Tütün Kanunu 3 Ocak 2002 tarihinde Meclis tarafından kabul edilmiştir (böylelikle bu ön koşul yerine getirilmiştir). Bir sonraki aşama olarak, TEKEL için bir özelleştirme planı hazırlanacak ve Eylül ayı sonuna kadar Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilecektir. (Dördüncü Gözden Geçirmeye ilişkin ön koşul)
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.'nin özelleştirilme çalışmaları, ilk adım olarak 2002 Mayıs ayına kadar bir özelleştirme planının kabulü suretiyle sürdürülecektir. Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. ve TEKEL'in başarılı bir şekilde özelleştirilmesinin öncesinde büyük çaplı operasyonel yeniden yapılandırma gereklidir, bu kapsamda, Dünya Bankası ile yakın işbirliği içinde çalışılarak operasyonel yeniden yapılandırmalar hayata geçirilecektir.

İyi dileklerimizle,
Kemal DERVİŞ
Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı

Süreyya SERDENGEÇTİ
TCMB Başkanı

3. Gözden Geçirmeye İlişkin 30 Temmuz 2002 Tarihli Niyet Mektubu

T.C.
BAŞBAKANLIK

SAYI: B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500/49192 Ankara, 30 Temmuz 2002

Mr. Horst Köhler
Başkan
Uluslararası Para Fonu
Washington D.C. 20431
ABD

Sayın Bay Köhler:
(…)
Tekel'in özelleştirme planını hazırlayacak danışmanlar Temmuz ayında seçilmiş olup, sözkonusu plan Eylül ayında Bakanlar Kurulu'na sunulacaktır.
Özelleştirme Yüksek Kurulu TŞFAŞ'nin özelleştirilmesine ilişkin bir yol haritasını kısa zamanda onaylayacaktır. Yol haritası, verimli çalışmayan 5 şeker fabrikasının kapatılmasını; 2002 yılı Ekim ayı sonuna kadar 7 fabrikanın şirketlere dönüştürülmesini ve özelleştirmeye ilişkin hazırlık çalışmalarının 2002 yılı sonuna kadar tamamlanmasını öngörmektedir.

En iyi dileklerimizle,
Kemal Derviş — Devlet Bakanı
Süreyya Serdengeçti — TCMB Başkanı

5.Gözden Geçirmeye İlişkin 25 Temmuz 2003 Tarihli Niyet Mektubu

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
BAŞBAKANLIK

Ref: B.02.1.HM.0.DEİ.02.00/500/ Ankara, 25 Temmuz 2003
Sn. Horst Köhler
Başkan
Uluslararası Para Fonu
Washington, D.C., 20431
A.B.D.

Sayın Bay Köhler,
(…)

TEKEL ve TÜPRAŞ'ın özelleştirilmesine ilişkin ihale duyuruları Haziran ayında yapılmıştır. Gerek yerli gerekse yabancı yatırımcılar tarafından gösterilen yoğun ilgi dikkate alındığında, bu şirketlerin satışının 2003 yılı sonuna kadar tamamlanacağına inanılmaktadır.
Türkiye Şeker Fabrikaları'na ilişkin kapsamlı bir özelleştirme stratejisi, Özelleştirme Yüksek Kurulu tarafından 26 Haziran 2003 tarihinde kabul edilmiştir. Sözkonusu strateji, Türkiye Şeker Fabrikaları'nın bazı işletmelerinin 2004 yılının başlangıcında satışa çıkarılmasını öngörmektedir.

En iyi dileklerimizle,

Ali Babacan Süreyya Serdengeçti
Ekonomiden Sorumlu Devlet Bakanı TCMB Başkanı

KAYNAKÇA

Akalın, Gülsüm Özkan, "Global Ekonominin Yönetişimi Üzerine", **İFMC İktisat Dergisi**, Ağustos 2001

Akalın, Gülsüm Özkan, "WTO'ya Doğru Türk Tarım Sektörü'nün Durumu", **Gümrük Birliği Dergisi,** Gümrük Müfettişleri Derneği Yay. Ankara, 1996

Akbaba, Gülgün, "Tarımda Doğallığın Geri Dönüşü",TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı 458, Ocak 2006

Akder ,A.Halis, "Doha Gelişme Gündemi ve Türkiye", **İFMC İktisat Dergisi,** sayı 477, (Eylül 2006)

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi,** 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2007

Amin, Samir, "Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262

Artan, Şahin,"Transgenik Tarım: Doğaya Son Bir Darbe Daha" **Özgür Üniversite Forumu,** sayı 28

Ataç, Beyhan, "Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma Sorunu", Engin Ataç (Ed.), **Maliye Politikası** içinde (261–280),Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2006

Avcıoğlu, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni-Dün, Bugün, Yarın,** 6. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973

Ay, Ahmet, Sinem Yapar, *"Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması ve Türkiye",*2005, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/makaleler/Ahmet%20AY-%20Sinem%20YAPAR/57-80.pdf

Aydın , Ali Kemal, "*AB Bütçesi: Hazırlanması, Gelir Kaynakları, Gider Kalemleri ve Denetimi*" T.C. Dış İşleri Bakanlığı, http://www.mfa.gov.tr/ab-butcesi_-hazirlanmasi_-gelir-kaynaklari_-gider-kalemleri-ve-denetimi.tr.mfa (04.06.2010)

Aydın , Ceren, "Dünya Ticaret örgütü Tarım Müzakereleri, AB ve Türkiye'nin Pozisyonları"(**Uzmanlık Tezi**, Ticari İşler Genel Sekreter Yardımcılığı tarım ve Balıkçılık Dairesi Başkanlığı, 2004

Aysal, Necdet, "Anadolu Aydınlanma Hareketinin Doğuşu: Köy Enstitüleri" *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*,2005, sayı 35–36 http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/788/10118.pdf

Aysu, Abdullah, **Küreselleşme ve Tarım Politikaları,**1.Baskı, İstanbul: Su Yayınları

Aysu, Abdullah, **Türkiye'de Tarım Politikaları**, 1.basım, İstanbul: Özgün,2001

Bakırtaş, İbrahim,Ali Tekinşen,"Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki etkileşimin Ekonomi Politiği", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*,2004, 12.vol, http://www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2004/12/IBAKIRTAS-ATEKINSEN.PDF

Barry, Norman P., **Yeni-Sağ,** Dr. Cevdet Akyan (çev.),1.Basım, Ankara: Tisamat,1989

Basalla, George, **Teknolojinin Evrimi**,13.Basım, Ankara: TÜBİTAK, 2008

Batur, Enis, *Enstitü Beşlisi*, (http://muratkaymak.blogcu.com/enstitu-beslisi_2567405.html)

Birleşmiş Milletler Kalkınma İndeksi, http://www.undp.org.tr/annDocuments/HDR06-complete.pdf (12.06.09)

Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO), Number of hungry people rises to 963 milliyon,2008, http://www.fao.org/news/story/en/item/8836/ (11 Şubat 2008)

Boran, Behice "**Türkiye ve Sosyalizm Sorunları"** 1.basım, İstanbul: Sarmal, 1992

Boratav, Korkut, **Türkiye İktisat Tarihi,** 7. Baskı, İmge Yayınları: Ankara, 2003

Boratav, Korkut, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm,** 3.Baskı, Ankara: İmge,2004

Braidwood, Robert J., **Tarih Öncesi İnsan**, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat, 1995,Aktaran: Tevfik Güran, İktisat Tarihi, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2004

CGIAR, Who We Are, http://www.cgiar.org/who/index.html, (28 Nisan 2010)

Childe, Gordon, **Tarihte Neler Oldu**, 6.Basım, İstanbul: Alan, 1995

Çağlayan, Tayfun, **Osmanlı'dan Günümüze Tarım,** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, 2004

Çamurcu, Hayri, "Dünya Nüfusunun Getirdiği Sorunlar",*Balıkesir Üniversitesi Soysal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2005,vol.8,no.13, http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c8s13/makale/c8s13m9.pdf, (3 Aralık 2008)

Çay Sektörü Raporu 2009, Çaykur, http://www.caykur.gov.tr/UserDir/dokuman/Apk/2009%20Çay%20Sektörü%20Raporu.pdf (05.06.2010)

Çaykur, Çaykur'un Tarihçesi, http://www.caykur.gov.tr/detay.aspx?ID=1 (05.06.2010)

Çeçen,A.Aydın, A.Suut Doğruel, Fatma Doğruel, **Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal dönüşüm ve Kriz,** İstanbul: Egemen Yayınları, 1990

Çırpıcı, Yasemin, "DTÖ Tarım Müzakereleri ve Türkiye'ni Dış Ticaretine Etkisi",**Yıldız Teknik Üniversitesi Türkiye Ekonomisinin Sorunları Sempozyumu,** 2008,(http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/cirpici.pdf

Çolakoğlu, Elif, "Kırsal Kalkınma Problemine Bir Çözüm Arayışı Olarak Köy-Kent Projesi", 2007, Zonguldak Kara Elmas Üniversitesi Sosyal bilimler Dergisi [Electronic Version] *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi,*2007, Cilt 3, Sayı 6

Demiryürek, Kürşat, "Dünya ve Türkiye'de Organik Tarım", Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 2004, 8 (3/4) http://ziraat.harran.edu.tr/zirfakdergi/images/2004Sayi3-4/63-71.pdf (erişim: 25.11.08)

Dernek, Zeynep, "Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Tarımsal Gelişmeler", 2006, Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, http://edergi.sdu.edu.tr/index.php/zfd/article/viewFile/256/262

Diamond, Jared, **Tüfek, Mikrop ve Çelik**, 7. Baskı, Ankara: TÜBİTAK

Dinler, Zeynel, **Tarım Ekonomisi**, 3. Basım, Bursa: Ekin, 1993

Divitçioğlu, Sencer, **Asya Tipi Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu,** 1. Baskı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003

Dobb, Maurice, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**,1.Baskı, İstanbul: Belge,1992

Doğan, Mesut, "Türkiye Ziraatında Makineleşme: Traktör ve Biçerdöverin Etkileri",*İstanbul Üniversitesi.Coğrafya Dergisi*,2005,Sayı14,

http://www.istanbul.edu.tr/edebiyat/edebiyat/dekanlik/dergi/cd/Archives/number_14/14_05.pdf

DPT I.Beş Yıllık Kalkınma Planı

DPT I.Beş Yıllık Kalkınma Planı

DPT II. Beş Yıllık Kalkınma Planı

DPT III. Beş Yıllık Kalkınma Planı

DPT IV.Beş Yıllık Kalkınma Planı

DPT IX. Kalkınma Planı (2007-2013)

DPT VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2000

DPT, "Ulusal Gıda ve Beslenme Stratejisi Çalışma Grubu Raporu", Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Ankara 2001

DPT, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

DTÖ Tarım Müzakerelerinde saflar netleşiyor: TÜRKİYE G33 Grubuna dâhil oldu,2006 (http://www.antimai.org/bn/g33tc.htm)

Dumenil, Gerard, Dominique Levy, "Neoliberal Karşı Devrim" Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (Ed.),**Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki,** Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (Çev.),İstanbul: Yordam, 2007

Dünya Bankası Basın Bildirisi, Dünya Bankası Kalkınma İçin Tarıma Yeniden Önem Vermeye Çağırıyor, 2007(http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/BANCOMUNDIAL/NEWSSPANISH/0,,contentMDK:21524343~menuPK:51191012~pagePK:34370~piPK:34424~theSitePK:1074568,00.html)

Dünya Bankası, About Us (http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/EXTABOUTUS/0,,pagePK:50004410~piPK:36602~theSitePK:29708,00.html)

EBK Tarihçe ve Genel Bilgiler, http://www.ebk.gov.tr/sayfa1.asp?id=600 (19.06.2010)

Eğilmez, Mahfi, Erkan Kumcu, **Ekonomi Politikası,** 12.Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008

Erdost, Muzaffer İlhan, "Yabancılara Toprak Satışı ve Yasalaşma Süreçleri (1535-Şubat 2009)", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262

Ergin, Gürol, Tarımın Yapısı ve Yeni Düzenlemelerin Etkileri", **İFMC İktisat Dergisi,** Sayı 412, (Nisan 2001)

Erkul, İhsan; Ercan Güven, **İş Hukuku,**3.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi,2007

Fent, Paul, "Yeşil Devrim", **TÜBİTAK Bilim Teknik Dergisi,** Sayı.143, Ekim 1979, s.12

Foster, John Bellamy, Fred Magdoff, "Liebig, Marx ve Toprağın Verimliliğinin Tükenişi", **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak, 2002

GDO'ya Hayır Platformu, "Yaşam Patentlenemez", http://www.gdoyahayir.org/

Gimpel, Jean, **Ortaçağda Endüstri Devrimi,**5.Basım, Ankara: TÜBİTAK,2004

Gökçora, İsmail Halûk, "Kulluktan Özgür Bireye: Üretken Eğitim ve Aydınlanma Yolunda Köy Enstitüleri" *Üniversite ve Toplum Dergisi,*2007, Cilt 7, Sayı 1, http://www.universite-toplum.org/pdf/pdf_UT_302.pdf

Granma dergisi: http://www.kubadostluk.org/cms/granma/granma06.pdf

Gülçubuk, Bülent, "Kırsal Kalkınma", Fahri Yavuz (Ed.), **Türkiye'de Tarım** içinde (68-93) Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı,2005(http://sgb.tarim.gov.tr/Tarim_Politikalari/turkiyede_tarim/turkiyede_tarim.pdf)

Güler, Birgül Ayman, **Yeni Sağ ve Devletin Değişimi,** 2.Baskı, Ankara: İmge, 2005

Güler, Birgül, "Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri",Küreselleşme ve Tarım Sempozyumu Bildirisi, TMO, Ankara, (7-8 Ocak 2002)

Gün, Sema, "Tarımda Toprak Mülkiyet Yapısı ve İşletmelerin İyileştirilmesi", **Türk Tarım Dergisi,** Sayı 171, 2006

Günaydın, Gökhan , "Türkiye Ekonomisinin Tarımsal yapısı ve Gelişimi", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (105–144), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008

Günaydın, Gökhan "Türkiye Tarım Politikalarında "Yapısal Uyum": 2000'li Yıllar, **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Bahar 2009,Sayı 262

Günaydın, Gökhan, "Avrupa Birliği Genişleme Sürecinde Türkiye Kırsal ve Tarımsal Politikalar", (**Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006

Güneş, Fatime, "Kentleşme", Nadir Suğur (Ed.), **Sosyolojiye Giriş** içinde (244-267), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2009

Günyol, Vedat, **Çalakalem,** 1. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999

Güran, Tevfik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar,** İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998

Güran, Tevfik, **İktisat Tarihi**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.1. Baskı, 2004

Güvel, Alper, **Politik İktisat ve Akıl**,1.Baskı, İstanbul: Alfa,1998

Han, Ergül, "Kalkınmanın Finansmanı", Erol Kutlu (Ed.), **İktisadi Kalkınma ve Büyüme** içinde (78–103), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2006

Heffernan, D., "Tarım ve Tekelci Sermaye", **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak, 2002

Ho, Mae-Wan, **Genetik Mühendisliği Rüya mı Kâbus mu? Cesur Yeni Dünya: Kötü Bilimin Büyük Sermayeyle İttifakı,** Emral Çakmak (çev), İstanbul: Türkiye İş Bankası, 2001

Hoagland, Mahlon B., **Hayatın Kökleri,** 4.Basım, Ankara: TÜBİTAK,1994

http://www.odatv.com/Siyaset/onumuzde_mayindan_sonra_tohum_tartismasi_var-16433.html

IMF, About The IMF, http://www.imf.org/external/about.htm, (28 Nisan 2010)

İnalcık, Halil, "Çiftliklerin Doğuşu: Devlet, Toprak Sahipleri ve Kiracılar", Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), **Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım** içinde (15-34), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009

James, Watson D.**İkili Sarmal,** 19.Basım, Ankara: TÜBİTAK, 2005

Kafaoğlu,A.Başer, **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, 2.Bs. İstanbul: Kaynak, 2002

Kayıkçı, Sabrina, "Dünya Bankası'nın Yeni Kredi Verme Yöntemi: ülke Destek Stratejisi ve Türkiye Uygulaması", *Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi,* 2004 Ocak-Haziran,
http://www.pdfarama.com/preview?view=aHR0cDovL3lvbmV0aW1iaWxpbWkucG9saXRpY3MuYW5rYXJhLmVkdS50ci9DQVMucGRm

Kazgan, Gülten, **Tarım ve Gelişme,**1. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2003

Kışlalı, Ahmet Taner, **Siyaset Bilimi,** 1.Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını, 2004

Kışlalıoğlu, Mine, Fikret Berkes, "Tarım Ekosistemlerinde Enerji Girdileri",TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı 199,Haziran 1984

KİGEM, Yıllara Göre Yapılan Özelleştirmeler http://www.kigem.org.tr/index.php?op=arastirma (13 Mayıs 2010)

Kili, Suna, **Türk Devrim Tarihi III,** Cumhuriyet Kitapları Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000

Kongar, Emre, **21.Yüzyılda Türkiye,**23.Basım, İstanbul: Remzi, 1999

Korkut Boratav, "Tarımsal Fiyatlar, İstihdam ve Köylülüğün Kaderi", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII

Köse , Ahmet Haşim, "Uluslar arası İşbölümü İçinde Türkiye: Piyasa ve Devlet İlişkisi Olarak Dış Ticaretin Yapısı", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (231–262), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008

Köse, Ahmet Haşim ve Ahmet Öncü, "İktisadın Piyasası Kapitalizmin Ekonomisi", **İktisadi Kalkınma, Kriz ve İstikrar: Korkut Boratav ve Oktar Türel'e Armağan**, İstanbul: İletişim, 2003

Köymen, Oya, "Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar-Üretenler-Patronlar", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262

Köymen, Oya, **Kapitalizm ve Köylülük: Ağalar, Üretenler ve Patronlar**,1.Baskı, İstanbul, Yordam Kitap,2008

Köymen, Oya, **Sermaye Birikirken; Osmanlı, Türkiye, Dünya**, 1. Baskı, İstanbul: Yordam Kitap, 2007

Küba Büyük Elçiliği İnternet Sitesi: http://emba.cubaminrex.cu/Default.aspx?tabid=4304;

Küçük, Yalçın "**Türkiye Üzerine Tezler**", I.Kitap, 1.Baskı, İstanbul: Salyangoz, 2006

Küçük, Yalçın, **Sırlar,** 1.Basım, İstanbul: YGS Yayınları, 2001

Langaney, Andre vd., **İnsanın En Güzel Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür yay.,2000

Lewontin, R.C., "Kapitalist Tarımın olgunlaşması: Çiftçinin Proleterleşmesi", **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak, 2002

Makal, Mahmut, **Bizim Köy,** 4.Baskı, Varlık Yayınları: İstanbul, 1950

Marx , Karl, **Kapital**, c.1, Alaattin Bilgi (Çev.),5.baskı, Ankara: Sol,1997

Marx, Karl, **Grundrisse Ekonomi Politiğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**,1.Baskı, İstanbul: Birikim Yayınları,2008

Mc Micael, Philip, "Global Besin Politikaları", **Tarım Bolluk İçinde Yoksulluk**, A.Başer Kafaoğlu (çev.), İstanbul: Kaynak, 2002

McNeill, William H., **Dünya Tarihi**,7.Baskı, Ankara: İmge, 2003,

Memiş, Hasan, "Türkiye'de Uygulanan Uluslar arası Para Fonu (IMF) Destekli İstikrar Programlarının Tarım Sektörüne Etkileri", (**Doktora Tezi,** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005)

Milliyet, "Dünyada Açlık İsyanı", 15 Nisan 2008

Minibaş , Türkel, "Türkiye Tarımının Kapitalistleşmedeki Sancılı Dönüşümü", **İktisat Dergisi,** Sayı 477, Eylül 2006

Minibaş , Türkel, Tarımın Yapısı ve Yeni Düzenlemelerin Etkileri", **İFMC İktisat Dergisi,** Sayı 412, (Nisan 2001)

Odatv.com, "Bu Kanun İşsizliği Artıracak", (09.06.2010), http://www.odatv.com/n.php?n=bu-kanun-issizligi-artiracak-0906101200

Oral, Necdet, "Azgelişmiş Ülkelerde Tarım Nasıl Çökertiliyor", *Sendika.org*,2004, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=1166

Oral, Necdet, "Küresel Sömürgecilik Aracı: Sözleşmeli Üretim" http://eski.bianet.org/diger/makale10595.htm (18.06.2010)

Oral, Necdet, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Sektöründe Yabancılaşma ve Tekelleşme", **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262

Ortaş, İbrahim, "Bilim Tarihi İçinde Tarım Tarihinin Yeri ve Önemi" *Üniversite ve Toplum Dergisi*, 2005,cilt 5, sayı 1, http://www.universite-toplum.org/text.php3?id=214 (Erişim:06 Aralık 2008)

Oya, Carlos, "Kalkınmakta Olan Ülkelerde Çiftçilere Sopa ve Havuç: Kuramda ve uygulamada Tarımsal Neolliberalizm" Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (Ed.),**Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki,** Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (çev.),İstanbul: Yordam, 2007

Oyan, Oğuz "IMF ve Dünya Bankası'nın Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin Bilançosu" **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Bahar 2009,Sayı 262

Önder, İzzettin, "Maliye Politikası ve Ekonomik Kalkınma", Engin Ataç (Ed.), **Maliye Politikası** içinde (225–236),Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2006

Öz, Mehmet, "Osmanlı Klasik Döneminde Tarım", *Yeni Türkiye*, sayı 32, Ankara 2000,

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, tta Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve alkol İşletmeleri A.Ş. http://www.oib.gov.tr/portfoy/tekel.htm (05.06.2010)

Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. http://www.oib.gov.tr/portfoy/seker.htm

Özerman, Tülay, "Tekel Özelleştirmesinin Sonuçları" **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262

Özkaya, Tayfun, "Küreselleşme ve Tarım Politikaları", **Türkiye Ekonomisinin Sorunları Sempozyum Dizisi,** Yıldız Teknik Üniversitesi Oditoryumu-Beşiktaş, İstanbul, 20-10-2008, http://www.ikt.yildiz.edu.tr/sempozyum/metin/ozkaya.pdf (04.06.2010)

Özkaya, Tayfun, "Türkiye Tohumculuğu ve Tarım İşletmelerinin Tasfiyesi" **Mülkiye Dergisi,** Cilt. XXXIII, Sayı 262

Palley, Thomas I., "Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması", Alfredo Saad-Filho, Deborah Johnston (Ed.)

Pamuk, Şevket, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme,** 1.Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008

Radikal, "Gıda Krizine Dikkat", 15 Nisan 2008

Resmi Gazete 8 Kasım 2006

Richard Feynman, **Fizik Yasaları Üzerine,** Nermin Arık (Çev.),18.Basım, Ankara: TÜBİTAK,2003

Saad-Filho, Alfredo, Deborah Johnston (Ed.),Giriş içinde, **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki,** Şeyda Başlı, Tuncel Öncel (Çev.),İstanbul: Yordam, 2007

Sağlam, Serdar, "Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme" [Electronic Version] *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* Güz 2006, Sayı 5

Sander, Oral, **Siyasi Tarih**,15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 2007

Savaş, Vural Fuat, **İktisatın Tarihi,**2.Baskı, İstanbul:Avcıol,1998

Seyidoğlu, Halil, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük,** İstabul: Güzem Can,1999

Seyidoğlu, Halil, **Uluslararası İktisat-Teori Politika ve Uygulama,**13.Baskı, İstanbul, Kurtiş Matbaası,1999

Skousen, Mark, **İktisadi Düşünceler Tarihi,** Mustafa Acar, Ekrem Erdem, Metin Toprak(Çev.)2.Basım, Ankara: Adres, 2007

Somel, Cem, "Türkiye İktisat Politikaları Tarihi", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (1-21), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008

Somel, Cem, "Türkiye'nin Kalkınma Perspektifi", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (335–356), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008

Suiçmez, Baki Remzi, "Hayvancılık Sektöründe Yıkım: YEMSAN-SEK-EBK Özelleştirmeleri" KİGEM Özelleştirme Değerlendirmeleri No:2, 2003 http://www.google.com.tr/url?sa=t&source=web&ct=res&cd=5&ved=0CCgQFjAE&url=http%3A%2F%2Fwww.kigem.org.tr%2Fyonetim%2Fresimler%2Fhayvancilikraporu2003.doc&rct=j&q=Hayvanc%C4%B1l%C4%B1k+Sekt%C3%B6r%C3%BCnde+Y%C4%B1k%C4%B1m%2Bsui%C3%A7mez&ei=wNXrS76ICsyYOIrn5JMI&usg=AFQjCNE6PJYeeGFD7cD99Huwn_GTiGBAOQ (13.05. 2010)

Sweezy, Paul, "Finans Kapitalin Yükselişiyle Güç Odağı Yer Değiştirdi", **İFMC İktisat Dergisi**,346. sayı, Ağustos 1994

Şahin Artan,"Biyoteknoloji: On Bin Yıllık Hesaplaşma" **Özgür Üniversite Forumu,** sayı 28

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı

Tabakoğlu , Ahmet, **Türk İktisat Tarihi,** 3. Basım, İstanbul: Dergâh Yayınları,1997

Tarım Bakanlığı II.Tarım Şurası VIII.Komisyon Kırsal Kalkınma Politikaları, 29-30 Kasım-1 Aralık 2004, Ankara,http://tarimsurasi.tarim.gov.tr/8.komisyon.pdf

Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü http://www.tigem.gov.tr/icerik.asp?is=177q12225q10q1hdq10q10q10q1153

The World Bank and Irrigation, Independent Evaluation Group, http://lnweb90.worldbank.org/oed/oeddoclib.nsf/DocUNIDViewForJavaSearch/d09bf623218371348525680e00642ea2?OpenDocument&Click= (13.06.2010)

Tonguç, Engin, "Köy Enstitülerinin Amacı" Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği, (http://www.koyenstituleri.net/index.php?option=com_content&task=view&id=81)

Toprak Mahsulleri Ofisi , http://www.tmo.gov.tr/tr/index.php?option=com_content&task=view&id=12&Itemid=28

Toprak Reformu", TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası, http://www.hkmo.org.tr/resimler/ekler/D96D_a5889bb0190d021_ek.pdf

Topuz, "Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950)" **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi"** C.12, S.3,2007

Tören, Tolga, "Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisinde Marshall Planı: Türkiye Örneği" **Yüksek Lisans Tezi,** Marmara Üniversitesi SBE, 2006

TŞFAŞ, 2009 Şeker Raporu, http://www.turkseker.gov.tr/WORLD_SUGAR_SECTOR2009.pdf (05.06.2010)

Tuğluoğlu, Fatih, "Modernleşmenin ve Devletçi Ekonomi Politiğin Kırsal Kesim Üzerine Etkileri (1929-1939)" (**Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Ensitüsü, 2007

Turgut, Kenan, "Tarım ve Genetik Mühendisliği" Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarla Bitkileri Bölümü, http://www.akdeniz.edu.tr/ziraat/tr/ekaynak/ts014.pdf

TÜİK, Türkiye İstatistik Kurumu

Türkiye Tarım Kredi Kooperatifleri, Tarihçemiz, http://www.tarimkredi.org.tr/goster.php?tablo=menu&id=2 (31.05.2010)

Türkiye Tarımında IMF Tahribatı", ZMO Bursa Şubesi, http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=3374 (01.06.2010)

Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurumu, http://www.tapdk.gov.tr/tuverileri.asp (05.06.2010)

Usta, Halil, "Çay, Sektör Profil Araştırması", İstanbul Ticaret Odası, (t.y), s.27 http://www.ito.org.tr/Dokuman/Sektor/1-18.pdf (05.06.2010)

Wikipedia Ansiklopedik e-sözlük http://tr.wikipedia.org/wiki/Trakt%C3%B6r

Yadun, S.L.,Gopher, A., Aboo, S.,The Cradle of Agriculture, *Science*,Haziran 2000, Gökhan Tok (çev), Tübitak Bilim Teknik Dergisi, Eylül 2000

Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, **Türkiye Ekonomisi**, 21. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2008

Yamak, Rahim, Abdurrahman Korkmaz, "Prebish-Singer Hipotezi ve Küçük Açık Ekonomi Varsayımı", Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, 2006, sayı 10

Yavuz, Fahri (Ed.), **Türkiye'de Tarım,** Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı,2005, s.3, http://sgb.tarim.gov.tr/Tarim_Politikalari/turkiyede_tarim/turkiyede_tarim.pdf

Yavuzcan, Güngör, "Teknolojik Gelişmenin Neden Olduğu Kaynak Sömürüsü",TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi, Sayı,296,Temmuz 1992

Yeldan, Erinç, **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi,** 13. Baskı, İstanbul: İletişim, 2008

Yenal, N.Zafer, "Türkiye'de Tarım ve Gıda Üretiminin Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması", **Toplum ve Bilim,** Bahar 2001, sayı 88

Yentürk, Nurhan, "Yatırımların Yapısı ve Gelişimi", Mustafa Özer (Ed.), **Türkiye Ekonomisi** içinde (55-78), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2008

Yılmaz, Gaye, "Cancun Değerlendirmesi -1" Mai ve Küreselleşme Karşıtı Çalışma Grubu, 19 Eylül 2003, http://www.antimai.org/can/grupcancunde1.htm

Yılmaz,A.Dursun, "Tarım Satış Kooperatiflerinin Kapısına Kilit Vurulacak", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, **Kamu Yönetimi Dünyası Dergisi,** Sayı:2, Ağustos 2000 http://kamyon.politics.ankara.edu.tr/dergi/belgeler/kydd.php (31.05.2010)

Yiğit, Mehmet, Ümit Güner, Devrim Barış Subaşı, "Küreselleşme ve Tarım Politikaları Bağlamında Küba Ekonomisi",*Akademik Bakış,*2007,sayı 13, İktisat ve Girişimcilik Üniversitesi Türk Dünyası Fakülteleri, Celalabat Kırgızistan, http://www.paribus.tr.googlepages.com/yigit_guner.pdf

Zabcı, Filiz, **Dünya Bankası Yanılsamalar ve Gerçekler**, 1.Basım, İstanbul: Yordam Kitap, 2009

ÖZGEÇMİŞ

26 Ağustos 1978'de Ardahan'da doğdum. İlk-orta ve lise eğitimimi İstanbul'da tamamladım. 2004 Yılında Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat bölümünden mezun oldum. Askerliğimi, 2005 yılında 301 kd olarak Erzurum'da tamamladım. Bir süre bir metal yan sanayi fabrikasında planlama uzmanı olarak çalıştım. 2007 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Teorisi bölümünde Yüksek Lisans Eğitimine başladım. 2010 yılında mezun oldum. 2005 yılından itibaren İstanbul'da çeşitli eğitim kurumlarında Açıköğretim Üniversitesi öğrencileri için uzman öğretmen olarak iktisat dersleri anlatmaktayım. Evli ve bir kız çocuk babasıyım.